

Tal.

4

ספר הכוזרי

לר' יהודה הלוי הספרדי.

Das Buch Kusari

des

JEHUDA HALEWI

in der Übersetzung des

Jehuda Ibn Tibbon

mit dem arab. Original verglichen und mit **Commentar**
und Anmerkungen versehen

von

D-r A. ZIFRINOWITSCH.

Verlag „TUSCHIJAH“.

WARSCHAU

1911.

Druck. v. Ch. Kelter, Nowolipie 11.

ספר הכוזרי

לר' יהודה הלוי הספרדי

בהעתקתו של

ר' יהודה אבן תבון.

נערך ונסדר לדפוס

על יסוד השואה עכ המקור הערבי עם מבוא מפורט ועם
פירוש, הערות ומפתחות

על ידי

ד"ר א. ציפרינוביץ.

הוצאת „תושיה“, ורשה.

ורשה. תרע"א.

בדפוס י. עדלשטיין, גלבקי 38.

R. 284

ראש דבר.

ליסוד ההוצאה הזאת הונח הנוסח של ספר הכוזרי אשר הוציא ה. הירשפלד עפ"י הרבה כ"י ישנים יחד עם המקור הערבי: Das Buch Alchazari des Abu-l Hassan Jehuda Hallewi im arab. Urtext. sowie in der hebr. Übersetzung des Jehuda ibn Tibbon, Leipzig 1887. את הנוסח של ההוצאה הזאת השויתי אני עם המקור הערבי של הוצאת הירשפלד וע"י זה עלה בידי לתקן הרבה שגיאות ולהפיץ אור על הרבה מבטאים סתומים בהנוסח העברי. יחד עם זה הבאתי בחשבון את התקונים שנעשו בהמקור הערבי ובהנוסח העברי ע"י הפרופ' גולדציהר במאמרו המצויין: "Hirschfelds Buch Alchazari" בהעתון Zeitschrift der deutsch. morgenländ. Gesellschaft כרך 41 עמ' 691 והלאה ואת התקונים שנעשו בהנוסח העברי של הירשפלד ע"י החכם ש. הורוביץ במאמרו: Zur Textkritik des Kusari במאנאטשריפט לפראנקל לשנת 1897 עמ' 273—264 ועמ' 321—312. אבל למרות שהוצאתו של הירשפלד היא היותר מתוקנה והיותר מתאימה עם תביעות המדע מכל ההוצאות שקדמו לה, בכל זאת אנו מוצאים באלו האחרונות לפעמים תכופות נוסחאות יותר נכונות ויותר מתאימות עם המקור הערבי מאשר אצל הירשפלד. עובדא זו היא שהניעתני להשוות עם הנוסח של הוצאת הירשפלד את הדפוסים האחרים של ספר הכוזרי וביחוד את היותר מתוקנים שבהם כמו ספר הכוזרי עם העתקה רומית מאת יוחנן בוקסטורף באזיליא 1660, ספר הכוזרי דפוס פראג עם פירושו של ר' גדליה ברעכער 1840—1838, ספר הכוזרי עם תרגום גרמני מאת דוד קאססעל מהדורה שניה, לייפציג 1869 וספר הכוזרי שיצא לאור ע"י ר' דוד סלוצקי (ב. חכמת ישראל) זרשה 1866.

מהנוסחאות השונות בחרתי באלו המתאימות יותר עם המקור הערבי ועל פיהן תקנתי את הנוסח של הוצאת הירשפלד. בהערות רשמתי את הנוסחאות השונות האי נכונות לפי דעתי

VI.

והבאתי את המקור - הערבי אשר על פיו תקנתי את הנוסח העברי.

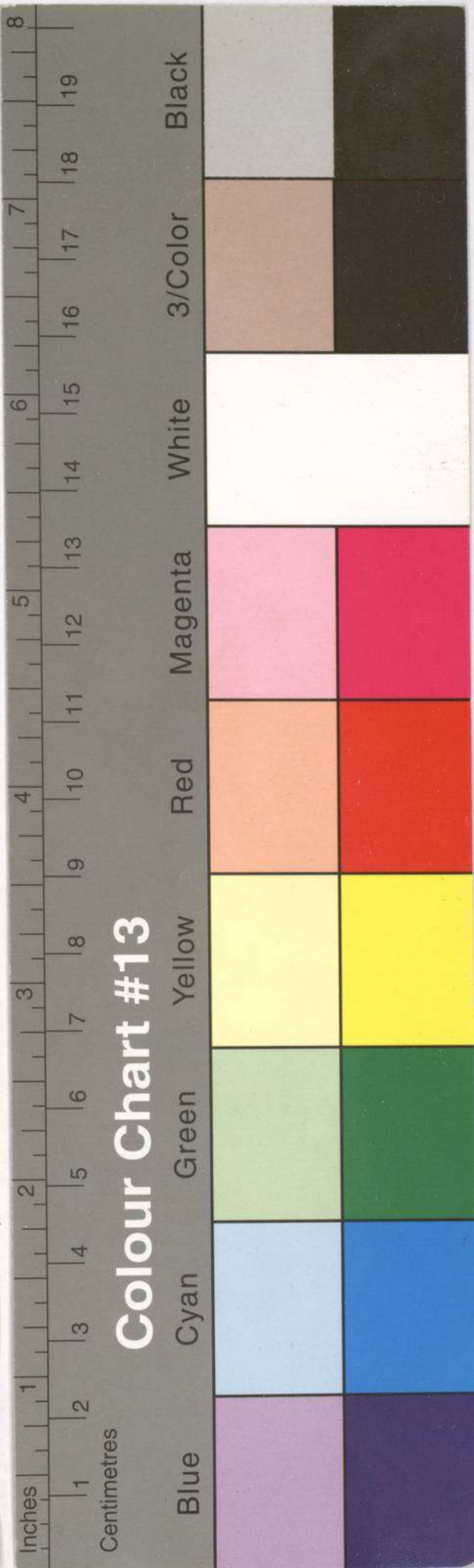
בפירושי השתדלתי להסביר את דבריו של ר' יהודה הלוי בדברים קצרים ומובנים להקורא העברי של זמננו, אבל נזהרתי מאד שלא להכניס לתוך דבריו רעיונות מודרניים ודעות פילוסופיות חדשות, אשר בזמנו של ר' יהודה הלוי לא היה עוד להפילוסופים כל מושג מהם.

בהמקומות היותר חשובים הבאתי את המתכרים הקדמונים, אשר מהם שאב או, לכל הפחות, יכול לשאוב ר' יהודה הלוי את ידיעותיו ואת המתכרים המאוחרים ששאבו ממנו, כי ע"י זה יתגלה לנו היחס שבינו ובין הפילוסופים האחרים מהתקופה הספרדית.

הנני מביע בזה את תודתי העמוקה להרב החכם מר ד"ר ש. א. פאונאנסקי שהעירני על הרבה דברים נכבדים ויהי לי לעזר בפתרון כמה שאלות מסובכות.

מסכות טיכניות לא הוצגו, לדאכוני, הציונים הדרושים על האותיות בהציטאטים הערביים.

ד"ר א. ציפרינוביץ.

מאמר ראשון.

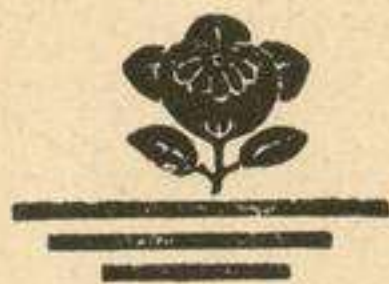
ר"ת

אז"נ	=	אוצר נחמד פירוש לספר הכוזרי מאת ר' ישראל הלוי.
ב	=	הוצאת הכוזרי של יוחנן בוקסמורף.
ה	=	הנוסח העברי של הוצאת הירשפלד.
ס	=	המקור הערבי בהוצאת הירשפלד.
מו"נ	=	מורה נבוכים להרמב"ם.
נ"א	=	נוסח אחר.
ס	=	הוצאת דוד כלוצקי.
פ	=	פרק.
ק	=	הוצאת דוד קאססעל.
ק"י	=	קול יהודה פירוש לספר הכוזרי מאת ר' יהודה מוסקאט.
ראב"ע	=	ר' אברהם אבן עזרא.
רלבי"ג	=	ר' לוי בן גרשון.
רס"ג	=	ר' סעדיה גאון.

גולדציהר	=	מאמרו של גולדציהר הנוכח בראש דבר.
הורוביץ	=	מאמרו של הורוביץ הנוכח שם.

מאמר ראשון.

- 1 א. אמר יהודה בן שאול ז"ל אמר המחבר: שאול א שאלו אותי על מה שיש אתי מן הטענות והתשובות על החולקים עלינו מן הפילוסופים ואנשי התורות, ב ועל המינים החולקים על המון ישראל, וזכרתי מה ששמעתיו כבר מטענות החבר 5 אשר היה אצל מלך כוזר הנכנס בדת היהודים היום כארבע מאות שנה כאשר נזכר ונודע בספרי דברי הימים, כי נשנה עליו חלום פעמים רבות כאלו מלאך מדבר עמו ואומר לו: 8 „כונתך רצויה אצל הבורא אבל מעשך איננו רצוי.“ ג והוא היה

א) התחלת הספר עד „הדברים ההם כאשר נפלו“ חסרה בהמקור הערבי בהוצאת הירשפעלד.
ב) בדפוסים אחדים נמצאות פה המלות: „הוין מן הנוצרים או: „הוין מן הנוצרים שלא ירובר מהם כלל בזה הספר“
ג) כן הנוסח אצל ה' וכן תקן כבר מוסקאטו. ק. ס. „מעשיך אינם רצויים“.

שורה א: „אמר יהודה... עד „המחבר“ הם דברי המתרגם ר' יהודה בן שאול אבן תבון.

שם: משאול עד „והמשכילים יבינו“ הוא כמו הקדמה לכל הספר, אשר בה מגדה לנו המחבר שמטרת ספרו היא ללמד את בני דורו מה ששיבו להפילוסופים והמינים.

שורה ג: ואנשי התורות. הכונה על המושלמים והנוצרים.

שם: ועל המינים, בשם זה נכללו כל הכתות השונות אשר מעם ישראל יצאו, ומפני זה אומר ר' יהודה הלוי עליהם: „החולקים על המון ישראל“ כלומר החולקים על כה שמקובל אצל כלל ישראל ועיין קול יהודה לר' יהודה מוסקאטו. בתרגומו של ר' יהודה בר' יצחק קרדינאל נאמר: „הפילוסופים וחכמי דתי האומות והקראים“.

שורה ד: החבר. ר' יהודה הלוי משתמש במלה זו בהחוראה שיש לה בתלמוד כלומר חכם ומלומד בדת.

שורה ה: היום כארבע מאות שנה. עיין מבוא.

שורה ז: כונתך רצויה. הספור הזה איננו מתאים עם מה שנאמר במכתב יצאי מלך הכוזרים. עפ"י המכתב אמר לו המלאך: „ראיתי את הדין ורציתי את מעשיך“.

שורה ח: אצל הבורא. כמו לפני הבורא, ור' יהודה אבן תבון המתרגם משתמש פה בדרכו תמיד בקונטרס רבית (עגד אלבארי).

1 משתדל מאד בתורת הכוזר עד שהיה משמש בעבודת ההיכל והקרבנות בעצמו בלב שלם, וכל אשר היה משתדל במעשים ההם, היה המלאך בא אליו בלילה ואומר לו: „כונתך רצויה ומעשך איננו רצוי“ (א) וגרם לו זה לתקור על האמונות והדתות 5 והתיהד בסוף הוא ועם רב מהכוזרים, והיו מטענות החבר מה שנתישבה נפשי (ב) עליהם והסכימו לדעתי. (ג) וראיתי לכתוב הדברים ההם כאשר נפלו והמשכילים יבינו. — אמרו כי כאשר ראה מלך כוזר בחלומו כי כונתו רצויה אצל הבורא אבל מעשהו אינו נרצה וצוהו בחלום לבקש המעשה הנרצה אצל הבורא, 10 שאל פילוסוף אחד (ד) על אמונתו. וא"ל הפילוסוף: אין אצל הבורא לא רצון ולא שנאה כי הוא נעלה מכל החפצים ומכל 12 הכונות, כי הכונה מורה על הסרון המכוין וכי השלמת כונתו

(א) ק. ס. ואחרים: „ומעשיך אינם רצויים“.

(ב) כן הנוסח אצל ה. ק. סלוצקי: „נפשו“.

(ג) סלוצקי: „לדעתו“.

(ד) „שהיה בדורו“ אין במקור; ה. מוהק את המלים האלו.

שורה א: משתדל. כלומר היה מסור בכל נפשו ומאדו לדת הכוזרים.
 שורה ב: וכל אשר היה. כלומר אעפ"י שהיה כל כך משתדל.
 שורה ד: וגרם לו זה. ר"ל החלום הזה הניע אותו שיחקור על האמונות והדתות כדי שימצא את המעשה הנרצה לפני הבורא.
 שורה ה: הוא ועם רב. עיין מבוא.
 שורה ו: שנתישבה נפשי. ר"ל שנפשי היתה נוטה מהם.
 שם: וראיתי. כמו מצאתי לנכון, מלשון „נראה בעיני“.
 שורה ז: והמשכילים יבינו. לפי דעת ר' עזריה מן הארומים (מאור עינים פרק מ"ב) מרמו ר' יהודה הלוי במלים אלו, שכל הוכחה הוא המצאתו ושהוא נתן את דבריו בפי החבר (רוד קאססעל).
 שורה י: על אמונתו. על אמונת הפילוסוף. את החכם הנוצרי והחכם המושלמני שאל המלך כמו שנאמר להלן על אמונתם ומעשיהם ואת הפילוסוף שאל רק על אמונתו מפני שהוא כמו ידע מראש את דעתו שהעקר היא אצלו רק האמונה שבלב ולא המעשה (מוסקאטו קאססעל).
 שורה יא: אין אצל הבורא. כמו אין להבורא, ואבן תבון תרגם פה מלה במלה את המקור הערבי: „לים ענד אללה“.
 שורה יב: כי הכונה מורה. ר"ל מי שיש לו מגמות ושאיפות הוא בהכרח איננו שלם, כי השאיפה מראה כבר שחסר לו דבר מה. „כונה“ פה היא כמו „שאיפה“. (במקור: „אלגרין“). השטה הפילוסופית המובאה פה לקוחה מהפילוסופים הערביים וביחוד מאבן סינא.

- 1 שלמות לו ובעוד שלא תשלם הוא חסר, וכן הוא נעלה אצל הפילוסוף-
 פים מידיעת חלקי הדברים מפני שהם משתנים עם העתים א) ואין
 בידיעת הבורא שנוי. והוא אינו יודע אותך כל שכן שידע כונתך ומעשיך
 וכל שכן שישמע תפלתך ויראה תנועותיך, ואם יאמרו הפילוסופים
 5 שהוא בראך הם אומרים זה על דרך העברה, מפני שהוא עלת העלות
 בבריאת כל נברא, לא מפני שהוא בכונה מאתו. ולא ברא מעולם
 אדם כי העולם קדמון ולא סר האדם נולד מאדם שקדמו, מתרכבות
 בו צורות ומזגים ומדות ב) מאביו ומאמו וקרוביו ואיכויות מן
 9 האוירים והארצות והמוזנות והמימות עם כחות הגלגלים

א) המלות: „עם העתים“ מוסיף ה' עפ"י המקור: „מע אלאהיאן“.
 ב) ה': „צורות ומדות“ וחסר: „ומזגים“. מ.: „צור וכלק ואכלאק“
 ויותר נכון כנוסח ק. ס.: „צורות ומזגים ומדות“.

שורה א: אצל הפילוסופים, כמו לפי דעת הפילוסופים, במקור: „ענד אלפלאספה“.
 שורה ב: חלקי הדברים ר"ל הפרטים היחידים, לפי דעת ארסטו לא תתכן
 ידיעת ד' בדברים הנמצאים תחת גלגל הירח, מפני שהם משתנים ועם
 השתנותם תשתנה גם הידיעה מהם, וזה לא יתכן אצל הבורא. לפי
 דעת הרמב"ם (מו"ג ח"ג פי"ז) הידיעה וההשגחה היא פרטית רק במה
 שנוגע להמין האנושי. (עיין רלב"ג בספר: „מלחמות ד'" ג' פ"ג ור'
 חסדאי אבן קרקש בספרו: „אור ד'" מאמר ב' פרק ד' ור' יצחק
 עראמה בעקדה פרשה וירא שער י"ט).

שורה ג: כל שכן שידע. ר"ל כל שכן שאיננו יודע, וזה עפ"י המקור: „פצלא
 ען ידרי“.

שורה ה: עלת העלות. כמו סבת הסבות או סבה ראשונה (רמב"ם מו"ג
 ח"א פס"ט).

שורה ז: ולא סוי האדם נולד. ר"ל לא היה מעולם אדם אשר לא נולד מאדם
 שקדמו ואשר לא יתרכבו בו צורות וכו'. נגד דעה זו השיג הרמב"ם
 במו"ג ח"ב פ"י. ועיין להלן מ"מ ה' סימן י"ח בדברי החבר).

שורה ט: הגלגלים. הפילוסופים של ימי הבינים דמו שיש תשעה גלגלים או
 ספירות בשמים: שבעה לשבעה כוכבי לכת: שבתאי, צדק, מאדים,
 חמה, גוגה, כוכב, לבנה (הכוכבים האלו נזכרים בשמותם כבר בתלמוד),
 וגלגל המזלות וגלגל המקיף או גלגל היומי הנקרא ג"כ גלגל העליון
 וגלגל החלק. הוא מקיף את הארץ בכ"ד שעות והוא טבת יום ולילה.
 הגלגלים הם בעלי חיים ושכל, וההמר שמהם נעשו הוא יותר זך ונעלה
 מכל אשר תחת השמים. בכלל מדרגתם היא יותר גבוהה ממדרגת
 האדם והיא למטה ממדרגת המלאכים. עיין להלן מאמר ד' סימן כ"ו,
 מו"ג ח"ב פ"ד והלכות יסודי התורה ג' א'. אחרים מוסיפים עוד גלגל-
 עשירי והוא גלגל השכל הפועל, למטה מגלגל לבנה. עפ"י ר' שלמה

1 והמזלות והתיילים בערכים ההויים מהם, והכל שב אל הסבה הראשונה לא בעבור כונה ממנה, אבל הוא אצילות, נאצלת ממנה סבה שנית ואח"כ שלישית ורביעית, והתדבקו א) הסבות והמסובבות והשתלשלו כאשר אתה רואה אותם. והדבקות 5 קדמון כאשר הסבה ראשונה קדמונית, אין לה תחלה. ולכל איש מאישי העולם סבות שבהם יגמר ב), ויש איש שנשלמו סבותיו ובא שלם, ואיש שחסרו סבותיו ובא חסר, ככושי אשר לא הוכן ליותר מקבול צורת האדם והדבור בתכלית החסרון, והפילוסוף אשר לו נתכנו תכונות יקבל בהם המעלות 10 המדותיות והמדעיות והמעשיות, ולא חסר מאומה מן השלמות. אבל השלמות הזו בכח צריך בהוצאתו לידי מעשה אל למוד 12 ומוסר עד שתראה ההכנה ג) על הענין אשר הוכנה לו מן שלמות

א) ק. ס. : "והדבקו". ה. : "והתדבקו". וכן מ. : "תלאזמת".

ב) ק. ס. ואחר' מוסיף' : "כפי ההרכבות והאיכיות" ואיננו בס. ות.

ג) כן הנוסח עפ"י מ. ה. ק. "התכונה" (ס.) משובש.

בן גבירל בכתר מלכות הוא למעלה מהגלגל העליון (העשירי יהיה קודש לד').

שורה א : והמזלות. הם נמצאים בגלגל השמיני. מהם שנים עשר המזלות הידועים לשנים עשר חדשי השנה.

שם : והחיילים. ר"ל יתר צבא השמים. גם הפילוסופים היהודים של ימי הבינים הסכימו לדעה זו שהגרמים השמימיים משפיעים על תכונת האדם. להלן מאמר ג' סימן י"ו אומר החבר בעצמו : "אבל האדם מזרע ודם מתגברים בהם הטבעים ומתנצחים בהם המדות כפי התחלפות ההצלחה ורוע המזל" (עיין ג"כ להלן מאמר ד' כ"ו).

שם : בערכים ההויים מהם. כלומר במצבם ומקומם ויחוסם זה לזה (קונסילאציה) עיין עקרים לר' יוסף אלבו א' כ"ה ונשמת חיים לר' מנשה בן ישראל ג' ב'.

שורה ג : ממנה. ר"ל מן הסבה הראשונה.

שם : והתדבקו. כלומר כל סבה קשורה בהמסובב שלה, אשר הוא ג"כ סבה למסובב אחר וכן עד בלי תכלית. זו היא דעת אריסטו עיין מו"ג ח"ב פ"כ.

שורה ה : ולכל איש. ר"ל לכל פרט ופרט מהנמצאים.

שורה ז : ובא שלם. ר"ל ישיג שלמות היותר אפשרית להמין שלו.

שורה ט : והפילוסוף. ר"ל וכמו הפילוסוף.

שורה י : המדותיות. הכונה על מוסר ודרך ארץ. והמעשיות. בזה נכללו המלאמות כלנה (מוסקאטו וכן מתרגם דוד קאססעל). במקור : "ואלעלמיה ואלעטליות".

- 1 וחסרון א) ואמצעיים אין להם תכלית. והשלם ידבק בו מן המין האלהי אור שהוא נקרא השכל הפועל, ידבק בו שכל הנפעל דבקות התאחדות עד שיראה האיש ההוא כאלו הוא השכל ההוא ב) הפועל אין ביניהם שנוי. וישובו ג) כליו, ר"ל איברי 5 האיש ההוא, לא ד) ישתמשו ה) אלא במעשים היותר שלמים ובעתים היורר נכונים ובטוב שבענינים, וכאלו כל כליו הם כלים לשכל הפועל לא לשכל ההיולי הנפעל שהיה בתחלה משתמש בהם ו), והיה מטיב פעם ותוטא פעמים וזה מטיב תמיד. והמדרגה הזאת היא תכלית 10 ההגעה המקווה לאדם השלם, אחרי אשר תשוב נפשו מטהרה 11 מן הספיקות, מבינה החכמות על אמתתם, ותשוב כאלו היא

א) עיין מו"נ ח"א פל"ד.

- ב) ה. : "עד שיראה האיש ההוא השכל הפועל". ותקנתי עפ"י
 ס. : ק. ס. "האיש ההוא והשכל הפועל".
 ג) ק. ס. : "בל כליו אחדים".
 ד) ק. ס. : "ולא".
 ה) ק. ס. מוסיפ' : "כולם".
 ו) ק. ס. מוסיפ' : "טרם הוצאתי לירי שלמות בכה" ואיננו בט.
 זבהוצאות היותר מתיקנות.

שורה א : ואמצעיים אין להם תכלית. ר"ל בין השלם בתכלית השלמות והחסר בתכלית החסרון יש מדרגות אמצעיות לאין תכלית.
 שורה ב : השכל הפועל נקרא ג"כ "שכל כללי" (להלן מאמר ה' י"ב) ומשכיל גותן הצורות" או "שכל פועל אלהי גותן הצורות" (להלן מאמר ה' ד'). עפ"י הפילוסוף הערבי אבן סינא הוא אצילות ראשונה מגלגל הלבנה התחתון שבגלגלים והוא נקרא ג"כ מלאך. לשכל האדם שלש מדרגות של התפתחות עפ"י הפילוסופים הערביים : א) שכל ההיולי או שכל היולאני (מו"נ ח"א פ"ע : "כח ההכנה"), ב) שכל בפועל, ג) שכל הנקנה הנאצל. כדי להגיע לשתי מדרגות האחרונות נחוצה לשכל האדם עזרה מצד השכל הפועל. ר' בספרו של מ. יואל Die Religionsphil. des Mose. ben Maimon. עמוד 22 והלאה.

שורה ג : דבקות התאחדות. ר"ל דבקות כזו שיהיו כמו דבר אחד.

שורה ד : וישובו כליו. ר"ל ויהיו אבריו משתמשים רק במעשים היותר שלמים וכו'. בהפעל "שוב" מתרגם אבן תבון כה, כדרכו תמיד את הפועל הערבי "צאר" שהוראתו היא "התהוות". ואחריו יבוא בהשפה הערבית העתיד. היא תכלית ההגעה. ר"ל זאת היא המדרגה היותר גבוהה שיוכל להגיע שורה ט : אליה האדם והיא מיוחדת להגדרם השלם.

1 מלאך ותשוב גם במדרגה המלאכותית התחתונה (א) הנפרדת
 מן הגופות. והיא מדרגת השכל הפועל, והוא מלאך מדרגתו
 למטה מן המלאך הממונה בגלגל הירח. והם שכלים מפשטים
 מחמרים. קדומים עם הסבה הראשונה. ואינם יראים הכליון
 5 לעולם. ותשיב נפש האדם השלם והשכל ההוא הפועל דבר
 אחד, ולא יחיש לכליון גופו ואבריו, מפני ששב הוא ואותו,
 דבר אחד. ונחה נפשו בחיים, מפני ששב בכת הרמס ואסקלביוס
 וסקראט ואפלטון ואריסטו, כי הוא והם וכל מי שיעלה אל
 מדרגתם והשכל הפועל, דבר אחד (ב). וזהו אשר יכונה ברצון
 10 אלהים על דרך העברה או על דרך הקירוב. רדפהו ובקש
 ידיעת אמתת הדברים עד שישוב שכלך פועל לא נפעל, והדבק
 12 בדרכי הצדיקים במדות ובמעשים, כי הם עזר בציור האמת

(א) ק. ס. "במדה המלאכותית" וחסר "התחתונה". מ. "באדון רתבה
 מן אלמלכותיה".
 (ב) ק. ס. מוכיפים: "עומד לעד" ואיננו במ.

שורה א: במדרגה המלאכותית. כונתו כי מדרגת השכל הפועל היא המדרגה
 התחתונה ממדרגות המלאכים אשר הם רק שכל מפשט בלא
 גוף, ונפש האדם השלם תגיע למדרגה זו, כלומר תהיה חפשיה מכל
 גשמיות.

שורה ד: עם הסבה. ר"ל המלאכים ג"כ לא נבראו מעולם, כי אם הם קדומים
 כהסבה הראשונה.

שורה ו: מפני ששב הוא ואותו. "ואותו" מוסב על השכל הפועל ר"ל האדם
 השלם והשכל הפועל נעשו דבר אחד. (במקור: צאר הו ודלך).

שורה ז: הרמס. הכונה על הרמס טריסמגיסטוס, אשר עפ"י ההגדה היוגית המציא
 את כל החכמות הנגלות והנסתרות. עוד היום נמצאים ספרים המיוחסים
 לו. ביחוד התעסקו בספריו ובדעותיו הניאופלאטוניקים והפילוסופים השרבים,
 והיהודים קבלו מהם יחד עם שמתם הפילוסופית גם את שם הרמס
 אשר כנראה לא היה ולא נברא ורק משל היה, מהפילוסופים היהודיים
 מזכירו הרמב"ם בכנ"ג ה"ג פכ"ד ונמצאו מאמרים שלמים מספריו בספר
 "תורת הנפש" המיוחס לר' בחיי אבן פקודא כמו שהראה החכם
 גולדציהר בהקדמתו להמקור הערבי של הספר הזה.

שם: אס. ל. יוס. זה אסקולאפיוס שהיה עפ"י המיתולוגיה בן אפולו והמציא את
 חכמת הרפואה.

שורה ט: וזהו אשר יכונה. כלומר ההשתדלות להגיע אל מדרגה זו מכנים בני
 אדם רצון אלהים.

שורה יב: כי הם עזר. כונתו שמדותו ומעשים אינם טובים בפני עצמם כי אם

1 ודבקות הלמידה וההדמות לשכל ההוא הפועל. ותכף לזה תעלה בידך מדת ההסתפקות והשפלות והכניעה וכל מדה מעולה, עם ההגדלה (א) לסבה הראשונה, לא כדי שיחנך רצונו ולא להסיר מעליך קצפו, אבל בעבור ההדמות אל השכל הפועל 5 בבחינת האמת וספור כל דבר במה שהוא ראוי לו והאמתו (ב) כאשר הוא, ואלה הם ממדות השכל. וכאשר תהיה על התכונה הזאת מן האמונה אל תחוש על איזה תורה תהיה ובאיזה דת ובאיזה מעשה ובאיזה דבור ובאיזה לשון אתה מרומם (ג), או בדה לעצמך דת לענין הכניעה, ולרומם ולשבת 10 ולהנהגת מדותיך וביתך ואנשי מדינתך, אם הם סומכים (ד) עליה (ה), או קח לך לדת הנמוסים השכליים אשר חברו הפי-לוסופים, ושים מגמתך וכונתך זך נפשך. וכללו של דבר בקש זך הלב באיזה אופן שיתכן לך אחרי אשר תבין כללי החכמות על אמתתם. ואז תגיע אל בקשתך, ר"ל הדבק (ו) ברוחני ר"ל 15 השכל הפועל. ואפשר שינבא אותך ויודיעך העתידות בחלומות 16 אמתיים ומראות נאמנות.

- (א) ק. ס. מוסופים: „שטרוממים“ ואיננו במ. ה.
 (ב) ה.: „ודעתו והאמתו“. ק. ס.: „ודעתו“ וחבר: „והאמתו“. ט.
 רק „ואעתקדה“.
 (ג) ק. ס. ה. „חסר מרומם“. הוספתי עפ"י מ. „ועטמת“ (עיין הורביץ).
 במ. הנוסח: „ובאיזה דבור ובאיזה לשון ובאיזה מעשה“ וכו'.
 (ד) בדפוסים אחרים: „הבמוכים“.
 (ה) ק.: „עליך“. ס.: מוסוף: „ושומעים לך“.
 (ו) נ"א: „והדביקה“.

עד כמה שהם עוזרים להאדם שישיג בשכלו לא רק את החצוניות של הדברים, כי אם גם את התוכן האמתי שלהם ושירבק בהחקירה העיונית ויתדבנה להשכל הפועל. ולהלן משיב לו הכוורי: „ואין ספק שיש מעשה שהוא נרצה בעצמותו“.

- שורה ג': עם ההגדלה. ר"ל יחד עם זה תגדל ותרומם את הסבה הראשונה.
 שורה ד': בעבור ההדמות. כמו: „כדי להדמות“.
 שורה ה': וספור כל דבר. ר"ל כדי שיתאר כל דבר כמו שהוא ויחם לו ויאמין ממנו רק מה שנמצא בו באמת.
 שורה ט': לענין הכניעה. ר"ל דת שתביא אותך לידי ענוה.
 שורה י': סומכים עליה. ר"ל על הדת אשר בתרת לך.
 שורה טו': שינבא. כלומר שיתן לך כשרון הנבואה.

1 ב. אמר הכוזרי: רואה אני א' דבר יך ב' מספיקים, אך אינם מפיקים לשאלתי, מפני שאני יודע בעצמי כי נפשי זכה ומעשי ישרים לרצון הבורא, ועם כל זה היתה תשובתי כי המעשה הזה איננו נרצה, אף על פי שהכונה רצויה, ואין 5 ספק שיש מעשה שהוא נרצה בעצמותו לא כפי המחשבות. ואם איננו כן, מה לאדום ג' ולישמעאל שחלקו הישוב נלחמים זה בזה, וכל אחד מהם זכה נפשו וכונתו לאלהים ונבדל ונפרש וצם ומתפלל והולך, ומגמתו להרוג את חברו, והוא מאמין שהריגתו צדקה גדולה וקורבה אל הבורא יתברך, 10 ונלחמים זה בזה ד', וכל אחד מאמין כי הליכתו אל גן עדן ה', והאמן לשניהם זה דבר שלא יתכן אצל השכל,

ג. אמר הפילוסוף; "אין בדת הפילוסופים הריגת אחד מאלו" 13 מפני שמגמתם השכל".

- (א) ט. רק: "אן כלאטך".
 (ב) ק. ס. ה. מוסיפים: "נכוחים". מחקתי מפני שאיננו במ.
 (ג) בההוצאות שבאו תחת הצנוורא הנוסח: "לפרם".
 (ד) ונלחמים זה בזה. חסר בכל ההוצאות. וה. מוסיף עפ"י מ.
 (ה) ט.: "אלי אלגנה ואלפרדופ".
 (ו) ק. ס. ה.: "הריגת אדם". תקנתו עפ"י ט. "קתל ואהר טן האולאי".

שורה א: רואה אני. ר"ל מוצא אני שדבר יך מספיקים, כשהם לעצמם אבל אינם מתאימים עם שאלתי.

שורה ג: היתה תשובתי. כונתו על דברי המלאך שנראה לו בחלום.

שורה ו: אדום וישמעאל. כן נקראו אצל סופרי ימי הבינים הנוצרים והמושלמנים. וכבר בתלמוד אנו מוצאים שמלכות רומא נקראת בשם אדום ועפ"י ההגדה ביוסיפון הלך צפו בן אליפז בן עשו אל אניאס לקרתאנה ואחרי כן בא ג"כ לאיטליה והיה ממיסדי מלכות רומא. עיין אבן עזרא בראשית כ"ז מ' ורמב"ן בראשית ג'. (קאססעל).

שם: שחלקו הישוב. ר"ל שחלקו הארץ ביניהם.

שורה ז: זכה נפשו. ר"ל טהר את עצמו והודרך.

שורה י: הליכתו אל גן עדן. כלומר שהוא יבוא לגן עדן.

שורה יב: אחד מאלו. כלומר מן הנוצרים והמושלמנים.

שורה יג: מפני שמגמתם. כלומר כל שאיפתם היא רק להשיג המושכלות.

1 ד. אמר הכוזרי: ואיזה דבר שהוא נוטה מן האמת אצל הפילוסופים גדול (א) מאמונתם שהעולם חדש, ושהוא נברא בששת ימים, ושהסבה הראשונית מדברת עם אחד מבני אדם, עם הרוממות שמרוממים אותו הפילוסופים מידיעת החלקיות. 5 ועם זה היה ראוי כפי מעשה הפילוסופים והכמתם ואמתתם והשתדלותם, שתהיה הנבואה ידועה בהם ונמצאת ביניהם, מפני הדבקם ברוחניות, ושיסופר עליהם נפלאות ונוראות וכבוד וגדולה. ואנחנו רואים החלומות הנאמנים למי שלא התעסק בחכמה ולא בזכוכך (ב) נפשו, ונמצא הפך זה במי שטרח בה. 10 וזה מורה כי יש לדבר האלהי ולנפשות (ג) סוד אחר זולת מה שזכרת אתה, הפילוסוף:

אחר כך אמר הכוזרי בלבו, אשאל אדום (ד) וישמעאל, כי אחד משני המעשים הוא הנרצה מאין ספק. אבל היהודים די לי במה שחוא נראה משפלותם ומיעוטם (ה), ושהכל מואסים 15 אותם. וקרא לחכם מחכמי אדום (ד) ושאל אותו על חכמתו ומעשהו. ואמר לו: „אני מאמין בחדוש הנבראות, ובקדמות הבורא ית', ושהוא ברא העולם כולו בששת ימים, ושכל הדברים צאצאי אדם ואחרי כן צאצאי נח (ו), ואליו הם מתיחסים כלם, ושיש לבורא השגחה על הברואים והדבקות במדברים, וקצף 20 ורחמים ודבור והראות והגלות לנביאיו וחסידיהו, והוא שוכן

(א) ה. ס. מ.: „גדול“ וכן בדפוס ויניציא, ק. ואחרים: „יותר“

(ב) נ"א: בזוך.

(ג) „ולנפשות“ חסר בכל הדפוסים ונמצא רק בה. ומ.

(ד) בהוצאות שעברו תחת הצינוזורא: „פרס“.

(ה) ה.: „מיעוטם“.

(ו) „ואחרי כן צאצאי נח“ הוספתי עפ"י מ.

שורה א: ואיזה דבר. ר"ל היש מכל הדברים שמאמינים בהם בעלי הרתות ושהם רחוקים מן האמת לפי דעת הפילוסופים, דבר גדול מהאמונה שהעולם הוא חדש וכו'.

שורה יג: אבל היהודים. ר"ל את היהודים אינני צריך לשאול, כי הראיה היותר מספיקה שמעשיהם אינם נרצים, היא שפלותם ומיעוטם.

שורה יז: המדברים. הפילוסופים של ימי הבינים מכנים את האדם בשם מדבר, וחולקים את כל הנבראים לארבע מחלקות: דומם, צומח, חי. מדבר.

שם: ואחר כן צאצאי נח. משני שאחר המבול נשארו רק נח ובניו.

1 בתוך רצויו מהמוני בני אדם. וכללו של דבר א) בכל מה שבא בתורה ובספרי בני ישראל אשר אין ספק באמתתם, בעבור פרסומם והתמדתם והגלותם בהמונים גדולים ב). ובאחריתם ובעקבותם נגשמה האלהות, והיה עובר ברחם בתולה מנשיאות בני ישראל וילדה אותו אנושי הנראה אלהי הנסתר, נביא שלוח בנראה, אלוה שלוח בנסתר, והוא המשיח הנקרא בן אלהים והוא האב והבן והוא רוח הקדש, ואנחנו מיחדים אמתתו. ואם נראה על לשוננו השלוש. נאמין בו ג) ובשכנו בתוך בני ישראל לכבוד להם, כאשר היה הענין האלהי נדבק בהם, עד 10 שמרו המוניהם במשיח הזה ותלוהו, ושב הקצף מתמיד עליהם ועל המונם והרצון ליחידים ההולכים אחרי המשיח, ואחרי כן לאומות ההולכים אחרי היחידים האלה ואנחנו מהם. ואם לא נהיה מבני ישראל, אנחנו יותר ראויים שנקרא בני ישראל, מפני שאנחנו הולכים אחרי דברי המשיח. וחביריו מבני ישראל 15 שנים עשר, במקום השבטים, ואחר כן הלכו עם רב מבני ישראל אחר השנים עשר ההם והיו כמחמצת לאומת הנוצרים, והיינו אנו ראויים למעלת בני ישראל והיתה לנו הגבורה והעצמה בארצות. וכל האומות נקראות אל האמונה הזאת, ומצווים להדבק בה ד) ולגדל ולרומם למשיח ולגדל את עזו אשר נתלה 20 עליו והדומה לזה. ודינינו וחוקינו ממצות שמעון החבר, וחקים מן התורה אשר אנו לומדים אותה ואין ספק באמתתה ושהיא ה) 22 מאת האלהים, וכבר בא באונגליון בדברי המשיח: לא באתי

א) ק. ס. מוסיפ': "אני מאמין" ואיננו במ.

ב) מכאן עד סוף חסימן חסר בהדפוסים שעברו תחת הצינוזרא.

ג) ק. ס.: "האחרות בו". ה. מחק, האחרות. עפ"י מ.

ד) מ: "מכלפין אלעמל בה"

ה) ק. ה: "שהיא" ותקנתי ע"פ. מ.

שורה ג: והגלותם בהמונים גדולים. ר"ל הנסים שנעשו לבני ישראל וביחוד מעמד הר סיני היו לעיני כל בני ישראל עד שאין מקים להסתפק באמתתם. שורה כ: שמעון החבר. זהו האפוסטול הנודע פטרוס, אשר שמו היה מקודם שמעון כיפא (ב"ח מתיא י' ב' ויוחנן א' מ"ב). כיפא ביונית: פִּיטְרָא שורה כב: לא באתי. המאמר הזה נמצא מתיא ה' י"ז. בגמרא שבת קט"ז ע"ב הנוסח: "אנא לא למפחית מן אורייתא דמשה אתית ולא לאוספי על אורייתא דמשה אתית".

1 לסתור מצוה ממצות בני ישראל ומשה נביאם אבל באתי לחזקם ולאמצם".

ה. אמר הכוזרי: אין בכאן מקום לסברא, אך הסברא מרחקת רוב הדברים האלה. אך (אשר תתאמת א) הראיה והנסיון, 5 עד שיאמין בו כל הלב ולא ימצא דרך אחרת להאמין בזולת מה שנתברר אצלו, יתחכם להקשה וינהלה לאט ב) עד שיקרב הרחוק ההוא, כאשר יעשו הטבעיים בכחות המופלאים אשר הם רואים, שאם יסופר להם עליהם מבלי יראוהם, מכחישים אותם, וכאשר רואים אותם, מתחכמים ושמים להם סבות מן 10 הכוכבים והרוחניות ולא ידחו הראות. אבל אני אינני מוצא דעתי נוחה לקבל הדברים האלה מפני שהם חדשים לי ולא גדלתי עליהם, וחובה עלי לחקור בשלמות ג).

ואחר כך קרא לחכם מחכמי ישמעאל ושאל אותו על חכמתו ומעשהו. ואמר לו: אנתנו מקיימים האחדות והקדמות 15 לאלהים ית', והחדוש לעולם, והיחס אל אדם ונה, ד) ונרחיק הגשמות בכלל, ואם יראה ממנו שום דבר בדברינו, נפרשהו ונאמר כי הוא דרך העברה וקירוב ה), עם הודאתנו, כי 18 כפר תורתנו דברי אלהים, והוא בעצמו מופת, התחייבנו בקבולו

(א) נ"א: "תאמת"

(ב) ה. מוהק: "וינהלה לאט". הוספתו מלים אלו הנמצאות בכל חרפוסים עפ"י הרוביץ.

(ג) ק. ס. מוסיפים: "עד שאמצא העקר" ואיננו במקור.

(ד) ק. ס. חסר "ונה"

(ה) ק. ס. ה. מוסיפים: "לשכלנו" ואיננו במקור.

שורה ג: אין בכאן מקום. כונת הכוזרי היא זו: השכל הישר מרחיק כל מה שאמרת, ואמת הוא שבדברי אמונה אין מקום לסברא, אבל רק אז אם האמונה נתאמתה על ידי ראיות ונסיונות שאי אפשר לדחותם, כמו אמונת היהודים.

שורה ו: יתחכם להקשה. ר"ל ישתדל למצוא סברות מלבו כדי להתאים את האמונה עם העב.

שורה ז: הטבעיים. הם הפיזיקים חוקרי הטבע.

שורה י: הראות. ר"ל דבר הנראה לעין.

שורה טו: והיחס: ל אדם. כלומר יחס כל האנשים אל אדם, שכולם הם בניו.

שורה יח: ספר תורתנו. הכונה על הקאראן.

1 בעבור עצמו, מפני שאין אדם יכול לחבר ספר אחר כמוהו, ולא כפרשה אחת מפרשיותיו, ושנביאנו הוא חותם הנביאים ומבטל כל תורה שקדמה א, וקורא כל האומות אל תורת ישמעאל, וגמול השומעו השבת רוחו אל גופו בגן עדן, ונעימות, 5 לא יחסר מאכל ומשתה ומשגל וכל אשר תאווה נפשו, ועונש הממרה הליכתו אל אש ב, ולא יתמו יסוריו לעולם.

7. אמר לו הכוזרי: מי שרוצין ליישר אותו בדבר האלהים ולברר אצלו כי האלהים מדבר עם בשר ודם והוא מרחיק זה, צריך לברר אצלו דברים מפורסמים שאין מדחה להם, וביותר 10 ראוי שיאומת אצלו ג כי הבורא דבר עם אדם. ואם ספר תורתכם מופת לכם והוא בלשון ערבי, אין מכיר מופתו הזות שלו, לועז כמוני, וכאשר יקרא באזני, אינני מבדיל בינו ובין זולתו מלשון הערבי ד.

7. אמר לו החכם: וכבר נראו על ידו מופתים, אך ד לא 15 הושמו לאות בקבול תורתו.

(א) ק. ס. ה. "שקדמה לו".
 (ב) ק. ס. : "אין לא תכבה". ה. מיהק "לא תכבה" ע"פ. מ.
 (ג) ק. פ. : "ולואי שיאמין עם זה". ה. : "וביותר ראוי שיאומת עם זה" עפ"י כ"י פרמא. "אצלו" במקום "עם זה" תקנת עפ"י מ: "ענדה".
 (ד) ק. מוסיף: "עד שאאמין שהוא האות". ס. : "עד שיאמין שהוא האות" ואיננו במ.
 (ה) ק. פ. חסר: "אך".

שורה א: מפני שאין אדם. המאמר הזה נמצא הרבה פעמים בהקאראן עצמו עיין גלדיקא: געשיכטע דעם קאראנס צד 43.
 שורה ב: חותם הנביאים. כונתו על מחמד נביאם. הרמבם בהקדמתו לפירוש המשניות קורא בשם זה את הנביא מלאכי (קאססעל).
 שורה ז: מי שרוצין ליישר. כלומר: אם חפצים ללמד איזו איש את הדרך הישרה באמצעות הדת.
 שורה יא: אין מכיר מופתו... ר"ל בעד איש שאיננו יודע את השפה הערבית (לועז כמוני) אין הקאראן ראייה על אמתת דתכם והוא לו כספר החתום.
 שורה יב: ובין זולתו. ר"ל ובין ספר אחר הנכתב בשפה זו.
 שורה יד: וכבר נראו... כלומר ע"י מחמד נעשו מופתים בזמנו, אבל לא המופתים האלה הם הראיה שאנחנו מחויבים לקבל תורתו.

1 ה. אמר הכוזרי: אין הדעת נוחה להודות שיש לבורא חברה עם בשר ודם, כי אם במופת שמהפך בו טבע הדברים, כדי שיודע כי זה לא יוכל עליו אלא מי שברא הדברים מאין, ושיהיה הענין ההוא לפני המונים, יראוהו בעיניהם ולא יגיעם 5 בספור ובקבלה, ושיחקרו על הדבר ויבחנוהו בחינה אחר בחינה, עד שלא יפול בלב אדם ספק כי יש בו צד דמיון או צד כשפים, ויותר ראוי א' שתקבלנה הנפשות הדבר הגדול הזה, שבורא העולם הזה והעולם הבא ב' והשמים והמאורים יתחבר אל החומר הנבזה הזה, ר"ל האדם, ושידבר עמו וימלא 10 משאלותיו ויעשה בקשותיו.

ט. אמר החכם: והלא כבר תורתנו מלא מדברי משה ובני ישראל, ואין מדחה במה שעשה בפרעה ושבקע את הים והציל את בחיריו, וטבע את אשר קצף עליהם, והוריד להם המן והשליו ג' ארבעים שנה ד', ושידבר עם משה בהר סיני 15 והעניד השמש ליהושע ועזר אותו על הגבורים, ומה שנעשה קודם לכן מן המבול ומהפכת סדום ועמורה ה', הלא זה דבר ידוע ומפורסם ואין בכל זה צד סברא, שהיה בתחבולה, ולא 18 בדמיון.

י. אמר הכוזרי: אני רואה שצריך אני לשאול ליהודים,

א) ק. ס.: "ולואי שתקבלנה"

ב) ק. ס. ואחרים מוסיפים: "והמלאכים" ואיננו במ.

ג) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפים: "אשר האכילם אה"כ" זאיננו במ.

ד) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפים: "במדבר" ואיננו במ.

ה) מ.: "והלאך קום לוט" = "כליון עם לוט" או "כליון אנשי לוט".

שורה א: חברה. ר"ל התחברות.

שורה יא: ספר תורתנו. כונתו על הקאראן. שם נמצאים הרבה מספורי כה"ק אם גם נשתנו, ע"י מחמד שלא ידע לקרוא בהם, וכתב רק מפי השמועה.

שורה יז: בתחבולה ולא בדמיון. ר"ל אין כל מקום להחשעה שהדברים האלו לא היו באמת, אלא עיש פה איזו רמאות או שהדברים היו רק בדמיון אלה האנשים עמסרו אותם לנו.

1 מפני שהם שארית בני ישראל, מפני שאני רואה שהם הטענה א'
כי יש לבורא תורה בארץ. אחר ב' כן קרא חכם מחכמי
היהודים ושאל אותו על אמונתו.

יא. אמר לו החבר: אנחנו מאמינים באלהי אברהם יצחק
5 ויעקב המוציא את בני ישראל ממצרים באותות ובמופתים
ובנסות, והמכלכלם במדבר, והמנחילם את ארץ כנען, אחר
אשר העבירם את הים והירדן במופתים גדולים, ושלה משה
בתורתו, ואחר כך כמה אלפי נביאים אחריו מזהירים על
תורתו, מיעדים בגמול הטוב לשומרה, ועונש הקשה לממרה
10 אותה. ואנחנו מאמינים בכל מה שכתוב בתורה, והדברים
ארוכים.

יב. אמר הכוזרי: מסכים הייתי שלא אשאל יהודי מפני
שידעתי אבוד זכרם וחסרון עצתם, כי השפלות והדלות לא
עזבו להם מדה טובה. והלא היה לך לומר היהודי, כי אתה
15 מאמין בבורא העולם, ומסדרו ומנהיגו, ובמי שבראך והטריפך ג'
והדומה לספורים האלה, אשר הם טענת כל מי שיש לו דת,
ובעבורה הוא רודף האמת, להדמות לבורא בצדקו ובחכמתו:

יג. אמר החבר: זה שאתה אומר היא הדת ההקשית המנהגית ד,
19 מביא אליה העיון, ונכנסים בה ספקות רבות. ואם תשאל

(א) ק. ס. מופיפים: והראיה לכל בעל דת" ואיננו בט.

(ב) ק. ס. ה.: "ואהר". תקנתי ע"פ. מ.

(ג) נ"א: "ומטריפך".

(ד) ק. ס. חסר "המנהגית".

שורה א: שהם הטענה. ר"ל מהם וממה שנעשה להם מביאים ראיה, כי הבורא
יוכל ליתן תורה לבני האדם.

שורה יב: מסכים הייתי. ר"ל החלטתי בראשונה.

שורה יג: אבוד זכרם. במה שנוגע להתורה שקבלו מאבותם וחסרון עצתם למצוא
מעצמם את הדרך הישרה.

שורה יד: כי אתה מאמין בבורא העולם. ר"ל הלא זה יותר מתקבל על הדעת
מדבריך: "אני מאמין באלהי אברהם וכו'".

שורה יח: ההקשית המנהגית. ר"ל הדת השכלית אשר לא נוסדה על הקבלה ואשר
מטרתה ללמד את האדם איך להתנהג בחייב.

1 הפילוסופים עליה אינך מוצא אותם מסכימים על מעשה אחד ולא על דעת אחת, מפני שהם טענות, יש מהם מה שהם יכולים להעמיד עליהם מופת, ומהם מה שיספיקו בם א, ומהם מה שלא יספיקו בם, כל שכן שיעמידו בם מופת.

5 יד. אמר הכוזרי: רואה אני דבריך היהודי טוב מפתחתו, ואני רוצה עתה שאוסיף לדבר עמך.

טז. אמר החבר: אבל פתיחת דברי היא המופת, ועוד כי היא הראיה אין צריך עמה לא ראיה ולא מופת.

טז. אמר הכוזרי: ואיך הוא זה.

10 יז. אמר החבר: תן ב לי רשות להקדים לך הקדמות ג, כי אני רואה דברי כבדים עליך ונקלים בעיניך:

יח. אמר הכוזרי: הקדם הקדמותיך ואשמעם.

יט. אמר החבר: אילו היו אומרים לך כי מלך הודו איש חסד ראוי לרוממו ולתת כבוד לשמו ולספר מעשיו במה שיגיע

15 אליך מצדק אנשי ארצו ומדותם הטובות, ושמשאים ומתנמים באמונה, ההיית חייב בזה ד.

כ. אמר הכוזרי: ואיך הייתי חייב בו, ואני מסופק אם צדק אנשי הודו מעצמם ואין להם מלך, או צדקתם מחמת

19 מלכם, או אם משני הפנים יחד.

א) ק.ס.ה. מוס'פים: "דבר שתתישב הדעת עליו" ומחקתי מפני שאיננו בס.

ב) ק.ס.ה. ה: "אם תתן" תקנתי עפ"י מ.

ג) ק.ס.ה. מוס'פים: "אבאר לך" מחקתי עפ"י מ.

ד) ה.ס. מוס'פים "להנידו ולהאמינו" ואיננו במ.

שורה א: אינך מוצא אותם מסכימים. הטענה הזאת נגד הפילוסופיה היוונית נמצאת היכה אצל אבות הכנסיה הנוצרית וביחוד אצל אוגוסטין בספרו: De Civit. Dei. את הספרות הזאת ידע ר' יהודה הלוי (עיין יעו"ש אנציקלופדיא ערך: "הלוי").

שורה ג: ומהם ר"ל על טענות אחרות יכולים הפילוסופים להביא ראיות מספיקות.

שורה ה: טוב מפתחתו. ר"ל דבריך אלו יותר טובים מהקדמתך.

שורה ז: ועוד כי היא הראיה. ר"ל הפתיחה היא ראיה כזו שאין צריך עוד לראיה אחרת.

שורה יד: במה שיגיע אליך. ר"ל לפי מה ששמעת מצדק אנשי ארצו וכו'. ארץ

הודו, נחשבה בימי הביניים להארץ היותר רחוקה. במשל דומה לזה

בגונע להשאלה אשר עליה דן החבר, שהכרת הבורא רק מהתבוננות

על הטבע והעולם. בלי קבלה. איננה מספיקה נמצא במו"ג ח"א פמ"ו

שורה יט: משני הפנים. ר"ל משתי הסבות.

1 **כא.** אמר החבר: ואם היו באים אליך שלוחיו בתשורות הודיות, אינך מסתפק שאינם נמצאים אלא בארץ הודו בארמנות המלכים, בכתב מפורסם (א) שהוא מאתו, ועמו רפואות שהן רופאות אותך מהליך, ושומרות עליך בריאותך, וסמי המות לשונאיך והנלחמים בך, שאתה יוצא להם בהם וממית אותם 5 מבלי כלי מלחמה (ב), ההיית חייב להיות סר אל משמעתו ואל עבודתו (ג).

כב. אמר הכוזרי: כן הוא, והיה הספק הראשון סר ממני אם יש לאנשי הודו מלך אם לא, והייתי אז מאמין 10 שמלכותו ודברו (ד) נוגעים אלי.

כג. אמר החבר: ואם ישאלך השואל עליו במה תתאר אותו. **כד.** אמר הכוזרי: בתארים אשר התבררו אצלי, לעין (ה) ואהבר אליהם אשר היו ספק אצלי והתבררו באלה האחרונים. **כה.** אמר החבר על הדרך הנה השיבותיך כאשר שאלתני. 15 וכן פתח משה לדבר עם פרעה כשאמר לו אלהי העברים שלחני אליך, ר"ל אלהי אברהם יצחק ויעקב מפני שהיה אברהם (ו) מפורסם אצל האומות, וכי התחבר אליהם דבר האלהים והנהיג אותם ועשה להם נפלאות, ולא אמר אלהי השמים והארץ 19 שלחני אליך, ולא בוראי ובוראך. וכן פתח אלהים (ז) דבריו

(א) מ. : "משהור" ומתאים עם "מפורסם" אך עפ"י גאלדציהו צ"ל "משהור" ועפ"י זה נחוי לתקן: "שיש עליו עדים" במקום "מפורסם"
 (ב) מ: "דין אעדאד ולא אעדאד"
 (ג) מ: "הל בנת תלתום טאעתה" ואבן תבון תרגם עפ"י לשון רכתוב שמואל א' כ"ב י"ד): "וסר אל משמעתך" והיוסף "ואל עבודתו"
 (ד) ק. ס. : "ודבריו"
 (ה) "לעין" הסר בכל ההוצאות ונתוסף מה. עפ"י מ.
 (ו) בכל הדפוסים חויץ מה. "דברם"
 (ז) ק. : "הסר "אלהים"

שורה י: שמלכותו ודבריו נוגעים אלי. לדעת קאססעל מתאימים המלות האלה עם "סר אל משמעתו" והכונה: "הייתי חייב לקבל עלי עול מלכותו" אבל עפ"י הפירוש הזה אין להמלות: "והייתי אז מאמין" טעם. לפי דעתי הכונה: הייתי מאמין שמה ששמעתי ממלכותו ודברו הוא אמת. "נוגעים" כמו "הגיעו לאזני".

שורה יט: וכן פתח אלהים דבריו וכו'. הראב"ע לשמות כ' ב' מביא דעה זו של ר' יהודה הלוי בזה הלשון: "שאלני ר' יהודה הלוי מנחתו כבוד,

1 אל חמון ישראל: „אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים“, ולא אמר: „אני בורא העולם ובוראכם“: וכן פתחתי לך מלך הכוזר א) כאשר שאלתני על אמונתך, השיבותיך מה שאני חייב בו ותייבין בו כל קהל ישראל, אשר התברר אצלם 5 המעמד ההוא בראות עיניהם, ואחר כן הקבלה הנמשכת שהיא כמראה העין:

כו. אמר הכוזרי: אם כן אני רואה שתורתכם אינה נתונה כי אם לכם ב).

כו. אמר החבר כן הוא, וכל הנלוה אלינו מן האומות בפרט 10 יגיעהו מן הטובה אשר ייטיב הבורא אלינו, אך לא יהיה שוה עמנו. ואילו היה חיוב התורה מפני שבראנו היה שוה בה ג) הלבן והשחור, כי הכל בריאותיו. אך ד) התורה מפני שהוציאנו ממצרים, והתחברות כבודו אלינו, מפני שאנחנו נקראים הסגולה מבני אדם.

15 כה. אמר הכוזרי: אני רואה אותך מתהפך היהודי, וכבר שב דברך רזה אחר שהיה שמן:

כט. אמר החבר: בין רזה בין שמן הרחב לי לבך עד 18 שאפרש אותו.

א) „מלך הכוזר“ הוספתי עפ"י מ.

ב) ק. ס.: „ואין חיוב בה זולתכם“/והסר במ. וה.

ג) ס.: „שוה בה כל ב"א“ ק. ה.: „היה שוה בה כל אדם. הלבן זהשחור משתוים עמנו“. תקנת עפ"י מ.

ד) ק. ס.: מוסיפים: „אני הייבום בה“ והסר: „התורה“ ותקנתי עפ"י מ.

למה הזכיר אנכי ד' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים ולא אמר שעשיתי שמים וארץ ואני עשיתך" וכו' ועיין תורת ד' תמימה להרמ"בן הוצאת יעללינעק צד 7.

שירה ה: הנמשכת. ר"ל הקבלה מדור לדור בלא הפסק.

שם: שהיא כמראה עין. ר"ל שהיא כל כך ברורה כדבר הנראה לעין.

להלן מאמר חמישי סוף סימן י"ד אומר החבר: „והקבלה אשר היא

כראיה“ ודס"ג באמונות ודעות מאמר ג'. אומר: „אמרו הספרים כי

ההגדה הנאמנת אמת כאמתת הדבר המושג בראות“.

שירה יב: הלבן והשחור. ר"ל כל אדם.

שם: אך התורה. כלומר התורה נתנה לנו משום שהוציאנו ממצרים וכו'.

שירה טו: שב דברך רזה. לא מצאי חן בעיני המלך דבריו שעה ישראל הוא

סגלת בני האדם.

שירה יז: הרחב לי לבך. מבטא ערכי יבנותי השם לי אונך.

- 1 ל. אמר הכוזרי: אמור מה שתרצה.
- לא. אמר החבר: בדין הענין הטבעי נתחייב לקיחת המזון, והגידול, וההולדה, וכחותם וכל תנאיהם. והתיחד בזה הצמח ובעלי חיים מבלעדי האדמה והאבנים והמוצאים 5 והיסודות:
- לב. אמר הכוזרי: זה כלל שצריך לפרוט אותו, אבל אמת הוא.
- לג. אמר החבר: ובענין הנפשי התיחדו בעלי חיים כלם, ונתחייבו ממנו א) תנועות וחפצים ומדות וחושים נראים 10 ונסתרים ב) וזולת אלה.
- לד. אמר הכוזרי: גם זה א) אין דרך לדחותו.
- לה. אמר החבר: ובדין הענין השכלי התיחד המדבר מכל החיים. והתחייב ממנו תקון המדות והמעון והמדינה והיו ד) הנהגות ונמוסים מנהגיים.
- 15 לו. אמר הכוזרי: גם זה אמת.
- לז. אמר החבר: ואיוו מדרגה אתה חושב ה) למעלה מזאת.
- לח. אמר הכוזרי: מעלת החכמים הגדולים.

- א) ק. ס. ה.: "מהם" ותקנתו עפ"י מ.: "מנה".
- ב) ק. ס. ה. ואחר' מוסיפים: "ותאוות". מחקתי מפני שאיננו בט.
- ג) ק. ס. מוסיפים: "טבואר".
- ד) ק. ס. ואחר': "ושאר" ה. תקן: "והיו".
- ה) מ.: "תכין" אבן תבון קרא: "תשן" עיין הורישפלד בהערותו.

- שורה ב: בדין הענין הטבעי. ר"ל עפ"י חוקי הטבע.
- שורה ג: והתיחד. עפ"י חקי השפה הערבית כותב אבן תבון גם בעברית יחיד במקום רבים ("והתיחד" במקום "והתיחדו"), אם הפעל יבוא בתחלת המשפט. וכונת ר' יהודה הלוי היא שהצמח ובעלי חיים מיוחדים בשלש סגולות: לקיחת המזון, גדול, והולדה.
- שורה ד: מבלעדי האדמה. ר"ל חוץ מן האדמה.
- שורה ו: לפרוט אותו. בפרטיות ידבר החבר על זה להלן מאמר ה' סימן י"א.
- שורה ט: ונתחייבו ממנו. כלומר מן הענין הגפשי. תכונת הנפש מחייבת שבעלי חיים מתנועעים ממקום למקום, שיש להם כח הרצון וכו'.
- שורה יג: והמעון. ר"ל הצרכים והענינים הכלליים.

1 לט. אמר החבר: איני רוצה לומר אלא מעלה תפריד את בעליה פרידה עצמית, כהפרד הצמה מן הדומם והפרד האדם מן הבהמה, אבל הפרידה ברב ומעט אין לה תכלית, מפני שהיא פרידה מקרית, ואינה מעלה על דרך אמת.

5 מ. אמר הכוזרי: אם כן אין מעלה במורגשים יתירה על מעלת בני אדם.

מא. אמר החבר: ואם ימצא אדם שיבא באש ולא יזק בו, ויעמוד מבלי מאכל ולא ירעב, ויהיה לפניו זוהר שאין העין יכולה להסתכל בו, ולא יחלה ולא יחלש, וכאשר יגיע 10 אל תכלית ימיו, ימות לרצונו, כמי שיעלה על מטתו לישן, ויישן בעת ידוע ובשעה ידועה, עם ידיעת העבר והעתיד מה שהיה ומה שיהיה, הלא המעלה הזאת נפרדת בעצמה א) ממעלת בני אדם.

מב. אמר הכוזרי: אבל המעלה הזאת אלהית מלאכותית אם 15 היא נמצאת, וזה מדין הענין האלהי לא מן השכלי ולא מן הנפשי ולא מן הטבעי.

מג. אמר החבר: אלה קצת תארי הנביא ג) אשר אין עלינו חולק, אשר נראה על ידו להמון התחברות הדבר האלהי 19 בהם ושיש להם אלוה מנהיגם כרצונם ד) וכפיה ה) עבודתם

א) מ: "פי אלטאהר" אבל נוסח אבן תבון הוא הנכון ועיין הורביץ.
 ב) ק. ס. ה. חסר "מן" הוספתי עפ"י מ.
 ג) ק. ס. ואחר' מוסיפ "שלנו" ואיננו במ. וה.
 ד) ק. ס. מוסיפים: "ולתת לאיש כדרכנו וכפי מעלליו" ואיננו במקור.
 ה) ה.: "כפי".

שורה א: אלא מעלה תפריד. ר"ל אין אני שואל אותך אלא על יצורים אשר הם על מדרגה יותר גבוהה מהמין האנושי עפ"י עצמם וחמרם ואתה מראה לי על החכמים הגדולים אשר החלוק בינם ובין שאר האנשים הוא מקרי.
 שורה ה: א"כ אין מעלה. ר"ל אם תשאל על יצורים כאלה, אז תשובתי לך שמכל היצורים אשר אנחנו משיגים אותם בחושינו, האדם הוא היותר געלה.
 שורה ז: ואם ימצא אדם. כונתו על משה רבינו אשר בו היו כל המעלות האלו.

שורה יב: נפרדת בעצמה. ר"ל פרידה עצמית לא רק מקרית.
 שורה יז: אשה אין עליו חולק. ר"ל גם הנוצרים והמושלמנים מודים שאלו הם סגולות הנביא עיין לעיל סימן ד' ופ'.

1 והמרותם, והגיד להם הנעלם, והודיע איך היה חרוש העולם ויחס בני אדם קודם המבול, היאך נתיחסו אל אדם והיאך היה המבול ויחס השבעים אומות אל שם חם ויפת בני נח, והיאך נפרדו הלשונות, ואיפה א) שכנו, והיאך צמחו המלאכות 5 ובנין המדינות ושני העולם מאדם ועד עתה.

מד. אמר הכוזרי: גם זה תימה, אם יש אנלכם מנין ברור מבריאת העולם.

מה. אמר החבר: בו אנו מונים, ואין בין ב) היהודים בזה ג) מחלוקת מהודו ועד כוש.

10 מזו. אמר הכוזרי: וכמה אתם מונים היום.

מזו. אמר החבר ארבעת אלפים וחמש מאות. ופרטם מבואר ד) מימות אדם ושת ואנוש עד נח, עד שם ועבר אל אברהם יצחק ויעקב עד משה. ואלה מפני התחברותם ה) היו 14 לב אדם ומגולתו, ולכל אחד מהם היו בנים ו) בקליפות,

א) ק. ס. ואחר: "ואיך" ותקנתי עפ"י מ.

ב) ק. ס. מוסיפים: "שני" בוקסזורף: שני יהודים". "שני" מהקתי עפ"י ה. מ.

ג) "בזה" הוספתי עפ"י מ: "פי דלך".

ד) ק. ס. מוסיפים: "בספר החומש שלנו" ואיננו במ.

ה) "מפני התחברותם" הוספתי עפ"י מ.

ו) ק. ס. ואחר: מוסיפים: "והשאר" ואיננו במ. הרביץ מציע לנסח: "היו לב האדם ומגולתו והשאר בקליפות" ולמחוק: "ולכל אחד מהם היו בנים".

שוריה ג: ויחס השבעים אומות. בבראשית י' נאמר שמבני נח יצאו שבעים אומות: כ"ז משם י"ד מיפת ול' מחם (עיין ר' עזריה מן האדומים מאור עינים פרק ג"ז צד 455 בהוצאת קאסזעל).

שוריה ח: ואין בין היהודים ר"ל אין בזה שנוי הדעות אצל היהודים בכל העולם. שוריה א: ארבעת אלפים וחמש מאות. לעיל (סימן א') אמר המחבר שהוא כותב את ספרו כארבע מאות שנה אחר הוכוח ועפ"י זה נוכל למצוא בקרוב את השנה שבה נכתב הספר והיא ד' אלפים תת"ק 1140 בקרוב. (ע"ד המנין מבריאת העולם הנהוג אצלינו עיין ר' עזריה מן האדומים מאור עינים ח"ג).

שוריה י: מפני התחברותם. ר"ל מפני שהתחבר בהם הענין האלהי, כלומר הנבואה. שוריה יד: ולכל אחד מהם... הוין מאדה שעל פיהם אנו מונים הדורות מבריאת עולם ואשר הם היו כל אחד הנבחר והסגולה בדורו, היו לכל אחד

1 אינם דומים לאבות ולא התחבר בהם הענין האלהי, ונמנה
המנין לאלה האלהיים והיו יחידים ולא רבים, עד שהוליד
יעקב אבינו שנים עשר שבטים כלם ראויים לענין האלהי,
ושבה האלהות בקהל רב ובהם היה המנין. ואנחנו קבלנו
5 מנין שני הקדמונים ממש, ונדע מה שיש ממש ועד עתה.

מה. אמר הכוזרי: זה הפרט מרחיק המחשבה הרעה מן הלב
מהכזב וההסכמה. כי דבר כזה אי אפשר שיסכימו עליו
עשרה מבלי שיתבלבלו ויגלו סוד הסכמתם או ידחו דברי מי
שירצה לברר אצלם דבר כזה, כל שכן המונים רבים, והמנין
10 קרוב אין הכזב והשקר יכול להכנס עליו.

מש. אמר החבר: אבל א) אברהם אבינו עצמו היה בדור הפלגה
ונשאר הוא וקרוביו בלשון עבר אבי אביו, ולזה נקרא
עברי. ובא משה אחריו לארבע מאות שנה והעולם מלא
מחכמת שמים וארץ, ובא אל פרעה, וחכמי מצרים וחכמי בני
15 ישראל המסכימים לו והחוקרים ב) עליו, על אשר לא האמינו

(א) מ.י: „נעם“ = כן הוא; מ.י: „ואברהם“.
(ב) „המסכימים לו והחוקרים“ הוספתי ותקנתי עפ"י מ.

עוד בנים אחרים אשר יחסם לאלו הראשונים כיחס הקליפה אל הגרעין.
דעה כעין זו נמצא כבר אצל אבות הכנסיה ביהוד אוגוסטין בספרו
הנזכר ועיין רמב"ן בראשית ו', רשב"א (תענית ה' ע"ב) ועיין מו"ג
ה"ב פמ"ז.

שורה ו: זה הפרט. ר"ל העוכדא שמנין השנים מבריאת העולם נמצא בפרטיות בתורה,
מרחיקה הספק מן הלב, שיש במנין זה איזון כזב או שהוא נתקבל אצל
היהודים בהסכמה והוא מבאר דבריו מפני מה אי אפשרית
ההסכמה ולא ידומה הכזב. (הרמב"ם במו"ג ח"ג פ"ג מביא מהפרטיות
שבספורי התורה ראיה על אמתתם).

שורה ח: או ידחו. ר"ל בין עשרה אנשים אי אפשר שלא ימצאו אחדים, שהיו
דוחים דברי מי שהיה בא להביא ראיות בעד המנין הזה ומפתה אותם
שיסכימו עליו.

שורה ט: והמנין קרוב. ר"ל כל דור ודור היה מונה רק מספר שנותיו לשני
הדורות שעברו וכן הלאה ובדרך זה אין מקום לטעות.
שורה יא: אבל אברהם אבינו. פלג מת בשנת אלף תתקצ"ו לבריאת עולם ואברהם
גולד אלף תתקמ"ח והיה בן מ"ח שנה כשמת פלג (רש"י שבת דף
י" ע"ב).

שורה יב: בלשון עבר. עיין להלן מאמר ב' סימן ס"ח.

1 לו אמונה שלמה כי הבורא מדבר עם אדם, עד שהשמיעם
 דבריו בעשרת הדברים. כן א) היו עמו עמו, ולא מסכלותם
 אבל מחכמתם, מיראתם תחבולות החכמות השמימיות ב) וזולתם,
 מאשר לא יעמדו למחקר, מפני שהם כמו הדבר המזויף, והענין
 5 האלהי כזהב המזוקק הולך ומוסיף, דינר אחר דינר. ג) ואיך
 יעלה בדעת שידומה אצלם כי הלשונות אשר היו לפניהם
 כחמש מאות שנה היו לשון עבר לבדה ונפלגה בבבל בימי
 פלג, ויחס אומה כך וכך אל שם, ד) ואומה כך וכך אל חם,
 וארצותם כך. היתכן לאדם היום לאמת אצלנו כזב ביחס
 10 אומות מפורסמות ובדבריהם ובלשונותם ויהיה הדבר פחות
 מחמש מאות שנה.

נ. אמר הכוזרי: זה לא יתכן, ואיך יתכן זה ואנחנו מוצאים
 החכמות בכתב ידי מחבריהם מחמש מאות שנה, וספור ה) מי
 שהיה היום ו) חמש מאות שנה לא יעבור הכזב על
 15 נגלותיו, ז) כמו היחסים והלשונות והכתיבות.

- א) קי. ס. ה.: „זבן“ ותקנתי עפ”י מ.
 ב) ק. ס. ואחר’ מוסיפים: „בעבור הכוכבים“ ואיננו במ.
 ג) „דינר אחר דינר“ הוספתו עפ”י מ.
 ד) התקון של ס.: „אל יפת“ איננו מתאים עם מ
 ה) ק. ס.: „ודבר“.
 ו) „היום“ חסר בכל ההוצאות והוספתי עפ”י מ.
 ז) ק. ס.: „נגלותו“.

שירה ב: וכן היו עמו עמו. ר”ל רק אחר חקירה ובהינה הלכו אחריו בני ישראל.
 שירה ג: החכמות השמימיות. ר”ל חכמת האסטרונוגיה..

שירה ז: כחמש מאות שנה. למטה הוא אומר „פחות מחמש מאות“ ולמעלה אמר
 שמאברהם עד משה ארבע מאות שנה. ובכל זאת אין בזה שום סתירה,
 כי מיום שנולד יצחק עד יציאת מצרים ארבע מאות שנה עפ”י הקבלה
 (רש”י בראשית ט”ו י”ג ושמות י”ב מ’) ואברהם היה בן מאה שנה
 כשנולד יצחק ובן מ”ח כשמת פלג וא”כ מוזמן פלג עד יציאת מצרים
 יותר מארבע מאות ופחות מחמש מאות שנה, והמספרים אצל ר’ יהודה
 הלוי הם רק בקרוב.

שירה יב: ואנחנו מוצאים... ר”ל אנחנו מוצאים כ”י שנכתבו מנחבריהם לפני
 חמש מאות שנה.

שירה יג: וספיר מי... ר”ל בספיר מי שהיה חמש מאות שנה קידם זמננו לא
 יכול לביא כזב, שאנחנו לא נכיר אותי יכן היה בימי משה.

1 נא. אמר החבר: והיאך לא היו חולקים על משה במה שאמר, והיו עמו תובעים אותו, כל שכן זולתם.

נב. אמר הכוזרי: אלה דברים מקובלים חוקים ומיוסדים.

נג. אמר החבר: האתה רואה שהלשונות קדומות אין להם תחלה. 5

נד. אמר הכוזרי: אבל הם חדשות מוסכם עליהם, מורה על זה חבורם מן השמות והפעלים והמלות, והם מן האותיות הלקוחות ממוצאי הדבור.

נה. אמר החבר: הראית בודה לשון מלבו, או שמעת עליו.

10 נו. אמר הכוזרי: לא ראיתי ולא שמעתי. ואין ספק שהגיעו אליה (א) בדור מהדורות, ולא היתה קודם לשון שהסכימו עליה מהסכמת עם מבלתי עם, על לשון (ב)

נז. אמר החבר: השמעת על אומה שהולקת בשבוע הידוע, שהתחלתו מיום ראשון והשלמתו בשבת, היתכן שישו 14

(א) ה. : "שהיה" ט. : "אנהא חצלת" ועם זה יותר מתאים: שהגיעו אליה".
(ב) ק. ס. ואחר' מוסיפים: "מבלתי לשון" ואיננו במ.

שורה ב: והיו עמו תובעים, ר"ל גם עמו שאלו, ממו. ראיות ומופתים, כל שכן אחרים.

שורה ד: האתה רואה... החבר בא להוסיף עוד ראיות על אמתת ספורי הזורה בנוגע ליחס כל האומות אל אדם ונת. הראיה הראשונה היא מהלשונות, אשר הסכמה אי אפשרית בהם ואשר כל בני האדם קבלום מאדם הראשון, אשר שפתו היתה שפת עברית, ואחר כך נחלקו הלשונות בבבל (עיין להלן מאמר ד' סימן כ"ה למו"נ ח"ב פל"ט ומלחמות ה' לר' לוי בן גרשום ו' א'). הראיה הב' היא משבעת ימי השבוע המקובלים אצל כל העמים. הראיה הג' היא מהמספר עשרת אשר גם הוא קבלה מאדם הראשון יען כי נמצא אותו אצל כל העמים.

שורה י: ואין ספק שהגיעו. ר"ל אין ספק שלא מעולם היתה שפה לבני אדם, כי אם באו אליה בדור ידוע. (עיין מו"נ ח"ג פ"ל).

שורה יא: ולא היתה קודם... ר"ל קודם לזה לא היתה לבני האדם שפה שקבלה ע"י הסכמה בלבד.

שורה יב: עם מבלתי עם. מבטא ערבי וכונתו עם ידוע.

שורה יג: בשבוע הידוע. הדעה הזו נמצאת גם להלן מאמר ב' סימן כ' ואיננה מתאמת עם ההיסטוריה, כי באמת לא כל העמים הקדמונים ידעו לקבץ

1 בזה אנשי הצין עם אנשי איי המערב מבלי הנחלה והקהל והסכמה.

נח. אמר הכוזרי: לא יתכן זה אלא בהסכמה מן הכל, וזה רחוק, או שיהיו המדברים כלם בני אדם או בני נח או 5 זולתם, ויהיה השבוע אצלם מקובל מאביהם.

נט. אמר החבר: זה רציתי א. וכן מנין העשרה, הסכים כל אדם עליו במזרח ובמערב, אי זה טבע יביא לעמוד בעשרה, אלא שהוא מקובל ממתחיל בו.

ס. אמר הכוזרי: ואיך לא יפגים עליך אמונתך זאת, מה 10 שאומרים על אנשי הודו, כי מקומות יש אצלם ובנינים, וברור אצלם כי יש להם אלף ב' אלפי שנה.

סא. אמר החבר: היה זה מפגים על אמונתי אלו נמצאה אמונה ג' מוחזקת, או ספר ד' שמסכימים עליו הכל מבלי מחלוקת במנין ה'. ולא ימצא זה, אך הם אומה מופקרת ואין 15 אצלם דבר ברור, והם מכעיסים את אנשי התורות בכמו אלה הדברים, כאשר הם מכעיסים אותם בצלמיהם ואליליהם ותחבולותם ואומרים כי הם מועילים להם, ובוזים למי שאומר, כי יש אצלו 18 ספר מאת האלהים, וחברו בזה ספרים מעטים, חברום יהודים.

א) ק. ס. ואחר' מוסיפים: "לשמוע" ואיננו במ.
ב) ק. ס. "מאות אלפי שנה" ה': "אלף מאות אלפי שנה" ותקנתי עפ"י מ.

ג) כל החיצאות הויך מה: "נמצא זה באימה מוחזקת".

ד) ק. ס.: "בכפר".

ה) ק. ס. ואחר' מוסיפין: "ידוע" ואיננו במקור.

את הימים לשבועות. להפרסים היו שמות מיוחדים בעד כל ימי החדש. וגם היונים הקדמונים לא ידעו את השבוע (עיין קאססעל בהערותו ואבן עזרא שמות ט"ז א' ומו"ג ח"ג פמ"ג).
שורה א: הצין. כונתו על ארץ סינים (חינא) שהיא נחשבה לסוף הישוב למזרח הארץ ולהלן מאמר ב' סימן י"ט והלאה ידובר מזה באריכות.
שם: איי המערב. למערבו של ספרד וזהו לפי דעתו סוף הישוב למערב הארץ.
שורה ז: אי זה טבע... ר"ל האם הוא נוסר בטבע האדם שימנה עד עשרה ויתחיל עוד הפעם מאחד כמו שעושים עתה כל הזעמים, שיש להם שמות וציונים רק בעד המספרים עד עשרה (עיין להלן מאמר ד' סימן כ"ז).
שורה יד: אומה מופקרת. כלומר עם שאין לסמוך עליו.

1 מבני אדם, נפתה בהם מי שדעתו קלה, כקצת ספרי החוברים (א) שכותבים בהם מניני עשרות (ב) אלפי שנים, או כמו ספר (ג) העבודה הנבטית שזוכרים שם שמות ינבושאר וצגרית ודואני (ד), ואמרו כי הם היו קודם אדם, ושינבושא"ר היה 5 רבו של אדם הראשון, והדומה לזה.

סב. אמר הכוזרי: אמור, כי טענתי עליך באומה מופקרת (ה) ובעם שאינם מסכימים על דעת אחת, והיטבת התשובה בזה. ומה תאמר בפילוסופים, והם באשר (ו) הם מן המחקר והדקדוק והסכימו על הנצחות והקדמות לעולם, ואין זה 10 עשרות (ז) אלפים ולא אלפי אלפים אלא דבר שאין לו (ח) תכלית.

סג. אמר החבר: הפילוסופים אין להאשים אותם, מפני שהם עם לא נחלו חכמה ולא תורה, מפני שהם יונים, ויון 13 מבני יפת השוכנים בצפון, והחכמה שהיא ירושה מאדם,

(א) ק. ס.: „החברים. מלשין „הוברן שמים“ (ישעיה מ"ז יב) והנוסח הזה נראה יותר נכון.

(ב) ק. ס.: „עשרת“.

(ג) ק. ס. ה. „ספרי“. תקנתי עפ"י מ.

(ד) כל ההוצאות: „ורואני“ ועיין חוואלסין „תמוז“ עמוד 41.

(ה) מ.: „בעאמה דהמה“ עיין הירשפעלד.

(ו) ק. ס. ה.: „כאשר“ ותקנתי עפ"י מ.: „ולת הם“.

(ז) ק. ס.: „עשרת“.

(ח) ק. ס. ואהר' מוסיפים: „תהלה“. ק. הסר: „ותכלית“.

שורה א: החברים. עפ"י לשון הכתוב (דברים י"ח י"א): וחובר חבר.

שורה ג: ספר העבודה הנבטית. זה היא ספר עבודת האדמה לעם הנבטים. ע"ד

מקום מושבם עיין יוסיפוס קדמוניות היהודים א' י"ב. אומרים שהם

מבני נביות בן ישמעאל. ידיעות מהם יש לנו מזמן שאחר אלכסנדר

מוקדון. עיר הבירה שלהם היתה „סלע“ הנזכרת בכה"ק (שופטים

ל"ו, מלכים ב' י"ד ז', ישעיה ט"ז א'). הספר על עבודת האדמה להנבטים

נזכר גם במו"נ ח"ג פכ"ט ל' ול"ז ובאבן עזרא שמות ב' י'. שמות

האנשים האלה שמביא ר' יהודה הלוי נמצאים בהספר הזה, הנמצא

אצלנו, אבל לא נאמר שהם היו קודם אדם (עיין חוואלסין תמוז עמוד 41).

שורה ח: באשר הם. כלומר על כל שאלה שידונו עליה, הם אוהבים את החקירה

והדקדוק ובכל זאת הסכימו וכו'.

שורה יב: לא נחלו חכמה. כלומר אין אצלם קבלות מאבותיהם כמו אצל היהודים.

1 והיא החכמה המוחזקת בכח אלהי, איננה כי אם בורע שם שהוא סגולת נח, לא פסקה החכמה ולא תפסוק מן הסגולה ההיא מאדם. ולא היתה החכמה ביון, אלא מעת שגברו ונעתקה החכמה אליהם נפרס ואל פרס מכשדים, וקמו בהם 5 הפילוסופים המפורסמים בימים ההם, לא קודם לכן ולא לאחר מכן, ומעת ששבה המלכות לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפורסם א).

סד. אמר הכוזרי: וכי זה מחייב שלא נאמין לאריסטו בחכמתו.

10 סה. אמר החבר: כן, מפני שהטריח את שכלו ומחשבתו בעבור שלא היתה בידו קבלה ממי שיאמין בהגדתו ב),

וחשב בתחלת העולם וסופו, והיה קשה על מחשבתו לצייר ההתחלה, כאשר היה קשה גם כן הקדמות. אך הכריע הקשותיו הנוטים אל הקדמות במחשבתו המופשטת, ולא ראה לשאול 15 על מנין שני מי שהיה לפניו, והיאך נתיחסו בני אדם. ואילו היה הפילוסוף באומה שינחל מקובלות ומפורסמות שאינו יכול לדחות אותם, היה מתעסק בהקשותיו ומופתיו להחזיק החדוש עם קשיו. כאשר החזיק הקדמות אשר הוא יותר קשה לקבל.

19 סי. אמר הכוזרי: וכי יש במופת הכרעה ג).

(א) ק. פ. ה. מוסיפים: "עד עתה" ואיננו במ.
 (ב) ט. : "כבר מן יחקה תקלידא" = "ספיר מי שואמין לו בקבלה".
 (ג) ק. פ. ואחר' מוסיפים: "תתפשט בשכל" ואיננו במ.

שורה א: בורע שם. מפני שהם נחלו את האקלימים השוים (להלן סימן צ"ה).
 שורה ד: ואל פרס מכשדים. להלן מאמר ב' ס"ו הוא מוסיף עוד שהכשדים קבלו כל החכמות מהיהודים ופה הוא מסתפק רק בזה שהוא מראה את הדרך שבו באו החכמות מעמי שם להעמים האחרים, כי פה כונתו רק לדבר בשבח עמי שם בכלל וע"כ איננו מזכיר את היהודים.

שורה יא: קבלה ממי. ר"ל לא היו אצלו קבלות מאנשים שיאמין לדבריהם.
 שורה יב: והיה קשה... ר"ל היה קשה לו לשוות לעצמו שהעולם הוא נברא ושיש לו התחלה, כמו שמצד אחר היה קשה לו להאמין שהעולם הוא קדמון.
 שורה יג: אך הכריע... ר"ל לבסוף הכריעו הסברות בעד הקדמות במחשבתו המופשטת.

שורה יד: ולא ראה לשאול. ר"ל לא מצא לנחוץ לשאול. (עיין מו"נ ח"ב פט"ו, ט"ז, י"ז, וכ"ה).

שורה יט: וכי יש במופת הכרעה. ר"ל האם לדעתך תוכל להכריע בשאלה זו ראיח? על זה משיב החבר, שבשאלה זו אין בכלל ראיות מספיקות.

- 1 סז. איזר החבר: ומאין לנו מופת בשאלה הזאת. חלילה לאל שתבוא התורה במה שידחה ראה או מופת, אך תבא א) בנפלאות ושנות המנהגים לבריאת דברים או להפך דבר אל דבר אחר, להורות על הנמת בורא העולם ויכלתו לעשות מה שחפץ, בעת שיחפץ. ושאלת החדוש והקדמות עמוקה, וראיות שתי הטענות ב) שוות, עד שתבריע החדוש הקבלה מאדם ונח ומשה ג) בנבואה אשר היא ד) יותר נאמנת מן ההקשה. ואם היה מצטרך בעל תורה להאמין ולהודות בהיולי ה) קדמון ועולמות רבים קודם העולם הזה, לא היה בזה פגם באמונתו, 10 כי העולם הזה הוא חדש מומן ידוע ותחלת האדם אדם 11 ונח ה).

- א) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפים: "התורה" ואיננו במ.
- ב) ק. ס. ואחר' מוסיפים: "גם בן"
- ג) כל ההוצאות: "ועד נח" ותקנתי עפ"י מ.
- ד) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיף: "מאין ספק" ואיננו במ.
- ה) ק. ס.: "בהיולי בחומר" ה.: "בחומר" ונשמט "בהיולי" ותקנתי עפ"י מ.
- ו) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפים: "כי היה מאמין" ואיננו במ.
- ז) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפים: "אשר היו בו" ואיננו במ.
- ח) ק. ס. ואחר': "אדם וחיה".

שורה ט: לא היה בזה פגם ... הרבה חכמים עמו לישב דברים אלו, אשר הם לכאורה נגד האמונה, שהקב"ה ברא את העולם מאין, אבל כבר במדרשים יש רמז לדעה זו. (בראשית רבה פ"ג): "אמר ר' יהודה בר אבהו סימון יהי ערב אין כתיב כאן אלא ויהי ערב מכאן שהיה סדר זמנים קודם לכן", ושם (פ"ב): "אמר ר' אבהו מלמד שהיה בונה עולמות ומחריבן" (עיין מאנאטשריפט לפראנקל 1884 עמוד 208 והלאה ועמוד 374. וקאססעל בהערות) גם הרמב"ם (מו"נ ח"ב פכ"ו בהעתקתו של ר"י אלחריזי הוצאת שלאסבערג לונדון תרנ"ח) אומר שפסוקי התורה אפשר לפרש גם עפ"י הדעה שהעולם הוא קדמון: "דע כי לא נברח מהאמין בקדמות העולם בעבור מה שמצאנו בתורה כי העולם הוא נברא, כי אין הפסוקים אשר יורו על בריאת העולם וחדושו יותר מן הפסוקים אשר יורו כי יש לברא גוף ואין שערי הסבר. ג"כ נעולים לפנינו ולא מנועים ממנו בענין ה'וש העולם, אבל היינו יכולים לסבור בו --- והיינו יכולים יכלת גמורה לפרש אלו הפסוקים ולקיים אמונת קדמות העולם". דעה זו של הרמב"ם מביא שפינווא בהמרקטט התיאלוג'ן פוליש ומתנגד לה. (עיין מ. יואל: Die Religionsphil. des Mose ben Maimon עמוד 76 והלאה).

והרלב"ג החזיק בדעה שבאמת לא נברא העולם מאין כי

- 1 **סח.** אמר הכוזרי : די לי באלה הטענות המספיקות בשער הזה, ואם תארך חברתי עמך, אטריחך להראות לי הטענות המפסיקות, א) אבל שוב אל גלגול דבריך. והיאך התחזק בנפשכם הדבר הגדול הזה, שיהיה לבורא הנופות 5 והרוחות והנפשות והשכלים והמלאכים אשר נתעלה והתקדש והתגדל מהשנת השכלים כל שכן מהחוששים, חבור עם הבריאה הזאת הנבזה המגונה בחמרה, ואם היא נפלאה בצורתה, כי בקטן שברמשים מפליאת חכמתו, מה שאין הדעת משגת אותו.
- 10 **סז.** אמר החבר : בדברך זה לא הצרכתני אל דברים ב) רבים להשיבך. האתה מיחס זאת החכמה הנמצאת בבריאת הנמלה דרך משל אל גלגל או אל כוכב או לזולתו מבלתי הבורא היכול, המשער אשר נתן לכל דבר תקו מאין תוספת וחסרון.

ע. אמר הכוזרי : וזהו המיוחס אל פעל המביע.

15 **עא.** אמר החבר : ומה הוא הטבע.

עב. אמר הכוזרי : הוא כח מהכחות על מה ששמענו בהכמות, ואין אנו יודעים מה הוא, אבל החכמים יודעים אותו 18 בלי ספק.

א) כל ההוצאות : „המספיקות“ הורוביין מתקן עפ"י מ. : „המפסיקות“ אלקאטעה
 ב) ק. ס. : „לא הוצרכתני בדברים“

אם מחומר הולי קדמין (מ. יואל Lewi ben Gerson als Religionsphil. עמוד 78 והלאה). על דעה כעין זו מרמז גם הראב"ע בפירושו לבראשית א' (עיין שמידל : Studien עמוד 169).

שורה ב : אטריחך להראות... עיין לחלן מאמר ה' סימן י"ז והלאה.

שורה ד : התחזק בנפשכם. — ר"ל באתם לידי הכרה חזקה וברורה.

שורה ו : מהשנת השכלים. ר"ל הוא כל כך געלה עד שגם השכל האנושי לא יוכל להשיג איתו וכל שכן החוששים.

עז : עז הבריאה הזאת. ר"ל האדם שהוא נבזה עפ"י חמרו.

שורה ח : בקטן שברמשים. דברים אלה משנה החבר עוד פעמים אחרות (לחלן מאמר ג' י"ז, מאמר ד' כ"ה ומאמר ה' כ') ונמצאו ג"כ בחובת הלבבות לר' בהיי (שער היחוד פ"ז) ובעקרים לר' יוסף אלבו (מאמר ב' פ"א) ומקור הדעה הזו הוא אריסטו.

1 ענ. אמר החבר: אבל ידיעתם בו כידיעתנו. נָדַר אותו הפי-
לוסוף כי הוא ההתחלה והסבה אשר בה ינוח וינוע
הדבר אשר הוא בו בעצם ולא במקרה.

עד. אמר הכוזרי: כאלו הוא אומר, כי הדבר אשר ינוע
5 מעצמו וינוח מעצמו יש לו סבה מה, בה ינוח וינוע,
והסבה ההיא היא הטבע.

עה. אמר החבר: זה הוא שרצה לומר עם דיוקות רב ודקדוק
והפרש בין מה שיפעל במקרה ממה שיפעל בטבע,
והדברים מבהילים השומעם, אבל העולה מידיעתם בטבע זה הוא.

10 עו. אמר הכוזרי: אם כן אני רואה שהתעונו בשמות אלה
ושמונו (משתפים א) עם הבורא, באמרנו: „הטבע חכם
פועל“ ואפשר שנבוא (ב) לומר: „בורא“ (ג) על טעם דבריהם.

עז. אמר החבר: כן הוא, אבל יש ליסודות ולשמש ולירח
14 ולכוכבים פעלים על דרך החמום והקרור, וההרטבה

(א) ס: „משתפים“ וכבר. תקן ק: „משתפים“ ט: „מרכיין“

(ב) ק. ס. חסר: „שנבוא לומר“

(ג) „בורא“ כן בכל ההוצאות. מ: „עאקלה“= „בעל שכל.“ „שכלי“
זנוסה זה הוא הנכון לפי דעתי, כי יש לחלק בין חכם ובעל שכל. וכנראה
מחלק גם הרמב"ם ביניהם, כי במו"נ ח"ב פי"ד הוא אומר: „וזהו הענין
אשר ישיבהו ארסטו תמיד ויאמר הטבע חכם תמיד ולא יעשה דבר
לבטלה“ ובח"ג פי"ט הוא אומר: „אין הטבע בעל שכל והנהגה וזה מוסכם
מן הפלוסופים כולם אבל זאת ההנהגה הדומה למלאכת מחשבת תבוא לפי
דעת הפילוסופים מהתחלה שכלית, והיא מפעולת בעל שכל לפי דעתנו“.

שורה ט: אבל העולה ... ר"ל הסך הכל מידיעתם אודות הטבע הוא זה שאמרתי
לך. המחבר גותן לנו פה את דעת אריסטו על הטבע,
אבל דבריו הם שטחיים מאד, כי לדעת אריסטו, הטבע הוא יסוד
התנועה בכלל והטבע והכח הפועל בעולם הם דבר אחד, כי כל פעולת
וכל מאורע אינם בעיקרם אלא תנועה. אריסטו איננו מחלק בין תנועה
עצמית ומקרית כ"א בין התנועה ובין תוצאותיה, כי יסוד אלו האחרונות
אינו בטבע כ"א בהפועל המניע (קאססעל).

שורה יא: משתפים כלומר חושבים שיש כה שני כ"על בעולם (הטבע) חוץ מהבורא.
שורה יג: אבל יש ליסודות. ר"ל אמת הוא שהיסודות והשמש וכו' פועלים ג"כ
בעולם אבל אין בפעולתם חכמה וכונה מצד עצמם, כי אם מצד הכח
האלהי המניע אותם (עיין מו"נ ח"ב פ"ה ומלחמית ד' לרלב"ג נאמר
ה' ח"ג פ"ב).

1 והיובש והתלויים בהם, מבלי שניחם להם חכמה רק עבודה, אבל הציור והשעור וההזרעה וכל אשר ישבו חכמה לכונה, לא יתיחם כי אם לחכם היכול המשער א). ומי שקורא אלה שמתקנים החומר בחמום ובקרור טבע, לא יזיק, כשמרחיק מהם החכמה, כאשר 5 ירחיק מהאיש והאשה יצירת הולד בהתהברם, אך הם עוזרים לחומר המקבל צורת האדם ב), מאת המצייר ההכם. ואל יהיה רחוק בעיניך הראות רשמי ענינים אלהיים נכבדים בעולם הזה התחתון, כשיהיו החומרים ההם נכונים לקבל אותם. וזהו שורש האמונה ושורש המרי.

10 עה. אמר הכוזרי: ואיך יהיה שורש האמונה הוא שורש המרי.

עט. אמר החבר: כן, כי הדברים אשר יכינו א) לקבל הרשמים ההם האלהיים אינם ביכולת אדם ולא יוכלו לשער כמותם ואיכותם, ואם ידעו עיזמם לא ידעו זמניהם ומקומותם ד) 15 וחבורם והזמון להם, צריך בזה אל ידיעה שלימה מפורשת

א) ק. ס.: "יכול משער"

ב) כל הדפוסים חוץ מה. מוסופים: "והצורה" ואיננו במ.

ג) ק. ס. ואחר: "יכוננו"

ד) ק. ס. ה.: "אך הויתם" וכן בשאר הדפוסים. מ.: "ואמכנתה"

ומקומתם" עיין הירששעלד בהערותו ובמאגזין פיר די וויסענשאפט דעם יודענשהום. 1883 צד 94. השערת ר' דוד קויפמאן שבמקור נחוץ לנסח: ואמא כונהא" (מאגזין שם) אין לה כל יסוד לפי דעתי

שורה ב: אבל הציור, ר"ל נתינת הצורה להחומר. הצורה, אשר היא לפי אריסטו עצם ותוכן הדברים, נתנת להם מאת האלהים בהתאים עם החומר שלהם וכל דבר שחומרם הוא יותר געלה, מקבל גם צורה יותר נכבדה. כמו דומם, צומח חי, מדבר, נביא, גלגל...

שורה ג: ומי שקורא — ר"ל הפעולה המוגבלת רק על חומר הדברים ואין לה כל קשור עם הצורה, כמו חמום וקרור, תוכל להקרא בשם טבע רק נחוץ לדעת שהפעולה הזאת איננה שכלית.

שורה ח: כשיהיו החומרים ההם נכונים. ר"ל כשיהיו מסוגלים לקבל את הרשמים עפ"י הרכבתם מיסודות שונים.

שורה יג: אינם ביכולת אדם. ר"ל האדם לא יוכל להרכיב את היסודות באופן כזה שיהיו מסוגלים לקבל הרשמים האלהיים.

שורה יד: ואם ידעו עצמם כלומר אם גם היו יודעים את היסודות הנחוצים לזרכבת כזו, מכל מקום לא היו יודעים אה המקום והזמן הנחוצים לזה.

שורה טו: צריך בזה אל ידיעה וכו'. ביותר באור נמצא הרעיון הזה להלן מאמר

1 תכלית הביאור מאת האלהים. ומי שהגיעו הדבר הזה וקיים אותו על גבוליו ותנאיו בלב שלם, הוא המאמין. ומי שהשתדל לתקן הדברים לקבל הענין ההוא במחקר וסברות והקשות ממה שימצא בספרי החזו"ם, הורדת א) הרוחניות ועשיית ב) 5 הטלסמאות, הוא הממרה, כי הוא מקריב הקרבנות ומקטיר הקטרות מהקשה וסברא, ואיננו יודע אמתת מה שראוי, וכמה, ואיך, ובאיזה מקום, ובאיזה עת ומי מבני אדם, ואיך ראוי להתעסק בענין ההוא וענינים רבים ספורם יארך. והיה ג) ככסיל, אשר נכנס באוצר רופא מפורסם, כי רפואותיו 10 מועילות והרופא איננו בו, ובני אדם היו מכוונים אל האוצר ההוא לבקש התועלת, והכסיל ההוא היה נותן להם מן הכלים ההם והוא לא היה מכיר הרפואות, ולא כמה ראוי להשקות מכל רפואה ד) לכל איש ואיש, והמית ה) ברפואות ההם אשר היו מועילות להם, ואם יודמן שיקבל תועלת אחד 15 מהם בכלי מן הכלים ההם יטו בני אדם אליו ויאמרו כי הוא 16 המועיל, עד אשר יטעם או יראו לזולתו תועלת במקרה

א) כל הדפוסים: "והורדת" תקנתי עפ"י מ.

ב) ק. ס. מוסיפים: "הצלמים"

ג) ק. ס. הסר: "והיה".

ד) "ורפואה" מהקתי עפ"י מ.

ה) ק. ס. ה. מוסיפים: "אנשים רבים" ואיננו במ.

ו) "יטעם או" הוספתו עפ"י מ.: "באנחה או" עין הירשפלד.

שלישי סימן ז' וב"ג ונביא בזה את דבריו: "כי אנחנו יודעים שהענוה חובה, ומוסר הנפש בכניעה ובשפלות חובה וההונאה מגונה והביאה על קצת הקרובות מגונה וכבוד האבות חובה, וכדומה לאלו אך הגבלת זה ושעורו עד שיהיה טוב לכל איננו כ"א לאלהים יתברך" (סימן ז'), וכבר אמרנו שאין מתקרבים אל האלהים כ"א במצות האלהים עצמם בעבור שהוא יודע שעורם ומשקלם וזמנם ומקומותם" (סימן כ"ג). עפ"י זה נוכל לומר שכונת המתבר פה היא, שהאמונה צריכה למעשים, ואין האדם בעצמו, אם לא עוה אותו ד' בזה יכול למצוא את הכנישה הטוב ואם גם ימצא אותו לא ידע את המדה והענין בו, כן מפרש המחבר ג"כ ענין הקרבנות ומעשה המשכן (להלן מאמר ב' כ"ו).

שורה ה: הטלסמאות. הם קמיעות שמצילות את האדם מחלאים רעים ופגע רע.

שורה ט: רופא מפורסם כו'. ר"ל רופא שגודע ממנו שרפואותיו מועילות.

שורה י: מכוונים. ר"ל דורשים אל האוצר ההוא.

1 יטו אליו, ולא ידעו כי המועיל בעצמותו אמנם הוא
 עזת הרופא ההוא החכם אשר הבר הרפואות ההם והיה
 משקה א) אותם כראוי והיה מצוה החולה שיזמן מה שצריך
 לכל רפואה ורפואה ב) כמאכל ומשקה ותנועה ומנוחה ושינה
 5 וקיצה ואויר ומשכב ג) וזולתם. ועל הדרך הזה היו בני אדם
 קודם משה, זולתי מעט מזער, נפתים בנימוסי הכוכבים
 והטבעים ונעתקים מנימוס אל נימוס ומאלוה אל אלוה,
 ואפשר שמחזיקים ברבים מהם ושוכחים מנהיגם ומנהלם,
 ומשימם סבה לתועלות, והם בעצמם סבה לנזקים ד), כפי
 10 ההכנה והזמון. אבל המועיל בעצמו הוא הענין האלהי,
 והמזיק בעצמו הוא העדרו.

פ. אמר הכוזרי: נשוב אל עניננו והודיעני, איך קמה תורתכם
 ואיך פשטה ונראתה, ואיך נתחברו הדעות אחרי אשר היו
 חלוקות, ובכמה שנים נתיסדה ה) האמונה ונבנתה עד שנתחזקה
 15 ונשלמה, כי התחלות הדתות מבלי ספק לא תהיינה כי אם
 ביחידים, שמתגברים לעזור הדבר אשר ירצה האלהים להראותו,
 והם הולכים ורבים ונעזרים בעצמם, או שיקום להם מלך עוזר
 ויכריח ההמון על הדבר ההוא.

פא. אמר החבר: לא יקום ויגדל על הדרך הזה אלא הנימוסים
 20 השכליים אשר התחלתם מן האדם, וכאשר יגמרו ויעזרו

- א) כל הדפוסים: „משער“ ותקנתי עפ"י פ.
 ב) ק. פ. : „לרפואה“. ה: „לכל לרפואה“ תקנתי עפ"י פ.
 ג) כל הדפוסים: „ומשגל“ וצ"ל „זמשכב“ עיון הירשפלד.
 ד) הורוביץ מציע הנוסח: „והם בעצמם סבה לדבר והפכי“ וסתקן
 בם: „מצאד.“ במקום „מצאר“ ויותר נראה להשאיר הנוסח הישן.
 ה) נ"א: „התאששה“ עיון הירשפלד.
 ו) פ: „יטהר“.

שורה א: המועיל בעצמותו. הפך מין המועיל במקרה.
 שורה ז: ונעתקים. כמו והולכים מנימוס אל נימוס.
 שורה ט: ומשימם. — ר"ל הוא משים אותם (הכוכבים והטבעים) סבה לתועלת
 כפי ההכנה והזמון, בעוד שעל פי עצמם הם סבה לנזקים כמו שרפואות
 הרופא הנזכר מועילות רק אם יכין אותם הרופא המומחה בכמיות ידועה
 ומצקה את החולה בעת ידועה וכו', בעוד שעפ"י עצמם הן מזיקות.
 שורה יב: נשוב אל עניננו. הוא שב עתה אל הענין שעליו דבר בתחלה (בסימן
 כ"ו וכ"ז).

1 יאמר כי הוא נעזר מן הבורא ומלומד והדומה לזה, אבל הנימוס אשר התחלתו מהבורא, הוא קם פתאום נאמר לו (א). היה ויהי, כבריאת העולם.

פ.ב. אמר הכוזרי: הבהלת אותנו בדבריך (ב) החבר.

5 פ.ג. אמר החבר: אבל הענין מבהיל יותר, כי היו בני ישראל משועבדים במצרים שש מאות אלף רגלי מבן עשרים שנה ומעלה, מתיחסים אל שנים עשר שבטים, לא נמלט מהם איש ולא ברח אל ארץ אחרת ולא נכנס ביניהם נכרי, מיחלים המועד אשר יעד בו אל אבותם אברהם יצחק ויעקב שינחילם 10 את ארץ כנען. וארץ כנען היתה בעת ההיא בידי שבע אומות בתכלית הרוב והחזקה וההצלחה (ג), ובני ישראל בתכלית הדלות והענוי ביד פרעה הורג את בניהם שלא ירבו, ושלה משה ואהרן עם חולשתם ועמדו כנגד פרעה עם חזקתו באותות ובמופתים ובשנוי המנהגים, ולא יכול להסתר מהם 15 ולא לצוות עליהם ברע, ולא למנוע עצמו מעשר מכות אשר חלו במצרים, במימיהם (ד) ובארצם ובאזרחם ובצמחיהם ובבהמתם ובגופם ובנפשותם, שמת מהם ברגע אחד בחצות הלילה היקר שהיה בבתיים והחביב להם (ה), כל בכור, ואין בית אשר אין שם מת, זולתי בתי בני ישראל. וכל המכות האלה היו באות 20 באזהרה ובהתראה ובמועד ומסתלקות באזהרה ובהתראה (ו), 21 כדי שיתברר כי הם בכונה מאת אלוה הפץ עושה תפצו בעת

(א) ק. פ. ואחר: "ואמר בו"

(ב) "בדבריך" חסר במ.

(ג) ק. פ.: "בתכלית ההצלחה והחזקה". ה': "בתכלית הרוב והחזקה" וחסר "וההצלחה".

(ד) ק. ה.: "במימיה" ותקנתי עפ"י מ. מ. פ.

(ה) "היקר... והחביב להם" הוספתי עפ"י מ. עיין הירשפלד

(ו) "באזהרה ובהתראה" הוספתי עפ"י מ.

שורה ח: ולא נכנס... עיין רמב"ן לבמדר א' י"ח ורש"י ויקרא כ"ד י"א ונוסדו דברי ר' יהודה הלוי על האגדה: "מלמד שהיו ישראל מצוינים שם" (מכילתא בא).

שורה יג: עם חולשתם. כמו למרות חולשתם. וכן עם חזקתו.

שורה יד: ובשנוי המנהגים. ר"ל ענוי טבע ומנהג הדברים.

1 שיחפוץ, לא מצד הטבע ולא מצד הכוכבים א) ולא במקרה. ואחר יצאו בני ישראל בדבר השם בלילה ההוא בעת שמתו בכוריהם, מעבדות פרעה, והלכו דרך ים סוף, ומנהלם עמוד ענן ועמוד אש, הולכים לפניהם ומנהיגים אותם, ונגידיהם 5 וכהניהם שני הזקנים האלהיים, משה ואהרן, היו בעת שנתנבאו בני שמונים שנה ויותר. ועד ב) העת ההיא לא היו להם מצות כי אם מעט מורשה מן היחידים ההם מאדם נח ג), ולא בטלם משה ד) אבל הוסיף עליהם. ואחר כן רדף אחריהם פרעה ולא נצטרכו אל כלי מלחמה ולא היו העם מלומדי מלחמה, 10 ובקע ה) את הים ועברו בתוכו וטבע בו פרעה וחילו והשליכם הים מתים לעיני בני ישראל. והדבר ארוך וידוע.

פד. אמר הכוזרי: זהו הענין האלהי באמת, ומה שנתלה בו מן המצות ראוי לקבלו כי אין נכנס בלב מחמתו ו) ספק לא מכשפים ולא מתחבולה ולא מדמיון, ואלו נדמה להם ז) 15 הבקע הים ועברם בתוכו, ידומה ח) להם הצלתם מן העבדות ומות מעבידיהם וקחתם שללם והשאר ממונם אצלם, וזה עקשות 17 מאפיקורסים.

א) ק. ס. מוסיפים: "ולא מצד כשפים" ואיננו במ.

ב) ק. ס. ה: "עד"

ג) ק. ס. ה: "מאדם ועד נח" ותקנתי עפ"י ט.

ד) מ. מוסיף: "ולא פסכהא" = "ולא התירם"

ה) כל הדפוסים מוסיפים: "עליהם" ואיננו במ.

ו) ק. ס.: "מאמתו"

ז) ק. ס. מוסיפים: "המכות" ואיננו במ.

ח) כל הדפוסים הוץ מה: "לא ידומה"

שורה ח: ולא בטלם משה. הגנוד שמוסקאטי מוצא בין דברים אלו ובין מה שאמר החבר לעיל (סימן פ"א): "לא יקים ויגדל על הדרך הזה וכו' אין לו כל יסוד, כי שם אומר החבר רק שכל נימוס מנהגי אנושי הוא פרי ההתפתחות, בעוד שכל מצוה אלהית נתנת בפעם אחת, אבל מזה איננו עולה שכל הנימוסים האלהיים נתנו כולם בפעם אחת.

שורה יב: ומה שנתלה בו ... כונתו המצות התלויות באלו המופתים כמו הג הפסח וכדומה.

שורה יג: מחמתו. כלומר במה שנוגע לאלו המצות אין כל מקום להסתפק, אולי נעשו המופתים, המראים על אמתתם, ע"י כשוף או תחבולות או היו רק בדמיון.

1 פד. אמר החבר: ואחרי זה א' שעמדו במדבר ב' מקום אין זרע
והוריד להם לחם נברא יום יום מלבד השבת, אכלוהו
ארבעים שנה:

פו. אמר הכוזרי: גם אלה אין בהם מדחה, ומה שמתמיד
5 ארבעים שנה לשש מאות אלף איש והגלונים אליהם, ירד
ששה ימים ויסתלק יום השבת, אם כן חובה לקבל השבת מפני
שהיה הענין האלהי כמו ג' נדבק בו.

פז. אמר החבר: השבת מוזהר עליו מזה ומבריאת העולם
בששת ימי בראשית וממה שאני עתיד לזכרו, והוא שהעם,
10 עם מה שהאמינו במה שבא בו ד' משת אחר המופתים האלה,
נשאר בנפשותם ספק, איך ידבר האלהים עם האדם, כדי שלא
תהיה התחלת התורה מעצה ומחשבה ה' מחמת אדם ואחר
יחברו עזר ואומין מאת האלהים, מפני שהיה רחוק הדבור
בעיניהם מזולת אדם, בעבור שהדבור גשמי. ורצה ה' להסיר
15 הספק הזה מלבותם וצוה אותם להתקדש הקדושה הצפונה
והגלויה, ושם הדבר הנחויץ בה, פרישות מן הנשים והזמון
17 לשמוע דברי האלהים. והתקדש העם; ונודמו למדרגת הנבואה,

(א) ק. ס. מוסיפים: "יותר מזה" ואיננו במ.

(ב) ק. ס. מוסיפים: "ארבעים שנה" ואיננו במ.

(ג) "כמו" חסר בכל הדפוסים והוספתי עפ"י מ.

(ד) ק. ס. ה. חסר "בו" וצ"ל עפ"י מ.

(ה) ק. ס. ה: "והמחשבה" ותקנתי עפ"י מ.

שורה ד: מה שמתמיד. ר"ל מה שהוא תמיד בלא הפסקה, וכדברים האלה אמר
רס"ג בהקדמתו לספר אמונות ודעות: "ואני רואה כי ענין אות המן
יותר נפלא מכולם כי הדבר המתמיד יותר נפלא מהנפסק כי לא יעלה
בדעת תחבולה, שתכלכל עם שמשכרם קרוב לאלף אלפים אדם ארבעים
שנה" ועיין ראב"ע לשמות ט"ז ל"ה.

שורה יג: מפני שהיה וכו'. — ר"ל שהיה רחוק בעיניהם שידבר מי שאיננו אדם.
שורה יד: ורצה ד' להסיר הספק. מוסב כנראה על הכתוב (דברים ה' ג"א):
"היום הזה ראינו, כי ידבר האלהים את האדם" עיין ראב"ע לשמות י"ט
ט' ורמב"ן שם.

שורה טו: הצפינה. כונתו על "וקדשתם" (שמות י"ט י') והגלויה. כונתו על "וכבסו
שמלותם" (שם). (מוסקאטו).

1 אף לשמוע א) דברי האלהים פנים בפנים. והיה זה אחר שלשה ימים בהקדמות אותות גדולות מקולות וברקים ורעמים ואש שסכבה את הר סיני, ונשארה האש ההיא ארבעים יום רואין אותה העם, ורואין את משה בא בתוכה ויוצא ממנה, ושמע 5 העם דבור צח בעשרת דברים, הם אמות התורות ב) ושרשיהן. אחד מהם מצות שבת, וכבר קדמה מצותו עם הורדת המן. זאלה עשרת הדברים לא קבלם ההמון מאנשים יחידים ולא מנביא, כי אם מאת האלהים נתנו, אבל לא היה בהם כח כמשה לראות הדבר הגדול ההוא. והאמינו העם מן היום ההוא, 10 כי משה מדובר בו בדבור התחלתו מאת הבורא, לא קדמה למשה בו מחשבה ולא עצה, שלא תהיה הנבואה, כאשר השבו הפילוסופים, מנפש יודככו מחשבותיה ותדבק בשכל הפועל. הנקרא רוח הקדש או בגבריאל וישכילהו, ואפער שיתדמה לו בעת ההיא בחלום או בין שינה וקיצה שאיש מדבר עמו 15 ושומע דבריו בנפשו לא באזניו, ורואה אותה במחשבתו לא 16 בעיניו, ואז יאמר כי הבורא דבר בו. וסרוה) אלה הסברות

א) ק. ס: „ולשמוע“.

ב) ק. ס. ה: „התורה“ ותקנתי עפ”י מ. ונ”א.

ג) כל הדפוסים מוסיפים: „ויעזרהו“ ואיננו במ.

ד) „ורואה אותו“ הסר בכל הדפוסים והוספתי עפ”י מ.

ה) ק. ס. ואהר’: „יוסרו“.

שורה ג: ונשארה האש. נוסד כנראה על הכתוב דברים ט' ט"ו.

שורה ה: אמות. ר"ל יסודות תורה שבכתב ותורה שבע"פ, כי כל תרי"ג מצות נכללות בעשרת הדברים.

שורה ט: והאמינו העם... וכן כתב הרמב"ם בהלכות יסודי התורה ה' א': משח רבינו לא האמינו בו ב"י מפני האותות שעשה שהמאמין עפ"י האותות הש בלבו דופי שאפשר שעשה האות בלש... ובמה האמינו בו במעמד הר סיני.

שורה יא: כאשר השבו הפילוסופים... כונתו על הפילוסופים הערביים אבן סינא ואלפראבי. אבל גם הרמב"ם מו"נ ה"ב פל"ב והלאה מסכים להפילוסופים הנזכרים שהנבואה תבוא מדבקת השכל הפועל בנפש האדם. עיין קאססעל צד 27 הערה 3 וצד 58.

שורה יג: אי בגבריאל. כמו או גבריאל והכנוי „ב“ היא עפ"י הקי השפה הערבית. כנראה כונתו על דעת המושלמנים האומרים שהמלאך גבריאל הוא רוח הקדש והוא מסר למחמד את הקאראן, אבל גם בתלמוד נמצא שגבריאל הוא רוח הקדש עיין סנהדרין מ"ד ע"ב וב"ר פכ"א ועיין קאססעל בהערות.

1 במעמד הגדול ההוא. ומה שנלווה אל הדבור האלהי מן המכתב האלהי, שחקק עשרת הדברות האלה בשני לוחות אבנים יקרות, ונתן אותם אל משה, וראו אותם מכתב אלהי כאשר שמעו אותם דבור אלהי. ועשה להם משה במצות האלהים 5 ארון והקים עליו המשכן הידוע, ונשאר זה בין בני ישראל כל ימי הנבואה כתשע מאות שנה, עד שמרו העם ונגנו הארון וגבר עליהם נבוכדנצר והגלם.

פח. אמר הכוזרי: מי ששומע דבריכם, כי האלהים דבר עם המונכם וכתב לכם א) לוחות וזולת זה, הדין עמו שיהם 10 אליכם דעת ההגשמה. גם אתם אין להאשימכם, כי אין מדחה למעמדות הגלויים הגדולים האלה, ויש לדון אתכם לזכות בהשלכת ההקשה והעיון השכלי.

פט. אמר החבר: חלילה לאל מן השקר ב) ומה שהשכל מרחיק אותו וישימהו שקר. ותחלת עשרת הדברים הוא הצווי 15 שנאמין באלהים, והשני האזהרה מעבוד אלהים אחרים חוץ מה' ומשתף לו ב) ומעשות פסל ותמונה ותבנית, וכללו של דבר מהגשים. ואיך לא נרוממהו מהגשמות ואנחנו מרוממים קצת מבריאותיו מהגשמות, כנפש המדברת, אשר היא האדם באמת, כי אשר ידבר עמנו ממשה וישכיל וינהיג, 20 איננו לשונו ולא לבו ולא מוחו, אך אלח כלים למשת

א) ק. ס. ואחר' מוסיפים: "ושיבוא בתורה" ואיננו בס. ב) חוץ מה' ומשתף לו" הוסיפתו עפ"י ס. : "ען אתכאד אלאהא דין אללה תעי וען אלאשראך" המהבר הולך מן הקשה "אל הקל: א) עבודת אלהים אחרים ב) השתוף לד' ג) ההגשמה.

שורה ו: כתשע מאות שנה. הוא חושב מיציאת מצרים עד חורבן בית ראשון ואיננו חושב את ארבעים השנה שבהם "התמידה הנבואה בימי בית-שני" (כמו שהוא אומר להלן מאמר ג' ס' ל"ט), כי לא היתה אז שכינה. (עיין מוסקאטו).

שורה טו: והשני אזהרה. דעתו שהדבור השני מתחיל מן "לא יהיה לך" מתאמת עם הקבלה (עיין מכות כ"ד ע"א הוריות ח' ע"א. וראב"ע לשמות כ' ור' יוסף אלבו עקרים א' י"ד) דעה אחרת בזה נמצאת אצל פילון היהודי ויוסיפוס (קדמוניות ה' ה' וח' ו'). עפ"י דעה זו מתחיל הדבור השני מן "לא תעשה לך" וכן היא דעת אבות הכנסייה הנוצרית. (עיין קאססעל).
שורה כ: איננו לשונו ולא לבו וכו', אמר לשונו כנגד ידבר ולבו כנגד וישכיל ומוחו כנגד וינהיג" (מוסקאטו).

- 1 ומשה נפש מדברת מכרת, איננה גשם ואיננה נגבלת במקום, ולא יצר ממנה מקום, ולא תצר היא מהכלל בה צורות כל הברואים, ואנחנו מתארים אותה בתארים מלאכותיים רוחניים, כל שכן בורא הכל יתברך. אמנם הדין עלינו שלא נדחה מה שקבלנו
- 5 מן המעמד ההוא, ונאמר שאין אנחנו יודעים איך נגשם הענין עד ששב דבור וקרע את אונינו, ולא מה שברא לו יתברך ממה שלא היה נמצא, ולא מה א' שהעביד ב' לו מן הנמצאים, כי לא יחסר לו יכולת, כאשר נאמר כי הוא יתברך ברא את הלוחות וכתב אותם כתב חרות, כאשר ברא את השמים
- 10 והכוכבים ברצונו ג' בלבד, ורצה יתברך ונגשם על השיעור אשר הפיך ד', ונחרת בהם הכתב בעשרת הדברים, כאשר נאמר, כי קרע את הים ושמהו לחומות עומדות מימין העם ומשמאלם, ומסלות מסודרות ורחבות וארץ ישרה, ילכו בה מבלי טורח ולא עכוב. ה' וכן הקריעה והבנין והתקון מיוחס
- 15 אליו יתברך, לא נצטרך בו אל כלי ולא אל סבות אמצעיות כאשר יצטרך בפועל הברואים, כי המים עמדו במאמרו ונצטיירו
- 17 בחפצו, וכן יצטייר האויר המגיע אל אוון הנביא בצורות האותיות

(א) ק. ס. ה.: וכל פה" ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.

(ב) כל הדפוסים חוץ מה.: "שהעביר".

(ג) ק. ס. ה.: "באמרו" מ.: "במשיתה".

(ד) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפות: "ועל המתכינת אשר הפיך".

(ה) "מ.: ולא תכלף" אולי "מבלי סבוב" ועיין גולדציהר.

שורה א: ומשה גפש מדברת. "ר"ל מה שנקרא משה באמת היא הגפש המדברת עליו" (מסקאטו).

שם: ולא יצר ממנה מקום. "ר"ל אין המקום אשר היא נמצאת בו נעשה צר, כי היא איננה ממלאה את המקום כמו הדבר השמי.

שורה ט: וכתב אותם. דבריו אלה אינם מתאימים עם מאמר חז"ל פרקי אבות פ"ה מ"ט: "עשרה דברים נבראו בע"ש בין השמשות ... וי"א אף הלוחות" והנה מה שנוגע להכתב הנזכר במשנה זו אפשר לומר לפי דעתי שהכונה על הכתב על כותל היכל בלשאצר (דניאל ה' ה'): "מנא מנא תקל ופרסינ". והמכתב שבמשנה זו מוסב על מה שנאמר בדה"ב כ"א י"ב: "ויבא אליו מכתב מאליהו הנביא" ולא על מכתב הלוחות. ועיין מו"נ ח"א פס"ו.

שורה יג: ומסלות מסודרות. רמז לדרשת חז"ל שהים נקרע לי"ב קרעים והיו מסלות רבות (סלוצקי).

שורה יז: בצורות האותיות. וכן אמר רס"ג באמונות ודעות פ"ב: "וענין הדבור שהוא ברא דבור הניע באויר אל שמע הנביא או העם" ע"ש.

1 שהם מורות על הענינים שהוא חפץ להשמיעם אל הנביא או אל ההמון.

צ. אמר הכוזרי: זאת הטענה מספקת.

5 צא. אמר החבר: ואינני גוזר שהיה הענין על הדרך הזה ואולי היה על דרך יותר עמוק ממה שיעלה במחשבתי א, אך העולה מזה, האמנת מי שראה המעמדות האלה כי הענין ההוא מאת הבורא מבלי מצוע, מפני שהם דומות לבריאה הראשונה והיצירה הראשונה ב, ותאמין הנפש בתורה הנתלת ג בהם עם האמונה כי העולם חדש וכי ה' בראו, כמו שהתבאר, 10 שברא הלוחות והמן וזולתו, ויסורו מלב המאמין ספקות הפילוסופים ובעלי הקדמות.

צב. אמר הכוזרי: הזהר החבר שלא תטה ד' בכפור שבתי עמך ותעזוב מה שנתפרסם ה' ממרים עם אלה המעמדות, כי שמעתי שבתוך ו' זה עשו עגל ועבדוהו מבלתי האלהים.

15 צג. אמר החבר: חטא שהגדילוהו עליהם לגדולתם, והגדול מי שהטאיו ספורים:

צד. אמר הכוזרי: וזה מנשותך ועורך לעמך, ואי זה עון גדול מזה, ואי זה מעשה ישאר ז' אחר זה: 18

- (א) ק. ס.: „מחשבה“
 (ב) ק. ס. חסר: „הראשונה“:
 (ג) כל ההוצאות: „הנתנת“ ותקנתי עפ"י מ. והורביץ.
 (ד) מ. „אלא תצעבך הואדה“.
 (ה) ק. ס.: „שנתפרסם ושנודע“ ה.: „שנודע“.
 (ו) ק. ס. ה.: „בתוך“ ותקנתי עפ"י מ.
 ז' כל ההוצאות: „מעלה תשאר“ ותקנתי עפ"י מ.: „ואי פעל ובקי“.

שורה ז: מבלי מצוע. ר"ל בלי אמצעי.

שורה יא: ובעלי הקדמות. על אודותם ידבר ברחבה להלן מאמר ב' סימן ע"ד: „והיו מהם עם שאומרים שאין בורא ושאין חלק בעולם יותר ראוי שיהיה נברא משיהיה בורא אך הכל קדמון“.

שורה יב: שלא תטה. ר"ל שלא תטה אותך אהבתך לעמך מדרך האמת.

שורה טו: שהגדילוהו עליהם. ר"ל החטא נחשב להם לגדול מפני מעלתם הרמה וכמו שנאמר בתלמוד (יבמות קכ"א ע"ב ובבא קמא ג' ע"א): „מלמד שהקב"ה מרדק עם סביביו כחוט השערה“ וכן אומר הראב"ע בפירושו לבראשית ל"ב ט': „ידענו כי כל עון קטן וגדול כנגד העושה ע"כ העון הקל לגדול יקרא גדול“ (אססעל).

- 1 צה. אמר החבר : הרפה לי מעט, עד שאבאר אצלך א) גדולת העם, ודי לי לעד, שהשם בחרם לעם ולאומה מבין אומות העולם, וחול הענין האלהי על המונם עד שהגיעו כלם אל מעלת הדבור, ועבר הענין אל נשיהם והיו מהן נביאות, 5 אחר שלא היה חל הענין האלהי כי אם ביחידים מבני אדם אחר גדם הראשון, כי אדם היה שלם מבלתי תנאי, כי אין טענה בשלמות מעשה, מעושה חכם יכול, מחומר בחרו לצורה אשר חפץ בה, ולא מנע מונע ממוג שכבת זרע האב ולא מדם האם ולא מהמוזנות וההנהגה בשני הגדול והינקות 10 והתחלפות האויר ב) והמים והארץ, כי יצרו כמגיע לתכלית ימי הבחרות השלם ביצירותיו ובמדותיו, והוא אשר קבל הנפש על תומה, והשכל על תכלית מה שביכולת האנושי, והכח האלהי אחר השכל, ר"ל המעלה אשר בה ידבק באלהים וברוחניים, וידע האמתות מבלי למוד, אבל במחשבה קלה, 15 וכבר נקרא אצלנו בן אלהים, וכל הדומים לו מזרעו בני 16 אלהים. והוליד בנים רבים ולא היה מהם ראוי להיות במקום

א) ברפופים אחדים: "לך" וכן הנכון לפי דעת סלוצקי. עפ"י מ.
 "ענדך" יותר נכון "אצלך".
 ב) מ: "ואתר אלאהויה".

שורה ג: עד שהגיעו כולם אל מעלת הדבור. ר"ל שכולם שמעו דברי האלהים וכמו שאמר למעלה סימן פ"ז.

שורה ו: כי אדם היה שלם מבלתי תנאי. יש הרבה אנדות במדרש על דבר שלמות אדם הראשון (בראשית רבה פי"ד חולין פ' ע"ב ראש השנה י"א ע"א ועיין מו"ג ח"ב פ"ל ושלשלת הקבלה לר' גדליה אבן יחיה ד' ג'). האגדות האלו נתקבלו ג"כ מאבות הכנסיה הנוצרית עיין מה שכתב על זה ל. גינזבורג במאנאטשריפט לפראנקל לשנת 1898 צד 545 והלאה.

שם: כי אין טענה. ר"ל לא יכול להיות כל ספק וכל פקפוק בשלמותו.

שורה ח: ולא מנע מונע. ר"ל לא היו כל מניעים לשלמותו מצד תכונת זרע האב ודם נדה של האם, אשר עפ"י גלינוס ורופאי ימי הבינים משניהם יתהוה העובר ועיין להלן פאמר ה' סימן כ' הקדמה שניה.

שורה ט: וההנהגה. ר"ל התרבות.

שורה י: כי יצרו כמגיע לתכלית ימי הבחרות. כמו שנאמר בבראשית רבה פי"ד: "אמר ר' יוחנן גדם וחיה כבני עשרים שנה נבראו".

שורה טו: וכל הדומים לו מזרעו בני אלהים. כנראה מפרש המחבר את הכתוב (בראשית ו' ב'): "ויראו בני האלהים, שוה מוסב על בניו של אדם הדומים לו. פירוש כזה נמצא גם בראב"ע, רד"ק ורמב"ן.

1 אדם אלא הבל, כי הוא היה דומה לו, וכאשר הרגו קין אחיו מפני קנאתו בו על המעלה הזאת, נתן לו תחתיו שת, והיה דומה לאדם, והיה סגולה ולב זולתו כקליפה. וסגולת שת אנוש. וכן הגיע הענין עד נח ביחידים היו לבבות א, 5 דומים לאדם ונקראים בני אלהים, שלמים בבריותם ובמדותם ב) ובאריכות הימים ובחכמות וביכולת, ובימיהם אנו מונים מאדם ועד נח וכן מנח ועד אברהם. ואפשר שהיה מהם מי שלא דבק בו הענין האלהי כתר, אבל אברהם בנו היה תלמיד לאבי אביו עבר, ועוד שהשיג נח בעצמו. והיה הענין האלהי 10 דבק בהם מאבות אבותם אל בני בנים. ואברהם סגולת עבר ותלמידו ועל כן נקרא עברי, ועבר היה סגולת שם ושם היה סגולת נח, מפני שהוא יורש האקלימים השונים אשר אמצעיתם וחמדתם ארץ כנען אדמת הנבואה, ויצא יפת אל צפון וחם אל דרום. וסגולת אברהם מכל בניו יצחק, והרחיק כל בניו 15 מהארץ הזאת המסוגלת כדי שתהיה מיוחדת ליצחק, וסגולת יצחק יעקב, ונדרחה עשו אחיו מפני שזכה יעקב בארץ החי, ובני יעקב כלם סגולה ד, כלם ראויים לענין האלהי, והיה להם המקום ההוא המיוחד בענין האלהי, וזה היה תחלת חול הענין האלהי על קהל אחרי אשר לא היה נמצא כי אם 20 ביחידים. וישמרם האלהים ויפרם וירבם ויגדלם במצרים, כאשר יגדל האילן, אשר שרשו טוב עד שהוציא פרי שלם דומה 22 לפרי הראשון אשר נוטע ממנו, רצוני לומר אברהם יצחק ויעקב

(א) כל החוצאות: „כלם“ ותקנתי עפ"י מ.

(ב) ק. ס. ה.: „ובמדתם“ ותקנתי עפ"י מ. ועיין סלוצקי בהערותו.

(ג) כל החוצאות: „מבניו“ ותקנתי עפ"י מ.

(ד) ס. ואחר' מוסיפים: „היו“ ואיננו במ. ק. הי; „כלם סגולה“ הסר בה.

וצ"ל עפ"י מ.

שורה ב: מפני קנאתו. עיין להלן מאמר ב' י"ד.

שורה ג: והיה דומה לאדם. כן כתב גם הרמב"ם במו"נ ח"א פ"ז.

שורה ו: ובימיהם. ר"ל עפ"י שנות הייהם.

שורה ז: ואפשר שהיה מהם מי שלא דבק וכו'. דברים אלו אינם מתאימים עם ההגדה שתר, עשה תשובה (תנחומה הוצא) ביבר שמות אות ט"ז).

שורה יג: אדמת הנבואה. שלא יתכן שיעמוד שום נביא מארץ אחרת, גם לא שתחלת נבואתו הגיעה לו מארץ ישראל (אוצר נחמד לר' ישראל הלוי) ועיין להלן מאמר ב' סימו' ה', כ"ד ומאמר ה' סימן כ', כ"ז.

1 ויוסף ואחיו, והיה מן הפרי משה ואהרן ומרים, וכמו בצלאל ואהליאב וכמו ראשי המטות ושבעים הזקנים אשר היו ראויים לנבואה מתמדת, וכיהושע וכלב והור (א) וזולתם רבים. ואז היו ראויים להראות האור עליהם וההשגחה ההיא 5 חרבונית, ואם היו ביניהם ממרים היו נגעלים, אך הם בלי ספק סגולה, כאשר הם בתולדתם וטבעם מן הסגולה ויולידו מי שהיה סגולה ונוהרים באב הממרה בעבור מה שיתערב בו (ב) מן הסגולה אשר תראה בבנו או בבן בנו כפי מה שתזדכך הטפה, כמו שאמרנו (ג) בתרת וזולתו (ד) ממי שלא נדבק בו 10 הענין האלהי אך בשורש (ה) תולדתו שיוליד סגולה, מה שלא היה כן בתולדת כל הנולד מחם ויפת. ונראה כזה בענין הטבעי כי כמה יש מבני האדם שאיננו דומה לאב כלל אך הוא דומה לאבי אביו, ואין ספק כי הטבע ההוא והדמיון (ו) ההוא היה צפון באב ואע"פ שלא נראה להרגשה, כאשר היה צפון טבע 15 עבר בבניו עד שנראה באברהם.

16 צו. אמר הכוזרי: ואת באמת היא הגדולה הנמשכת מאדם,

- (א) ק. ס. ואחר' מוסיפים: „בנה של מרים" ואיננו במ.
 (ב) ק. ס. ה. חסר: „בו" ותקנתי עפ"י מ. והורוביץ.
 (ג) ס. : „שאר" ה. ק. : „שאמרו" ותקנתי עפ"י ס.
 (ד) ק. ס. ה. „וזולת" ותקנתי עפ"י מ. והורוביץ.
 (ה) מ. חסר: „בשרש".
 (ו) כל הדפוסים: „ובדמיון" ותקנתי עפ"י מ.

שורה ג: לנבואה מתמדת. המחבר מפרש את הכתוב (במדבר י"א כ"ה): ויתנבאו ולא יספו, כמו לא פסקו וכן תרגמה הוואלגאטא ולא כן היא דעת רש"י לפסוק זה הנוסדה על דברי חז"ל.

שם: וחור. כל הדפוסים מוסיפים: „בנה של מרים" ואיננו במקור. עפ"י יוסיפוס (קדמוניות ג' ב' ד') היה חור בעלה של מרים. המלות: „בנה של מרים" נתוספו עפ"י שמות רבה פמ"ח סוטה י"א ע"ב.

שורה ה: חרבונית. כמו האלהית (נגד סלוצקי).

שורה ז: ונוהרים באב הממרה וכו'. כדברים האלה נמצא בוהר בראשית כ"ו א': „קוב"ה אוריך רוגויה עם רשיעא בגין דיפוק מנהון גזעא טבא בעלמא כמה דאפיק אברהם מתרת דאיהו גזעא טבא ושרשא וחולקא טבא לעלמא".

1 ואדם היה הגדול שבבריאות הארץ, ונתחייבה לכם הגדולה
 על כל הנמצאים בארץ. אבל איה הגדולה הזאת מן החטאת הזאת.
 צז. אמר החבר: כי האומות כלם בזמן ההוא היו עובדים
 צורות, ואלו היו הפילוסופים (א) מביאים מופת על היחוד
 5 ועל האלהות לא היו עומדים מבלי צורה שמכוונים אליה
 ואומרים להמונם, כי הצורה הזאת ידבק בה ענין אלהי וכי
 היא מיוחדת בדבר מופלא נכרי. ומהם מי שמיחם זה אל
 האלהים, כאשר אנהנו עושים היום במקומות המכובדים אצלנו,
 עד שאנו מתברכים בהם ובעפרם ואבניהם, ומהם מי שמיחם
 10 אותו אל רוחניות כוכב מן הכוכבים או חיל מן החיילים או
 מערכת מזל וזולת זה, ולא היו מסכימים ההמון על תורה אחת
 אלא בצורה מורגשה שמכוונים אליה. והיו בני ישראל מצפים
 למה שייעד אותם משה שיוריד להם ענין מאת ה' שיראו
 אותו ויקבילוהו כאשר היו מקבילים עמוד הענן ועמוד האש
 15 בצאתם ממצרים, אשר היו מביטים אליו ומקבילים ומגדלים
 אותו ומשתחווים נכתו לאלהים, וכן היו מקבילים עמוד הענן
 אשר היה יורד על משה בדבר אתו האלהים והיו עומדים בני
 ישראל ומשתחווים נכתו לאלהים. וכאשר שמעו העם דברי
 עשרת הדברים ועלה משה אל ההר להוריד להם הלוחות (ב)
 20 כתובים ולעשות להם ארון להיות להם דבר נראה שיכונו

(א) ה. סתקן: "פילוסופים" עפ"י מ. א. אבל צ"ל: "הפילוסופים"
 עיין הרוביץ.
 (ב) מ. בשנוי קצת: "ינתשר אללוהין לינזלהא אליהם" = "מצפה
 לקבל הלוחות להורידם להם".

שורה ב: אבל איה הגדולה. כלומר איך נוכל להכיר גדולת עם ישראל בעון העגל
 ומוסב על דברי החבר לעיל בס' צ"ג.
 שורה ד: היו עובדים צורות. וכמו כן אמר הרמב"ם במו"ג ח"א פס"ג: כבר
 ידעת פרסום דעות הצאבה והיות בני אדם כולם אלא יחידים עובדי
 עבודה זרה.
 שורה ו: לא היו עומדים. ר"ל גם הפילוסופים לא יכלו להסתפק ברוחניות לבד
 ונחוצות היו להם צורות ידועות. ועיין הירשפלד בהערותו.
 שורה י: ובעפרם ובאבניהם. עפ"י לשון הכתוב (תהלים ק"ב ט"ו): "כי רצו
 עבדיך" וכו'. וכן אמר ר' יהודה הלוי בשירו: "ציון הלא תשאלי":
 "וארצה אבניך מאד ואחונן את עפריך".
 שורה טו: ויקבילוהו. כלומר יכונו את פניהם נגדו.

1 נגדו, שבו א) הברית לאלהים והבריאה הרבונית, ר"ל הלוחות, זולת מה שדבק בארון מהענן והכבוד ומה שנראה בעבורו מהמופתים, ונשארו ה,ם מצפים לרדת משה והם על ענינם לא שנו תארם ועדים ובגדיהם, אשר עמדו בהם יום מעמד 5 הר סיני אך נשארו בתכונתם ממתנינים למשה לעתים ב), ובושש מחם ארבעים יום והוא לא לקח צידה ולא נפרד מהם אלא על מנת שישוב ליומו, או גברה המחשבה הרעה על ג) קצת ההמון ההוא הגדול והתחילו המון העם להתלק מחלקות ומרבים העצות והמחשבות עד שנצטרכו מהם אנשים לבקש נעבד 10 מורגש יכוננו נגדו כשאר האומות, מבלי שיכחשו באלהות מוציאם ממצרים אבל שיהיה מונח להם להקביל אליו, כשיספרו גפלאות אלהיהם, כאשר עשו הפלשתים ד) בארון שאמרו כי האלהים שם, וכאשר אנחנו עושים בשמים ובכל דבר שאנו יודעים שתנועתו אמנם היא בחפץ האלהים מבלי מקרה ולא 15 רצון אדם ולא טבע. וחטאתם היתה בציור אשר נאסר עליהם ושיחסו ענין אלהי אל מה שעשו בידם ורצונם מבלי מצות האלהים. ויש להם התנצלות במה שקדם מהמחלוקת ביניהם, ולא הגיעו עובדיו אל שלשת אלפי איש מכלל שש מאות 19 אלף שהיו. אבל התנצלות הגדולים שסייעו בעשותו היתה

א) כל הדפוסים מוסיפים: "יהיה" ואיננו במ, ה.

ב) ק. ס. ואהר' חסר: "לעתים".

ג) ה. "אל".

ד) מ. מ.: "כמה פעל אלמומנון בתאבות" — "כאשר עשו המאמינים בארון" ... ואולי "הכונה על יהושע ג' י"א: "הנה ארון הברית ארון כל הארץ" ועיין גולדציהר והירשפלד בהערותו.

שורה א: הרבונית. כמו האלהית.

שורה ז: על מנת שישוב ליומו. הראב"ע בפירושו לשמות ל"ב אומר שמשה לא אמר להם כלל מתי ישוב, ודבריו כמו דברי החבר פה מתנגדים לדברי חז"ל (שבת פ"ט ע"א ושמות רבה פמ"א) שמשה אמר להם שיבוא אחר מ' יום בתחלת השעה הששית. ועיין רש"י לשמות ל"ב א'.

שם: על קצת ההמון. כי בני לוי לא עבדו לעגל (יומא ס"ו ע"ב) ועיין שמות רבה פמ"ב וראב"ע לשמות ל"ב כ"ב.

שורה יא: להקביל אליו. כמו להשתחוות לו כלומר לכון את פניהם אליו בעת תפלתם. שורה יד: אמנם. כמו רק עפ"י הערבי (אנמא).

1 בעבור שִׁירָאָה הממרה מהמאמין א) כדי להרוג הממרה העובד אותו, ונחשב להם לעון מפני שהוציאו המרי מן הכח והמצפון ב) אל גבול המעשה, ולא היה העון ההוא יציאה מכלל עבודת מוציאים ממצרים אך היה מרי לקצת מצותיו כי הוא יתברך 5 הזהיר מן הצורות, והם עשו צורה, והיה להם להמתין, שלא יקבעו לעצמם ג) דבר שיקבילוהו וימשכו אחריו ומזבח וקרבנות. וזה היה מעצת מי שהיה ביניהם מן החוזים והאצטגנינים, חשבו שיהיו ד) פעולותם הסבריות קרובות מן המעשים האמתיים, והיה ענינם בזה כענין הכסיל, אשר זכרנו, שנכנס בחנות 10 הרופא והמית האנשים, אשר היו מועילים ה) ברפואות ההם קודם לכן, עם שלא היתה כונת העם לצאת מעבודת האלהים, אך היו חושבים שהם משתדלים בעבודה, ועל כן באו אל אהרן, ואהרן חפץ ו) לגלות מצפונם, ועל כן סייע בעשותו ונאשם בהוצאתו מרים ז) מן הכח אל המעשה. והדבר ההוא 15 הוא מרוחק ומגונה אצלנו ה), מפני שאין בזמן הזה צורות נעבדות ברוב האומות, והיה קל בזמן ההוא, מפני שהיו עושים כל האומות צורות לעבוד אותם, ואלו היתה 18 חטאתם שעשו בית ברצונם ט) לעבודה, לכוון אליו ולהקריב

א) ס. "מהאמין".

ב) ק. ס. ואחר': "הצפין".

ג) ק. ס. "עצמם".

ד) ק. "שיהיה פעולתם" ס.: "שיהיו פעולתם" ה.: "שיהיה

פעולותם.

ה) ה="היה מועילים" ס.: "היה מועלים" ק.: "היה מועילם"

זתקנתי עפ"י מ.

ו) "ואהרן חפץ" הוספתי עפ"י מ.

ז) ס. מרייהם".

ח) ק. ס. ואחר': "גדול מאד בעינינו".

ט) ק. ס.: "ברצונם".

שורה א: בעבור שיראה. כלומר כדי שיוכלו לחלק בין הממרה והעובד וכן היא

דעת רס"ג המובאת מהראב"ע לשמות ל"ב א' והראב"ע בעצמו איננו מסכים

אתו. ועיין מה שכתב על מעשה העגל אברבנאל בפירושו על התורה.

שורה ח: מן המעשים כמו אל המעשים

1 בו הקרבנות, ולכבודו לא היה דבר גדול בעינינו, מפני מה שאנחנו נוהגים בו היום, מעשות בתים בבחירתנו א' וגדלנו ב' להם והתברכנו בהם, ואפשר שנאמר ג' שהשנינה חלה בהם והמלאכים חונים סביבותיהם, ולולא הצורך להתחברות קהלנו, היה הדבר הזה נכרי, כאשר היה בימי המלכים ד', שהיו מוחים באנשים משתדלים, שהיו עושים בתים לעבודה, היו נקראים במות, והיו חסידי המלכים הורסין אותם, כדי שלא יגדלו זולתי הבית אשר בחר בו האלהים והתכונה אשר צוה בה. ולא היה דבר נכרי בצורות ה', אשר צוה הוא בהם מהכרובים. ועם כל זה 10 נענשו האנשים אשר עבדו העגל ביום ההוא והרגום, והיה מספר כלם שלשת אלפי איש מכלל שש מאות אלף, ולא פסק המן לרדת למוונם, והענן לסוכך עליהם ועמוד האש להנחותם, והנבואה מתמדת ונוספת ביניהם, ולא נעדר מהם דבר מכל אשר נתן להם זולת שתי הלוחות, אשר שברם משה, והתפלל 15 להשיבם והושבו להם וכופר להם העון ההוא.

צח. אמר הכוזרי: כבר עזרת עצתי במה שעלה בדג. י ובמה שראיתיו בחלומי, כי אין האדם מגיע אל הענין האלהי 18 אלא בדבר אלהי, ר"ל במעשים שיצום האלהים. ואם לא הנה

(א) כל ההוצאות: "ובחירתנו" ותקנתי עפ"י מ. "אותם" מהקתי.

(ב) ה. "גדלנו".

(ג) ס. חסר "שנאמר".

(ד) ק. ס. ואחר: "המלכות".

(ה) ק. ס.: "בה הצורות".

(ו) ק. ס.: "היה בן" נ"א: "שהוא בן".

שורה ב: בבחירתנו. הכונה שאנו בוחרים אותם כרצוננו בלי שיבוא נביא ויקבע לנו מקום לבנות הבית שמה.

שורה ד: להתחברות קהלנו. ר"ל שבתי כנסיות החלו בני ישראל לבנות רק בגלות ומטרתם היא לאחד את בני ישראל ולחברם.

שורה יא: ולא פסק המן. נוסד על מה שנאמר בנחמיה ט' י"ח-כ' אולם החבר לקח זה לראיה על בלתי צאתם מעבודתו יתברך ובנחמיה שם משמע שזה היה רק מחסדי ד' וכמו שאמרו חז"ל על הכתוב (שם כ'): "ומנך לא מנעת מפיהם" כדאי היה למנוע ולא מנעת (מוסקאטו).

שורה יח: ואם לא. ר"ל ואם איננו כן, אלא שגם במעשים שאינם מצויים יכולים להגיע להענין האלהי.

1 רוב בני אדם משתדלים אפילו החוזה והקוסם ועובד האש ועובד השמש והמשנים וזולתם:

צט. אמר החבר: כן הוא, וכן כל תורותינו כלם כתובות בתורה מדבור האלהים עם משה, וממה שכתב משה ונתן להמון הגדול ההוא בקבוצם במדבר, לא נצטרכו בה א לקבלה ולא להוראת פרשה פרשה ומצוה מצוה, ותכונת הקרבנות ואיך מקריבים אותם ובאיזה מקום ולאיזה צד ואיך נשחטים ואיך עושים בדמם ונתחיהם ממלאכות הלוקות, כולם בביאור מאת האלהים שלא יחסר מהם דבר קטן ויפסד הכל, כמו ההויות 10 הטבעיות, אשר הם מתחברות מיחסים דקים לא תשיגם המחשבה לדקותם, אשר אם יארע מכשול מעט ביחסים ההם היתה נפסדת ההויה ההיא ולא היה הצמח ההוא או החי ההוא או האבר ההוא דרך משל אלא מופסד או נעדר. וכן נזכר ב) איך תנותח הבהמה הנקרבת, ומה יעשה באבר אבר, 15 ומה שיש לאכילה ומה שיש לשריפה ומה יאכל ומה ישרוף ומה יקריב מכתות, מצווה ג) בהם לא יעברום ואיך תהיה תכונת המקריבים, שלא ד) יהיה בהם פגם עד ה) תכשיטיהם ומלבושיהם, וכל שכן מלבוש כהן גדול אשר נתן לו רשות לבא אל מקום הענין האלהי, מקום השכינה והארון והתורה, 20 ומה שנתלה בזה מן הקדושה והטהרה ומדרגות הטהרות 21 והקדושות והתפלות, דבר שיארך ספורו ו) אך סומכים בו על

א) ק. ס. ואחר: "בם" מ.: "פיה".

ב) ק. ס.: "זכר".

ג) ק. ס.: "מן הכתות אשר מצוה".

ד) ק. ס.: "עד שלא".

ה) ק. ס. ה.: "עם" ותקנתי עפ"י מ.

ו) כל הדפוסים: "ספורם" ותקנתי עפ"י מ.

שורה ב: והמשנים. כלומר אלו המאמינים בשתי רשויות. ורס"ג באמונות ודעות מאמר ראשון קראם בשם: "בעלי השניים" ועיין מו"נ ח"א פע"ה והובת הלבבות בהקדמה ויש"ר בספרו "התורה והפילוסופיא" צד 13.

שורה ג: כל תורותינו. כמו כל מצותינו.

שורה י: מיחסים דקים. לפי דעת קאססעל הכונה על החלקים הדקים אשר מהם יתחברו הגשמים (Atome). הנקראים במו"נ ח"א פע"א בשם "נקודות קטנות". אבל עפ"י המקור (נסב) יותר צדק מוסקאמו שפה מיחס האיכויות והליחות ידובר.

1 קריאת התורה ומה שהעתיקו רבותינו, והכל מדברי אלהים עם משה. וכן תכונת המשכן כלה הראתה למשה בהר סיני, המשכן, והאהל, והשלחן, והמנורה, והארון, וחצר המשכן, ועמודיו, ומכסו וכל מלאכותיו הראו לו רוחניות וצייר 5 אותם א) גשמיות כאשר התוו ב) לו, וכן הבית הגדול, אשר בנה שלמה, הראה לדוד צורתו רוחניית, והבית העולמי הקדוש אשר יעדנו בו, הראה לנביא יחזקאל צורתו ותכונתו. ואין בעבודת האל סברא ולא הקשה ולא התחכמות, ואלו היה כן, היו ג) הפילוסופים מגיעים ברוב חכמתם ושכלם 10 לכפל מה שהגיעו בני ישראל.

ק. אמר הכוזרי: בכמו זה תנוח הנפש לקבל התורה מבלי ספק ולא קפוק, שיבא נביא לעבדים משועבדים לחוצים ויעד אותם שיצאו מעבודתם בעת ההיא מבלי איחור על התכונה ההיא, ושיכניסם אל ארץ כנען והיא ביד שבע 15 אומות כל אחת מהם חזקה מהם, והודיע לכל שבט חלקו מהארץ קודם שיגיעו אליה, והתקיים הכל בזמן מועט במופתים נוראים, זה מאמת גדולת השולח וכבוד השלוח וגודל מעלת ד) אשר אליהם לבדם שולח. ואלו היה אומר כי אני שלוח ליישר כל העולם ולא היה דברו מגיע עד הציו היה פגם 20 בשליחותו, מפני שלא נשלמה כונת הבורא בשליחותו, והיה

א) כל ההוצאות: "וצורותם" ותקנתי עפ"י הורוביץ.

ב) כל ההוצאות: "התנו" תקנתי עפ"י מ.: "עלו מא רסס" עיין הורוביץ.

ג) ס. "היה".

ד) ק. ס. מוסיפים: "העם" ואיננו במ.

שורה ד: הראו לו רוחניות. כונתו על מאמר התלמוד (מנחות כ"ט ע"ב): "ארון של אש ושלחן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים וראה משה ועשה כמותם". עיין רש"י שמות כ"ד מ'. ועיין להלן מאמר ב' כ"ז ומאמר ד' ג'. ודברי סלוצקי בזה אין להם כל טעם.

שורה י: לכפל מה שהגיעו. עיין כמעלה סימן ד'.

שורה מז: קודם שיגיעו אליה. מוסב על מה שנאמר במדבר ל"ד.

שורה יט: ליישר. להנהיג בדרך הישרה והיא מליצה שגורה בלשון הערבית.

1 מונע השלמתה א) היות ספר תורתו עברי, והיה מעמם ב) על אומות שבא והודו וכוזר להבינו ולעשות מה שכתוב בו, אלא אחרי מאות שנים או ג) שיקרה ד) להם להשתנות אליהם בעבור נצחון או שכונה לא בראית ה) הנביא בעצמו, או 5 נביא אחר שמעיד ומוזהיר על תורתו.

קא. אמר החבר: לא קרא משה לתורתו זולתי עמו ואנשי לשונו, ויעד אותם הבורא להזהיר על תורתו כל הימים על ידי הנביאים, ועשה כן כל ימי הרצון והזמן שהיתה השכינה ביניהם.

10 **קב.** אמר הכוזרי: והלא היה יותר טוב שיישר הכל והיה זה יותר נכון וראוי בחכמה.

קג. אמר החבר: והלא היה יותר טוב שיהיו החיים כלם מדברים. אם כן כבר שכחת מה שקדם בהמשך זרע אדם, והאיך חל הענין האלהי ו) באיש, שהיה לב האחים 15 וסגולת האב, מקבל לאור ההוא, וזולתו כקליפה איננו מקבל אותו, עד שבאו בני יעקב כלם סגולה ולב, נבדלים מבני אדם בענינים מיוחדים אלהיים, שמים אותם כאלו הם מין 18 אחר ו) מלאכותי, מבקשים כלם מעלת הנבואה ורובם מגיעים

א) ק. ס. "השלמת שליותו".

ב) ק. ס. ואחר' מוסיפים: "ושורח ולאות רב" ואיננו במ.

ג) "או" הוספתי עפ"י מ.

ד) ק. ס.: "שיקרא אליהם להשתנות עליהם".

ה) ק. ס.: "או בראית".

ו) מ. מוסיף: "אלנבוי".

ז) ק. ס. ואחר': "אהד" ומוסיפים: "ועצם אהד".

שורה א: והיה מונע השלמתה. כלומר העובדא שהתורה כתובה עברית היתה מניעה שתשלם כונת הבורא ללמד את כל העולם את הדרך ילכו בה.

שורה ד: או שכונה. ר"ל שיהיו עפ"י מקרה גרים בקרבתם א בשכנותם.

שורה ו: זולתו עמו. כמו שאמר לעיל סימן כ"ו וכ"ז.

שורה ח: על ידי הנביאים. מוסב על הכתוב דברים י"ח ט"ו.

שורה יג: מה שקדם. לעיל סימן צ"ה.

שורה יז: שמים אותם. ר"ל הענינים האלהיים שמים את בני ישראל.

שורה יח: מלאכותי. כמו המלאכי כלומר מטבע וסגולת המלאכים.

1 אליה, ומי שלא יגיע אליה, קרוב לה א) במעשים הנרצים
 והקדושה והטהרה ופגיעת הנביאים. ודע, כי כל אשר
 יפגע נביא בעת פגעו אותו ושמעו דבריו האלהיים מתחדשת
 לו רוחניות ונפרד מסוגו בזכות הנפש והשתוקקה אל המדרגות
 5 ההם והדבקו בענוה ובטהרה. זאת תהיה אצלם הראיה ב)
 הנראית והאות ג) הבהיר בגמול העולם הבא, כי המבוקש
 ממנו איננו, אלא שתשוב נפש האדם אלהית, תפרד מחושיו ד)
 ותראה העולם ההוא העליון ותהנה בראיית האור המלאכותי
 ושמיעת הדבור האלהי, כי הנפש ההיא תהיה בצותה מן
 10 המות כשיכלו כליה הגופיים. וכאשר תמצא תורה שמגיעים
 בידיעתה ה) ומעשיה אל המדרגה הזאת במקום אשר צותה
 ועם הענינים אשר צותה בהם, היא מבלי ספק התורה
 שמובטח בה להשאיר הנפשות אחר כלות הגופות.

15 קד. אמר הכוזרי: אני רואה ו) שיעודי זולתכם שמנים ודשנים
 מיעודיכם.

קד. אמר החבר: אבל הם כלם אחרי המות ואין בחיים
 בהם ו) דבר שיורה עליהם.

19 קו. אמר הכוזרי: ולא ראיתי אחד מן המאמינים ביעודים
 ההם שהוא מתאוה למהירותם, אבל אם היה ביכלתו

א) כל ההוצאות: „בעבור שהיו קרובים אליה“ ותקנתי עפ"י מ.
 עיין הירשפלד.

ב) כל ההוצאות: „הגדולה“ ותקנתי עפ"י מ. ה.

ג) כל ההוצאות: „והאור“ ותקנתי עפ"י מ. ה.

ד) מ. ואחר: „מחושינו“ וכבר תקן ק. „מחושיו“.

ה) כל ההוצאות: בחכמותיה“ תקנתי עפ"י מ.: „עלמה ועמלה“.

ו) „אני רואה“ חסר במ.

ז) ק. מ.: „מהם“. כל ההוצאות מוסיפית: „מאומה ולא“ ואיננו במ

שורה ב: ודע כי כל אשר יפגע. נוסד על שמואל א' י' ה' ט' וי"ט כ' כ"ד.
 שורה ד: ונפרד מסוגו. ר"ל משתנה מכל מין האנושי.
 שורה יד: שיעודי. ר"ל התבטחות שמבטיחים שאר האומות לאיש חסיד (אוצר נחמד).
 שורה טז: ואין בחיים בהם. ר"ל בחיים עפ"י התורות של עמים אחרים אין
 דבר שיורה על היעודים הטובים.

1. לאחרם אלף שנים וישאר במסורת החיים ובעול העולם ועצבונו, היה בוחר בזה.

קז. אמר החבר: ומה תאמר במי שהוא רואה אלה המעמדים הגדולים המלאכותיים א).

5 קח. אמר הכוזרי: מבלי ספק שהוא מתאוה שתתמיד נפשו על הפרידה מחושיו ותשאר נהנית באור ההוא, והוא מי ב) שמתאוה המות.

קט. אמר החבר: אבל יעודינו הדבקנו בענין האלהי בנבואה, ומה שהוא קרוב לה, והתחבר הענין האלהי בנו 10 בגדולה ובכבוד ובמופתים. ועל כן איננו אומר בתורה, כי אם תעשו (המצוה הזאת, אביאכם אחרי המות אל גנות והנאות, אבל הוא אומר ד) ואתם תהיו לי לעם ואני אהיה לכם לאלהים מנהיג ה) אתכם, ויהיה מכם מי שיעמוד לפני ומי שיעלה לשמים כאשר היו (היו) הולכים בין המלאכים ז), 15 ויהיו גם כן מלאכי הולכים ביניכם בארץ ותראו אותם יחידים ורבים, שומרים אתכם ונלחמים לכם, ותתמידו בארץ אשר היא עוזרת על המעלה הזאת, והיא אדמת הקדש, 18 ויהיה שבעה ורעבונה ח) וטובתה ורעתה בענין אלהי כפי

א) מ: אלמלכותיה" עיין הירשפלד.

ב) כל ההוצאות: "מה" ותקנתי עפ"י מ.

ג) עיין הירשפלד.

ד) שמות ו' ז' ויקרא כ"ו י"ב ועוד.

ה) כל ההוצאות: "ואנהיג" ותקנתי עפ"י מ.

ו) מ: "כאלדין כאנו" = "כאלה אשר היו" ...

ז) כל ההוצאות מוסיפות: "וקוראים להם המלאכים בן אדם כדי להכירם בין המלאכים העומדים בתוכם" (עפ"י הקבלה נקרא משום זה יחזקאל בן אדם עיין רש"י לוחזקאל ב' א') ואוננו במ. ועיין הירשפלד.

ח) "ורעבונה" הוספתי עפ"י מ.

שורה יא: אל גנות והנאות: רמז על הבטחת מחמד לחסידיו, שיבואו אחר המות אל גנות ופרדסים מלאים כל טוב.

שורה יד: כאשר היו הולכים. כונתו על משה ואלהיו ועיין מוסקאטו.

שורה טז: ותתמידו. תשאר לעולם.

שורה יח: ויהיה שבעה וכו' עד סוף הענין. המאמר הזה נוסד בעקרו על מה

שנאמר בויקרא כ"ו ודברים י"א י"ב: "ארץ אשר ד' אלהיך דורש אותה

תמיד עיני ד' אלהיך בה" וכו'. ועיין להלן מאמר ב' מ"ד.

1 מעשיכם, ויהיה נוהג כל העולם על המנהג הטבעי זולתכם,
 כי תראו עם שכינתי שתהיה בתוכם מטוב אדמתכם וסדר
 גשמיכם שלא יעברו עתיהם הצריך להם, ושתגברו על אויביכם
 במתי מספר המנהגא), מה שתכירו בו, כי אין ענינכם נוהג
 5 על המנהג הטבעי, אבל הרצוני ב), כאשר תראו אם תמרו
 מהבצורת והנגף והחיה הרעה והעולם כלו בשלוח, ואז
 תדעו כי ענינכם מנהיג אותו דבר שהוא גדול מן הענין
 הטבעי. והיה כל זה והתורה הזאת וכל יעודיה מובטחים לא
 יפול מהם דבר, ויעודיה כולם כולל אותם שרש אחד והוא
 10 יחול קורבת אלהים ומלאכיו. ומי שיגיע אל המעלה הזאת
 לא יירא מן המות, ותורתנו כבר הראית לנו זה עין בעין ג).
 והמשל בזה, חברים שהיו עומדים ד) במדבר, והלך אחד מהם
 אל הודו ופגע ממלך הודו כבוד וגדולה מפני שידע, שהוא
 מן החברים ההם והיה יודע אבותיהם מקדם והיו מאוהביו,
 15 ונתן לו מתנות יקרות שנשא אותם אל חבריו, והלבישו
 בגדי חמודות ושלח עמו מעבדיו אנשים, ולא עלה על לב
 איש שיצאו מלפני המלך ולא שילכו אל המדבר ההוא,
 וצוהו במצות זכרת עמו ברית לקבל עבודתו, ובא אל ה)
 חבריו עם השלוחים ההם ההודיים ושמחו בהם החברים ההם
 20 והשתדלו בכבודם ובנו להם ארמון שהושיבום בו, ושבו
 החברים ההם שולחים שלוחים להגיע אל ארץ הודו ולראות
 פני המלך מבלי טורח בעזר אלה השלוחים שהיו מורים
 אותם הדרך הקרובה ה) והישרה, וידעו כלם, כי מי שרוצה
 24 ללכת אל ארץ הודו הוא קל עליו מאד כשידבק בעבודת

א) מ.: "דון אעתדאר" פה טעה אבן תבון בתרגום המלה: "אעתדאר"
 זעייך גולדציהר.

ב) כל ההוצאות חוץ מה: "בהפיך".

ג) מ.: "סהדה אלשריעה קד ערצת עלונא עיאנא".

ד) מ.: "מתפארקין מתלאזמין".

ה) ק. ה.: "עם" וכבר תקן ס. עפ"י דפוס ויניציה "אל", וכן
 ימנחם הרוביץ.

ו) ק. ה.: "קרובה".

שורה א: ויהיה נוהג... ר"ל כל העולם יתנהג עפ"י הטבע הוין מישראל

1 המלך ויכבד שלוחיו המגיעים אותו אליו, ולא הוצרכו לשאול למה נעבוד העבודה הזאת, כי העלה נראית לעין כדי להתחבר במלך, וחברתו היא הטובה א). והחברים הם בני ישראל, וההולך הראשון הוא משה, וההולכים האחרים הם 5 שאר הנביאים, והשלוחים ההודיים הם השכינה והמלאכים, והבגדים החמודות הם האור המושכל אשר חל בנפשו מהנבואה והאור המורגש אשר חל על פניו, והמתנות היקרות השלוחות הם שני הלוחות עם עשרת ב) הדברים. ובעלי הגימוסים האחרים לא ראו מכל זה מאומה, אך אמרו 10 להם קבלו עבודת מלך הודו כאשר קבלו עליהם החברים ההם ואחרי המות תגיעו אל המלך, ואם לא א), ירחיק אתכם ויענש ד) אתכם אחרי מותכם. ומהם מי שאמר לא בא אלינו אדם שיגיד לנו שיהיה אחרי מותו בגן עדן או בגיהנם. ורובם הגבירו סדור ענינם וחבור עצתם וקבלו העבודה ויחלו 15 נפשותם במצפון יחול חלוש, אך בנראה יחול חזק ונאמן, ומתגדלים ומתפארים על עמי הארץ שבהם באמונה. ואיך יתפארו אלה בטענת מה שיגיעו אליו אחרי מותם על מי שיגיע זהה) אליו בחייו, והלא טבע הנביאים והחסידים קרוב אל הקיימים בעולם הבא יותר מטבע מי שלא קרב אל 20 המדרגה הזאת.

ק"י. אמר הכוזרי: כמה הוא רחוק מן הדעת שיהיה האדם 22 כלה בטבעו אבד גופו ונפשו כבהמות וזולתי הפילוסופים

א) ק: ס. ואחר' מוסיפים: הגדולה".

ב) ק. ס. ה: "בעשרת".

ג) ק. ס. מוסיפים: "תעשו" ואיננו במ.

ד) ק. ס. ה: "ויענה". ותקנתי עפ"י מ.

ה) "זה" הוספתי עפ"י מ.

ו) ק. ס. הסר: "כבהמות" ונתוסף מה. עפ"י מ.

שורה א: המגיעים. כמו המביאים.

שורה ג: וחברתו. ר"ל ההתחברות בו.

שורה יד: הגבירו סדור ענינם. ר"ל לא עפ"י הכרה פנימית קבלו את האמונה כ"א מסבות חיצוניות. מפני שחפצו להטיב מצבם. עצתם—טעמים מעשיים.

שורה כא: כמה הוא רחוק וכו'. ר"ל כמה הוא רחוק מן הדעת שיהיו כל האנשים כלים חוץ מן הפילוסופים, שאינם כלים לפי דעתם ועיין להלן מאמר

ה' סימן י"ד.

1 על דעתם. ועוד יאמרו אנשי התורות שהוא ישוב חי לעד
בנעימות, בעבור מלה שהוא אומר בפיו, ואפשר שאיננו
יודע כל ימיו זולתי המלה ההיא, ואפשר שלא יבין ענינה,
כמה גדולה מעלת המלה שתעתיק ממדרגת הבהמות אל
5 מעלת המלאכים, ומי שאינו אומר המלה ההיא ישוב בהמה
אפילו אם יהיה פילוסוף חכם עושה טוב כל ימיו כוסף אל
המעלות ההם א.

קיא. אמר החבר: אין אנחנו שוללים משום אדם נמול
מעשיו הטובים מאיוז אומה שיהיה, אבל אנחנו
10 רואים הטובה הגמורה לעם הקרובים בתייהם, ואנו עורכים
מעלותם אצל האלהים אחרי מותם בערך ההוא.

קיב. אמר הכוזרי: והתמד"הדמיון הזה בהפך, וערוך מעלתם
בעולם הבא כמעלתם בעולם הזה היום.

קיג. אמר החבר: אני רואה שאתה מגנה אותנו בדלות
15 ומסכנות, ובהם היו מתפארים גדולי האומות האלה,
כי אין מתפארים אלא במי שאמר ב: "מי שהכה על לחיך
הימני ג) הכן לו השמאלי, ומי שלוקח טליתך תן לו הלוקח",
18 והגיע הוא וחבריו וההולכים אחריהם מאות מן השנים

- (א) מ. : "אלי אללה תעי" = "אל האלהים יתברך".
(ב) ב"ח מתיא ה' ל"ט.
(ג) ק. ס. ה. : "הימיני".
(ד) "אחרי" הוספתי וכן במ. צריך להוסיף: "בעד".

שורה ב: בעבור מלה: כמו אצל המושלמנים המבטא: "אין אלהים חוץ מאללה ומתמד הוא נביאו".

שורה ה: ישוב בהמה. ר"ל יהיה במדרגת הבהמה.

שורה ט: מאיוז אומה שיהיה. וכן אמר הרמב"ם ביד החוקה הלכות תשובה פ"ג
ה': "חסדי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא" ועיין מו"ג
ח"ג פי"ז. לפי שיטת מחברנו חייבים רק בני ישראל בכל המצות
וע"כ אין נענש מי שאינו מבני ישראל על שלא קים את התורה
ובעד מעשיו הטובים אף שהוא אינו מצווה בהם גומל לו הקב"ה
טובה בעולם הבא.

שורה י: הקרובים. ר"ל הקרובים אל האלהים (בערבית: "אלמקרבין").
שורה יב: והתמד. כמו המשך.

1 מן הבוז והיסורים וההרג, אל ענינים נפלאים וידועים, והם הם הפאר (א). וכן בעלי תורת ישמעאל וחבריו, עד שגברו, ובאנשים ההם היו מתפארים ומתגדלים, לא במלכים האלה אשר גבה שיאם ורחבה מלכותם ונפלאו מרכבותם. אם כן 5 ערכנו אל האלהים (ב) יותר קרוב ממה (ג) שאם היתה לנו גדולה בעולם הזה.

קיד. אמר הכוזרי: כן הוא אלו היתה כניעתכם ברצון, אבל היא בהכרח, וכאשר תמצא ידכם תהרנו (ד).

10 **קטו.** אמר החבר: מצאת מקום חרפתי מלך כוזר. כן הוא, אלו היה רובנו (ה) מקבל הדלות (ו) כניעה לאלהים ובעבור תורתו, לא היה מניחנו הענין האלהי כל הזמן הארוך הזה. אבל המעט ממנו על הדעת הזאת, ויש שכר לרוב מפני שהוא נושא עול הגלות בין הכרח ורצון, כי אלו היה רוצה היה חבר לנוגש אותו במלה שיאמר בלי טורח, וכמו 15 זה איננו אבד אצל השופט הצדיק. ואלו היינו סובלים הגלות הזו והדלות (ז) לשם האלהים כראוי, היינו לפאר הדור שאנו (ח) מצפים עם המשיח, והיינו מקרבים את הישועה העתידה שאנו מיחלים אותה. ואנחנו אין אנחנו משוים עם נפשותינו כל הנכנס בתורתנו במלה בלבד, אבל במעשים 20 שיש בהם טורח על הנפש, מטהרה ולימוד ומילה ומעשים 21 תוריים רבים ושינהג במנהגינו, ומתנאי המילה וסבותיה

(א) ס. : פארם".

(ב) כל ההוצאות: מקורבת אל האלהים" ותקנתי עפ"י ס.

(ג) ה. : "טהם" מ. : "מנהם" וצ"ל כמו ק. ס. : "ממה".

(ד) ק. ס. ואחר' מוסיפים: "אויביכם".

(ה) מ. מוסיף: "כמא תקול" = "כמו שאמרת".

(ו) ק. ס. : מהדלות".

(ז) ס. מוסיף: "הזה" ק. הסר: והדלות הזה".

(ח) ס. ה. ק. : "שהיינו" ותקנתי עפ"י מ.

שורה ח: וכאשר תמצא ידכם, ר"ל כאשר יש לאל ידכם.

שורה יב: אבל המעט, כלומר רק מעטים מאתנו.

שורה יד: וכמו זה, כלומר דבר כזה.

שורה יח: עם נפשותינו, כמו עם עצמנו עפ"י לשון ערבית.

שורה כ: ומילה ומעשים תוריים... גר צדק חייב למול את עצמו. (עיין יד החוקה

הלכות עבדים ט').

- 1 שיוכור תמיד כי היא אות אלהית, שמה האלהים באבר התאווה הגוברת, לגבור עליה ולא ישתמש בה אלא כראוי, בהנחת הזרע במקום הראוי (א) ובעת שראוי וכאשר ראוי, אולי יהיה זרע (ב) מצליח, יצלה לקבול הענין האלהי, ומי 5 שדבק בדרך הזה יהיה לו ולזרעו חלק גדול מן הקורבה אל האל יתברך. ועם כל זה לא ישתוה הגר הנכנס בתורתנו עם האזרח, כי האזרחים לבדם הם ראויים לנבואה, וזולתם, תכלית ענינם שיקבלו מהם ושיהיו חכמים וחסידיים אך לא נביאים. והיעודים ההם אשר ערבו לך, כבר קדמו חכמינו 10 לספר גן עדן וגיהנם, ומדדו אותם לאורך ולרוחב, וספרו הנעימות והיסורין ביותר ממה (ג) שספרו שאר האומות הקרובות. ודברתי עמך עד עתה על מה שבא במקרא בדברי הנביאים, כי לא נזכר בהם יעודי העולם הבא הרבה בביאור כאשר נזכר הרבה בדברי החכמים. אמת (ד) הוא כי בדברי הנבואה 15 שישוב העפר שבגוף האדם אל הארץ ותשוב הרוח אל 16 האלהים אשר נתנה, ובדברי הנבואה תחיות המתים לעתיד

(א) במקום: „במקום הראוי“ גורסין ק. ה. ס.: „כראוי“ ותקנתי עפ"י ס. ונ"א.

(ב) „זרע“ הוספתי עפ"י ס. והורוביק.

(ג) ק. ס. ה.: „מה“ ותקנתי עפ"י ס.

(ד) ק. ס. ה.: „ואמת“ ותקנתי עפ"י ס.

שורה א: שמה האלהים באבר התאווה... וכמו כן כתב הרמב"ם במו"נ ח"ג פמ"ט. והרמב"ן לבראשית י"ז ט' כותב: „ואמרו בשצם המילה ששם זכרון באבר התאווה רב המהומה והחטא לבל ישתמשו בו רק במצוה ובמותר“ (ועיין זוהר ריש פרשת גח ופרשת ויחי דף קפ"ט ע"ב. ולהלן מאמר ב' סימן ל"ד).

שורה ז: כי האזרחים לבדם... דבריו אלו אינם מתאימים עם מה שאמרו חז"ל (כנהדרין ל"ט ע"ב) שעובדיה גר אדומי היה (עיין מוסקאטו ואוצר גחמד לר' ישראל הלוי ותלמוד גדה י"ג ע"ב).

שורה ח: תכלית ענינם. כלומר המעלה היותר גבוהה שיוכלו להשיגה.

שורה ט: כבר קדמו חכמינו. ספורים כאלו נמצאו: סנהדרין ק"ב ע"א פסחים צ"ג ע"ב חגיגה ט"ו ע"א ערובין י"ט ע"א ועוד. ועיין אור ד' לר' חסדאי אבן קרשקש מאמר ד' ט'.

שורה טו: ותשוב הרוח... מאמר הכתוב קהלת י"ב ז'.

1 ושליחת נביא שמו אליהו, כבר שולח בזמן העובר ולקחו
האלהים כאשר לקח זולתו, ואמרו א, שהוא לא טעם טעם
מיתה. ויש בתורה הפלת מי שהתנבא ברוח האלהים,
שהתפלל על עצמי שימות מות ישרים ותהיה אחריתו כאחרית
5 בני ישראל. וכבר שאל אחד מהמלכים ב) נביא מת והתנבא
לו בכל מה שיבא עליו כאשר היה מתנבא לו בחייו, ואם
היה מעשה המלך ההוא אסור בתורתנו, רצוני לומר
הדרישה אל המתים, הוא מורה כי היו העם מאמינים
בימי הנביאים, כי הנפשות נשארות אחר כלות הגופות ועל
10 כן היו שואלים המתים. ופתיחת תפלתנו שיודעים אותה
הנשים ג) כל שכן החכמים: „אלהי נשמה שנתת בי טהורה
אתה בראתה ואתה יצרתה אתה נפתתה בי ד) ואתה משמרה
בקרבי ואתה עתיד לטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבא
כ) זמן שהנשמה בקרבי מודה ה) אני לפניך ה' אלהי שאתה
15 הוא רבון כל המעשים ברוך המחזיר נשמות לפגרים מתים.“
וגן עדן עצמו, אשר הרבו בני אדם לזכרו, לא לקחו אותו
כי אם מן התורה, והיא המדרגה אשר הוכנה לאדם, ולוא
שהטא היה עומד בה לנצח, וכן גיהנם הוא מקום ידוע
קרוב לירושלים, ניא שאין האש נכבית ממנו, היו שורפים
20 בו עצמות הטומאה והנבלות ושאר הטומאות, והמלה עברית
21 מורכבת.

א) „ואמרו“ הוספתו עפ"י ט: „וקיל“.

ב) ט. מוסיף: „והו טאלות לסמול“ = „שאל את שמואל“.

ג) ק. ס. ואהר': „והקטנים“ ואיננו בט.

ד) „ואתה יצרתה ואתה נפתתה בי“ הסר בט.

ה) ט: אחמדך ואשכרך“.

שורה א: ושליחות נביא. מלאכי ג' א'.

שורה ב: לא טעם טעם מיתה. מבטא תלמודי ונמצא גם בב"ח מתיא ט"ז כ"ח
ומארקום ט' א'.

שורה ד: שימות מות ישרים. כונתו על בלעם במדבר כ"ג י'.

שורה ה: אחד מהמלכים. כונתו על שאל מלך ישראל שהעלה את שמואל
(שמואל א' כ"ח).

שורה ו: ואם היה. כמו ואעפ"י שהיה.

1 קטן. אמר הכוזרי: אם כן אין חדוש אחרי תורתכם אלא
 חלקיות מדברי נגן עדן וניהנם ותכונתם והכפלת
 דברים והרבותם.

קין. אמר החבר: גם זה איננו חדש, כי החכמים הרבו
 5 בזה מאד עד שלא תשמע ממנו מאומה שלא תמצאנו
 6 לחכמים כאשר תבקשנו.

מאמר שני.

מאמר שני.

1 א. ואחרי כן היה מענין הכוזרי מה שהוא נודע בספרי כוזר, מגלותו סוד חלומו לשר צבאו, והיה החלום הנשנה עליו שיבקש המעשה הנרצה אצל אלהים בהרי ורסאן א, ולכתם שניהם המלך ושר צבאו אל ההרים ההם אשר במדבר 5 על הים, והיאך הגיעו בלילה אל אותה המערה, שהיו שובתים בה ב) אנשים מהיהודים בכל שבת, והיאך נראו אליהם ונכנסו בתורתם ונמולו במערה ההיא, ושבו אל ארצותם ולבם על דת היהודים, והיו מסתירים אמונתם עד שהתחכמו ג) לגלות סודם מעט מעט לקצת אנשים מסגולתם, עד שרבו, וגלו מצפונם 10 והתחזקו על שארית הכוזרים והכניסום בתורת היהודים, והביאו החכמים והספרים מכל הארצות ולמדו התורה. ומה שהיה מהצלחתם וגבורתם על שונאיהם וכבושם הארצות, ומה שנגלה להם מהמטמונים, ומה שהגיע אליו חילם מן הרבוי עד מאות אלפים, עם אהבתם בתורה והכספם אל בית המקדש 15 עד שהקימו תבנית המשכן אשר עשה משה, והיו מכבדים אזרחי ישראל ומתברכים בהם, כאשר נזכר בספריהם. וכאשר למד המלך התורה וספרי הנביאים, לקח החבר ההוא לרב והיה שואל אותו שאלות עבריות. ותחלת מה ששאל אותו 19 על השמות והמדות, המיוחדות אל הבורא יתברך, ומה

א) ק. ס. : „הרסאן“ עיין הירשפלד.

ב) כל ההוצאות חוץ מה: „לשם“.

ג) ק. ס. : „שיתחכמו“.

שורה א: מה שהוא נודע בספרי כוזר. עיין מכתב מלך הכוזר לר' חסדאי ומבוא.
שורה ט: עד שרבו. ר"ל עד שמעט מעט נתרבה מספר המתיהדים.
שורה יג: ומה שהגיע אליו חילם. ר"ל לאיזה מספר רב הגיע חילם.
שורה טז: אזרחי ישראל. היהודים שגרו מכבר ביניהם עיין מבוא.
שורה יט: על השמות. כמו אל אלהים, שדי. והמדות. כמו רתצ. חנון, אך אפים וכדומה.

1 שנראה בקצתם מן ההגשמה, עם הרחקת הדבר ההוא אצל השכל וכן מרחקת אותו התורה בביאור.

ב. אמר החבר: שמות הבורא הוי' מהמפורש הם מדות ותבניות טפלויות נלקחות מהפעולות (א) הברואים לו כפי גזירותיו 5 ומעשיו, ונקרא (ב) רחום כשהוא מתקן ענין מי שהיו בני אדם מרחמים עליו לרוע ענינו. ומיחסים (ג) אל הבורא הרחמים והחנינה, ואמתתם אצלנו חלישות הנפש והמיית הטבע, ואין זה ראוי לו יתברך, אבל אמנם הוא שופט צדק גוזר בריש אדם אחד ועושר אדם אחר מבלי שישתנה בעצמותו, ולא ירחם 10 על אחד ולא יכעוס על אחר. ואנחנו רואים כזה בשופטי בני אדם, 11 כששואלין אותם בדינין ודנין במה שמתייבת התורה ויהיו אנשים

(א) ה. : "מהפעלות" ותקנתי עפ"י מ. : "מן אנפעאלאת" וק. ס.
 (ב) כל ההוצאות : "נקרא" ותקנתי עפ"י מ.
 (ג) כל ההוצאות : "מיהסים" ותקנתי עפ"י מ.

שורה א: עם הרחקת ר"ל אעפ"י שהשכל מרחיק ההגשמה מהבורא.
 שורה ג: הוי' מהמפורש. הוא שם "יהוה" הנקרא באותיות "אדני". ועל טעם המלה "מפורש" כתב הרמב"ם במו"ג ח"א פס"א: "ולזה נקרא שם המפורש ענינו, שהוא יורה עליו יתברך הוראה מבוארת אין השתתפות בה" לפי זה מפורש הוא כמו מבואר ור' יוסף אלבו בעקרים ב' כ"ח מביא דברי הרמב"ם אלו בשנוי לשון: "וזה דבר לא ישתתף בו זולתו מן הנמצאים כלל ולזה נקרא שם המפורש".
 שורה ד: ותבניות טפלויות. ר"ל תארים המיוחסים לו מבני האדם ואינם בעצמותו. וזה נגד דעת אחדים מהפילוסופים המושלמנים האומרים שמדותיו של הקב"ה הן עצמיות ובדעותם אחזו הקראים (עיין עין חיים לר' אהרן בן אליהו פס"ז ובחיי אבן פקודא בחובת הלכות שער היחוד י'). עם מחברנו מסכים הרמב"ם במו"ג ח"א פ"ג והלאה. ועיין להלן מאמר ה' סימן י"ח.

שם: נלקחות מהפעלויות. ר"ל עפ"י הפעולות שהברואים מקבלים ממנו. וכן כתב הרמב"ם במו"ג ח"א פנ"ד: "וכל אשר הושגה פעולה מפעולותיו יתואר הוא יתברך בתואר אשר יבא ממנו הפועל ההוא ונקרא בשם הנגדר מהפועל ההוא", וזו היא דעת הפילוסופים המושלמנים הנודעים בשם "מדברים" ועיין להלן מאמר ה' סימן י"ח.

שורה ז: ואמתתם אצלנו. כלומר המדות האלו באדם אינן אלא הולשת הנפש והתרגשות טבעו. בדעה זו אחז ביחוד שפינוזה ויסד עליה את שיטתו המוסרית.
 שורה ט: מבלי שישתנה בעצמותו. ר"ל מבלתי שיהיה איזה שנוי בעצם הבורא.
 שורה י: ואנחנו רואים כזה בשופטי בני אדם, משל דומה לזה נמצא גם אצל ארסטו בספרו de mundo פ"ו (קאססעל).

1 זוכים בדין ואחרים חייבים א). וישוב אצלינו בבחינת רשומיו, פעם ב) אל רחום וחנון ג) ופעם ב) אל קנוא ונוקם ד), והוא יתברך איננו משתנה ממדה אל מדה. וכללו של דבר כי המדות מתחלקות זולתי השם המפורש יתברך לשלשה חלקים, 5 שתהיינה מעשיות או טפלויות או שוללויות. והמעשיות נלקחות מהמעשים הבאים ממנו באמצעים טבעיים, כמו מוריש ומעשיר, משפיל אף מרומם ה), רחום וחנון ו), קנוא ונוקם ז), גבור ה) שדי ט) והדומים להם. והטפלויות כמו ברוך ומבורך, מהולל, קדוש רם ונשא, נלקחות מרוממות המדברים לו. ואלה אם הם רבות, 10 אינם מחייבות לו רבוי ולא מוציאות אותו מאחדות. אבל השוללויות כמו חי ואחד וראשון ואחרון, סופר עליו באלה כדי לשלול ממנו הפכם, לא לקיים לו אלה על הדרך שאנחנו מבינים מהם, כי אין אנחנו מבינים חיים כי אם בהרגשה 14 ותנועה, וכבר התעלה מהם. ואנחנו אומרים עליו שהוא חי

א) ק. ס. ואהר' מוסיפים: "והכל תלוי בניב השופט ודינו בלי השתנות בו שנוי וכן הש"י ואיננו במ. ובמקום זה נמצא שם: "וישוב אצלינו בבחינת רשומיו". (עיין הירשפלד).
 ב) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפים: "יקרא" ואיננו במ.
 ג) שמות ל"ד ו'.
 ד) נחום א' ב'.
 ה) שמואל א' ב' ז'.
 ו) שמות ל"ד ו'.
 ז) נחום א' ב'.
 ח) תהלים כ"ד ה'.
 ט) בראשית י"ז א' ושמות ו' נ'. כל ההוצאות חוץ מה: "נדיב".

שירה א: בבחינת רשומיו / ר"ל עפ"י הרשמים והפעולות שאנו מקבלים ממנו אנו חושבים אותו ...

שורה ה: או טפלויות. פה קורא המחבר בשם טפלויות חלק אחד מן המדות שעליהן אמר מקודם שהן כולן טפלויות, כי אלו הן הטפלויות ביחוד, (ועיין מוסקאטו וקאססעל).

שורה ט: מרוממות המדברים. ר"ל מרצון המדברים לרוממו ולחללו.
 שם: אם הם. כמו אף אם הם.

שורה יא: סופר עליו. ר"ל הוא יתואר באלו המדות.

שורה יב: לקיים לו. ר"ל להחזיק לו המדות האלו.

- 1 לשלול ממנו תאר הדומם והמת (א) מפני המחשבה הקודמת
 לו (ב) כי מי שאינו חי הוא מת, ולא יחוייב זה אצל השכל,
 אך כבר תשלול מהזמן דרך משל החיות, ולא יחוייב שיהיה מת,
 אחר שאין מדרכו קבול החיים והמות, וכמו שלא תחוייב
 5 ממאמרך שהאבן איננה חכמה, שתספר עליה שהיא כסילה;
 וכאשר האבן פחותה משתקבל החכמה והכסילות, כן העצם
 האלהי יתברך מרומם מלקבל החיים והמות, כאשר איננו
 מקבל האור והחשך אבל אם ישאל השואל אותנו הישנו
 העצם ההוא אור או חשך, היינו אומרים על דרך העברה
 10 אור, מיראתנו (ג) המחשבה (ד) שמה שאינו אור, הוא חשך.
 אבל על האמת יש לנו לומר שאין מקבל האור והחשך אלא
 הגופות (ה), והעצם האלהי איננו גוף על כן לא יסופר באור אלא
 על דרך דמיון או לשלול ממנו המדה הפחותה. וכן לא יקבל
 החיים והמות אלא הגופות הטבעיות, והעצם האלהי מרומם
 15 ונעלה מהם. ואם יאמר חיים לא כחיותנו. והנה (ו) כונתנו,
 כי לא הבננו (ז) אנתנו מעולם חיים כי אם חיינו, וכאלו
 אנו אומרים לא נדע מה הוא. ומה שנאמר (ח) אל חי ואלהים
 18 חיים, הוא מדה כנגד מדת האלילים שהם אלהים מתים לא

- (א) כל ההוצאות: „תאר המות“ יתקנתי עפ"י מ. ועיין הירשפלד.
 (ב) כל ההוצאות: „שמחשבת הלב קודמת“ מ. : „אלוהם אלדי
 יסבך אליה“.
 (ג) כל ההוצאות מוסיפות: „שיקדים“ ואיננו במ.
 (ד) כל ההוצאות: „למחשבה“.
 (ה) ק. ס. מוסיפים: „הטבעיות“ ואיננו במ.
 (ו) ק. ס. : „הוא“, „א“ : „היא“.
 (ז) ה. : „הבינונו“.
 (ח) כל ההוצאות: „שאומר“ ותקנתי עפ"י מ. והורוביץ.

- שורה א: המחשבה הקודמת. ר"ל מפני הדעה שנשרשה בלב האנשים עוד קודם
 שהתחילו לתאר את ד'.
 שורה ג: אך כבר תשלול. כלומר הלא לא תאמר שהזמן הוא חי אעפ"י שהוא
 איננו ג"כ מת.
 שורה טו: ואם יאמר חיים. ר"ל אם אנו אומרים עליו שהוא חי אין כונתנו שיש
 לו חיים כהחיים האנושיים אך כונתנו, שאין אנו יודעים חיים אחרים הוין
 מהאנושיים, וע"כ מוכרחים אנו לתאר אותו בזה החיים אף כי באמת
 לא נדע מה הוא. ועיין מ"ג ח"א פכ"ז.
 שורה יח: הוא מדה כנגד מדת האלילים. כמו כן כתב הראב"ע לדברים ה' כ"ג:
 „וטעם היים לדעתי להפריש בין אלהים ובין הצבא“.

1 יהיה מהם מעשה. ועל הדרך הזה נאמר אחד לשלול ממנו הרבוי, לא לקיים לו האחדות המובנת אצלנו, כי האחד אצלנו מה שנדבקו חלקיו זה בזה והתדמו, כאשר תאמר עצם אחד וניד אחת א) ומים אחדים, ואויר אחד ב) ותאמר בזמן 5 על דרך הדמיון בגוף המתדבק, יום אחד ושנה אחת. והעצם האלהי מרומם מהדביקה והפרידה, ונאמר אחד לשלול הרבוי, וכן ראשון לשלול ההתאחרות לא לקיים לו ההתחלה, וכן אחרון לשלול ממנו הכליון ולא לקיים לו התכלה. וכל המדות האלה אינם דבקות אל עצם כבודו ולא מתרבה 10 בהם. אבל המדות התלויות בשם המפורש יתברך הם היצירות מבלי מצועים טבעיים, כמו "יוצר", "בורא" ג) ועושה נפלאות גדולות לבדו ד), ר"ל בגזרתו והפצו מבלי מצוע סבה אחרת. ואפשר שזה רצה באמרו ה): "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי", ר"ל בדרך הכח והנצחון, כמו שאמר ו): "לא 15 הניח אדם לעשקם ויוכת עליהם מלכים", ולא ברא להם מופת כאשר ברא למשה, ועל כן אמר ו) ושמי ה' לא נודעתי 17 להם, ר"ל ובשמי ה', מפני שבי"ת באל שדי תשרת לשניהם.

א) פ. : ויד אחד". ק. : "ויד אהת".

ב) "ואויר אחד" הסר בכל ההוצאות הוי"ן מה.

ג) ק. פ. ואחר': "יוצר אור ובורא חשך" — ישעיה מ"ה ז.

ד) תהלים קל"ז ד'.

ה) שמות ו' ג'.

ו) תהלים ק"ה י"ד.

ז) שמות שם.

שורה א: ועל הדרך הזה נאמר אחד... וכן כתב הרמב"ם ביר החזקה הלכות יסודי התורה פ"א: אלוה זה אחד... לא אחד כמין שהוא כולל אחדים הרבה ולא אחד כגוף שהוא גחלק למחלקות ולקצוות אלא אחד שאין יחוד אחר כמותו. (ועיין מלחמת ד' לרלב"ג מאמר ה' ח"ג פי"ב ואמזנות ודעית לרס"ג פ"ב ועקרים לר' יוסף אלבו מאמר ב' פ"ל).

שורה ב: כי האחד אצלנו. נוסד על דברי אריסטו (PHYS. I 2) שהאחד עפ"י האמת איננו מרחיק את הרבוי.

שורה ג: בגוף. כמו עם גוף. המתדבק. הנדבק ומורכב מחלקיו ויסודותיו.

שורה ד: הם היצירות מבלי מצועים. מפני שהשם "יהוה" מורה על יסוד וסבת ההויה בכלל (קאססעל).

שורה ז: ר"ל ובשמי ד'. שודאי אין לפרש שהאבות לא ידעו מהשם המפורש אך הכונה בזה שהוא לא הראה להם מופתים מפורסמים בלי אמצעים

1 ועשה עם משה וישראל מה שא הניח ספק בנפשות שבורא העולם ברא את הדברים ההם בריאה חדשה מכוונת, כמו מכות מצרים וקריעת ים סוף והמן ועמוד הענן וזולתם, לא מפני שהם גדולים מאברהם יצחק ויעקב אך מפני שהם רבים 5 והיה הספק בלבבם, והאבות היו בתכלית האמונה וברי הלבב, שאפילו לא היו פוגעים כל ימותם כי אם רעה לא היתה אמונתם באלהים נחלשת, ולא היו צריכים אל כל זה. ונקרא אותו „חכם לבב“ מפני שהוא עצם השכל והוא השכל ואין השכל א) מדה לו, אבל „אמיץ כח“ מן המדות 10 המעשיות.

ג. אמר הכוזרי: איך תעשה במדות שהם יותר גשמיות, כמו רואה ושומע ומדבר וכותב על הלוחות ויורד על הר סיני ושמח במעשיו ומתעצב אל לבו?

15 ד. אמר החבר: הלא דמיתיו לך בשופט צדק שאין הפְּאָה במדותיו ויוצא מדיניו הצלחת עם וכבודם, ויקרא אוהבם ושמח בהם, וגוזר על אחרים בהריסת בתיהם והחרם אותם, ויספרו עליו בהפך זה שהוא מואס אותם וכועס עליהם ושאין דבר ממה שנעשה או ממה שנאמר נסתר ממנו ושהוא רואה 20 ושומע ב) ושהאזיר וכל הגופים נפעלים לרצונו ומצטיירים

(א) כל ההוצאות חוץ מה: „עצם החכמה ואין החכמה“.
(ב) „ושאין דבר ממה שנעשה או נאמר נסתר ממנו ושהוא רואה ושומע“ הוספתי עפ"י מ.

טבעיים כמו בריאה חדשה, יען כי לא נצרכו לזה. וזו היא ג"כ דעת הראב"ע בפירושו לשמות ו' ג' ושמות ג' ט"ו.
שורה ה: והאבות היו בתכלית האמונה. ר' דוד קאססעל מוצא, שהמחבר אחז בדעה, שמעלת האבות היתה יותר גבוהה ממעלת מרע"ה, מה שמתנגד לדעת הרמב"ם במו"ג ח"ב פל"ה והלכות יסודי התורה ה' ח'. אבל המחבר מדבר פה מכל ישראל ולא רק ממשה והנסים שהוא מונה געשו לכל ישראל ולא למשה בלבד. להמון העם בודאי צריכים היו מופתים, שירה ח: מפני שהוא עצם השכל. ר"ל החכמה איננה מדה לו כי אם היא העצם שלו עד שנוכל לומר שהוא וחכמתו הוא דבר אחד. וכזו היא דעת הפילוסופים הערבים (עיין קאססעל בהערות).
שירה יח: ושאין דבר. מוסב על „דמיתיו לך“ הנמצא בריש הסימן כלומר הלא דמיתיו לך בשופט צדק... ואמרתי שאין...
שורה כ: ומצטיירים בדבורו עיין לעיל מאמר א' סימן פ"ט.

1 בדבורו כאשר הצטיירו השמים והארץ, ונקרא כותב ומדבר.
 וכן מצטייר א) מן הגשם הדק הרוחני הנקרא ב) רוח הקדש,
 הצורות הרוחניות הנקראות ג) כבוד ה', ונקרא על דרך
 העברה ה' ד), "וירד ה' על הר סיני" ה). ואנחנו עתידים להוסיף
 5 על הענין הזה ביאור כאשר נדבר על החכמות.

ה. אמר הכוזרי: אמור שתהיה נצול מכל המדות עד שלא
 נתחייב רבוי, מה יצילך ממדת החפץ שאתה מיחס אותה
 אל הבורא והפילוסוף מרחיק אותה ממנו?

ו. אמר החבר: כבר קרבנו ואף ההצלחה ו. אם לא
 10 יטעון עלינו ביותר מהחפץ, נאמר לו, אתה הפילוסוף,
 מה הדבר אשר שם אצלך השמים סובבים תמיד והגלגל
 12 העליון נושא הכל ואין מקום לו, ואין נטיה בתנועתו.

- א) ס. : מצטיירות".
 ב) הוצאות אהדות מוסופות: "אצלנו" ואיננו במ.
 ג) "הנקראות" הסר בה יהוספתי עפ"י מ. ק. ס.
 ד) ק. ס. מוסיפים: "בלבד כמו" ואיננו במ.
 ה) שמות י"ט כ'.
 ו) ק. ה. : "הצלחה". ס. ואהר': "ההצלחה" מ. : "אלתכלין".

שורה א: ונקרא כותב... בעת אשר נצטיירו צורות האותיות על הלוחות נקרא ע"ד
 העברה כותב.

שורה ב: וכן מצטייר. יחיד במקום רבים עפ"י הקי הלשון הערבית.

שורה ד: ואנחנו עתידים להוסיף... הוא במאמר ד' סימן ג'.

שורה ו: אמור שתהיה נצול... כלומר על כל המדות שאנו מיחסים להבורא
 תוכל לומר שאינם בו, ושרק אנחנו מיחסים אותם לו עפ"י מה שאנו
 מושפעים מרצונו, ובדרך זה לא יתחייב בו רבוי של מדות, אבל הלא
 אתה בעצמך אמרת שהגופות נפעלים לרצונו וא"כ לפי דעתך יש רצון
 אצל הבורא והפילוסופים הלא מכחישים זה.

שורה יא: השמים. כונתו על עוונות הגלגלים חוץ מהגלגל העליון, אשר נקרא אצל
 חכמים אחדים בשם שמי השמים (עיין למעלה מאמר א' סימן א' בהערה).

שורה יב: ואין מקום לו. הגלגל העליון הוא המקום כי הוא סובל הכל ואין דבר
 סובלו וחוץ ממנו הריקות המהלכת.

שם: ואין נטיה בתנועתו... תנועתו תמיד בדרך ישר ממזרח למערב ושני
 קוטביו קבועים האחד בדרום והשני בצפון. ועל הקוטבים האלה הוא סובב
 והלך סובב אחד שלם בכל כ"ד שעות (אוצר נהמד).

1 וכדור הארץ מרכז עומד באמצעיתו מבלי נטיה ולא סבה, ושם סדר הכל על מה שהוא עליו מהכמות והאיכות והתמונות, ולא תוכל להמלט מהודות בדבר ההוא, כי לא בראו הדברים את עצמם ולא קצתם את קצתם. והדבר ההוא, שם 5 האויר מצטייר בשמע בעשרת הדברים, ושם המכתב מצטייר חרות בלוחות, קרא אותו אתה הפץ או דבר א' או כאשר תרצה.

ז. אמר הכוזרי: כבר התבאר לי סוד המדות ונתגלגל ב' לי הבנת ענין כבוד ה' ומלאכות ה' ושכינה, ושהם שמות 10 נופלים על דברים נראים אצל הנביאים, כמו שנאמר ג' עמוד ענן ואש אוכלת ועב וערפל ואש ונוגה ד' וכאשר נאמר על האור בבקר ובערב וביום המעונן כי האור ניצוץ מן השמש אע"פ שהיא נסתרת, ונאמר ה' שהאור והניצוץ מעצם השמש, ואינו כן, אך הגופות נפעלות בנכחם ו' ויאורו בהם.

15 ח. אמר החבר: כן הכבוד ניצוץ אור אלהי מועיל אצל עמו 16 ובארצו.

(א) נ"א: "דבור".

(ב) ק. ס. ואחר: "ונתגלה" מ. : "ואנדרג".

(ג) ה. ק. ס. : "שאמר" מ. "כמא יקאל".

(ד) שמות י"ג כ"א, כ"ד י"ז וי"ט ט'. דברים ד' כ"ד הבקוק נ'.

(ה) ה. ק. : "נאמר" ותקנתי עפ"י מ. ס. והורוביץ.

(ו) ק. ה. : "נכחם" ותקנתי עפ"י מ. ס.

שורה א : וכדור הארץ... הארץ נמצאת באמצע הגלגל העליון ומרכזה הוא מרכז הגלגל עד שארכם של כל הקוים היוצאים ממנה להגלגל המקיף אותה הוא אחד.

שם : מבלי נטיה ולא סבה... הארץ איננה נוטה ממרכזה ואיננה סובבת על מרכזה כי לה מנוחה תמידית. סבה — סבוב.

שורה י : על דברים נראים... כלומר מראות הנבואה הן לא רק תמונות דמיוניות, כ"א דברים הישגים באמת ונראים רק לנביאים.

שורה יד : ואינו כן... בימי הבינים חשבו שבעצם השמש אין אור-וחום עיין ראב"ע שמות ל"ו כ'.

שורה טו : מועיל כמו פועל ר"ל פעולתו נראית רק בא"י ובעם ישראל. המלה ובארצו הוסיף החבר, כדי לחזור אל הספור מסגלת הנה"ך וסגלת העם אשר ישיב עליה.

1 ט. אמר הכוזרי: מאמרך אצל עמו כבר התבאר לי, אבל מאמרך ובארצו קשה לי א' לקבלו.

י. אמר החבר: אל יקעה בעיניך שתתיחד ארץ בדבר ב' מכל הארצות, ואתה רואה מקום שמצליח בו צמח מבלתי צמח, ומוצא מבלעדי מוצא, וחיה מבלעדי חיה, ומתייחדים יושביו בצורות ומדות מבלעדי זולתם במצוה ג' המזג. והנה עפ"י המזג ד' תדיה שלמות הנפש והסרונה.

יא. אמר הכוזרי: אינני שומע על ה' השוכנים בא"י יתרון על שאר אנשי העולם.

10 יב. אמר החבר: כן הרכם זה שאתם אומרים, שמצליח בו הכרם אילו לא היו נוטעים בו הגפנים ועובדים העבודה הראויה להם, לא היה עושה ענבים. והמעלה המיוחדת הראשונה היא לעם שהוא סגולה ולב כאשר זכרתי, ויש לארץ עור בזה עם המעשים והתורות התלויות בה אשר הם כעבודה לכרם, אבל לא יתכן לסגולה הזאת להגיע אל הענין האלהי בבלעדי המקום הזה, כאשר לא יתכן שיצליח הכרם בבלעדי החר הזה.

יג. אמר הכוזרי: ואיך הוא זה, וכבר נבאו מאדם הראשון ועד משה בארץ אחרת: אברהם באור כשדים, ואחר כן ו' יחזקאל ודניאל בבבל, וירמיה במצרים.

20 יד. אמר החבר: כל מי שנתנבא לא נתנבא כי אם בה א' או

(א) ק. ס. חס-: "לו".

(ב) "בדבר" איננו במ.

(ג) כל ההוצאות: "ובמצוה" ותקנתי עפ"י ט.

(ד) "והנה עפ"י המזג" הוספתי עפ"י ט.

(ה) ס. ואחר: "עם".

(ו) "ואחר כן" הסר במ. ה. והוספתי עפ"י ההוצאות האחרות

ועפ"י הענין.

שורה ד: צמח מבלתי צמח. ר"ל צמח מיוחד והוא עפ"י חקי השפה הערבית.
שורה יז: וכבר נבאו. נבאו פה יש לו הוראה כללית, שנראה להם ד' וכן נתנבא להלן.

שורה כ: כי אם בה... עיין להלן מאמר ג' סימן ס"ה ובילקוט יחזקאל א' נאמר: "עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות משנבחרו: א"י יצאו כל שאר הארצות" והוא נגד דברי החבר.

1 בעכורה. הנה נתנבא אברהם כדי שיעבור בה, ויחיקא^א
 ודניאל בעבורה^א, וכבר היו נמצאים בבית ראשון וראו בו
 השכינה אשר בהמצאה היה מגיע לנבואה כל המוכן לה
 מהסגולה. אבל אדם הראשון היא היתה אדמתו ובה מת כאשר
 5 קבלנו, כי במערה ארבעה זוגות: אדם וחווה אברהם ושרה
 יצחק ורבקה יעקב ולאה, והיא הארץ הנקראת: לפני ה'
 הנאמר עליה: תמיד עיני ה' אלהיך בה^ב, ועליה נפלה הקנאה
 והחמדה בין הבל וקין בתחלה כשרצו לדעת, איזה מהם הרצוי
 להיות במקום אדם וסגולתו ולבו, לנחול את הארץ ולהדבק
 10 בענין האלהי, ויהיה זולתו כקליפה, ואירע מה שאירע מהריגת
 הבל ונשאר המלכות^ג ערירי ונאמר: ד^ד ויצא קין מלפני ה',
 ר"ל ה' מהארץ הזאת שבה היו^ו. וכן נאמר ביונה^ז: ויקם
 יונה לברוח תרשישה מלפני ה', לא ברח כי אם ממקום
 הנבואה, והשיב אותו האלהים אליה ממעי הדגה ונבא בה.
 15 וכאשר נולד שש בדמות אדם כמו שאמר: ויולד בדמותו

(א) כל ההוצאות: „מפניה“ מ. : „מן אגלהא“.

(ב) דברים י"א י"ב.

(ג) ק. ס. ואחר: „קין“.

(ד) בראשית ד' ט"ז.

(ה) ר"ל חסר בכל ההוצאות והוספתי עפ"י מ. ומחקתי „שיצא
 מנורש“ של הדפוסים.

(ו) ק. ס. ואחר: מוסיפים: „והיה נע ונד בארץ“ ואיננו במ. ובמקום
 זה שם: „ואמר הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר“.

(ז) יונה א' ג'.

שורה א: אברהם כדי שיעבור בה. כונתו על הראות ד' אליו בפעם הראשונה
 בראשית י"ב א': לך לך מארצך...

שורה ג: כל המוכן לה מהסגולה. ר"ל כל אחד מעם ישראל (סגלה), המוכשר
 לקבלת הנבואה.

שורה ד: אבל אדם... ר"ל ומה שנוגע להראות ד' לאדם הראשון, הלא זה היה
 בא"י, כי שם נוצר ושם מת.

שורה ה: אדם וחווה. בתורה לא נאמר שאדם וחווה נקברו במערת המכפלה ונמצא
 בתלמוד עירובין נ"ג ע"א ובראשית רבה פנ"ח.

שורה ז: ועליה נפלה הקנאה. דבריו נוסדים על המדרש: בראשית רבה פכ"ב
 ועיין תרגום ירושלמי לבראשית ד' ה'.

שורה ט: וסגולתו. ר"ל להיות סגולתו.

שורה יג: לא ברח כי אם ממקום הנבואה. עיין ילקוט יונה א' ורש"י ליונה א'
 ד': יונה ברח מפני שאין השכינה שורה בחוצה לארץ.

1 כצלמו א), היה במקום הבל, כמו שאמר ב): כי שת לי אלהים
 זרע אחר תחת הבל, והיה ראוי שיקרא בן אלהים כאדם,
 וזכה לארץ ההיא שהיא מדרגה למטה מגן עדן, ועליה נתקנאו
 יצחק וישמעאל ונדחה ישמעאל כקליפה, אע"פ שנאמר בו: ג)
 5 הנה ברכתי אותו והפריתי אותו וגו' בטובה העולמית, ונאמר ד)
 אחר כן: ואת בריתי אקים את יצחק, ה) רוצה לומר הדבקו
 בעיני האלהי והטובה בעולם הבא, ואין לישמעאל ברית ולא
 לעשו ו), ואם הצליחו. ועל הארץ הזאת נפלה הקנאה בין
 יעקב ועשו בבכורה ובברכה, עד שנדחה עשו עם חוקתו מפני
 10 יעקב עם חולשתו. ונבואת ירמיה במצרים, בה ובעבורה, וכן
 נבואת משה ואהרן ומרים ו); ואמנם ה) סיני ופארן כולם ט)
 מגבול ארץ כנען מפני שהם מן ים סוף, כמו שאמר יתברך י),
 ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים ומדבר עד הנהר,
 ומדבר הוא מדבר פארן, והוא הנאמר בו: יא) המדבר הגדול
 15 והנורא, יב) זה היא יג) גבולה הדרומי והנהר הוא נהר פרת

א) בראשית ה' ג'.

ב) שם ד' כ"ה.

ג) בראשית י"ז כ'.

ד) ק. ס. מוסיפים: "ליצחק" והסר במ. ועיין קאסעל.

ה) שם י"ז כ"א.

ו) ההוצאות הצנזוריות: "לפרסי".

ז) ק. ס. מוסיפים: "בפארן" ואיננו במ.

ח) כל ההוצאות: "כי" ותקנתי עפ"י ס. ואמא סיני.

ט) ק. ס. הסר: "כולם".

י) שמות כ"ג ל"א.

יא) דברים א' י"ט: "הנאמר בו" חסר במ.

יב) כל ההוצאות מוסיפות: "ההוא" ואיננו במ.

יג) ק. ס.: "כי הוא" ה. חסר ותקנתי על פי מ.

שורה ב: והיה ראוי שיקרא ... עיין לעיל מאמר א' סימן מ"ז ומו"ג ח"א פ"ז,

שורה ה: בטובה העולמית. ר"ל בטובת העולם הזה.

שורה ח: ואם הצליחו. ר"ל אעפ"י שהיו מצליחים בעולם הזה.

שורה י: ונבואת ירמיה במצרים. כונתו על ירמיהו מ"ג ח' י"ג ומ"ד א"ל, כי

יוחנן בן קרח ושרי החילים לקחו את ירמיהו וכל שארית יהודה וילכו

למצרים. ולפי דעת החבר גם מצרים נכנסה בגבול א"י ("בה ובעבורה")

וכן אמר בפירוש להלן מאמר ד' סימן ג'.

1 גבולה הצפוני, ובהם המזבחות שהיו לאבות אשר נענו בהם באש העליונה והאור האלהי. וכבר היתה עקדת יצחק אבינו בהר שלא היה בו ישוב הוא הר המוריה, ונתגלה הדבר בימי דוד כשהיה מיושב, כי הוא המקום המיוחד המוכן לשכינה, 5 אִזְנָה היבוסי עובד ותורש בו א, כמ"ש ב: ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה. וביאר בדברי הימים ג כי בית המקדש בנוי בהר המוריה, ושם מבלי ספק המקומות שראויים להקרא שערי השמים. הלא תראה יעקב אבינו, שלא תלה המראות אשר ראה לא בזכות נפשו ולא באמונתו ובר לבבו, 10 אבל תלה אותם במקום, כמו שאמר ד: ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, ועליו אר קודם לזה: ויפגע במקום, ר"ל המקום המיוחד. והלא תראה כי הועתק אברהם מארצו כאשר הצליח והיה ה) ראוי להדבק בענין האלהי, והיה לב הסגולה ההיא, ו) אל המקום אשר בו תגמר השלמתו, כאשר ימצא עובד האדמה אילן שפריו 15 טוב במדבר ומעתיקו אל אדמה נעבדת, מטבעה שיצליח בה ו) 16 השרש ההוא, ומגדלו שם, וישוב פרדסי אחר שהיה מדברי,

א) שמואל ב' כ"ד ו"ה.

ב) בראשית כ"ב י"ד.

ג) ד"ה ב' ג' א'.

ד) בראשית כ"ה י"ז.

ה) ק. ס. מוסופים: "אז" ואיננו במ.

ו) ק. ס. ואחר' מוסופים: "וההעתק היה" ואיננו במ.

ז) ק. ס.: "בשרש".

שורה א: ובהם. ר"ל בין הגבולים הנזכרים, כי האבות בנו מזבחות רק בשכם, בית אל, באר שבע, אצל אלוני ממרא, בין בית אל ובין העי (בראשית י"ב ז', ח'; י"ג ד', י"ח; כ"ב ט', י"ד) וכל המקומות האלו הם בארץ ישראל.

שם: אשר נענו בהם באש... כונתו על תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים (בראשית ט"ו י"ז) ועיין להלן סימן כ"ו ומאמר ג' סימן ג"ג.

שורה ד: כשהיה מיושב. ר"ל כשהיה בו ישוב.

שורה יא: ר"ל המקום המיוחד הב' במלת במקום היא בפתח המורה על ה' הידיעה ר"ל בהמקום המיוחד וכן פי' רש"י. (עיין בראשית רבה פס"ח).

שורה יג: והיה לב הסגולה. ר"ל הוא היה הנבחר בזרע עבר.

שורה טו: מטבעה... ר"ל אשר מטבעה.

שורה טז: וישוב פרדסי. כלומר יעשה אילן של פרדס, אילן של תרבות.

1 וירבה אחר א), שלא היה נמצא אלא בעת שיודמן ובמקום שיודמן. וכן שבה הנבואה בזרעו בארץ כנען, רבו אנשיה כל ימי עמדם בארץ כנען, עם הענינים העוזרים מהטהרות והעבודות והקרבנות, כל שכן בהמצא ב) השכינה. והענין 5 האלהי כמו צופה למי שראוי להדבק בו שיהיה לו לאלהים כמו הנביאים והחסידים, כאשר השכל צופה למי שנשלמו טבעיו ונשתוה נפשו ומדותיו שיחול בו על השלמות כפילוסופים, וכמו שהנפש צופה למי שנשלמו כחותיו הטבעיים השלמה מזומנת למעלה יתירה, ותחול בו כבעלי חיים ג), וכמו 10 שהטבע צופה למוג השוה באיכותיו שיחול בו ויהיה צמח.

טו. אמר הכוזרי: אלה כללי החכמה שצריכים לפרוט ואין זה עתה מקומו, ואחר זה אשאל אותך עליהם במקום החכמה. והשלם עתה דבריך בספור מעלות ארץ ישראל.

טז. אמר החבר: היתה מועמדת ד) להישיר כל העולם מוכנת 15 לשבטי בני ישראל מעת הפרד הלשונות, כמו שנאמר: ה) 16 בהנהל עליון גוים, ולא נתכן ו) לאברהם שידבק בענין האלהי

- (א) כל ההוצאות מוסיפות: "שהיה טעט" ומחקתי עפ"י מ. והורוביץ.
 (ב) ק. ה.: "המצא" ותקנתי עפ"י מ.: "בחצור" וס. וכן כתב הורוביץ.
 (ג) ה.: "כהיים" ק. ס.: "בהיים" ותקנתי עפ"י מ.: "כאלחיואן".
 (ד) ס. ה. ק.: "מעמדה".
 (ה) דברים ל"ב ה'.
 (ו) ה.: "ותכן". מ.: "ולם יצה".

שורה ב: וכן שבה עיין להלן סימן ג'.
 שורה ד: והענין האלהי כמו צופה... המחבר מונה ארבע מדרגות של השתלמות:
 א) מדרגת הנביאים והחסידים ב) מדרגת הפילוסופים ג) מדרגת בעלי חיים ד) מדרגת הצמח. הענין האלהי, השכל, הנפש והטבע כמו צופים תמיד למי שהניע לשלמות שהוא ראוי לקבל אותם ומיד נדבקים בו. עפ"י זה מדרגת הנבואה היא רק מעלה יתרה מן השכל ותלויה בשלמות האדם (עיין לעיל מאמר א' סימן א' ולהלן מאמר ה' סימן י').
 שורה יב: במקום החכמה. להלן סימן פ"א ומאמר המישי סימן י"א.
 שורה יד: היתה מועמדת. היתה מזומנת ומיוחדת ללמד כל העולם את הדרך הישרה.
 שורה טו: בהנהל עליון גוים. עיין רש"י לפסוק ח.
 שם: ולא נתכן לאברהם. לא הניע למדה זו שידבק בו הענין האלהי (אוצר נחמד).

1 ושיכרות עמו הברית אלא אחר שהיה א) בארץ הזאת במעמד בין הבתרים. ומה תאמר בהמון סגולה, היו ראויים להקרא עם ה' בארץ מיוחדת, נקראת ב). נחלת ה', ובעתים קבועים ממנו יתב', לא מהסכמה עליהם ולא נלקחים מחכמת הכוכבים 5 ולא מזולתה, נקראו ג): מועדי ה' ד), בטהרות ועבודות ודברים ומעשים משוערים מאצלו יתברך. נקראים: מלאכת ה' ועבודת ה'?

יז. אמר הכוזרי: בסדר הזה ראוי שיראה כבוד ה' ה).

יח. אמר החבר: הלא תראה איך קבלה הארץ שבתות, כמו שאמר: ו) שבת הארץ, ושבתה הארץ שבת לה', ז) ולא 10 נתן רשות למוכרה לצמיתות, כמו שאמר ח): והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ. ודע, כי שבתות ה' ומועדי ה' אמנם הם תלויים בנחלת ה'.

יט. אמר הכוזרי: הלא תחלת קביעות הימים מן הציון מפני שהוא תחלת המזרח ליישוב.

15 כ. אמר החבר: והלא התחלת השבת אינה כי אם מסיני

א) ה. : „שיהיה“.

ב) שמואל א' כ"ו י"ט.

ג) ט. : „כל מא יתסכי“.

ד) ויקרא כ"ג ב'.

ה) כל הדפוס' הויץ מה. מוסיפ': „לאוטה הנקראת עם ד" ואיננו בס.

ו) ויקרא כ"ה ו'.

ז) שם כ"ה ב'.

ח) שם כ"ה כ"ג.

שורה ב: ומה תאמר. כמו ומה דעתך.

שורה ד: לא מהסכמה. ר"ל לא שהסכימו והתלוינו עליהם בני ישראל מעצמם.

שורה ה: בטהרות. כמו עם טהרות.

שורה טו: מסיני ומאלוש קודם לכן. דפקה ואלוש מונחות עפ"י הכתוב במדבר

ל"ג י"ב—י"ד בין מדבר סין ובין רפידיים והנה משמות ט"ז נראה שהמן ירד

לישראל במדבר סין, אבל שם נכללו גם דפקה אלוש במדבר סין, כי המקומות

האלו אינם נזכרים שם כלל ומיד אחרי פרשה זו נאמר: ויסעו... ממדבר סין...

ויחגו ברפידיים (שמות י"ז א'). ואף כי מצות שבת כבר במרה נתנה, (סדר נו"ם

רבא פ"ה מו"ג ח"ג פל"ב. רש"י ות"י לשמות ט"ז כ"ה סנהדרין ג"ו ע"ב שבת

פ"ז ע"ב) בכל זאת לא שמרו ישראל את השבת עד יום ששי מירידת

המן והא ערב שבת (עפ"י דעת סדר עולם רבא היה יום תמישי מירידת המן

1 ומאלוש קודם לכן שירד המן בו תחלה ואין א) השבת נכנס וזלא על מי שבא עליו השמש אחר סיני על המדרגה 3 עד אחרית המערב, ואח"כ עד אשר תחת לארץ, ואחר כך

(א) מ.מ.: "פהל ירכל אלסבת". ומתאים עם הנוסח של ס. ברעכער ואחר': "וכו השבת, לא" נכנס".

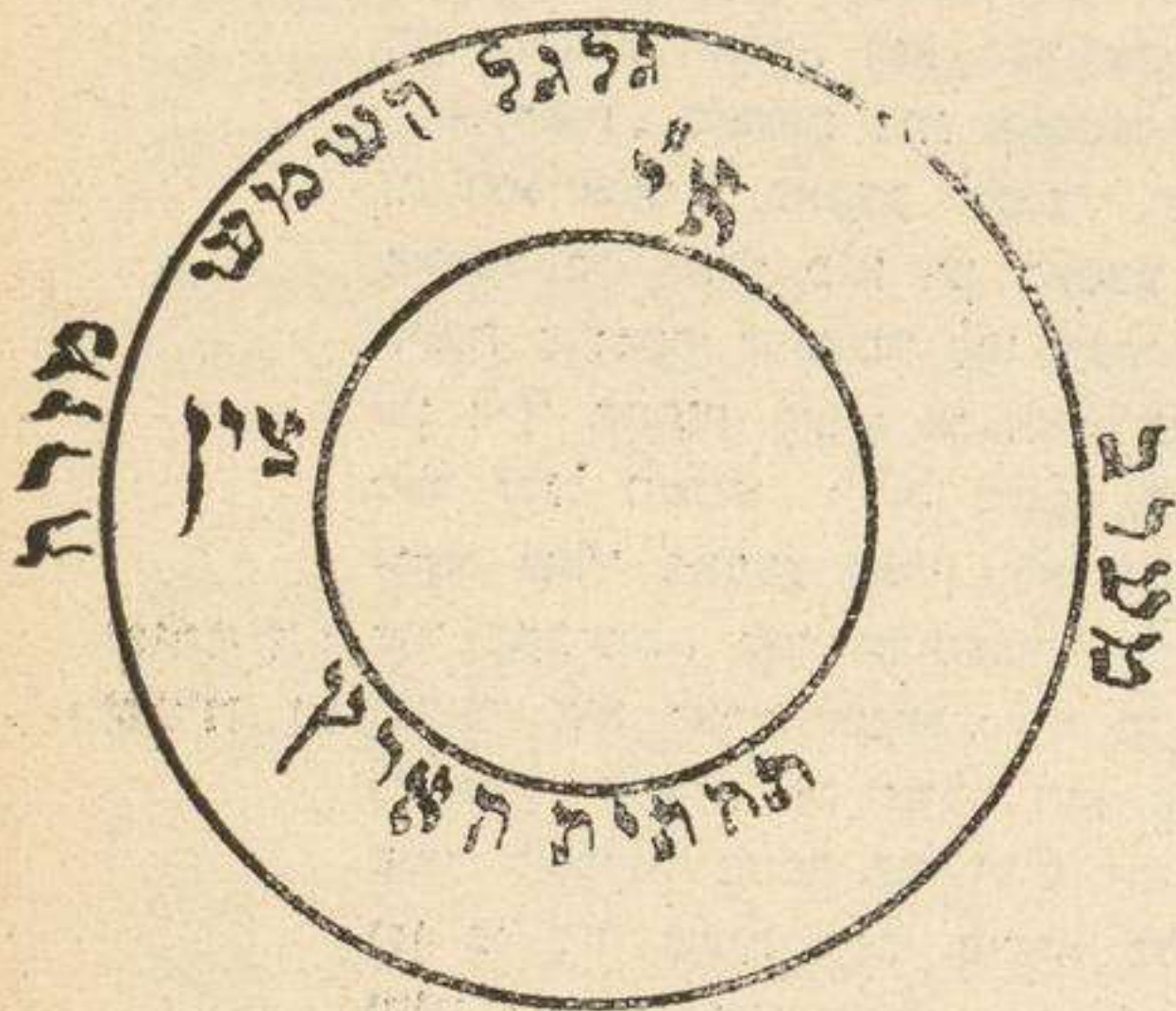
ערב שבת), אשר בו לקטו לחם משנה (שמות ט"ז כ"ב) ואמר להם משה: הוא אשר דבר ד' שבתון שבת קודש... (שם). נגד חז"ל היא דעת הקראי ר' דוד בן אברהם (ש. פינסקער לקושי קדמוניות צד קכ"ג): "ויחגו באלוש שם מקום ולא כמו שאמרו הרבנים שמדבר סין הוא אלוש ושם נתנו השבת והמן בלא שום ראייה לזה" ועיין רמב"ן לשמות ט"ז. (קאססעל).

שורה א: ואין השבת נכנס... המחבר מחלק את כדור הארץ לארבעה חלקים שוים אשר כל אחד מהם הוא מהלך שש שעות בעד גלגל השמש: (א) אמצע הארץ או ארץ ישראל. (ב) מערב הארץ למערב של א"י. (ג) מזרח הארץ למזרחו של א"י או ארץ צין. (ד) תחתית הארץ. גלגל השמש סובב את הארץ בכ"ד שעות ותנועתו היא ממזרח למערב. נמצא שבין א"י ותחלת צין מהלך של י"ח שעות בעד גלגל השמש. ומפני זה ביאת השמש בעד צין היא לאחר י"ח שעות מעת

בא השמש בא"י. והנה אעפ"י שתחלת הימים היתה מצין מפני שגלגל השמש התחיל את תנועתו ממזרח, אבל לקרוא בשם את הימים התחיל אדם הראשון רק כאשר זרח לו השמש בא"י. קריאת ימי השבוע וקביעת המועדים צריכה עפ"י זה להיזת מארץ ישראל. המחבר מרגיש שבדרך זה יעלה לנו ששני מקומות סמוכים זה לזה ישתנו במה שנוגע לשבת ביותר מי"ח שעות, כי מפני שהארץ היא כדור, נמצא שמערבו של צין

הוא גבול א"י, והחלוק שבין מזרח צין ומזרח א"י במה שנוגע לקריאת הימים הוא יותר מי"ח שעות וכמעט כ"ד שעות, על זה מעיר המחבר הלאה: "ואין להמלט ממקום משתתף תהיה תחלת מזרחו אחרית מערבו".

שורה ב: אחר סיני... אחר אשר כבר נכנסה השבת ליושבי סיני, היא תולכת מדרגה אחר מדרגה ליושבי המערב עד אחרית המערב ואח"כ לתחתית הארץ ואח"כ לצין.

- 1 עד הצין אשר הוא מזרח הישוב. ויקרא השבת לצין אחר ארץ ישראל בשמונה עשרה שעות, מפני שארץ ישראל באמצע לישוב, וכאשר בא השמש לארץ ישראל הוא חצי הלילה לצין, וחצי היום לארץ ישראל הוא בוא השמש לצין. וזה הוא סוד 5 הקביעות אשר הוא נבנה על שמונה עשרה שעות, כמו שאמרו: (א) נולד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת 7 החמה, והכונה היא לארץ ישראל שהיא מקום התורה,

(א) ר"ה כ' ע"ב.

שורה א: ויקרא השבת לצין. כונתו שהחלוק בין תחלת הצין ותחלת ארץ ישראל (אמצע הארץ) הוא י"ח שעות, אבל בין סוף הצין ותחלת ארץ ישראל החלוק הוא כ"ד שעות.

שורה ב: מפני שארץ ישראל באמצע לישוב... הדעה הזאת נוסדה על דברי חז"ל תנחומא קדושים: "ארץ ישראל באמצעיתו של עולם וירושלים באמצעיתו של ארץ ישראל ובית המקדש באמצע ירושלים"... ועיין סנהדרין ל"ז ע"א יומא נ"ו ע"ב ורש"י ליחזקאל ה' ה'. אמונה כזו היתה גם אצל היונים בנוגע לעיר הבירה שלהם אתונא וביחוד להעיר דלפי (קאססעל). והראב"ע לבראשית א' כתב: ובית המקדש היה באמצע הישוב כי רחוק הוא מאמצע הארץ. הוא כבר ראה שאין הקבלה הזו מתאמת עם החקירה הגיאוגרפית. השערת דוד קאססעל שגם ר' יהודה הלוי הרגיש בזה ומפני זה הוא אומר: "באמצע לישוב" ולא באמצע לארץ כלומר א"י איננה באמצע כל הארץ כ"א רק באמצע חלק הארץ שהיה בו ישוב בזמנם, איננה מבוססת כל צרכה לפי דעתי, כי הלא לפי שיטת המחבר מא"י עד צין דרך תחתית הארץ או הצד השני של הארץ מהלך של י"ח שעות בעד גלגל השמש, וגלגל השמש הלא סובב את הארץ ולא את הישוב, נמצא שא"י באמצע הארץ ולא באמצע הישוב.

שורה ד: סוד הקביעות. כמו סוד העבור.

שורה ז: והכונה היא לארץ ישראל. ר"ל מה שאמר נולד קודם חצות הכונה היא על ארץ ישראל. אם המולד הוא קודם חצות בארץ ישראל אז הוא נראה סמוך לשקיעת החמה של היום הזה בתחלת הצין (כמו שמפרש להלן). יען כי כ"ד שעות מכסי סיהרא כלומר כ"ד שעות בין המולד והראיה. והנה בין א"י וצין החלוק הוא י"ח שעות כלומר חצות היום מתחיל בצין י"ח שעות אחר א"י ומחצות היום עד שקיעת החמה שש שעות ביחד יהיה א"כ כ"ד שעות, אחר כ"ד שעות, וזה הוא בצין סמוך לשקיעת החמה של אותו היום בעצמו שבו היה המולד קודם חצות בארץ ישראל, יראה הירח בצין, אבל לא בא"י מפני ששם עתה חצות היום. ועיין להלן בסימן זה בפרטיות. ר' זרחיה הלוי לר"ה פרק קמא מביא כל השיטת הזאת בלי זכרון שמו של ר' יהודה הלוי.

1 והוא המקום שהורד בו אדם מגן עדן בליל שבת, וממנו תחלת
 המנין סמוך לששת ימי בראשית, והתחיל אדם לקרוא שם
 לימים, וכל אשר נושבה הארץ ורבו בני אדם היו סופרים
 הימים כאשר יסד אותם אדם, ועל כן לא יחלק א' בני אדם
 5 בשבעת ימי השבוע ב', שהתחלתם ג' מתצות יום סוף הישוב
 במערב והוא בוא השמש בארץ ישראל, ובו נברא האור
 7 הראשון ואחר כך השמש, מפני שהיה אור ד' ובא לעתו והיה

- (א) כל ההוצא' הוי' מה: "יחלקו" מ: "לם יכתלף".
 (ב) כל ההוצא' חוי' מה. מוסיפ': "ואל תטעון עלי באלו".
 (ג) כל ההוצא': "שהתהילו".
 (ד) מ: "לאנה כאן נירא".

שורה א: והוא המקום שהורד בו אדם מגן עדן. עפ"י הקבלה (סנהדרין ל"ח ע"ב
 ויקרא רבה ריש פכ"ט) גורש אדם הראשון מגן עדן ביום הששי בערב
 והמקום שגורש לשם הוא עפ"י ת"י הר המוריה: "ותרכיה ד' אלהים
 מגנתא דעדן ואזיל ויתיב בטור מוריה".

שם: וממנו תחלת המנין. כלומר אדם הראשון קרא את הימים בשמות רק
 בערב של יום הששי מפני שעד הערב, היה עוד בג"ע ומן הערב הזה
 הראשון לו על הארץ התחיל אדם אחרי כן למנות הימים ומפני זה אנו
 מונים הימים מערב.

שורה ד: וע"כ לא יחלק בני אדם... ר"ל וע"כ אין פלוגתא אצל בני האדם במה
 שנוגע לשבעת ימי השבוע כמו שאמר לעיל מאמר א' סימן ג"ו. היחיד
 יחלק במקום "יחלקו" הוא עפ"י חקי הלשון הערבית.

שורה ה: שהתחלתם. ר"ל התחלת כל יום ויום.

שם: מתצות יום סוף הישוב... ר"ל אדם התחיל לקרוא את הימים מערב יום
 הששי בא"י, אבל הערב בא"י הוא חצי היום במערב, כמו שראינו לעיל
 (בהערה), וע"כ צדק' אותם האסטרונומים האומרים שהיום מתחיל
 מתצות היום בסוף מערב.

שורה ו: ובו נברא האור הראשון. ר"ל בחצות יום סוף הישוב במערב נברא
 האור וכן השמש וזה הוא ברנע בוא השמש בא"י וא"כ בארץ ישראל
 האירה השמש ביום ראשון לבריאתה רק רגע אחד וכן היא דעת הרמב"ן
 בפירושו לבראשית א' ד': "אמרו קצת המפרשים כי האור הזה נברא
 לפניו של הקב"ה כלומר במערב ושקע מיד כדי מדת לילה". ובטענה
 זו חפץ החבר להראות שלא רק משום שאדם הראשון גורש בערב מגן עדן
 והתחיל מאותו ערב למנות את הימים אנו מתחילים את היום מערב, כי אם
 גם משום שבאמת בא"י היה הלילה קודם להיום, כי שם היה רק רגע
 אחד אור כדי לסמן את הלילה, מיד התחיל הלילה.

שורה ז: מפני שהיה אור. ר"ל היה מאור (השמש).

- 1 לילה לישוב והלך הסדר להקדים הלילה על היום, כמו שאמר :
 ויהי ערב ויהי בקר, וכן הוזכרה התורה : מערב עד ערב
 תשבתו שבתכם. ואל תטעון עלי באלה התוכנים המביטים
 גונבי החכמה, ולא היתה כונתם לגנוב אבל מצאו חכמות
 5 מסופקות מעת שנפסקה הנבואה והתחכמו משכלם וחברו
 חבורים אשר נתנה סברתם, ומכלל זה ששמו הצין תחלה
 לימים בהפך התורה, אבל לא בהפך גמור מפני שהם מסכימים
 עם אנשי התורה בהתחלת היום שהוא מהצין, אך המחלוקת
 שבינינו ובינם בהקדימנו הלילה על היום. וצריך שתהיינה
 10 השמונה עשרה שעות עיקר בקריאת ימי השבוע, מפני שארץ
 ישראל שהיא מקום התחלה לקריאת שמות הימים, בינה ובין
 השמש, בעת תחלת הקריאה בשם, שש שעות, ואיננו זו
 להתמיד שם השבת על הדמיון על תחלת היום אשר התחילה
 השמש לסבב מסוף המערב, וראה אותה אדם שוקעת והוא
 15 בא"י וקרא תחלת השבת, עד שהגיעה אל עומת ראשו אחר
 שמונה עשרה שעות והיתה ערב לתחלת הצין, ונקרא לשם
 17 תחלת השבת, והיה סוף גדר הקריאה, מפני שמה שיש אחריו

שורה ג: המביטים. ר"ל האסטרונומים.

שורה ה: מסופקות. כמו נפסקות.

שורה ז: מפני שהם מסכימים. ר"ל גם אנשי התורות מודים שהיום מתחיל

באמת בצין (בסוף המזרח), כי הלא שם עולה השמש בכל יום, אבל
 החלוק הוא רק בנוגע להמעת לעת אשר היא בארך כ"ד שעות כלומר
 בעד היום לא בנוגד להלילה כי אם כבעד פרט של מנין הימים.
 אנחנו אומרים שהמעת לעת מתחלת מערב א"י אעפ"י שהיום מתחיל
 בצין, והתוכנים מתחילים גם את המעל"ע עם התחלת היום.

שורה יא: בינה ובין השמש. ר"ל בעת תחלת קריאת הימים בערב יום הששי

התרחקה השמש מא"י למערב עד מהלך של שש שעות בעד השמש,
 ורק אחר י"ח שעות תהיה השמש עוד הפעם בא"י מול ראשו של אדם
 הנמצא שם, כלומר יהיה בא"י חצי היום. וכל הי"ח שעות האלו סובבת
 השמש את הארץ, ובכל מקום ומקום מן מערב הארץ עד צין מתחילים
 לקרוא את יום השבת כלומר לקדש את השבת אחר בוא השמש במשך
 אלו הי"ח שעות.

שורה יז: והיה סוף גדר הקריאה. כלומר אחר הצין לא נשאר עוד מקום אשר שם

יתחיל יום השבת, כי השמש סבבה כבר את כל הארץ.

שם: מפני שמה שיש אחריו... ר"ל בודאי חלק הארץ עצמו הנקרא צין הוא

גדול מאד ויש חלוק בין תחלת וסוף הצין בזמן בוא וצאת השמש.

1 אמנם נקרא בש הוא מורה למקום שממנו מתחילים הימים, ואין להמלט ממקום משתתף תהיה תחלת מורתו ואחרית מערב, והוא לא"י תחלת הישוב. ואין זה בדין התורה לבד אבל בדין הטבע גם כן, כי לא יתכן שיהיו הימים השבועיים נקראים בשם אחד בעצמו לישוב כלו אלא אם נקבע מקום 5 שיהיה תחלה לקריאה, ומקום מתקרב, שלא יהיה קצתו מורה לקצתו, אבל קצתו מורה גמור וקצתו מערב גמור. ואם לאו לא תשלם לימים קריאת שם ידוע, מפני שכל מקום מסבוב אמצע הארץ מורה ומערב יחד, ותהיה הציון מורה לא"י 10 ומערב לתחתית הארץ, ותחתית הארץ מורה לציון ומערב למערב, והמערב מורה לתחתית הארץ ומערב לא"י. ואין מורה ואין מערב ולא א) תחלה ולא סוף ולא שמות ידועים לימים, והמסדר הנזכר ב) נתן שמות ידועים לימים ג) מא"י, אך לקריאת השם רוחב עכ"פ, מפני שלא יתכן לזכור מקומות כל נקודה 15 ונקודה מהארץ, כי בירושלים עצמה מורחים ומערבים רבים, ושמורה ציון ד"מ איננו מורה ביהמ"ק ועגולי אופקיהם משונים ע"ד האמת אשר לא ישיגום החושים, כ"ש דמשק מירושלים, וא"א שלא נאמר ששבת דמשק קודם שבת ירושלים ושבת ירושלים קודם שבת מצרים, ועכ"פ נודה ברוחב. והרוחב 20 אשר נחלקים בו הקטרים בקריאת יום בעצמו הוא י"ח שעות

- (א) "ולא" הסר בכל ההוצא' חוץ מה.
 (ב) ק. : "והסדר נזכר" ס. ב. : "והסדר הנזכר".
 (ג) כל ההוצא' חוץ מה. מוסיפ' : "והתהיל" ואיננו במ.

אבל סוף הציון נקרא מורה רק ביחס לתחלת הציון אבל בעד חשבון הימים אנו חושבים את כל הציון כמקום אחד.
 שורה ג: והוא לא"י תחלת הישוב. ר"ל סוף הציון אשר הוא כמו תחלת א"י נחשב בכל זאת בעד א"י כתחלתו של ציון ר"ל כתחלת הישוב.
 שורה יא: ואין מורה ואין מערב. ר"ל באופן כזה לא יהיה לנו לא מורה ולא מערב.

שורה יג: והמסדר הנזכר ר"ל אדם הראשון.
 שם: אך לקריאת השם רוחב. ר"ל בעד קריאת שם הימים, נחוץ לנו לשער שברוחב ידוע מתחיל היום ברנע אחד אעפ"י שבאמת איננו כן.
 שורה יט: והרוחב אשר נחלקים. כלומר החלוק היותר גדול שיכול להיות בין החלקים היותר רחוקים של הארץ הוא י"ח שעות. מפני שמהלך השמש סביב הארץ הוא כ"ד שעות אבל הארץ מתחלקת לארבעה קטרים אשר

1 לא פחות ולא יותר, קוראים אנשי הקוטר הזה שבת, וכבר יצאו אנשי קוטר אחר מן השבת קוטר אחר קוטר עד שתשלמנה שמנה עשרה שעות מן העת שהתחילה בו קריאת השבת, עד שתהיה השמש לעמת ראש ארץ ישראל, ותסתלק הקריאה 5 מהיום ההוא ולא ישאר אדם שיקרא היום ההוא א, אבל מתחיל בקריאת שם שאחריו ב. וע"כ אמרו: "נולד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה", כאילו אמר נולד קודם חצות יום שבת בירושלים בידוע שנראה ביום שבת סמוך לשקיעת החמה, והוא יְשֵׁם יום השבת התמיד שמנה 10 עשרה שעות אחרי שנפסקה קריאת מקום ההתחלה עד ששבה השמש לעמת ראש ארץ ישראל אחר יום ולילה. והתחייב להראות הירח למי שהיה בתחלת הציון ג בשבת בערב, והסכים עם מה שאמרו רבותינו ד, "שצריך שיהיה לילה ויום מן החדש". וכבר נסתלק שם השבת מן הישוב והתחיל יום 15 ראשון, אע"פ עיושבי ארץ ישראל יצאו משם יום השבת

א) כל ההוצא' הוי' מה. מוסיפ': "שבת" ואיננו במ.

ב) כל ההוצא': "אחר" מ. : "אלדי יליה"

ג) ס. ק. : "ארץ ישראל" וכבר תקן ק. : "הציון" נ"א : "במזרח".

ד) ר"ה שם.

כל אחד מהם הוא ברוחב שש שעות בעד השמש. וכל הקוטר כתחלתו כן גם סופו נחשב בעד קריאת הימים כנקודה אחת.

שורה א: וכבר יצאו אנשי קוטר אחר. ר"ל הקוטר שקודם זה. מן השבת ר"ל מקריאת יום השבת.

שורה ד: ותסתלק הקריאה מהיום ההוא. ר"ל אין עוד מקום על הארץ אשר בו יתחיל היום הזה, כי השמש סבבה כבר את כל הארץ.

שורה יב: והסכים עם מה שאמרו. ר"ל אם המולד היה בא"י קודם חצות היום אז עושים את היום הזה ר"ח מפני שאז לילה ויום הם מן החדש כלומר בודאי בארץ ישראל רק שש שעות נשארו עד הערב, אבל יש מקום בארץ אשר שם עתה יתחיל הלילה שקודם היום הזה וזה צין, וא"כ בצין יהיה לילה ויום מן החדש, כלומר המולד יהיה עוד בלילה שקודם היום שעושין אותו ראש חדש. אבל אם נולד אחר חצות אז יראה בצין רק בלילה אחר שיצאו מן השבת ולא יהיה גם כן לילה ויום מן החדש, וע"כ ר"ח הוא ביום הראשון.

שורה טו: אעפ"י שיושבי ארץ ישראל יצאו. ר"ל אעפ"י שבעת הראות הירח בצין כבר היה בארץ ישראל חצות יום הראשון, בכל זאת אנו עושים ר"ח

1 וישבו בתוך יום ראשון, כי אמנם הכונה השם השבועי הפושט בכל הישוב, שיאמר למי שהיה בציון ולמי שהיה במערב באיזה יום קבעתם ר"ה, ואמרו יום השבת על הדמיון, אע"פ שאחד מהם כבר היה יוצא מהמועד כשהיה א) האחד במועד בצרופ ב) מקומותם מא"י, אבל בקריאת ימי השבוע היה להם המועד ביום אחד בעצמו. והנה ידיעת שבתות ה' ומועדי ה' תלויה בארץ שהיא נחלת ה', עם מה שקראתו, מאשר נקראת הר קדשו ג) והדום רגליו ד) ושער השמים ה) וכי מציון תצא תורה ו), ומה שהיה מוריוות האבות לדור בה והיא 10 בידי עובדי עבודה זרה, והכספם לה והעלותם עצמותם אליה כיעקב ו) ויוסף ה), ותחנת משה לראותה, ונמנעה ממנו והיה קצף, והראתה לו מראש הפסגה והיה חסד, ומה שהיה 13 מבקשת האומות פרס והודו ט) ויון וזולתם להקריב עליהם

א) כל ההוצא' חוץ מה: כשהיה.

ב) ס. ק. ואחר': "כפי".

ג) תהלים ב' ו'.

ד) שם צ"ט ה'.

ה) בראשית כ"ה י"ז.

ו) ישעיה ב' נ'.

ז) בראשית מ"ז ל'.

ח) שם נ' כ"ה.

ט) סלוצקי מסכים עם ר' גדליה ברעכער שנהוץ להגיה: "מדי" במקום "הודו" יען כי ממלכי הודו לא נרע שכבדו את ישראל ואת ארצם. אבל במקור נמצא ג"כ "הודו".

בשבת, כי העיקר הוא שבמקום שיראה הורה יהיה עוד אותו היום שבו

עשו ר"ח, ובציון הלא היה עוד יום השבת.

שורה ה: בצרופ מקומותם. ר"ל עפ"י רחקם מא"י.

יג: אבל בקריאת. ר"ל במה שנוגע לעמות הימים היה לכל העולם המועד

ביום אחד אעפ"י שלא בזמן אחד.

שורה ז: עם מה שקראתו. ר"ל ויחד עם זה שים לב למה שקראת וכו'.

שורה ט: ומה שהיה מוריוות. ר"ל ואך שהיו האבות משתדלים לדור בה אף

שהיא היתה בידי עכו"ם.

שורה יא: ונמנעה ממנו. ר"ל אם מה שנמנעה ארץ ישראל ממושה, הוא עונש לו

ומה שגראית לו מראש הפסגה היה לו לחסד, מזה ראייה כמה גדול הוא

ערך הארץ הזאת.

שורה יב: ומה שהיה מבקשת האומות. מוסב על שנאמר בעזרא ז', חשמונאים א'

ו' ב', ויוסיפון בן גוריון (ג' פי"ז) מספר שתלמי המלך כבר

את חכמי ישראל ושלת מנחות אל הכהן הגדול בירושלים.

1 ולהתפלל בעדם בבית ההוא הנכבד, ומה שהוציאו ממונט
על המקום ההוא, ואם היו מחזיקים בחקים אחרים, מפני
שלא קבל אותם הנמוס האמתי, ומה שהם מרוממים אותו
עתה א) עם העדר הראות השכינה עליו ושכל האומות חוגגים
5 אליו ומתאווים לו זולתנו מפני גלותנו ולתצנו, וממה שזכרו
רבותינו ממעלתה, יארך ספורו.

כא. אמר הכוזרי: השמיעני קצת מה שיודמן לך מדבריהם.

כב. אמר החבר: ממה שאמרו בענין זה ב): הכל מעלין
לארץ ישראל ואין הכל מורידין ג), ודנו ד) האשה שאינה רוצה
10 לעלות עם בעלה לארץ ישראל שתצא שלא בכתובה, והפכו ה)
כאשר האיש אינו רוצה לעלות עם אשתו בארץ שיוציא ויתן
כתובה, ואמרו ו): „לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו
בעיר שרובה כותים ואל ידור בחוצה לארץ אפילו בעיר שרובה
ישראל, שכל הדר בארץ ישראל דומה למי שיש לו אלוה,
15 וכל הדר בחוצה לארץ דומה למי שאין לו אלוה“. וכן בדוד
הוא אומר ז): „כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר
17 לך עבוד אלהים אחרים“ ח), לומר לך שכל הדר בחוצה לארץ

א) „עתה“ הוספתי עפ"י מ. : „אליום“ ועפ"י הענין.

ב) כתובות ק"י ע"ב.

ג) בתלמוד שלנו הגרסא: „מיציאין“.

ד) כתובות שם.

ה) ק. ס. ה. מוסיפ': „והוא“ ומחקתי עפ"י מ.

ו) כתובות שם ורמב"ם הלכות מלכים פ"ה.

ז) מ. : „וכן הוא אומר בדוד“.

ח) שמזאל א' כ"ו י"ט.

שורה ב: ואם היו ... כלומר אעפ"י שהיו מחזיקים.

שם: מפני שלא קבל. ר"ל מפני שלא נתקבלו בדת ישראל.

שורה ח: הכל מעלין. את כל בני ביתו כופה אדם לעלות ולישב עמו בירושלים

(רש"י).

שורה יז: לומר לך שכל הדר בחוצה לארץ ... מאמר כזה נמצא בכתובות דף ק"י

ע"ב. חכמי בבל כידוע אמרו שבבל היא כארץ ישראל, ויש מהם שהשתדלו

להראות שיש לבחור בבבל יותר מבא"י ושאסור בזמן הזה לגור בא"י

(כתובות שם ושבת מ"א ע"א).

1 כאילו עובד אלהים אחרים. וכבר שמו לארץ מצרים מעלה על שאר הארצות האחרות, ושפטו על זולתה (א) מקל וחומר ואמרו (ב): „ומה מצרים שנכרתה עליה ברית (ג) אסור, שאר ארצות לא כל שכן“, ואמרו (ד): „כל הקבור בארץ ישראל כאילו 5 קבור תחת המזבח“, ומשבחים מי שמת בה יותר ממי שנשוא אליה מת, ממה שאמרו (ה). „אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו אחר מיתה“. אבל אמרו (ו) במי שהיה יכול לדור בה ולא דר בה וצוה (ז) לשאת אותו אליה לאחר מותו (ח): „בהיכם ונחלתי שמתם לתועבה, ובמיתתכם ותבאו ותטמאו 10 את ארצי“. והיה מהקפדת רבי חנינא (ט) כאשר שאלו אותו אם מותר שילך פלוני לחוצה לארץ לייבם (י) אשת אחיו, שאמר: „אחיו נשא כותית ומת ברוך המקום שהרגו (יא) והוא 13 ירד אחריו“. ושאסרו מכירת קרקע לנכרי (יב), ושאסרו מכירת

- (א) מ. ט.: „עלי סאיר אלבלאד“.
 (ב) ספרי שופטים וילקוט שם.
 (ג) כספי מפרש ברית מלה עפ"י יחזקאל ט"ז ו' ולא נראה.
 (ד) כתובות קי"א ע"א.
 (ה) כתובות שם.
 (ו) ירושלמי כתובות פי"ב מ"ג וסוף בלאים.
 (ז) ק. ט.: „שאסור“ במקום „וצוה“. וה. תקן עפ"י מ.
 (ח) כל ההוצאות מוסיף: „שאמרו“ ומחקתי מפני שאיננו במ.
 (ט) כתובות שם.
 (י) כל ההוצאות: „שייבם“ ותקנתי עפ"י מ. וכן צ"ל עפ"י גירסת חתלמוד: „לויבמה“ כמו שמעיר סלוצקי.
 (יא) ק. ט. ואהר': „שעקרו“.
 (יב) עבודה זרה כ"א ע"א ועיין רמב"ם הלכות עכום י' ג'.

שורה א: וכבר שמו לארץ מצרים ... דבריו כנראה נוסדו על מאמר הספרי שופטים: „ומה מצרים שהברית כרותה עליה עברה מחזירתם לשם שאר ארצות שאין הברית כרותה עליהם על אחת כמה וכמה“. אבל מוסקאטו מעיר בצדק שפה לא ממעלת ארץ מצרים ידובר, כי אם שהברית כרותה שלא ישובו ישראל למצרים ור' יהודה הלוי כנראה פירש את הספרא באופן אחר (קאססעל).

שורה יג: ושאסרו מכירת קורות הבית. אסור כזה לא נמצא בתלמוד כלל. ור' ישראל הלוי מתקן „דירות הבית“ כלומר שאין משכירין לנכרים בית לרוד-שם כמו שנמצא בעבודה זרה כ"א ע"א. והפירוש הזה דהוק היא

1 קורות הבית, והניחו חרב א) ושאמרו ב). „אין דנין דיני קנסות
אלא בארץ ישראל ושלא יצא העבד לחוצה לארץ ג), וזולת
זה הרבה. ועוד אמרו ד). „אזירא דארץ ישראל מחכים“.
ומאהבתם אותה אמרו ה): „כל המהלך ארבע אמות בא"י
5 מובטח לו שהוא בן העולם הבא“. ואמר רבי זירא ו) למין ו)
שרצה לעבור עמו בנהר בלי מקום מעבר, מתאותו לעבור
בא"י: „דוכתא דמשה ואהרן לא זכו ליה מי יימר דזכינא ליה“.

כנ. אמר הכוזרי: אם כן אתה מקצר בחובת ה) תורתך,
שאין אתה משים מנמתך המקום הזה ותשימנו בית
10 חייך ומותך, ואתה אומר ט): „רחם על ציון כי היא בית
חיינו“, ותאמין כי השכינה שבה אליו, ואלו לא היה לה
מעלה אלא התמדת השכינה בה באורך תת"ק שנה היה מן
15 הדין שתכספנה הנפשות היקרות לה ו) ותזכנה בה, כאשר

- א) מ. „ותרכהא כראבה“ ומוסב או על המלה „אלהאר“ שלפניו ואז
הנוסח שלנו הוא הנכון או על ארץ ישראל ואז צריך לתקן „והניחה חרבה“.
ב) סנהדרין ל"א ע"ב ורמב"ם הלכות סנהדרין א'.
ג) גיטין מ"ג ע"ב.
ד) גיטין מ"ד בבא בתרא קנ"ה ע"ב.
ה) כתובות שם ופסחים קי"ג ע"א. וזהר ויקרא י"ח ג'.
ו) כתובות שם.
ז) ק. ס. ואחר': „למי" סלוצקי מתקן: „למי שלא רצה“.
ח) ג"א: „בחבת“. ק. ס. : „בחובות“.
ט) בברכות הפטרה.
י) ה. חסר: „לה“ והוספתי עפ"י מ.

שורה א: והניחו חרב. גם אסור זה לא נמצא בתלמוד. ר' ישראל הלוי מתקן:
„והניחה לחריב“ כלומר שאסור להניח שתחרב ארץ ישראל והמחבר יסד
את דבריו על הגמרא בבא קמא ע"ט ע"ב: „אין מגדלין בהמה דקה
בארץ ישראל“ ופירש רש"י „שלא יחריבו השדות“ וכן היא דעת סלוצקי.
עפ"י המקור הערבי יכולה להיות הגירסא: „והניחה חרבה“.

שורה ח: מקצר בחובת תורתך... כלומר אין אתה מקיים אלו המצות מתורתך אשר
זכרת לי.

שורה ט: ותשימנו. כלומר ואין אתה משים ארץ ישראל למקום חייך ומיתתך.

שורה יב: באורך תת"ק שנה. מיציאת מצרים עד חורבן בית ראשון תת"ק שנה.
מהמספר הזה נחוצו לנכות ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר ולהוסיף
תחת זה את ארבעים השנים שבהן התמידה הנבואה בימי בית שני (ע"ן
להלן מאמר ג' סימן ל"ט וס"ה).

1 יקרה אותנו במקומות הנביאים והחסידים, כל שכן היא
 שהיא שער השמים. וכבר הסכימו כל האומות על זה.
 הנוצרים אומרים, שהנפשות נקבצות אליה וממנה מעלין אותן
 אל השמים, והישמעאלים אומרים, כי היא מקום עליית
 5 הנביאים אל השמים, ושהיא מקום מעמד יום הדין, והוא לכל
 מקום כונה וחג. אני רואה, שהשתחיתך וכריעתך נגדה
 חונף, או מנהג מבלתי כונה, וכבר היו אבותיכם הראשונים
 בוחרים לדור בה יותר מכל מקומות מולדתם, ובוחרים הגרות
 בה יותר משהיו אזרחים במקומותם. כל זה עם שלא היתה
 10 בעת ההיא נראית השכינה בה, אבל היתה מלאה זמה
 וע"ז, ועם כל זה לא היתה להם תאוה אלא לעמוד בה,
 ושלא לצאת ממנה בעתות הרעב אלא במצות האלהים, והיו
 מבקשים לנשוא עצמותם אליה.

כד. אמר החבר: הובשתני מלך כוזר, והעון הזה הוא אשר
 15 מנענו מהשלמת מה שיעדנו בו האלהים בבית שני,
 כמה שאמר ב): „רני ושמחי בת ציון“, כי כבר היה הענין
 האלהי מזומן לחול כאשר בתחלה אלו היו מסכימים כלם
 לשוב בנפש חפצה, אבל שבו מקצתם ונשארו רובם וגדוליהם
 בבבל רוצים בגלות ובעבודה ג) שלא יפרדו ממשכנותיהם
 20 ועניניהם. ושמא על זה אמר שלמה ד): „אני ישנה ולבי ער“,
 21 כנה הגלות בשינה והלב הער התמדת הנבואה ביניהם.

- (א) בקצת דפוס' חסר: „וע"ז" וצריך להשאיר עפ"י ס.
 (ב) זכריה ב' י"ד.
 (ג) כל ההוצאות: „בעבודה" יתקנתו עפ"י ס.
 (ד) שיר השירים ה' ב'.

שורה ה: והוא לכל מקום כונה וחג. כלומר ארץ ישראל היא בעד כל האומות
 המקום שהם מכונים אליו בעת התפלה והמקום שהם עולים לרגל לשם
 (להמלה „חג" יש פה ההוראה הערבית עליה לרגל).

שורה יד: אשר מנענו מהשלמת. נוסד על מאמר התלמוד סוטה ל"ו ע"א וסנהדרין
 צ"ח ע"ב: עד יעבור עמך ד' זו ביאה ראשונה, עד יעבור עם זו קנית
 זו ביאה שניה, ראויים היו ישראל לעשות להם גם בביאה שניה כביאה
 ראשונה אלא שגם החטא.

שורה בא: כנה הגלות בשינה... פירוש כזה נמצא בתרגום לשיר השירים: „והיו
 דמיון בגלותא כגבר דמכא ולא יכיל לאתערא משנתיה וקל רוחא דקורשא
 מוהרא להון על יד נביאיא והית עירא יתהון מרמוך לבהון“.

1 "קול דודי דופק", קריאת האלהים לשוב. "שראשי נמלא טל",
 על השכינה שיצאה מצללי המקדש, ומה שאמר: "פשטתי
 את כתנתי", על עצלותם לשוב. "דודי שלח ידו מן החור",
 על עזרא שהיה פוצר בהם ונחמיה והנביאים, עד שהודו
 5 קצתם לשוב הודאה בלתי גמורה א), ונתן להם כמצפון ב) לבם,
 ובאו הענינים מקוצרים מפני קצורם, כי הענין האלהי איננו
 חל על האיש אלא כפי הזדמנותו לו אם מעט מעט ואם הרבה
 הרבה. ואילו היינו מודמנים לקראת אלהי אבותינו בלבב
 שלם ובנפש הפצה, היינו פוגעים ממנו מה שפגעו אבותינו
 10 במצרים. ואין דבורנו: השתחוה להר קדשו, והשתחוה להדום
 רגליו, והמתחזיר שכינתו לציון וזולת זה, אלא כצפוף
 הזחור ג), שאין אנהנו חושבים על מה שנאמר בזה וזולתו,
 כאשר אמרת מלך כוזר.

כה. אמר הכוזרי: יספיק לי זה בענין הזה, וארצה עתה
 15 שתקרב לי מה שקראתיו בקרבנות, ממה שיקשה על השכל
 לקבלו, ממה שאמר ה): "את קרבני לחמי לאשי ריח ניתוחי",
 ואמר על הקרבנות, כי הם קרבן ה' ולחמו וריחו.

כו. אמר החבר: מה שאמר: "לאשי" מי שר כל קשה.
 19 הוא אומר כי הקרבן ההוא והלחם וריח הניתוח אשר הם

א) ק. ס. ואחר' מוסיפ': "ואמרו כשל כח הסבל" ואיננו במ.

ב) ס. מ.: "במצפון".

ג) כל ההוצאות מוסיפ': "והדומה לו" במקום זה נמצא במ. "ואלבבל".

ד) במדבר כ"ה ב'.

שורה ה): הודאה בלתי גמורה. ר"ל לא בלב שלם.

שם: ונתן להם כמצפון לבם... כלומר הקב"ה גמל להם יען כי לא היה לבם שלם
 עמו וע"כ באו הענינים האלהיים (הנבואה) מקוצרים כלומר השפע האלהי
 לא הגיע אליהם כראוי כמו שהיה בבית ראשון יען כי הם היו מקצרים,
 ולא הגיעו לשלמות הראויה.

שורה יב): שאין אנהנו חושבים, כלומר אין אנו שמים לב לכונת המלות שנוציא
 בשפתינו.

שורה טו): שתקרב. ר"ל שתקרב אל השכל וההגיון.

1 מיוחסים אלי, אמנם הם לאשי, ר"ל האש הנפעלת לדברו ית', אשר מאכלה הקרבנות, ואחר כן יאכלו הכהנים שאר חלקה, והכונה בזה תקון הסדר כדי שיחול בו המלך חול גדולה לא חול מקום. ושים דמיון הענין האלהי הנפש המדברת, 5 החלה בגוף טבעי בהמי, כאשר נשתוו טבעיו ונסדרו כחותיו העליונים והראשיים א) סדור נכון לענין יותר נעלה מענין הבהמות, היה ראוי שיחול מלך השכל אצלו להורות אותו ולישרו ולהתחבר אצלו כל עת אשר ישאר הסדר ההוא, וכאשר יפסד הסדר יפרד ממנו. ודומה ב) לכסיל, כי השכל 10 צריך למאכל ולמשתה ולריח, בעבור שרואה אותו כי הוא מתמיד בהתמדתם נפרד בהפרדם, ואיננו כן, אכן הענין האלהי מטיב ג) רוצה הטוב לכל ד', ובעת ה' שיסתדר דבר ויכון לקבל הנהגתו לא ימנע ממנו לאצול עליו אור והבמה ודעת, וכאשר יפסד סדרו לא יקבל האור ההוא ויהיה הפסדו. 15 והתעלה הענין האלהי מהשיג אותו שנוי או הפסד וכל ה' מה שיש בסדר עבודה מהעבודה והקרבנות והקטורת והזמירות והמאכל והמשתה על תכלית הטהרה והקדושה, נאמר בהם: 18 "עבודת ה' ולחם אלהיך" ונולתי זה, והכל כנוי לרצונו בסדר

- א) כל ההוצאות: "והתחתונים" מ: "אלמרוסה". ועיין הירשפלד.
 ב) בדפוסים אחרים: "וכמדומה".
 ג) ק. ס. ואחר' מוסיפ': "לכל" ואיננו במ.
 ד) בקצת הוצאות חסר: "לכל".
 ה) ה': "ובעתו" וכנראה הוא רק טעות סופר.
 ו) ק. ואחר': "בכל" וטעות הוא.

שורה א: האש הנפעלת לדברו. ר"ל מה שאמר "קרבני לחמי" היא מפני שהקרבן הוא לחם האש היסודית הנפעלת לדברו של ד' כמו שאמר לעיל סימן ד', שהקב"ה נקרא כותב ומדבר מפני שהאוויר וכל הגופות נפעלים לרצונו. שורה ג: חול גדולה לא חול מקום. כלומר שתחול גדולתו ורוממותו בסדר הזה וינהיגנו בדרך הישרה וישגיח עליו וישמרנו ממקרי הזמן. שורה ד: ושים... ר"ל קח לך לדוגמא בעד הענין האלהי את הנפש המדברת. שורה ט: ודומה לכסיל. ר"ל ונדמה לכסיל שהשכל צריך למאכל וכו'. שורה טו: והתעלה הענין האלהי. כלומר הענין האלהי נעלה הוא מהשיג השנויים. שורה יח: והכל כנוי לרצונו בסדר הטוב. ר"ל המבטאים עבודת ד' וכו' הם רק כנוי לרצונו של הקב"ה בסדר טוב, שהוא רוצה שתהא האימה מסודרת. וקבילו מנהתם, כלומר המבטאים המראים על קבלת מנחה על ידו הם רק על דרך הדמיון.

1 הטוב באומה והכהנים, וקבולו מנחתם על דרך הדמיון וחולו
 אצלם לכבוד להם, והוא נעלה ונקדש מן ההנאה במאכלת
 ובמשתיהם, אך מאכלם לנפשותם, כמו שעכול האצטומכא
 והכבוד כאשר היה נתקן, ואח"כ יתקן הצלול ממנו בלב,
 5 והצלול שבצלול ברוח, יתוקן א) הלב והרוח והמות במזון ההוא,
 ויתוקנו גם כן כלי העכול ושאר האברים ברוחות ההולכות
 אליהם ב) דרך הדפקים והעצבים והורידים השוכנים ג), וכללו
 של דבר, שיהיה המזג כולו מתוקן ומזומן לקבול הנהגת
 הנפש המדברת, אשר היא עצם נפרד קרוב לעצם המלאכים
 10 שנאמר בהם ד), "די מדרהון עם בשרא לא איתוהי", ויחול
 בגוף חול מלכות ה) והנהגה לא חול מקום, והיא לא נהנית
 מהמזון ההוא מאומה כי היא נעלה ממנו. והענין האלהי לא
 יחול כי אם בנפש מקבלת השכל, והנפש לא תתחבר כי
 אם ברוח חם טבעי, אי אפשר לו בלתי מקור ו) שיקשר בו ז),
 15 כהקשר הלהב בראש הפתילה. דמיון הפתילה היא הלב,
 והלב צריך אל משך דם, והדם לא יתהווה כי אם בסבת כלי
 העכול, על כן הוצרך אל האצטומכא הכבד ושמשיהם. וכן
 נצטרך הלב אל הריאה והגרון והאף והקרום והמיתר המניע
 למיתר החזה לעבודת הנשימה, להשוות מזג הלב באויר הנכנס
 20 ובעשן היוצא, והוצרך לבער מותרי המזונות אל כלים מכחות
 דוחות וכלי היציאה והשתן, והיה הגוף מכל אשר זכרנו.
 22 והוצרך אל העתקת הגוף ממקום למקום לבקשת מה שצריך

א) ק. ס. ואחר': "יתקן".

ב) כל ההוצאות: "אחריהם" ותקנתי עפ"י מ.

ג) "השוכנים" נוסף מה. עפ"י מ.

ד) דניאל ב' י"א.

ה) ס.: "מלאכית".

ו) ק. ס. ואחר': "מקום".

ז) ק. ס. חסר: "בו".

שירה א: וחולו אצלם. ר"ל אם נאמר שהקב"ה שוכן בין בני ישראל, אז הכוונה
 על הכבוד הגדול שהוא עושה להם.

שורה יד: ברוח חם טבעי. זאת היא הנפש הטבעית אחת משלש הנפשות או
 משלש כחות הנפש של האדם עפ"י הפילוסופיה היוונית. אצל מחברנו
 היא נקראת גם בשם "חם הטבעי" עיין להלן מאמר ה' סימן י"ב.

1 אליו ולברוח ממה שיזיקהו, וכלים שיביאו אליו (א) וידחו מעליו, והוצרך אל ידים ורגלים, והוצרך אל יועצים מתרים במה שיירא ממנו ויקוה אותו, יודעים מה שהיה, כותבים ומזכירים מה שעבר להזהר מכמוהו לעתיד או לקוותו. והוצרך 5 אל החושים הנראים והנסתרים, והיה הראש מחניהם, בעזרת הלב והמשכתו, והיה הגוף כלו מסודר סדר אחד (ב), שב אל הנהגת הלב אשר הוא מחנה הראשין לנפש, ואם תחול במוח הוא חול שני במצוע הלב. וכן נסדרה האומה היתה האלהית (ג) כאשר אמר יהושע ד. 10 „בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם“, נפעלה האש בחפץ האלהים ברצותו באומה והיתה אות קבול מנחתם ותשורתם, כי האש הוא הדק והנעלה מכל אשר תחת גלגל הירח מהגופות. והיה מקום חולה, שומן חלבי הקרבנות ועתרם ועשן ענן הקטורת והשמנים, בדרך האש אשר איננה נתלית, כי אם בחלב 15 בשומן ובשמן, כהחום הטבעי (ה) אשר הוא נתלה בדק השמן מהדם. וצוה האל יתברך במזבח העולה ובמזבח הקטורת והמנורה, ואחר כן העולות וקטורת הסמים ושמן המאור ושמן המשחה, אולם מזבח העולה להדבק בו האש הגלויה, ומזבח הזהב לאש, היא יותר קלה ודקה (ו). אבל המנורה (ז) להדבק 20 בה אור החכמה והדעת, והשולחן להדבק בו השפע (ח) והטובות הגופיות (ט), כמו שאמרו רבותינו: „הרוצה להתחכם ידרים, 22 הרוצה להתעשר יצפין“. וכל אלה עבודות לארון ולכרובים

- (א) מן „לברוח“ עד „אליו“ חסר במ.
 (ב) ה. : „כלו מסודר אהר“ . ק. פ. ואהר' : „מסודר אהר“ ותקנתי עפ"י מ. : „מנתטמא נטאמא ואחדא“.
 (ג) ק. ה. ס. : „וכן נסדר החיות האלהי“ ותקנתי עפ"י מ. : „אנתטמת אלמלה אלהיה“.
 (ד) יהושע ג' י'.
 (ה) כל ההוצאות : „כחום טבעי“ ותקנתי עפ"י מ.
 (ו) מ. : „הו אכפי ואלטף“ = „יותר נעלמה ודקה“.
 (ז) ס. : „אבל אש המנורה היתה יותר קלה ודקה“ ושעות היא.
 (ח) „השפע“ חסר בכל ההוצאות.
 (ט) מ. : „ואלגסדיה“.

שורה ח: ואם תחול במוח. ר"ל גם המוח הוא כקים מוצאה של הנפש, אבל המוח הוא כבר המדרגה השניה ולהמוה באה הנפש רק באמצעות הלב.

1 אשר הם במדרגת הלב והריאה מרחפת עליו. והוצרך לאלה כלים ושמשים, כמו הכיור וכנו ומלקחים ומחתות וקערות וכפות ומנקיות וסירות ומזלגות וזולת זה, והוצרך אל דבר שישמור אותם: המשכן והאהל ומכסהו, ולשמור הכל: חצר 5 המשכן וכליו. והוצרך לנושאים לכל אלה, ובחר האלהים לזה בני לוי שהם הקרובים, כל שכן מעת העגל שנאמר א': "ויאספו אליו כל בני לוי", ובחר לנכבד שבהם והוא אלעזר הכהן ב', לנכבד שבדברים והדק שבהם, כמו שאמר ג': "ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן שמן המאור וקטורת הסמים ומנחת 10 התמיד ושמן המשחה, כל אלה אשר נתלית בהם האש הדקה ד' ואור החכמה והדעת ועוד ה' אור הנבואה באורים ותומים. ולנכבדת שבכתות הלויים אחריו והם בני קהת לשאת האברים הפנימים, כמו הארון והשלחן והמנורה והמזבחות וכלי הקדש אשר ישרתו בהם, ובהם נאמר ו': "כי עבדת הקדש 15 עליהם בכתף ישאו", כאשר אין לאברים הפנימים עצמות שעוזרים על נשיאתם, אבל הכתות והרוחות נושאים אותם במה שדבק בהם, ולמי שתחתם מהלויים והם בני גרשון, נשיאת האברים הרכים התיצוניים, והם יריעות המשכן ואהל מועד מכסהו ומכסה התחשו ו', ולמי שתחתם והם בני מררי 20 לשאת האברים הקשים קרסיו קרשיו בריחיו עמודיו ואדניו. ונעזרו שתי הכתות בנשיאתם בעגלות, כמו שאמר ח': "שתי העגלות לבני גרשון וארבע העגלות לבני מררי כפי עבודתם" ט'. כל זה בסדר ותכונת חכמת אלהית. ואינני גוזר חלילה שהכונה 24 מהעבודה הזאת הוא הסדר הזה אשר זכרתיו, אבל מה שהוא

(א) שמות ל"ב ב"ו.

(ב) דפוס ויניציה מוסיף: "והוא נושא" וכן גורס ס. אבל איננו במ.

(ג) במדבר ד' ט"ז. כל הוצא': שמן המשהה... ושמן המאור,

זתקנתי עפ"י מ. ועפ"י לשון הכתוב.

(ד) ק. ס.: "הרכה והדקה" נ"א: "הזכה והדקה".

(ה) ק. ס. הסר: "ועוד".

(ו) במדבר ז' ט'.

(ז) ק. ס. ואהר' מוסיף: "ומסך" ואיננו במ.

(ח) מ. מ.: "בהסב חמלהא".

(ט) במדבר ז' ז' והמחבר קצר את הכתוב.

שורה כד: אבל מה שהוא יותר נפלא. ר"ל בונת העבודה הזאת איננה באמת

1 יותר נפלא ונעלה ושהיא תורה מאת האלהים יתברך, ומי שקבלה קבול שלם מבלי שיתחכם בה בשכלו, הוא מעולה ממי שיתחכם בה וחקר, אך מי שנטה מהמדרגה העליונה היא אל המחקר, טוב שיוציא בהם מוצאי החכמה משיעוזם לסברות רעות ולספקות מביאות אל אבדון.

כז. אמר הכוזרי: הפלית החבר במה שדמית, אלא שהראש וחושיו לא שמעתי לו דמיון ולא לשמן המשחה.

כח. אמר החבר: אמת הוא, ששורש החכמה מופקד בארון אשר הוא במדרגת הלב, והם א' עשרת הדברים ותולדותיהם 10 והיא ב' התורה מצדו ג', כמה שאמר ד': "ושמתם אותו מצד ארון ברית ה'", ומשם תצאנה שתי החכמות חכמת התורה ונושאייה חכהנים, וחכמת הנבואה ונושאייה הנביאים, והם היו כמו היועצים המכירים המזהירים האומה והמזכירים והכותבים והם ראש האומה.

15 כט. אמר הכוזרי: אם כן אתם היום גוף בלא ראש ובלא לב.

ל. אמר החבר: כן הוא, כאשר אמרת, ועוד ולא גוף, אבל עצמות מפוזרות כמו העצמות היבשות אשר ראה יחוקאל, ועם כל זה מלך כוזר, אלו העצמות ה' אשר נשאר בהם טבע מטבעי החיים, וכבר היו כלים לראש וללב ורוח ונפש 20 ושכל, טובים מגופות ו' מצויירות מאבן וסיד בראש עיניים

(א) ס. עפ"י ד' ויניציה": "ר"ל" נ"א "ושם": מ. : "והי".

(ב) ס. : "והם" מ. : "והי".

(ג) מ. "עלו גנבהא" = "מצדם".

(ד) דברים ל"א כ"ו.

(ה) כל ההוצאות: "העצמות" וחסר: "אלו" מ. : "הדה אלעטאם".

(ו) ק. ס. ה. : "מהגופות" ותקנתי עפ"י מ.

מה שאמרתי כי אם דבר יותר נפלא ונעלה שאיננו ידוע לנו, אבל מ"מ היא תורה מאת האלהים וכו'.

שורה ח: ששרש החכמה... מוסב לא על המלות "אמת הוא" כי אם על המשפט: "אני אומר" החסר פה והוא עפ"י מנהג הלשון הערבית.

שורה כ: טובים מגופות... מוסב על אלו הנצמות כלומר אלו העצמות אשר נשאר בהם וכו' טובים מגופות.

1 ואזנים וכל האברים, ולא חלה בהם מעולם רוח חיה ואי אפשר שיחול בהם, אך המה צורות דומות לצורות אדם ואינם אדם. לא. אמר הכוזרי: כדברך כן הוא.

5 לב. אמר החבר: כי האומות המתות אשר חשבו להדמות לאומה החיה לא יכלו אל יותר מן הדמיון הנראה: הקימו בתים לאלהים ולא נראה בהם לאלהים אות, הפרשו והנזרו להראות עליהם הנבואה ולא נראתה, החניפו והכעיסו ובעטו ולא ירדה עליהם אש מן השמים, ולא מגפת פתאום כדי לברר אצלם שעונשם מאת האלהים, ועל ב העון ג) שהוא 10 נפגע לבם, רוצה לומר הבית שהוא שהם מכוונים אליו ולא נשתנה ענינם, אבל ענינם משתנה כפי רובם ומעוטם וחזקתם וחולשתם ומחלקותם וחבורם על ד) דרך הטבע והמקרה. ואנחנו כשימצא פגע את לבנו אשר הוא בית מקדשנו, אבדנו, וכאשר ירפא נרפא אנחנו, בין שנהיה רב או מעט ועל איזה 15 ענין שיהיה, כי ה) מנהיגנו ומלכנו והמושל בנו והמחויק אותנו בענין הזה שאנחנו בו מהפוזר והגלות, אל חי.

לב. אמר הכוזרי: כן הוא, כי לא יעלה במחשבה שאומה מן האומות יקרה בגלות כזאת ו) שלא תשתנה לאומה אחרת, כל שכן עם אורך הזמן ז) הוזה, וכמה אומות אבדו שחיו 20 אחריכם ח) לא נשאר להם זכר, מהם אדום ומואב ובני עמון

א) ס. מוסף: "להשיג" ושעות הוא.

ב) ס. ה.: "על".

ג) כל ההוצאות: "הענין" ותקנתי עפ"י מ.: "אלעציאן" ועיין הרוביץ.

ד) ק. ס. ה.: "ועל" ס. "עליו".

ה) בכל ההוצאות חוץ מה. הסר "כי".

ו) ק. ס. ה.: "הזאת" ותקנתי עפ"י מ.

ז) ה. הסר "הזמן" והוספתי עפ"י ק. ס. מ.

ח) ס. מתקן "אחריהם" ושעות בידו מ.: "בעדכם".

שורה ה: לא יכלו אל יותר מן הדמיון. ר"ל האומות תוכלנה רק לחקות את החיצוניות של עבודת אלהים שלנו.

שורה י: ולא נשתנה ענינם. ר"ל אף כי חרב היכלם בכל זאת מצבם החמרי והמדיני לא נשתנה ע"י זה, כי מצבם של כל העמים תלוי בטבע ובמקרה בעוד שאצל ישראל הכל תלוי בהשגחה פרטית.

שורה יג: אשר הוא בית מקדשנו. וכן נאמר במדרש רבה איכה בפתיחה: כי נגע עד לבך זה בית המקדש כמה דאת אמר: והיו עיני ולבי שם כל הימים.

1 וארם ופלשת וכשדים ומדי ופרס והכרהמיים והצביים, וזולתם רבים.
 2 לך. אמר החבר: ואל תחשוב כי מה שסייעתיך בז בריך
 הודאה ממנו שאנחנו כמו הדבר המת, אבל יש לנו
 התחברות בענין ההוא האלהי בתורות אשר שמם ברית בינינו
 5 ובינו, כמילה שנאמר בה א): „והיתה בריתי בבשרכם לברית
 עולם“, והשבת שנאמר בה ב): „כי אות היא ביני וביניכם
 לדורותיכם“, מלבד ברית אבות וברית התורה אשר כרת אתנו
 פעם אחת בחורב ושניה בערבות מואב, עם הגמול והעונש
 התלויים בה, הנזכרים בפרשת כי תוליד בנים ג), ומה שהודרג
 10 מפניו ד) וכמו פרשת והיה כי יבאו עליך ה) ושירת האוינו וזולתי זה.
 ואין אנחנו במעלת המת, אך אנחנו במעלת החולה הנשהף
 שנתיאשו מרפואתו כל הרופאים והוא מקוה רפואה מצד המופת
 ושנוי המנהג, כמו שאמר הכתוב ו): „התחיינה העצמות האלה“,
 וכמשל ז) המאמר ב„הנה ישכיל עבדי“ מן „לא תאר לו ולא הדר
 15 וכמסתר פנים ממנו נבזה ולא חשבנוהו“ ח), ר"ל שהוא ט) משנוי
 הנראה ורוע מראהו, כמו הדברים המטונפים שיש לאדם
 אסטניסות להביט אליהם ומסתיר פניו מהם, נבזה וחדל אישים
 איש מכאובות וידוע חולי.

16 אמר הכוזרי: ואיך יהיה זה משל לישראל והוא אמר:
 20 „אכן חליינו הוא נשא“ וישראל לא מצא אותם מה
 שמצאם כי אם בעונותם.

17 אמר החבר: ישראל באומות כלב באברים, הוא רב
 23 חלאים י) מכלם ורב בריאות מכלם.

א) בראשית י"ז יג.

ב) שמות ל"א י"ג.

ג) דברים ד' כ"ה.

ד) „ומה שהודרג מפניו“ חסר בכל ההוצאות הויך מה וצ"ל עפ"י פ.

ה) דברים ל' א'.

ו) יחזקאל ל"ז ג'.

ז) כל ההוצאות: „ונשלם“ ותקנתי עפ"י מ.: „וכאלמתל אלמצרוב“.

ח) ישעיה כ"ב ו"ג והלאה.

ט) „שהוא“ חסר בכל ההוצאות והוספתי עפ"י מ.

י) ק. פ. ואהר: „הליים“.

שורה כב: ישראל באומות כלב באברים. הרעיון הזה נמצא בזהר פ' פנחס דף
 רכ"א: „והכי אנון ישראל בין שאר עמין כלבא בין שיפין“ ונמצא ג"כ
 בגשמת חיים לר' מנשה בן ישראל א' ג'.

1 לז. אמר הכוזרי: הוסיף לי עוד ביאור.

לח. אמר החבר: שהוא בחלאים א) מתמידים, הפונעים ב) אותו בכל עת, מדאגות ויגונות ופחד ונטירה ושנאה ואהבה וסכנות, ומוגו עם העתים בהפוך ובשנוי מתוספת 5 ומגרעת הנשימה ג) מבלעדי המאכלים הרעים והמשתה הרע והתנועות והטרחים והשינה והקיצה, כלם פועלים בו, וזולתו מן האברים במנוחה.

לט. אמר הכוזרי: כבר נתבאר לי איך הוא רב חלאים מכל האברים ד), ואיך ה) הוא רב בריאות מכלם.

10 מ. אמר החבר: היתכן שתתעכב בו ליחה שתעשה בו מורסא או סרטן או תבלול או חבורה או בטול ההרגשה או רפיון, כאשר יתכן ו) בשאר האברים?

מא. אמר הכוזרי: זה לא יתכן, כי ביותר מעט מזה יהיה המות, ושהלב בזכוך הרגשתו מפני זכות דמו ורב כחו 15 הוא מרגיש בדבר המועט שיפגעהו ודוחה אותו מעליו בעוד שתשאר בו יכולת לדחות, וזולתו איננו מרגיש בהרגשתו ומתעכבת בו הליחה עד שיעשו ממנה החלאים.

18 מב. אמר החבר: א"כ שערו ו) והרגשתו הם מביאים עליו

- (א) מ: „אלקלב פיה אמראץ” – „הלב בו חלאים מתמידים”.
 (ב) כל ההוצאות: „ופונעים” ותקנתי עפ”י מ.
 (ג) מ: „מן נפס זאיד או נאקץ” ותקנתי עפ”י הורוביץ: „הנשימה”.
 (ד) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפות: „באר לו” ואיננו במ.
 (ה) כל ההוצאות: „איך” ותקנתי עפ”י מ.
 (ו) ק. מ. מוסיפ’: „להתעכב” ואיננו במ.
 (ז) ק. מ. ואהר’: „צערו” מ: „פשעורה”.

שורה ב: שהוא. כלומר הלב.

שורה ד: ומוגו עם העתים. ר”ל מוג או מצב הלב שונה הוא לעתים שונות.

שורה יא: תבלול. עפ”י המשנה בכורות פ”ו מ”ב הוא קרום לבן היוצא מהלבן שבעין ונכנס בשחור. לדעת מוסקאטו ארבעה החלאים הנזכרים פה יסודם בארבע ליחות שבגוף האדם: ירוקה, שחורה, לבנה אדומה.

שורה יד: ושהלב. ר”ל ומשום שהלב.

שורה יח: שערו, כמו השערות והוא שם נרדף להרגשתו (מוסקאטו).

1 רב החלאים, והם הסבה לדחותם מעליו בהתחלת פגיעתם קודם שיתישבו.

מג. אמר הכוזרי: כן הוא.

מד. אמר החבר: וכן הענין האלהי ממנו כמעלת הנפש מן הלב, ועל כן אמר א): „רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם“, ואלה הם החלאים, אבל הבריות מה שאמרו רבותינו: „מוחל לעונות עמו ב), מעביר ראשון ראשון“ ג), כי איננו מניח עונותינו להתעכב עלינו ויהיו גורמים לאבדנו לגמרי, כאשר עשה להאמורי שאמר 10 עליו ד): „כי לא שלם עון האמורי עד הנה“, והניחו עד שהתחזק חולי עונותיו והמית אותו. וכאשר הלב משרשו ועצמו זך ה) שוה המוג דבקהו) בו הנפש החיה, כן ישראל מצד שרשם ועצמם ז), וכאשר ישיג הלב משאר האברים חליים מתאוות חכבד ותאצטומכא והביצים מרוע מזגם, כן ישראל ישיגום 15 החלאים מהתדמותם בגוים, וכמו שאמר ח): „ויתערבו בגוים 16 וילמדו מעשיהם“. ואל יהי רחוק בעיניך שיאמר בכמות זה:

- א) עמוס ג' ב'.
 ב) כל ההוצאות מוסיפו: „ישראל“ ואיננו במ. וכן איננו בנוסח התפלה שלנו. עיין קאססעל בהערותו.
 ג) ראש השנה י"א ע"א.
 ד) בראשית ט"ז ט"ז.
 ה) ק. ס. חסר: „זך“.
 ו) ס. : „להרבק“ ושעות הוא.
 ז) ס. מוסיף: „ידבק בהם הענין האלהי“.
 ח) תהלים ק"ו ל"ה.

שורה ב: קודם שיתישבו. ר"ל קודם שיכו שרש ויתישנו.
 שורה י: והניחו עד שהתחזק חולי עונותיו. בתלמוד סוטה ט' ע"א נאמר בדרך כלל: „אין הקב"ה גפרע מן האומה עד שתלוחחיה. אין הקב"ה גפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו“ ור' יהודה הלוי מדמה שעם ישראל הוא יוצא מן הכלל, רעיון כזה נמצא גם בחשמונאים ב' ו' י"ג (עיין רש"י לשמות ל"ב ל"ד. עבודה זרה ד' ע"א, עקרים ד' ל"ח).

שורה יג: מתאות הכבד. מוסקאטו מביא בזה את מאמר הוחר (פנחס): „מן כבד נפקין כל מרעין וכל מכתשין לכל שייפי גופא וביה שריין. לב איהו זכין מכולא מינה נפקין כל טב וכל בריאותא דשייפין כלהו“. עיין להלן מאמר ד' סימן כ"ה.

1 „אכן חליינו הוא נשא א“, ואנחנו בצרה והעולם במנוחה, והצרות המוצאות אותנו סבה לתקנת תורתנו ובור הבר ממנו ויציאת הסיגים מתוכנו, ובבורנו ותקוננו ידבק הענין האלהי בעולם, כמו שידעת כי היסודות נהיו להיות מהם המוצאים 5 ואח"כ הצמת ואח"כ החיים ואח"כ האדם ואח"כ סגולת האדם, והכל נהיה בעבור הסגולה ההיא להדבק בה הענין האלהי, והסגולה ההיא בעבור סגולת ב) הסגולה, כמו הנביאים והחסידים. ועל זה הדרך נסדר מאמר האומר ג): „תן פחדך ה' אלהינו על כל מעשיך“, ואחר כן „תן כבוד לעמך“, ואחר כן „צדיקים 10 יראו וישמחו“, מפני שהם סגולת הסגולה.

מה. אמר הכוזרי: כבר העירות החבר ודמית, והטבת להעיר ולדמות, אבל היה צריך שנראה בכם מהפרושים והעובדים יותר ממה שהם בזולתכם.

מז. אמר החבר: כמה קשה ר) עלי שכחתך מה שהקדמתי לך 15 מן השרשים והודית אתה בהם. הלא הסכמנו, כי לא יתכן להתקרב אל האלהים כי אם במעשים מצווים מאת האלהים, התהשוב כי הקורבה היא השפלות והכניעה והדומה להם? מז. אמר הכוזרי: כן עם הצדק. וכן אני הושב, וכן קראתי ה) בספריכם, כמו שאמר ו): „מה ה' אלהיך שואל מעמך כי 20 אם ליראה“. ואמר ז). „מה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט 21 ואהבת הסד“, וזולת זה הרבה.

- (א) מ. מוסף: „ומכאובינו סבלם“.
 (ב) ק. ה. הסר: „סגולת“ ותקנתי עפ"י מ. „מן אנל צפוח אלצפוח“ וכן תקן בלוצקי. עיין הרוביין.
 (ג) תפלת ראש השנה.
 (ד) מ. מ.: „לקד יעז“.
 (ה) מ. מ.: „הכדא אטן קראתה“ = „כן אני הושב שקראתי“.
 (ו) דברים י' ו"ב.
 (ז) מיכה ו' ח'.

שורה ב: ובור הבר ממנו. ר"ל לבור את הנקי והוך שבתוכנו. וסלוצקי פירש להפך שבר הוא כמו בער ואיננו כן עפ"י המקור הערבי.
 שורה יד: מה שהקדמתי לך. לעיל מאמר א' סימן ע"ט וצ"ז.
 שורה יז: כן עם הצדק. ר"ל השפלות והכניעה הן קורבה לאלהים אך בתנאי שיחובר להם הצדק (מוסקאוו, ר' ישראל הלוי ובוקסטורף נגר קאסעל).

1 מ.ח. אמר החבר: אלה והדומה להם הם החקים השכליים, והם הקדמות והצעות לתורה האלהית, קודמות לה בטבע ובזמן, אי אפשר בלעדיהם בהנהגת איזו קהלה שתהיה מבני אדם, עד שקהל הלסטים אי אפשר שלא יקבלו הצדק 5 ביניהם, ואם לא, לא היתה מתמדת חברתם. וכאשר הגיע המרי מבני ישראל אל ענין, שהקלו בתורות השכליות והמנהגיות, אשר אי אפשר מבלעדיהם לכל קהלה, כאשר אי אפשר לכל יחיד מבלעדי הדברים הטבעיים מאכילה ושתיה ותנועה ומנוחה ושינה ויקיצה, והחזיקו עם זה בעבודות מקרבנות א' זולתם 10 מן התורות האלהית השמעיות, הסתפק, מהם בפחות, ואמר ולואי שתשמרו התורות ששומרים אותם הפחות שבקהלות, והקל שבהם ב' מהצדק ג' והדרך הטובה וההודאה בטוב הבורא, כי התורות האלהיות לא תשלמנה אלא אחר השלמת התורות המנהגיות והשכליות, ובתורות השכליות קבלת הצדק 15 וההודאה בטוב הבורא, ומי שלא החזיק באלה איך מחזיק בקרבנות ובשבת והמילה זולתם, ממה שאין השכל מחייבו ולא מרחיקו, והם התורות אשר בהם התיחדו בני ישראל תוספת על השכליות, ובהם היה להם יתרון הענין האלהי. ולא ידעו איך יתחייבו אלו התורות, כאשר לא ידעו, איך 20 ירד כבוד ה' ביניהם ואש ה' על קרבנותם, ואיך שמעו דבור 21 האל, ואיך אירע להם כל מה שאירע, ממה שאין הדעות

- (א) כל ההוצאות: "בקרבנות" ותקנתי עפ"י מ. : "מן אלקראביו".
 (ב) כל ההוצאות: "מקבלת" מ. : "ואדונהא" ועיין הירשפלד בהערותו.
 הורנביץ מתנגד לתקיננו.
 (ג) כל ההוצאות: "הצדק".

והכתוב הראשון שהיא מביא הוא ראייה בעד השפלות והכניעה, והשני בעד הצדק (עשות משפט ואהבת חסד).
 שורה ב: לתורה האלהית. כמעט כל הפילוסופים שלנו בימי הבינים (רס"ג אמונות ודעות מאמר ג' ר' בחיי חובת-הלבבות בהקדמה) מחלקים את המצית לשלש מחלקות: (א) מצות שכליות, חקי המוסר שהשכל או הטבע מחייב אותם. (ב) מצות מנהגיות שיסודם בחיים הצבוריים והמדיניים (ג) מצות שמעיות או אלהיות, הם המצות שהן למעלה מן השכל וחייבים אנחנו בהן עפ"י הקבלה. שתי המחלקות הראשונות קורא כאן ר' יהודה הלוי בשם שכליות בנגוד להמצות השמעיות. (עיין תורות הנפש לר' בחיי עמוד 23).

1 מקבלות אותו לולא המעמדות וראות העין אשר אין בו מדחה. ועל הדרך הזה נאמר להם א: „ומה ה' דורש ממך“, „ועולותיכם ספו על זבחיכם, ב, וזולת זה ממה שדומה לו. היתכן שיתזוק הישראלי בעשות משפט ואהבת חסד, ויעזוב המילה והשבת 5 ותורות הפסח ג: ושאר התורות, ויצליח ד.

ב.מ. אמר הכוזרי: לא, כפי אשר הקדמת. אבל על ה דעת הפילוסופים יהיה אדם חסיד ולא ירגיש באיזו דת שיתקרב, אם בהתייחד או בהתנצר או בזולת זה, או בדבר שיבדה לעצמו. וכבר שבנו אל ההקשה והסברה השכלית וההתחכמות, 10 ויהיו כל בני אדם משתדלים לקבוע תורה במה שמביאה אליו הקשתם, וזה בטל.

ג. אמר החבר: ותורת משה לא העבירה אותנו בפרישות, אך בדרך השוה, ולתת לכל כח מכחות הנפש והגוף חלקו בצדק מבלי רבוי ו) בכח אחד, קצור בכח אחר, ומי שנמטה 15 עם כח התאוה קצר בכח המחשבה, ובהפך. ומי שנמטה

(א) דברים י"י י"ב.

(ב) ירמיהו ז' כ"א.

(ג) מ. חסר: „ותורות הפסח“.

(ד) ס. : „ויצלה“.

(ה) ק. ס. ואחר' חסר: „על“.

(ו) כל ההוצאות חייג מה. מוסיפ': „כי הרבוי“ ואיננו במ.

שורה ב: ועל הדרך הזה נאמר להם. ר"ל יען כי הם עזבו את המצות השכליות וההזיקו רק בעבודת וקרבנות, אשר הם מצות שמעיות, נאמר להם שיותר טוב אם יקימו הם את חקי המוסר, כלומר המצות השכליות אשר גם הקהלות הפחותות מקימות אותן.

שורה ג: היתכן. כלומר אחר כל מה שאמרתי, היתכן שיקים הישראלי רק חקי המוסר וישאר ישראלי, כי הלא רק המצות השמעיות הם יתרון לישראלי על שאר האנשים.

שורה ז: ולא ירגיש באיזו דת. ר"ל אין הוא שם לבו לזה ואיננו מבדיל בין הדתות, כי כלן שוות אצלו וכמו שאמר הפילוסוף לעיל מאמר א' סימן א'.

שורה ט: וכבר שבנו. ר"ל אם נלך בדרך הפילוסופים, אז אנו באים סוף כל סוף לסברות והקשים ודמיונות, ולכל אדם תהיה תורה מיוחדת.

שורה יב: ותורת משה... הכוזרי הודה כבר להחבר שהישראלי חייב במצות המקובלות, והחבר בא עתה לבאר בפרטיות את שאלת הכוזרי (סימן מ"ה), מדוע אין פרושים אצל ישראל.

שורה יד: ומי שנמטה עם כח התאוה. ר"ל מי שהולך אחר תאוות לבו נחלש

1 עם הנצחון קצר בזולתו. ואין רבה תענית עבודה למי שתאזנתיו
 חלושות א) וכחותיו חלושים וגופו רזה, אבל טוב שיעדן גופו ב),
 ולא המעטת הממון עבודה, כאשר יודמן מן המותר מבלי
 יגיעה ולא יטרידהו קנותו מן החכמה והמעשים הטובים, כל
 5 שכן למי שיש לו טפול ובנים, ומאוויו להוציא לשם שמים,
 אך הרבוי יותר נכון לו. וכללו של דבר, כי תורתנו נחלקת
 בין היראה והאהבה והשמחה, תתקרב אל אלהיך בכל אחת
 מהנה, ואין כניעתך בימי התענית יותר קרובה אל האלהים
 משמתך בימי השבתות והמועדים, כשתהיה שמתך בכונה
 10 ולב שלם. וכמו שהתחנונים צריכים מחשבה וכונה כן השמחה
 במצותו ובתורתו צריכים מחשבה וכונה, שתשמח במצוה עצמה
 מאהבתך המצוה בה ותכיר מה שהטיב לך בה, וכאילו אתה
 בא באכסנייתו קרוא אל שלחנו. וטובו, ותודה על זה במצפון
 ובגלוי, ואם תעבור בכך השמחה אל הנגון והרקוד היא עבודה
 15 ודבקה בענין האלהי ג). ואלה הדברים לא הניחה אותם ד)
 התורה מופקרים, אבל כלם תחת מסורת, מפני שאין ביכולת
 בני אדם לחלק תקנות כחות הנפש והגוף, ושיעור ג) מה
 שראוי להם מהמנוחה והתנועה, ושיעור מה שתוציא הארץ
 עד שתשבות בשמיטה ויובל וינתן ממנה המעשרות, וזולתי זה.
 20 וצוה על שביתת השבת ושביתת המועדים ושביתת הארץ.

א) מ. : "למן כאן כאמל אלשהואת סקטהא צעיף אלברן" = להשלם
 בתאוות שמהלישין (שמשתקן) גוף רזה". עיין הירשפלד.
 ב) מ. : "בל אלתנעם הנא נקץ וחדר" עיין הירשפלד.
 ג) מ. : "בינך ובין אלאמר אלאלאה". = "בינך ובין הענין האלהי".
 ד) ק. ס. ואהר' : "אותה".
 ה) כל ההוצאות הויך מה. : "ושיער" מ. : "ותקדיר".

אצלו השכל ולהפך, מי שעוסק הרבה בדברים עיוניים מחליש ע"י זה
 את תאוותיו יותר מדאי.

שורה א : עם הנצחון. ר"ל מי שנוטה אחר תאוותו לנצח ולעמוד על דעתו.
 שורה ד : ולא יטרידהו קנותו מן החכמה. ר"ל אם קנין הממון איננו מטריד
 ומפריע אותו מחכמה ומעשים טובים.
 שורה ו : אך הרבוי. ר"ל רבוי הממון יותר טוב בעד איש כזה.
 שורה טז : מופקרים. ר"ל שכל איש יעשה הישר בעיניו.
 שם : מפני שאין ביכולת בני אדם. ביותר ביאור ידבר מזה להלן בסימן נ"ו.

1 והכל זכר ליציאת מצרים וזכרון למעשה בראשית, מפני ששני הענינים דומים מפני שנעשו בחפץ האלהים לא במקרה ולא בטבע. וכאשר אמר יתברך א': "כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך", "השמע עם קול אלהים", "או הנסה אלהים".

5 והיתה שמירת השבת היא בעצמה ההודאה באלהות, אבל כאלו היא הודאה בדבור מעשי ב', כי מי שמקבל מצות שבת בעבור שבה היה כלות מעשה בראשית, כבר הודה בחדוש מבלי ספק, ומי שהודה בחדוש הודה במחדש העושה יתברך, ומי שלא קבלה יפול בספקות הקדמות ולא תוך אמונתו לבורא 10 העולם. אם כן שמירת מצוות ג' השבת מקרבת אל הבורא יותר מהפרישות והנזירות. וראה היאך שב הענין האלהי הדבק באברהם ואחר כן בהמון סגולתו ובארץ הקדושה, מביא האומה ד' מדרגה אחר מדרגה, ונוהר בזרע עד שלא נמלט מהם אחד, והניח אותם בטוב שבמקומות והפורי שבהם ה' 15 והרבים הרבוי ההוא המופלא, עד שהעתיק אותם ונטעם 16 באדמה הראויה לסגולה, ונקרא אלהי אברהם ואלהי יצחק ו

(א) דברים ד' ל"ב.

(ב) ק. ס. : הודאה מעשית" ה. : "הודאה בדבר מעשי" ותקנתי עפ"י מ. : "אקראר בנטק עמלוי" ועיין הורוביץ.

(ג) בכל ההוצאות הסר: "מצוות" והוספתי עפ"י מ. : "בפראץ אלסבת" זעין הורוביץ.

(ד) כל ההוצאות "הענין" ותקנתי עפ"י הורוביץ וכן נהוץ לתקן במ. : "אלאמב" במקום "אלאמר".

(ה) כל החוצא': "והפרם" ותקנתי עפ"י מ. ועיין גולדציחר.

(ו) מ. : "ואלהי הארץ".

שורה ז' : כבר הודה בחדוש. דעה זו נמצאת אצל כל חכמי ימי הבינים. הראב"ע לשמות ל"א י"ב אומר; "והנה העושה מלאכה בשבת מכחש הוא במעשי בראשית" הרמב"ם כמו"ג ה"ב פל"א; "ולזה צונו בתורה להגדיל זה היום כדי להתקים יסוד הרוש העולם" (עיין מו"ג ה"ג פל"ב וקאסעל בהערות).

שורה יג' : ונוהר בזרע. בזרעם של אבותם יצחק ויעקב וכמו שאמר לעיל מאמר א' סימן פ"ג : ולא נמלט מזוהם איש ולא ברח אל ארץ אחרת. שורה יד' : והניח אותם בטוב שבמקומות. כונתו על ארץ גושן אשר היא היתה טוב ארץ מצרים.

שורה טז' : ונקרא אלהי אברהם. ר"ל כמו שנקרא יושב הכרובים אעפ"י שמלא כל הארץ בבודו כן נקרא אלהי אברהם אעפ"י שהוא אהין כל הארץ

1 כאשר נקרא יושב הכרובים ויושב ציון א' ושוכן ירושלים, לדמותם בשמים ב', כמו שאמר ג': "היושבי בשמים", מפני הראות אורו באלה כהראותו בשמים, אך במצוה עם ד' ראויים לקבל האור ההוא, והוא מאציל אותו עליהם, ונקרא זה ממנו 5 אהבה. והיא אשר נקבעה לנו ונתחייבנו להאמינה ולהודות ה' עליה באהבת עולם אהבתנו, כדי שנשים אל לבנו שהתחלה ממנו לא ממנו אנהנו ו', כמו שנאמר בבריאת החי ע"ד הדמיון שהוא לא ברא את עצמו אך האלהים יצרו וחתקינו כאשר ראה חומר שראוי לצורה ההיא, כן הוא יתברך המתחיל 10 להוציאנו ממצרים להיות לו לעם סגולה ויהיה לנו למלך, כאשר הוא אומר ושונה ז': "אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים", ועוד שאמר ח': "ישראל אשר בכך אתפאר".

נא. אמר הכוזרי: כמה יצא המאמר במקום הזה יציאה גדולה, ומחלה המליצה מחילה רבה שיהיה הכורא מתפאר בבשר. 15

- (א) ס. מתקן: "שוכן ציון" וכן א"נ, אבל איננו נחויץ.
 (ב) מ. מ.: "תשביהא להדה אלמואצע באלסמואת" = "לדמות אלה המקומות בשמים".
 (ג) תהלים קכ"ג א'.
 (ד) מ. מ. "בואסטה יסתחקון" המלה: "עם" נתוספה כנראה מאבן תבון בעבור הרבים: "יסתחקון".
 (ה) מ. מ.: "ונסבח ונשכר" = "לשבה ולהודות".
 (ו) ס. מוחק: "אנחנו" וטעות בידו.
 (ז) ויקרא כ"ב ל"ג במדבר ט"ו ט"א בשנוי קצת. ובנוסח זה לא נמצא כלל. המלה: "ושונה" חסרה במ.
 (ח) ישעיה ט"ט ג'.

לפי שעל הכרובים יראה אורו כמו בשמים, ועל האבות ובאמצעותם נתגלתה ג"כ אלהותו בארץ.

שירה א': ויושב ציון. לא נמצא במקרא וכונתו כנראה על הכתוב (תהלים ט' י"ב): זמרו לד' יושב ציון.

שירה ג': עם. כמו אנשים.

שירה יד': כמה יצא המאמר. ר"ל המאמר הזה יצא מדי פשוטו והמליצה הרשית לעצמה הופש גדול יותר מדאי בהשתמשה בהמבטא שהקב"ה מתפאר בישראל.

1 נב. אמר החבר: היתה זה קל א) בעיניך בכריאת השמש.
 נג. אמר הכוזרי: כן, מפני גודל מעשיה, מפני שהיא אחר
 הבורא הסבה בהויה, ובה ובבורה מסתדר הלילה והיום
 ופרקי השנה והווים ב) המוצאים והצמת והחיים, ובאורה הבהיר
 5. תהיה הראות והמראים הנראים, ואיך לא יהיה בריאתה תפארת
 לעושה אצל המדברים.

נד. אמר החבר: והלא אור הלבבות יותר דק ומעולה מאור
 הראות, והלא היו כל אנשי העולם בעורון ובתעות קודם
 בני ישראל, זולתי היחידים אשר זכרנום, והיה מהם עם,
 10. שאומרים שאין בורא ושאינ חלק מן העולם יותר ראוי שיהיה
 נברא משיהיה בורא, אך הכל קדמון. ועם אחר ג) אומרים
 שהגלגל הוא הקדמון ובורא הכל, ויעבדוהו, ועם אחר טוענים ד)
 שהאש הוא עצם האור והמעשים החזקים והמופלאים, והיא
 שראויה לעבוד, ושהנפש היא אש. ועם אחר עובדים זולת
 15. זה משמש וירח וכוכבים וצורות בעלי חיים נתלות בצורות
 16. הגלגל. ועם אחר עובדים מלכיהם או חכמיהם, וכלם מסכימים

א) ק"י: "נקל".

ב) כל ההוצא': "וההווים" ותקנתי עפ"י הורוביץ.

ג) ה.: "אחד".

ד) ק. ס. ואחר': "טועים" מ.: "ידעין" ועיין הירשפלד בהערותו.

שורה א: היתה זה קל בעיניך. כלומר אם אמר הכתוב שהקב"ה מתפאר בכריאת
 השמש לא היה זה קשה לך אעפ"י שגם בזה אין די התפארות להבורא,
 אשר אין קץ לגדולתו.

שורה ב: אחר הבורא. ר"ל הסבה השניה אחר הבורא שהוא הסבה הראשונה.
 שורה ד: והווים. ר"ל ונתהוים, ונבראים.

שורה י: שאין חלק מן העולם... ר"ל שכמו שנמנע שנאמר דרך משל שהארץ היא
 הבורא, כן הוא נמנע שתהיה הארץ נבראת.

שורה יב: שהגלגל הוא הקדמון. עפ"י הרמב"ם מו"ג ה"ג פמ"ה היא דעת הצאבה,
 אבל באמת זו היא דעת אריסטו בספרו "אודות השמים" ב' א', רק
 שאריסטו איננו אומר שנהוין לעבוד לגלגל, וזו היא הוספת הצאבה (קאססעל).
 שורה יג: שהאש הוא עצם האור. כונתו על הפרסים עובדי האש.

שורה טו: נתלות בצורות. ר"ל הנמצאות בצורות הגלגל, והם צורות י"ב מולות
 מלה שור, תאומים וכו'.

שורה טז: חכמיהם. מוסקאטו מביא כדוגמא הכתוב בדניאל ב' מ"ז: "באדין מלכא
 נבוכדנצר נפל על אנפיהו ולדניאל סגד ומנחה וניחוחהו אמר לנסכה לה".

1 שאין נראה בעולם דבר א) יוצא מן המנהג והטבע, עד אשר הפילוסופים אשר דק עיונם וזכה מחשבתם והודו בסבה ראשונית, אינה דומה לשאר הדברים, נטו בהקשתם, שאין לו מעשה בעולם כל שכן בחלקיות, שמרוממים אותו ומבדילים אותו 5 מידיעתם וקל וחומר שיחדש בהם חדוש. עד שנודככה הקהלה ההיא שהיתה ראויה לחול עליה האור ולעשות לה המופתים הנוראים ולשנות להם המנהגים, ונראה עין בעין כי יש לעולם מושל ושומר ומסדר ויוצר, יודע הקטון והגדול שבו וגומל על הטוב ומעניש על הרע, והיתה סבה להישרת הלבבות. וכל 10 מי שבא אחריהם לא יוכל לצאת מיסודותיהם, עד ששבו היום ב) כל יושבי העולם מודים בחדוש העולם ובקדמות לבורא העולם, ומופתם על זה בני ישראל ומה שנעשה להם ומה שנגזר עליהם.

נד. אמר הכוזרי: זה פאר גדול, ויש באור ג) שהוא פלא, 15 ובאמת נאמר ד): „לעשות לו שם עולם“, „ותעש לך שם כהיום הזה“ ה), לתהלה לשם ולתפארת ו).

נו. אמר החבר הלא תראה איך הציע דוד בשבח התורה כשהקדים ספור השמש במזמור ז): „השמים מספרים כבוד אל“, וזכר אורה הכולל ח) וזכות עצמה ויושר דרכה ויופי 20 מראיה, וסמך לזה: „תורת ה' תמימה משיבת נפש“, והתלוי בו, כאלו אמר אל תתמהו מן הספורים האלה כי התורה יותר בהירה וגלויה ומפורסמת ומועילה ומעולה, ולולא בני ישראל 23 לא היתה התורה, ועוד כי לא היתה מעלתם בעבור משה

א) מ. : „אתר ופעל“.

ב) ק. ס. ה. חסר : „היום“ והוספתי עפ"י מ. ונ"א.

ג) ק. ס. ואהר' : „בו אור“.

ד) ישעיה ס"ג יב.

ה) נהמיה ט' י'.

ו) דברים כ"ו י"ט.

ז) תהלים י"ט ב'.

ח) מ. : „עטום נורה“.

שורה יך: ויש באור שהיא פלא. זה הוא מבטא ערבי: „יש פתגם אשר הוא כקסם בפלא“, וכזה הוא גם הבאור שלך (עיין גולדציהר).

1 אבל מעלת משה היתה בעבורם, כי האהבה לא היתה כי אם בהמון זרע אברהם יצחק ויעקב, ובחר במשה להגיע הטוב אליהם על ידו. ואנחנו אין אנו נקראים עם משה אלא עם ה', כמו שאמר א': "עם ה' אלה", ו"עם אלהי אברהם ב".

5 ואין ראיות החוקים האלהיים ג) דקות המלות ונשיאות גביני העינים והעלם הבבות ד) בתחנה ובתפלה, ובתנועות ובמאמרים שאין אחריהם מעשים, כי אם ה) המחשבות הזכות אשר ראייתם מעשים, מטבעם שהם קשים על נפש האדם, אך הוא עושה אותם בתכלית התאוה ואהבה, בהליכה אל מקום מהמקומות

10 לחוג שלש פעמים בשנה, ומה שדומה ו) מן ההוצאות והטורח, והוא עושהו בתכלית השמחה והגילה, ובהוצאת מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני והראיון, ועויבת תבואות הארץ בשמטות ויובלים, והוצאות השבתות והמועדים ושבתתם, ומתנות בכורים ובכורות ומתנות כהונה וראשית הגו וראשית

15 עריסותיכם ו) מבלעדי הנדרים והנדבות, ומלבד מה שהוא חייב בו על כל זדון ושגגה, והשלמים, ומה שהוא חייב בו מן הקרבנות על המקרים אשר יפגעוהו מן הטומאות, על כל לידה שתהיה לו וכל זיבה וכל צרעת, וזולת זה הרבה. כל

19 זה במצוה מאת האלהים לא משכל בני אדם והתחכמותו.

א) יהזקאל ל"ו כ'.

ב) תהלים מ"ז י'.

ג) מ. : פלים דליל אלאמר אלא לאהי".

ד) כל ההוצאות מוסיפ': "והרבות" ומהקתי עפ"י מ.

ה) כל ההוצאות: "כי". מ. : = כי אם. "לבן".

ו) מ. : "ומה יתבע דלך" = "ומה שתלוי בזה".

ז) ק. מ. : "עריסות".

שורה א : אבל מעלת משה היתה בעבורם. דעה זו נמצאת כבר אצל חז"ל שמות רבה פמ"ב : "אמר הקב"ה למשה לך רד מגדולתך כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל". ובגמרא (תענית ל' ע"ב ובבא בתרא קכ"א ע"ב) : "ולא עם משה בלבד נדבר בזכותם של ישראל אלא עם שאר כל הנביאים לא נדבר עמהם אלא בזכותם של ישראל" (מכילתא וארא רש"י לדברים ב' ט"ו).

שורה ה : דקות המלות. ר"ל יופי המליצה וזכות המבטא בתפלה.

שורה ו : והעלם הבבות. ר"ל עצימת העינים.

1 ואין ביכולת הבשר לשער את זה על סדרו ומנהגו וערכו, לא יירא להכנס בו מכשול, כאלו שיער ישראל ושיער תבואת ארץ כנען צמחיה ובהמתה, ושיער שבט לוי. וצוה במדבר בערכים האלה, מפני שידע כי כשיסתדר הערך הזה, ישאר 5 ישראל עשירים ולא יחסר א' ללויים דבר, ולא יגיע הענין לדלות שבט או משפחה, כאשר צוה בשנת היובל לשוב הכל כאשר היתה בשנה ראשונה מחלוק הארץ, בחלוקים ודקדוקים, יצרו הספרים מהכילם ב'. ומי שהתבונן בהם יכיר שאינם ממחשבת בשר. ישתבח ויתרומם חושבם, לא עשה כן לכל 10 גוי ומשפטים בל ידעום. ונשאר הסדר הזה בשני הבתים כמו אלף ות"ק שנה ג', ואלו הלכו העם על הדרך הנכונה, היתה מתמיד כימי השמים על הארץ.

נז. אמר הכוזרי: אתם היום במבוכה ד' גדולה מאלה החובות הגדולות, ואיוז עדה תוכל לשמור כל הסדר הזה.

15 נח. אמר החבר: העדה שצופה ועונשה ה' לעתה בתוכה, ר"ל השכינה, הלא תראה מה שאמר יהושע ו': "לא תוכלו לעבוד את ה' כי אלהים קדושים הוא", וזה עם מה 18 שהיה בעדתו ז' מן החסידות והזהירות, בענין שלא נמצא

(א) ה. : "נהב" ותקנתי עפ"י מ. ס. ק.

(ב) ק. ס. ה. : "להכילם".

(ג) מ. מ. : "אלף ושלש מאות".

(ד) ס. ואחר': "במנוחה" עיון קאססעל בהערותו. (בתרגומו של ר' יהודה קרדינאל היה עפ"י ר' עזריה מן האדומים במאור עינים פל"ו: "בהשקט ומרגוע").

(ה) ק. ס. ואחר': "שעונשה". ס. : "ומעקבהא". "וגומלה" מהקתי מפני שאיננו במ.

(ו) יהושע כ"ד י"ט.

(ז) כל ההוצאות: "שהיתה בו עדתו" ותקנתי מפני שאין לו כל טעם.

שורה א: לא יירא. ר"ל היכול אדם לשער זה, ולא יירא שנפלה טעות בהשערותו. שורה טו: שצופה. כמו שמשגיחה, המשגיחה עליה. בסימן זה בא החבר לבאר בפרטיות את הרעיון (מאמר א' סימן צ"ה ומאמר ב' סימן ל"ב) שישראל יען כי הבורא קרוב להם גענשים על כל חטא קל.

שורה יז: עם מה שהיה. ר"ל אף על פי שהיתה עדתו כל כך זהירה במצוות עד שלא נמצא בה רק איש אחד שמעל בחרם.

1 בהם עובר בחרם יריחו וזלת עכן לבדו משש מאות אלף איש, והיה מעניש לעתו על כל א' מה שהיה, ומה שהיה מעונש מרים בצרעת ועונש נדב ואביהוא ועונש עוזא ועונש אנשי בית שמש כי ראו בארון ה', והיה ב' ממופתי השכינה שיראה 5 החרון ג' המעט על ד' העונות לעתם בקירות והבגדים, וכאשר יחזק ה' הענין יראה בגופים על מדרגות מן החזק והחולשה, והכהנים מועמדים לחכמה הזאת הדקה, להכיר מה ממנה אלהי, ומצפים בו שבועים כאשר צפו במרים, ומה ממנו מזגי, מתישב ובלתי מתישב, והיא חכמה מופלאה הזהיר עליה 10 הבורא יתברך במה שאמר ו': "השמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות ככל אשר יורו אתכם הכהנים הלויים".

נמ. אמר הכוזרי: היש אצלך בזה דברים מספיקים ומקרבים ו'?

ס. אמר החבר: כבר אמרתי לך שאין ערך בין שכלנו ובין הענין האלהי, וראוי שלא נטרח לבקש עלת אלה הגדולות 15 והדומה לזה. אבל אני אומר אחר בקשת המחילה מבלתי שאגזור שהוא כן, שאפשר שתהיה הצרעת והזיבות תלויות בטומאת המת, כי המות הוא ההפסד הגדול, והאבר המצורע 18 כמת והזרע הנפסד כן, מפני שהיה בעל רוח טבעי מוכן להיות

- (א) "על כל" הוספתי עפ"י מ': "עלי נמאעה".
 (ב) כל ההוצאות: "ומה שהיה" ותקנתי עפ"י מ'. והורוביץ.
 (ג) "החרון" הוספתי עפ"י מ'. והורוביץ.
 (ד) כל ההוצאות: "מן" ותקנתי עפ"י מ'. והורוביץ.
 (ה) ק. ה.: "ידבק" ס.: "ירבה" מ.: "ואדא קוי" ועיין הורוביץ.
 (ו) דברים כ"ד ה'.
 (ז) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפ': "אותם לשכל" ואיננו במ.

שירה ז': מועמדים. נועדים ומיוחדים לזה.
 שורה ח': ומה ממנו מזגי. ר"ל רק הנגעים הנזכרים בתורה הם עונש מה' והם סימן לחטא כמו שאמרו חז"ל (ברכות ה' ע"ב): "כל מי שיש בו אחת מד' מראות נגעים הללו אינו אלא מזבח כפרה", אבל יש עוד נגעים אחרים הבאים מרוע המזג והשחתת הליחות בגוף האדם, והכהן צריך לחלק ביניהם.

שורה ט': מתישב ובלתי מתישב. ר"ל החכמה לחלק בין צרעת נושנת ואינה נושנת (א"ג וק").

שירה יב': ומקרבים. ר"ל מקרבים אך השכל.
 שורה יג': כבר אמרתי. לעיל מאמר א' סימן ע"ח וצ"ט ומאמר ב' סי' כ"ו ומ"ה.

1 טפה שיהיה ממנה אנוש, והפסדו כנגד כח החיות והרוח, ואיננו משיג בהפסד הזה לרב דקותו אלא בעלי הרוחות הדקות והנפשות החשובות, המשתדלות להדבק באלהות והנבואה א) או בחלומות האמתיות ב) והמראות הברורות. ועוד 5 יש עם ג) שימצאו כובד בעצמם בעוד שלא רחצו מקריים, וכבר נוסה, שמפסידים במגעם הדברים הדקים, כפנינים והיינות, ורובנו משתנה מקרבת המתים והקברות, ומתבלבלת נפשנו זמן מה בבית אשר היה בו מת, ומי שהוא עב הטבע אינו משתנה לזה. כאשר אנחנו רואים דמיון זה בשכליות, מי 10 שהוא מבקש לזכות מחשבתו ד) בחכמות המופתיות, או זכות נפשו לתהנה ולתפלה ה) ימצא היוק משיבת הנשים, וחברת הליצנים והתעסק בשירי האהבה והשחוק.

סא. אמר הכוזרי: זה מספיק לי בהסתפק הנפש למה זה מטמא המותר העצמי הזה ו), רוצה לומר הזרע, 15 וכלו רוח, מה שאיננו מטמא השתן והצואה עם כיעור ריחו ומראהו ועם רובו, ונשאר עלי צרעת הבית והבגד.

סב. אמר החבר: כבר אמרתי לך, כי זה מחקי כחות ו) השכינה, כי היתה בישראל במעלת ח) הרוח בגוף האדם, 18

א) בכל ההוצאות חוץ מה. חסר: "והנבואה" הורוכיין: "בנבואה".

ב) ס: "האמתות".

ג) כל ההוצאות חוץ מה: "טעם" מ: "קום".

ד) ק. ס. ואחר: "נפשו ומהשבתו".

ה) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפות: "מוצא לנפשו (נ"א: מוצא נפשו) למזונות (במזונות) העבים ובתוספת המאכל והמשתה היוק וכן". ואיננו כמ.

ו) ה. ק. חסר: "הזה" ס: "זה המותר העצמי".

ז) ק. ס: "כי זה מריחוק כחות השכינה".

ח) ק. ס. ה: "במעלת" ותקנתי עפ"י מ.

שורה א: כנגד כח החיות. ר"ל מתנגד לכח החיות.

שורה ב: ואיננו משיג. סבת כל הטומאות הוא הפסד הסדר בחיים ובעולם, אבל רק אנשים בעלי רוח געלה מרגישים בזה ההפסד של הסדר העולמי.

שורה ג: וכבר נוסה. ר"ל הנסיון הורה, שמי שראה קרי מפסיד במגעו הדברים הדקים. רעיון זה כמעט במלים שוות נמצא בספר תורות הנפש המיוחס לר' בחיי עמיד 58.

שורה יג: בהסתפק. בספקות הנפש.

שורה יד: המותר העצמי. ר"ל העודף והיתרון שנתתה בגוף האדם וקבל צורת הזרע.

1 מועילה אותם החיות האלהית ונותנה להם זיו והדר בגופותם
 ובתכונותם ובמשכניהם, ובעת שמתרחקת מהם, מסתכלת עצתם
 ויתכערו א) גופיהם וישתנה יופים, וכשהיא מתרחקת מיחידים
 נראה על כל איש ואיש ב) סימן התרחק אור השכינה ממנו,
 5 כאשר נראה התרחק הרוח פתאום בעבור פחד או דאגה משנות
 הגוף, ונראה בנשים ובנערים בעבור חלישות רוחם, שיעשו
 בגופותם מקומות שחורים וירוקים מהיציאה בלילה, והם מיחדים
 זה אל השדים, ואפשר שיקרה מזה ומראות המתים וההרוגים
 חליים קשים בגוף ובנפש.

10 סג. אמר הכוזרי: אני רואה תורתכם נכלל בה כל דק ועמוק
 מהחכמות, מה שאין כן בזולתה.

סד. אמר החבר והסנהדרים היו מצווים שלא תעלם מהם
 חכמה מהחכמות האמתיות והדמיוניות וההסכמיות, עד
 שהכשפים והלשונות היו יודעים. ואיך ימצאו תדיר שבעים
 15 זקנים חכמים, אם לא תהיינה החכמות מתפשטות קיימות באומה,
 ובעת שימות זקן אחד, יעמוד אחר תחתיו כמוהו. ואיך לא
 יהיה זה, וכלם צריכים אליהם בתורה: הטבעיות, מהם צריכים
 אליהם בעבודת הארץ, לדעת הכלאים ולהזהר מהשביעית
 והערלה, ובהכרת הצמח ומינוי, כדי שישארו על מה שנבראו
 20 עליו ולא יתערב מין במין. חכמה גדולה, אם השעורה
 21 הנקראת ג) כנדרום ד"מ ממין השעורה, או השיפון ממין חטה,

א) כל ההוצאות הויץ מה: "ויתכערו".

ב) כל ההוצא: "על אדמת האיש ההוא" ותקנתי עפ"י מ. (גולדציהר).

ג) ק. ס. ואחר: "נקראת".

שורה יג: חכמות אמתיות. כגון הרפואה והחשבון ותקופות ומזלות. דמיוניות כגון
 אסטרולוגיה, אצטגנינות ואלכימיה (עיין רלב"ג מלחמות ד' מאמר ב'
 פ"ו). הסכמיות כמו הלשונות, השירה, והמוסיקה. וכן אמר הרמב"ם
 (הלכות סנהדרין פ"ב פ"א): "אין מעמידין בסנהדרין. אלא אנשים
 חכמים ונבונים מופלגים בחכמת התורה בעלי דעה מרובה ויודעים קצת
 משאר חכמות כגון רפואות וחשבון ותקופות ומזלות אצטגנינות ודרכי
 המעוננים והקוסמים".

שורה כ: ולא יתערב מין במין. וכן כתב הרמב"ן לויקרא י"ט י"ט: "המרכיב ב'
 מינים משנה ומכחיש במעשה בראשית, כאלו יחשוב שלא השלים הקב"ה
 בעולמו כל הצורך ויתכוין הוא לעזור בבריאתו של עולם".

I או הכרבתור ממין הכרוב, וידיעת כחות שרשיהם ושיעור
 הפשטם בארץ, ומה שישאר לשנה אחרת ומה שאינו נשאר,
 לדעת כמה יונח בין מין למין במקום ובזמן, ובהכרת מיני
 החיים לענין הזה, ולענין אחר, במה שיש לו ארס ומה א
 5 שאין לו ארס, וידיעת הטרפות אשר היא יותר דקה מכל מה
 שזכר אותו אריסטו מידיעת ממיית החיים, להרחיק מאבילת
 המתה, ובמעט אשר נשאר בידינו מן החכמה הזאת מה
 שהדעות תמהות עליו. ובידיעת המומים אשר בעבורם מתעכבים
 הכהנים מעבודה ומומי הבהמות, שאינן ראויות לקרבן, והבדלת
 10 מיני הזיבות לאיש ולאשה, וכמות ב הקפי הנדות, ובפרטיו
 חכמות ג שאין בשר ודם יכול עליהן בדרך סברתו מבלי עזר
 אלהי. ובחכמת הגלגלים והליכותם, מה שהעבור קצת תולדותיה,
 וגדולת מעלת תוכן העבור ידועה, ומה שנקבע בה לאומה
 זאת הדלת החומר החזקת הצורה. ואיך איננה כן, והיא איננה
 15 מורגשת בין האומות ממיעוטה ודלותה וגלותה, ומחברת אותה
 שארית התורה האלהית חבור שהם בו כאחד. ומן המופלא
 שבה, העבור על העיקר המקובל מבית דוד מתקופת לבנה
 שלא נשתנה מכמה אלפים ומאות שנים, וכבר נשתנו קבועי
 הקובעים מיון וזולתם והוצרך בהם לתקון ותוספת אחר מאה
 20 שנה, וזה נשאר על אמתתו מפני שהוא נתלה בנבואה. ואלו
 היה נכנס שום שנוי בחלק אחד בעיקר, היה היום ההפסד
 22 גדול ד מאד לרוחק מה שימצא בין המולד והראיה, וכן מבלי

(א) ק. ס. ה. : „ובמה“ מ. : „ומא“.

(ב) כל ההוצא' חוץ מה : „וכמו“ וכבר תקן ס. : „וכמות“.

(ג) כל ההוצאות : „ובהלקי החכמות ההם מה שאין בשר ודם יכול
 עליו“ תקנתי עפ"י מ. והורוביץ.

(ד) ס. ק. : „ואלו היה נכנס בו שום שנוי בחלק אחד בעקר היה
 היום הזה גורם הפסד הגדול“.

שורה ז : ובמעט אשר נשאר ... י"ל גם בהמעט שנשאר לנו נמצאים דברים כל
 כך נעלים שהאנשים תמהים עליהם.

שורה יב : מה שהעבור קצת תולדותיה. כלומר העבור הוא אחת מתולדות חכמת
 הגלגלים והליכותם. קצת תולדותיה במקום אחת מתולדותיה הוא עפ"י
 מבטא השפה הערבית (בעץ נתאינה).

שורה יד : הדלת החומר ... כמו הדלה בחומר החזקה ברוח. צורה ורוח הם עפ"י
 הפילוסופיה של אריסטו כמעט דבר אחד,

שורה בב : לרוחק מה שימצא. כלומר ההפסד היה עזה גדול מפני הרוחק הגדול

1 ספק היתה אצלם תקופת החמה וזולתה מהכוכבים. אבל חכמת המוסיקא, (חשוב באומה א) שחיא מכבדת ב) הנגונים ומעמדת אותם על הגדולים שבעם, והם בני לוי, מתעסקים בנגונים בבית הנכבד בעתים הנכבדים, ולא הוצרכו להתעסק בצרכי 5 הפרנסה במה שהיו לוקחים מהמעשרות ולא היה להם עסק זולתי המוסיקא. והמלאכה נכבדת אצל בני אדם, כאשר היא בעצמה אינה גרועה ולא פחותה, והעם מחשיבות השרש וזכות הטבע כאשר הם, ומראשיהם במלאכה: דוד ושמואל. ומה תחשוב במוסיקא ההיו יודעים אותה ג) אם לא?

10 סה. אמר הכוזרי: שמה בלי ספק נגמרה ושמה היתה מעוררת הנפשות, כאשר יאמר עליה, שהיא מעתקת את הנפש טמדה אל הפכה, ולא יתכן שתהיה היום בערך ממה שהיתה, מפני ששבה פחותה בהתעסקות בה השפחות והמכוערים מבני אדם, אך ירדה עם חשיבותה כאשר ירדתם אתם עם חשיבותכם. 15 סו. אמר החבר: ומה תאמר בחכמת שלמה, וכבר דבר על 16 כל החכמות בכח אלהי ושכלי וטבעי, והיו אנשי העולם

(א) ק. ה. : „חשובה באומה“ ותקנתי עפ"י מ. הורוביץ. וס.

(ב) כל ההוצ' : „מחלקת“ ותקנתי עפ"י הורוביץ.

(ג) ק. ס. ואחר' מוסיפ' : „על אופניה“ ואיננו במ.

שהיה עתה בין המולד והראיה, בין המולד עפ"י השבון העבור ובין הזמן אשר בו תראה הלבנה.

שורה ו: והמלאכה נכבדת. כלומר מלאכת המוסיקה בכלל מכובדת אצל בני האדם אם רק היא בעצמה לא נעשית גרועה ופחותה, ע"י זה שמתעסקים בה הפחותים שבעם, ולזה צריך להוסיף שהעם כלומי בני לוי היו עפ"י שרשם וטבעם יותר נעלים מכל האדם, כאשר הם ר"ל כמו שנודע לנו מהם.

שורה ח: ומראשיהם במלאכה. כלומר מיסדי חכמת המוסיקה והשיר בישראל הם דוד ושלמה, ודבריו גוסדו על דברי הכתוב דה"א ט' כ"ב ט"ז ד' וכ"ג ד'.

שורה י: נגמרה. הגיעה לשלמות.

שורה יג: ששבה פחותה. כלומר עתה נעשית פחותה, מפני שמתעסקים בה פחותי ערך.

שורה טז: בכח אלהי ושכלי וטבעי. אודות חכמת שלמה רבו הספורים אצל הסופרים של ימי הבינים לא רק היהודים כ"א גם הנוצרים, והמחבר מפרש שחכמה זו גוסדה על שלשה כחות מיוחדים שנתנו לשלמה: כח אלהי והוא הנבואה, כח שכלי, תכונות מיוחדות של נפשו להבין כל דבר וכח טבעי, זכות הטבע שלו וסגולתו לקבול ההשפעה האלהית (לעיל סימן י"ד).

1 באים אליו להעתיק חכמתו אל האומות עד מהודו, וכל החכמות הועתקו שרשיהן וכללם מאתנו אל הכשדים תחלה ואחר כך אל פרס ומדי ואחר כך אל יון ואחר כך אל רומי, ולאורך א) הזמן ורב המצועים לא נזכר בחכמות, שהם הועתקו 5 מן העברים אך מן היוונים והרומים, והמעלה לעברית בעצם הלשון ובמה ב) שנכלל בה מהענינים.

סז. אמר הכוזרי: היש לעברית מעלה על לשון הערב ג), היא יותר שלמה ורחבה ממנה, ואנחנו רואים את זה בעינינו.

סח. אמר החבר: מצא אותה מה שמצא נושאייה, נתדלדלה 10 בדלותם וצרה במיעוטם. והיא בעצמה החשובה שבלשונות מקבלה וסברא. הקבלה, שהיא הלשון אשר דבר בה ה' ית' עם אדם וחיה, ובה דברו שניהם, כאשר יורה על זה הגזר, אדם מאדמה, ואשה מאיש, וחיה מחי, וקין מקניתי, ושת 14 משת, ונח מינחמנו, עם עדות התורה וקבלת דור אחר דור.

א) כל ההוצאת: „ובאורך“ מ. : „ולבעד אלעהד“.

ב) כל ההוצא': „ומה“ מ. : „ופי מא“.

ג) מ. : „עלי אללנאת הי אכמל“ „על הלשונות שהם יותר שלמות

ורחבות“.

שורה א: מהודו. ר"ל הארצות הרחוקות כי לא נזכר בכתוב שאנשי הודו באו אל שלמה.

שם: וכל החכמות הועתקו. דעה זו נמצאת אצל כל הפילוסופים הדתיים של ימי הבינים וגם אצל יוסיפוס (נגד אפיון ב') ואצל הנוצרי איזיביוס (praep. evang. 9. 3) ואבן רשד בספרו הפלת ההפלה. עיין קאססעל צד 47 הערה 1. נמצא ג"כ בספר תורות הנפש המיוחס לר' בחיי עמוד 57.

שורה ד: ורב המצועים. ר"ל רב ההעתקות מאומה לאומה.

שורה ה: בעצם הלשון... ר"ל השפה העברית יותר נכבדה מכל השפות עפ"י עצמה ועפ"י הענינים הנשגבים הכתובים בה.

שורה יב: הגזר אדם מאדמה. — דבריו נוסדו על בראשית רבה פי"ח: „כי מאיש לקחה זאת מכאן שנתנה התורה בלשון הקדש... כשם שנתנה תורה בלשון הקדש כך נברא העולם בלשון הקדש“. הראיה מאדם ואדמה נמצאת אצל הראב"ע בריש ספרו „שפה ברורה“ (ראח עוד רש"י בראשית י"א א' וראב"ע שם). וכן כתב הנוצרי היערונימוס בהקדמתו לתרגום התורה שלו (Epist. ad Legatum). נגד דעת המחבר שאדם הראשון דבר בלשון הקדש היא הגמרא סנהדרין ל"ח ע"ב: „אדם הראשון בלשון ארמי ספר שנאמר ולי מה יקרו רעיד אל“.

1 עד עבר עד נח עד אדם, ושהיא לשון עבר ובעבורו נקראת עברית, מפני שנשאר עליה עת הפלגה ובלבול הלשונות, וכבר היה אברהם מדבר בארמית באור כשדים שהארמית היא לשון כשדים, והיתה לו העברית לשון מיוחדת לשון הקדש, והארמית 5 לשון חול, לכן א) נשא אותה ישמעאל אל הערב ב), והיו אלו שלש לשונות משותפות ג) מתדמות, הארמית והערבית והעברית, בשמותיהם ובתהלוכותיהם ובשמושיהם ד). ומעלתה מדרך הסברא לפי העם המשתמשים בה, במה ה) שהיה צריך אליו מהמליצה כ"ש עם הנבואה הפושטת ביניהם, והצורך אל האזהרה ואל 10 הנגונים והזמירות ומלכיהם משה ויהושע ודוד ושלמה היתכן שיחסר להם מליצה בעת שהיו צריכים אליה לדבר, כאשר תחסר לנו היום בעבור שאבד הלשון ממנו? הראית ספור התורה, המשכן והאפוד והחשן וזולתם כשהוצרכו אל שמות נכריות היאך מצאו אותם עד תומם, וכמה נאה סדר הספור ההוא, 15 וכן שמות העמים ומיני העופות והאבנים, וזמירות דוד, 16 והתרעם איוב והתוכחו עם רעיו, ותוכחות ישעיה ונחמותיו, וזולתם.

א) כל ההוצא': "וכן" מ.: "דרלך".

ב) מ.: "אלי אלערב אלעארבה".

ג) מ. הסר: "משותפות".

ד) כל ההוצא' הוץ מה. מוסיפ': "והיתה לשון העברית לברה המעולה שבהם" ואיננו במ.

ה) ק. פ. ואחר': "ימה" ה.: "מה" ותקנתי עפ"י מ. "פי מא".

שורה א: ובעבורו נקראת עברית. השם עברית לא נמצא בתורה ונמצא רק השם יהודית (נחמיה י"ג כ"ד), אבל גם השם עברית הוא קדום כמו השם עברי, עברים שנמצא כבר בתנ"ך. שהשם עברי הוא מעבר כבר אמר המחבר לעיל מאמר א' סימן צ"ה (עיון יוסיפוס קדמוניות א' ו' ד').

שורה ב: מפני שנשאר עליה. ר"ל הוא החזיק בשפה זו, שחיתה מקודם שפת כל האדם, גם אחרי עת הפלגה ובלבול הלשונות ומפני זה נקראת על שמו

שורה ד: לשון הקדש. ר"ל מיוחדת לדברים שבקדושה כמו תפלה ועבודה. המחבר דן מומנו על זמן אדם הראשון.

שורה ז: ובתהלוכותיהם. ר"ל מבנה המשפטים בשפה ויחס המשפטים זה לזה (סינטקסיס). ובשמושיהם. ר"ל נטיות הפעלים והשמות.

שורה יב: בעבור שאבד הלשון ממנו. הדעה הזאת נמצאת אצל כל חכמי ספרד בימי הבינים. וכן אומר הרמב"ם במו"ג ח"א פס"ו: "עם העתנו שאנחנו היום בלתי יודעים לשוננו" (מו"ג ח"א פס"א). ספר הרקמה לר' יונה אבן גנאח בהקדמה).

1 ס.ט. אמר הכוזרי: תכליתך בזה ובזולתו (שתשוה אותה עם זולתה מהלשונות בשלמות, ואיה המעלה היתירה בה, אבל יש יתרון לזולתה עליה בשירים המחוברים הנכונים על הנגונים ב).

5 ע. אמר החבר: כבר התבאר לי כי הנגונים אינם צריכים אל משקל הדבור ג, ושבריק והמלא יכולים לנגון: (הודו) לה' כי טוב בנגון לעושה נפלאות גדולות. זה בנגונים בעלי המעשים, אבל בשירים הנקראים אנשאהי"א (ה) אשר בהם הוא נאה החבור, לא הרגישו עליהם, בעבור המעלה שהיא מועילה 10 ומעולה יותר.

עא. אמר הכוזרי: ומה הוא?

עב. אמר החבר: כי המכוון מן הלשון, הכנס מה שיש בנפש המדבר בנפש השומע, וזאת הכונה לא תגמר על תומה 13

- (א) כל הוצא': "ובזולתך" ותקנתי עפ"י מ. והורוביץ.
 (ב) נ"א: "הלחשים" מ.: "אלאהאן". אולי היה בהעברתי: "לחנים" כלומר נגונים, ועפ"י טעות סופר כתבו "לחשים".
 (ג) כל הוצא': "המשקל בדבור" ותקנתי עפ"י מ.
 (ד) כל הוצא': "בהודו" ותקנתי עפ"י מ.
 (ה) ק. ס. ואחר' מוסיפ': "והם החרוזים האמורים" ואיננו בס. עיין הירשפלד בהערותו.

שורה א: תכליתך בזה ובזולתו. כלומר בראיות אלו ובאחרות שתוכל עוד להביא, יש לכל היותר להראות שהשפה העברית איננה פחותה מהשפות האחרות, אבל איה המעלה היתרה של השפה העברית.

שורה ג: בשירים המחוברים, הם השירים שנבנו על משקל ידוע כמו השירים של היונים והערבים, אשר קוראים אותם בנגון מיוחד, מה שלא היה בהשירה העברית הקדומה.

שורה ה: כי הנגונים אינם צריכים אל משקל הדבור. ר"ל שבעד הנגון לא נחוץ כל משקל ובנגון אחד יכולים לנגון חרוז ארוך (מלא) כמו חרוז קצר (ריק) כמו הודו לד', ולעושה נפלאות.

שורה ז: זה בנגונים בעלי המעשים. ר"ל זה יאות בנגונים שנועדו לשיר אותם. והמנגן מטעים אותם בעמידה במקום ההפסק, ובהתמדה במקום הסמוך ובקריצות ורמיזות, אבל על שירים הנכתבים שבהם באמת יפה המשקל לא שמו היהודים לב יען כי היו להם בכתבם את ספרי הקודש מטרות יותר נשגבות ונעלות אשר יש בהן תועלת יותר גדולה. אנשדי"א מלת ערבית והוא שיר עפ"י משקל ידוע.

1 אלא פנים אל פנים, מפני שלדברים הנאמרים מעלה על הדברים שבכתב, וכאשר אמרו: „מפי סופרים ולא מפי ספרים“, מפני שנעזרים בדברים שבעל פה בעמידה במקום ההפסקה, ובהתמדה במקום הסמוך, ובחזק הדבור ורפיונו. וברמיזות 5 ובקריצות מתמיהא ושאלה והגדה ויחול והפחד ותחנה, ותנועות, שמקצרת מהם א) המליצה הפשוטה. ואפשר שיעזר המדבר בתנועות עיניו וגבותיו ובכל ראשו ובידיו להבין הכעס והרצון והתחנון והגאווה על השיעור שהוא רוצה. ובשארית הזאת אשר נשארה מלשוננו הנוצרת הברואה ב) ענינים דקים ועמוקים, 10 נטבעו בה להבין הענינים ולהיותם במקום המעשים ההם שהם פנים בפנים, והם הטעמים אשר יקרא בהם ג) המקרא, מציירין בהם מקום ההפסק והסמוך, ומפריד מקום השאלה מן התשובה, וההתחלה מן ההגדה, והחפזון מן המתון, והצווי מן הבקשה. שיחובר בהם חבורים ד). ומי שזה כוונתו מבלי ספק שהוא 15 דוחה המחובר ה), כי המחובר ה) לא יתכן לאמרו אלא על דרך אחת, והוא סומך ברוב במקום הנפרד ועומד במקום 17 הסמוך, ולא יתכן להזהר מזה אלא בטורח גדול.

- א) ק. ס. : „בהם“ ס. : ענהא.
 ב) ס. מוסיף : „ימצאו“ ולא נחוי.
 ג) ק. ס. ה. : „יקראו בה“ ותקנתי עפ"י מ.
 ד) ס. : „יחתמל“ אן תולף פי דלך תואליף.
 ה) ז"א : „המכודר“.

שורה ט : הנוצרת הברואה. השפה העברית היא ברואה יען כי נבראה עם אדם הראשון ואיננה עפ"י הסכמה כמו השפות האחרות. (עיין להלן מאמר ד' סימן כ"ה ומו"ג ח"ב פ"ל).

שורה יג : וההתחלה מן ההגדה ר"ל נושא המשפט מן הנשוא, הנקראים כן בשפה הערבית. והרמב"ם בספר הגיון ריש פ"א כתב : השם אשר יקרא מדקדק הערב התחלה הוא אשר יקראו בעל הגיון : „הנושא“ ואשר יקראו מדקדק הערב ספור ההתחלה הוא אשר יקראו בעל הגיון : „הנושא“. ד"מ אמרנו „ראובן עומד“ נאמר ראובן הוא הנושא ועומד הנושא.

שורה יד : שיחובר בהם חבורים. ר"ל זאת הם דברים שנוכל לכתוב עליהם ספרים שלמים (קאססעל).

שורה טו : המחובר. השירים המחברים שנבנו על משקל ידוע.

שורה טז : והוא סומך ברוב במקום הנפרד. המשקל יכריח לפעמים תכופות לחבר מלים אשר עפ"י הענין הן נפרדות.

1 עג. אמר הכוזרי: באמת נדחתה מעלה שמעית בעבור מעלה ענינית, כי החבור מהנה הנשמע, והמסורת הזאת א) הענינים. אבל אני רואה אתכם קהל היהודים שאתם מורחים להגיע אל מעלת הסדור ב) ולחקות זולתכם מהאומות, ותכניסו 5 העברית במשקליהם.

עד. אמר החבר: וזה מתעותנו ומריינו. לא די לנו הנחתנו המעלה הזאת, אלא שאנחנו מפסידים תוכן לשוננו, שהוא מושם לחברה ונשיבהו למחלוקת.

עג. אמר הכוזרי: ואיך הוא זה?

10 עו. אמר החבר: הלא ראית מאה אנשים קוראים במקרא כאלו הם איש אחד, פוסקים בעת אחת ומחברים קריאתם כאחד.

עז. אמר הכוזרי: כבר התבוננתי בזה ולא ראיתי כמוהו לא באדום ולא בערב, ולא יתכן זה במקרא השירים. 15 הודיעני, מאין היתה המעלה הזאת ללשון הזאת, ואיך תפסיד אותו המשקל.

עח. אמר החבר: מפני שקבצו ג) בה בין שני נחים ולא 18 קבצו ג) בין שלש תנועות אלא על ידי הדחק,

א) כל ההוצא' הוי' מה. מוסופ': "כוללת" ואיננו במ.

ב) ק. ס.: "החבור".

ג) כל ההוצא' הוי' מה. "קבצנו" ס.: "נמע".

שורה א: באמת נדחתה מעלה שמעית. ר"ל בצדק דחו היהודים את המשקל אשר הוא נעים בעד השמע ואחזו בטעמים המועילים להבנת הענין.

שורה ב: והמסורת הזאת. ר"ל הטעמים המקובלים אצל היהודים.

שורה ד: הסדור. ענינו כמו החבור, השיר המשקלי.

שורה ו: וזה מתעותנו וכרינו. כגודע כתב ר' יהודה הלוי בעצמו כל שיריו

במשקל הלקוח ממשוררי הערבים וע"כ אומר על מאמר זה מוסקאטו:

"עלובה עסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה". (ראה דלימש צור געשיכטע

דער יודישען פאעזיע עמוד 5). ועל יסוד זה גוסדה האגדה שר' יהודה

הלוי עשה תשובה לפני מותו שלא יפייט "לעולם" (קאססעל).

שורה ח: שהוא מושם לחברה. ר"ל לשוננו מיוחדת לאחד ולחבר את האנשים הקוראים ביחד דבר אחד.

שורה יז: שקבצו בה בין. כמו חברו בה והוא עפ"י הקי הלשון הערבית (נמע

פיהא ב"י). בהשפה העברית יכולים לבוא שני נחים זה אחר זה ולא

1 ובא הדבור נוטה אל הנח, והועילה זאת המעלה ר"ל א) החברה והחריצות על הקריאה, והקל בעבודה הזכרון והכנס העיניים בנפש. ותחלת מה שיפסיד במקצב השיר ענין אלה השני נחים, ויניח 4 המלעיל והמלרע ב) וישוב אוכלה ואכלה שוה, ואמרו ואמרו,

א) מוסקאטו מתקן: "אל" וטעות הוא. מ. : "אעני".
 ב) שלמה פינסקר (לקיטי קדמוניות שם) מתקן: "והניח הנע והסיר המלעיל והמלרע" ואיננו עפ"י מ.

תוכלנה לבוא שלש תנועות בלא הפסק שוא נח ביניהם. נח אצל ר' יהודה הלוי הוא נח גראה ונח נסתר וכהמדקדים היותר קדמונים הוא מרמה שאחר כל חולם, קמץ, שורק, חירק וצירי גמצא נח נסתר (המדקדים הקדמונים קוראים אותו ג"כ נח רפה, נח געלם, נח משוך), אם רק לא יבוא אחריהם דגש אעפ"י שהנח הזה איננו כתוב: פירוש. למשל בהמלה חכם גמצא אחר ה נח נסתר כאלו היה כתוב חָא ואחר כ גמצאים נח נסתר ונח גראה כאלו היה כתוב "חָאָאָאָאָ". וכן כותבים תלמידי ר' מנחם בן סרוג (שלמה פינסקר לקיטי קדמוניות עמוד ג"ט): "ולשון הקודש אין זה תיכּן בנינה ויסוד עקרה יען כי תקפוין (תקביץ) בין שתי חונות במכתב והמבטא כמו יעשן אשר בין השין ובין הנון אות חונה והנון היא גם היא חונה וכמוהו דבר בין הבית ובין הריו"ש, אות חונה והריו"ש אחריו חונה". (וכן ר' יהודה היוג בספרו אותיות הנות עמוד 5). בשם תנועה יקרא ר' יהודה הלוי את האות עם הנקודה שתחתיו. גם אם הנקודה היא שוא נע. את החלוק בין תנועות קטנות וגדולות לא ידע עוד. בהשפה העברית לא תוכלנה לבוא שלש תנועות היה זו אחר זה כמו בערבית, וזה מתאים עם הכלל שאחר תנועה קטנה אם אין אחריה שוא יבוא דגש, כמו בהמלה גמלים, אם לא הדגש בהלמד אז היו לנו שלש תנועות: שוא נע, פתח וחירק בלי הפסק. יוצאות מן הכלל הן המלות שנמצאות בהן האותיות אהח"ע או אותיות כפולות, כמו יעבוד יהרוג (פה נמצאות שלש תנועות: פתח, חטף פתח וחולם זו אחר זו בלי הפסק) וכמו קללת, רבבות, וע"כ אמר המחבר אלא ע"י הדחק כלומר שיש יוצאים מן הכלל. (עיין קאססעל. בהערותו). בפרטיות מדבר המחבר על זה להלן סימן פ'.

שורה א: ובא הדבור. ר"ל הדבור העברי יותר נוטה אל הנח מאשר אל התנועות, מה שאין כן השפה הערבית שהיא מרבה בתנועות.

שם: והועילה זאת המעלה. ר"ל ע"י זה יש להשפה העברית המעלה הנזכרת ר"ל שהרבה אנשים יוכלו לקרוא יחד.

שורה ג: ותחלת מה שיפסיד. כלומר הדבר הראשון שיקולקל ויפסד ע"י משקל השיר הם השני נחים.

שם: ויניח. ר"ל יעזוב, ואיננו שם אליו לב.

שורה ד: וישוב אוכלה ואכלה... שתי הדוגמאות הראשונות הן בעד זה שבמשקל

1 שוה במשקל א) אוֹכֵר ואוֹכֵר, וכן יהיה שְׁבֵתִי וְשִׁבְתִי שוה על מה שיש ביניהם מן ההפרש העובר והעתיד. וכבר היה לנו רוחב בדרכי הפיוט אשר איננו מפסיד לשון כשנשמר החרוז ב), אבל השיגנו באמירת המחובר מה שהשיג את 5 אבותינו, במה שנאמר עליהם א): „ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם.

עט. אמר הכוזרי: אשאל אותך התדע למה מתנועעים היהודים בקריאת העברית.

פ. אמר החבר: אמרו, כי בעבור העיר החום הטבעי, ואינני 10 סבור שהוא אלא מצד הענין שאנחנו בו, כי מפני שיכולים לקרוא רביח מהם פה אחד ה) היה אפשר שיתקבצו עשרה מהם או יותר על ספר אחד, ובעבור זה היו ספרינו גדולים, ויצטרך כל אחד מהעשרה שיטה עם העתים ה) לעיין 14 התיבה, וישוב, והוא נוטה ושב תמיד מפני שהספר בארץ,

א) בכל החוצא' הוי' מה. חסר: „שוה במשקל“.

ב) ק. ה.: „כשנשמרים בה“ ס.: „כששומרים בה“ תקנתי עפ"י מ. ודרנבורג Notice sur les premières publications de la société de M'Kitze Nirdamim Paris 1865 p. 12.

ג) תהלים ק"ו ל"ה.

ד) כל החוצא' הוי' מה: „כאחד“.

ה) ס. ק. ואחר': „בכל עת“ ט.: „מע אלאהיאן“.

אין מדקדקים בשני הנחים ושתי הדוגמאות האחרונות הן בעד המלעיל והמלרע. אוכלה, כמו הגישה לי ואכלה (בראשית כ"ז כ"ה) פה רק נח אחד אחר האלף ובהמלה אָכְלָה (לאכלה בראשית א' כ"ט) אחר האלף שני נחים (כאלו היה אָאָכְלָה) והמשוררים מתלמידי דונש בן לברט השתמשו בהמלה האחת במקום השניה, וכן אָכְרוּ ואָמְרוּ. החלוק בין אוֹכֵר ואוֹכֵר הוא שהראשון מלעיל והשני מלרע וכן בין שְׁבֵתִי (עבר מן שוב) ובין וְשִׁבְתִי עם המהפך, והמשוררים אינם מדקדקים בזה.

שורה ב: וכבר היה לנו רוחב. ר"ל יש ליהודים מליצות רחבות ויופי הפיוט בזולת משקלי השירים (א"ג).

שורה ג: כשנשמר החרוז. ר"ל אם נסתפק בחרוז לבד ולא נשתדל לכתוב עפ"י המשקל. בדרך זה נכתבו הרבה מהפיוטים.

שורה ט: בעבור העיר החם. ר"ל בעבור התעוררות החום הטבעי. הטעם הוה נמצא בזהר פרשת פנחס דף רי"ח ע"ב.

שורה יג: עם העתים. ר"ל מעת לעת.

1 והיה זה הסבה הראשונה, ואחר כן שב מנהג מפני ההסתכלות
 (והראיה א) ולהדמות ב) כאשר הוא טבע ג) בני אדם. וזולתנו
 קורא כל אחד בספרו ומקרבו אל עיניו או יקרבו אליו
 כפי רצונו, מבלי שיצר עליו חבירו, ואיננו צריך שיטה
 5 וישוב. ואחרי זה מעלת הנקוד ומסורת השבעה מלכים, ומה
 שיש לנו מהדיוק ומהדקדוק והתועלות היוצאות מההפרש אשר
 בין הקמ"ץ והפת"ח ובין הציר"י והסגו"ל, ותועלותם בענינים
 להבדיל בין העובר והעתיד בהם, כמו שמתני ושמתי, וכמו
 ואברכהו ואברכהו ויבדיל בין פעל לתאר, כמו חכם וחכם,
 10 ובין ה"א השאלה וה"א הידיעה, (המוד) "העולה היא למעלה",
 וזולת זה ממה שהם מועילים מיופי סדר גלגול הדבור בקבוץ
 השני נחים, עד שתבא בדבור העברי קריאה יהיו שוין בה
 קהלה מבלי טעות. ולטעמים עוד תנאים אחרים, כי צדדי
 הדבור בעברית בדרך החלוקה, משיגים קמוץ ופתיחה ושבר,
 15 ובחלוקה אחרת קמוץ גדול והוא קמ"ץ, וקמוץ בינוני והוא

- (א) ס. מוסיף: "בדירם תדיר" ב. ק.: "בנדרם תדיר" ואין זה במ.
 (ב) ק. ס. ב. ואהר' מוסיף: "למי שרואין אותם" ואיננו במ.
 (ג) כל היוצא: "כאשר בטבעי בני אדם" ותקנתי עפ"י ס.
 "אלתי הי טבע אלנם."
 (ד) קהלת נ' ב"א

שורה א: מפני ההסתכלות. ר"ל מפני שהאחד ראה מעשי רעהו שהוא מתנועע,
 ובטבע האדם ע"הוא מחקה מעשי חברו וע"כ התחילו כל היה דים לעשות
 כן. ולהדמות ר"ל ובעבור החפץ לחקות מעשי חברו.
 שורה ה: ומסורת השבעה מלכים. כלומר הקבלה משבע הנקודות הראשיות: קמץ
 גדול, פתח, צירי, סגול, חירק גדול, חולם, שורק.
 שורה י: כמו העולה היא למעלה. המחבר מדמה שה הוא פה הא הידיעה ולא
 הא השאלה כמו שמדמה למשל רלב"ג והתרגום. עם מחברנו מסכימים
 הראב"ע ורש"י.
 שורה יג: כי צדדי הדבור. ר"ל איפני ומיני ההברות בהשפה העברית נוכל לחלק
 לשלש מחלקות: (א) קמוץ (ב) פתיחה (ג) שבר. החלוקה הזאת לקח
 המחבר מהשפה הערבית כי שם ישנם רק שלש נקודות הנקראות בשמות
 אלו שנתן המחבר לשלש המחלקות של התנועות בעברית. הראב"ע בספר
 צחות (עמוד א') אומר שהמוסדים של השבעה מלכים הם חולם,
 חירק, ופתח גדול. שבר הוא חירק עפ"י הערבי.
 שורה טו: ובחלוקה אחרת. ר"ל כל אחת מאלו המחלקות מתחלקת עוד לנקודות
 אלו: המחלקה הראשונה: קמץ, חולם, שורק. מחלקה ב': פתח, סגול.
 מחלקה ג': צירי וחירק.

1 חול"ם, וקטן והוא שור"ק, ופתיחה גדולה והוא פת"ח, וקטנה והוא סגו"ל, ושבר גדול והוא צירי, וקטן והוא חירק א). והשו"א מונעת באלה כלם בתנאים, והיא התנועה לבדה בלי תוספת ב), מביאה נח אחריה. והקמ"ץ יהיה סמוך לו נח משוך 5 ולא יהיה סמוך לו דגש בתכונה הראשונה, ואם יבא סמוך לו דגש יהיה בעבור דוחק בתכונה השנית או השלישית. ונחו המשוך ה"א או אל"ף, כמו ברא וקנה, ויכול שיבא אחר הנח משוך, נח נראה, כמו ג) "וקאם שאון" ד). החולם יבא אחריו נח משוך, והנח שלו וא"ו או אל"ף, כמו לא לו, ואפשר 10 שיבא אחריו נח נראה, כמו שור שמאל. הציר"י יבא אחריו נח משוך, ונחו אל"ף או יו"ד, כמו יוצא ויוצאי. אבל הה"א איננה באה אחרי הציר"י בטבע בתכונה ה) הראשונה, אך באה בתכונה השנית. השור"ק מתנועה ו) על שלש תכונות, יבא אחריו המשוך, ויבא אחריו הדגש, והנח הנראה, ונחו 15 הוא"ו לבדו, כמו לו ו) ללון ולוקח. החיר"ק כמו השור"ק, 16 כמו לי ולין ולבי. הפת"ח והסגו"ל לא יבא אחריהם נח משוך

(א) כל ההוצא': "ושבר גדול והוא חירק וקטן והוא צירי" ותקנתי עפ"י מ. ועיין הירשפלד בהערותיו וק"י. וקאססעל בהערותיו.
 (ב) כל ההוצא' הוין מה. מוסיפ': "וזולתה" ואיננו במ.
 (ג) הושע י' י"ד.
 (ד) מ.: "קאם".
 (ה) ק. ס.: "ובתכונה".
 (ו) ה. ונ"א: "נעזב" ולא נראה. עיין הירשפלד.
 (ז) כל ההוצא': "אלו" ותקנתי עפ"י מ.

שורה ג: והשוא מונעת. ר"ל השוא נע נקראת ונעשית לתנועה דומה לכל אלו התנועות אם תבוא לפניהן אבל לא לעולם כ"א רק בתנאים ידועים, כי לפני היוד היא לעולם נקראת כחירק כמו ויעקב ביד.
 שורה ד: מביאה. כמו המביאה. והקמץ יהיה כמוך לו נח משוך. אחר הקמץ יבוא לעולם נח נסתר. עיין לעיל בהערה.
 שורה ה: בתכונה הראשונה. המחבר מבאר להלן שישנן בשפה שלש תכונות אשר עליהן גוסדה: (א) האותיות וכל תיבה ותיבה בפני עצמה (ב) הדקדוק ביופי חבור התיבות (ג) הדקדוק בנגינות ובטעמים. והנה אחר קמץ לא יבוא לעולם דגש במלה כשהיא לעצמה (בתכונה הראשונה), אבל יכול לבוא דגש מטעם יופי החבור או בעבור הנגינה. כמו למה, שמה (תכונה שניה), נחתי, כרת (יחזקאל ט' י' דברי כ' כ').
 שורה ו: ונחו. ר"ל הנח נסתר שבא אחר הקמץ לעולם הוא אל"ף או ה"א.
 שורה ז: השורק מתנועה. כלומר השורק נקרא כתנועה בכל שלש התכונות.

- 1 בתכונה הראשונה, אבל תמשכם התכונה השנית להשען עליה, או לטעם או למקום הפסק ופרק א). והתכונה הראשונה תקבל תנאיה כשאתה מעיין באות אות ותיבה תיבה, ולא תרגיש על תקנת גלגול הדברים המהוברים מחבור והפסק ומלה גדולה 5 וקטנה וזולת זה, ואז יכוננו לך השבעה מלכים על תכונתם הראשונה מבלי חלוף, והשב"א על ערכה מבלי געיא. והתכונה השנית מעיינת ביופי חבור המלות וגלגוליהם, ואפשר שישונה מן התכונה הראשונה לתקן השנית. והתכונה השלישית מעלת ב) הטעמים, ואפשר שישונה דבר משתי התכונות הקודמות. 10 ואיננו נכרי בתכונה הראשונה רדיפת שלש תנועות שלא יכנס ביניהם נח ולא דגש, אבל באה תנועה שבאי"ת אחר תנועה שבאי"ת שלש ויותר, כאשר יעבור זה בערבי, אבל זה נכרי 13 בתכונה השנית. ובעת שיודמנו שלש תנועות בתכונה הראשונה,

א) ק. ס. ה.: "הפ"ק" ותקנתי עפ"י מ. ועיין קאססעל בהערותיו.

ב) כל ההוצא': "מבלי" ועיין ק. וה.

שורה א : אבל תמשכם. כלומר בתכונה השניה הם נקראים במשיבה כרי שיהיה המבטא נשען עליהם כמו מלך, גער אשר הנקודה השניה במלים אלו היא גוספת בעד יופי המבטא, ועקרם הוא פ"ך. גער וכמו וְהָיָה (תהלים ל"ג) אשר הסגל נתוספה משום ההפסק.

שורה ד : ומלה גדולה וקטנה. למשל "אמר לי" המלה אמר היא מלעיל יען כי אחריה מלה קטנה ולהפך "אמר אלהים" אמר מלרע מפני שאחריה מלה גדולה (ק"י).

שורה ו : מבלי געיא כן נקרא אצל המדקדקים הקדמונים מין מתג הנכתב אצל השוא גע (עיין קניג : Lehrgebäude der hebr. Sprache I 86

שורה ז : ואפשר שישונה. ר"ל אפשר שיבואו שנויים בהמלים מתכונתם הראשונה למטרות תקון התכונה השניה.

שורה י : ואיננו נכרי בתכונה הראשונה. ר"ל מעיקרו איננו נכרי להשפה העברית שיבואו שלש תנועות זו אחר זו ותוכלנה לבוא שלש שוא זו אחר זו, אבל משום התכונה השנית בעבור יופי הדבור משתנית המלה ונעשית תנועה אחת לתנועה נחה או לשבא נח, כמו משפני אשר באמת צריך היה להיות (עפ"י התכונה הראשונה) משפני אבל או היו פה שלש תנועות רצופות : הירק, שוא, וקמץ וע"כ נעשית השוא תחת השי"ן לשוא נח.

שורה יב : כאשר יעבור זה בערבי. כמו שנהוג זה בהשפה הערבית.

- 1 תמשך אחת מהם בתכונה השנית בשיעור נח כמו משכני, לישכני רצפת א) כי העברית קשה לה רדיפת שלש תנועות אלא בפנישת הכפל, כמו יִשְׁרָךְ, או אותיות אהח"ע, כמו נהרי נחלי, ואם תרצה תמשוך ואם תרצה תמהר. וכן תכשיר
- 5 התכונה הראשונה קבוצ שתי תנועות זאת אחר זאת נמשכות כשיעור שני נחים, וראתה התכונה השנית כי הדבור בזה לא יהיה נאה, והפילה אחד משני המשבים והשאירה ב) השני, כמו שמתו ושמתי וכל הדומה לו. הלא תראה פֶּעַל וחבריו הדבור בו בהפך הנקוד, תמשך העי"ן והיא פת"ח, ותנות
- 10 הפ"א והיא קמ"ץ, ומשיכת העי"ן איננה כי אם להשען לא לנה רפה, ועל כן השאירו "אמר לי" ו"עשה לי" על התכונה הראשונה, מפני שנשענו על המלה הקטנה. וכן אנו רואין פֶּעַל בשני קמצי"ן והוא פעל עבר. ונבקש עלת זה ונמצאהו באתנה או בסוף פסוק, ונאמר שזה הנח נתישב בתכונה
- 15 השנית בעבור העמידה וההפסק. ונמצא הענין הזה הולך כן.

(א) הדוגמאות האלו חסרות בכל ההוצא' הוי"ן מה.

(ב) ס. : "והשאיר".

- שורה א: תמשך. תעשה לשוא משוך או שוא נח.
- שורה ד: ואם תרצה תמשוך. ר"ל לכך לא הקפידו בכפולים: ובאהח"ע מפני שאצלם לא תהיה הכבדות על המבטא כל כך, ואם נרצה נמשוך ונקרא רב"בות, נהרי ואם נרצה נמהר ונקרא רבבות, נהרי.
- שורה ה: קבוצ שתי תנועות זאת אחר זאת. ר"ל שתבואנה שתי תנועות זאת אחר זאת אשר לכל אחת מהן יהיה שיעור שני נחים, נח נראה ונת נסתר כמו למשל מן הפעל "שים" העבר בנסתר הוא שם אשר לפי דעת המחבר הוא כמו שָׁאֵם עם שני נחים נח נראה ונסתר וכן צריך היה להיות גם במדבר בעדו שמתו שהוא כמו שאמתי, אבל אז היו לנו שתי תנועות נמשכות כשיעור שני נחים כי גם התנועה השנית תי היא כמו שני נחים תי וע"כ נשתנתה המלה שמתו לשמתו.
- שורה ח: הלא תראה. פה הוא מתחיל לבאר את השפעת הטעמים והנניגות על מבטא וצורת המלים.
- שורה ט: תמשך העין. מפני שהנניגה היא מלרע, והיה ראוי שתהיה העין נמהרת במבטא מפני שנקודתה פתח והפ"א נמשכת במבטא מפני שנקודתה קמץ, תנועה גדולה. ובאמת הוא להפך מפני שהנניגה היא על העי"ן.
- שורה י: להשען. לסמן הברת המלה (א"נ).
- שורה יא: ע"כ השאירו "אמר לי". ר"ל שפה הנניגה מלעיל והאל"ף נמשכת.

- 1 עד שנמצא עוד פעל בשני קמצים בזקף, ונבקש עלתו ונמצאהו מקום הפסק בענין, והיה דינו שיהיה אתנת או סוף פסוק, לולא דחקים אחרים הצריכו שלא יפול באתנת ולא בסוף פסוק, כאשר נמצא גם כן שני א) פתחים באתנת ובסוף פסוק על 5 זולת ההלוך ההוא, כמו וילך, ויאמר, וזקנתי, ותשברנה. ונמצא עלת ויאמר, מפני ההקפדה על הענין, מפני שאין דין ויאמר לעמוד בו, מפני צרכו אל מה שאחריו בהשלמת הענין, אלא המעט, כמו כאשר אָמַר, כי ענינו שלם בהשבה על מה שקדם, והוא ראוי לקמ"ץ מפני שהוא מקום הפסק. אך וילך 10 ותשברנה היה צריך להיות באמת וילך ותשברנה ב) ומפני שקשה להעתיק השבר אל פתח גדולה מבלי גלגול, אבל העתיקוהו אל פת"ח. ושמא זקנתי מהדרך הזה, בעבור ששרשו זקן והעתיקו הציר"י בעמידה אל פתח. וכן נתמה מפעל וכל אשר בא על משקלו מלעיל, משוך הפ"א והוא בסגול, עד שנחשוב 15 שאם לא משכו הפ"א היה מביא צורך הדבור העברי למשוך העי"ן וישוב מלרע, ויהיה בין העי"ן והלמ"ד נח רפה אחר 17 סגול, וזה דבר תמה. ואין תמה בפ"א כי אי אפשר לה בלי נח ג),

- א) כל החוצא' הויץ מה. הסר "שני".
 ב) מן "היה" עד "ותשברנה" חסר בכל החוצא',
 ג) ס. : "כי אפשר להבליע נח". ק"י : "כי אי אפשר להבליע הנח".

שורה ד : שני פתחים. אחד באתנת ואחד בסוף פסוק.
 שם : על זולת ההלוך ההוא. ר"ל נגד החוק ההוא שאמר קודם לזה שבמקום ההפסקה צריך להיות קמץ.
 שורה ו : מפני שאין דין ויאמר לעמוד בו. ר"ל בויאמר לא יכול להיות הפסק אלא לעתים רחוקות.

שורה ח : בהשבה על מה שקדם. ר"ל הוא מוסב על מה שקדם.
 שורה יא : השבר. ר"ל הצירי. פתחא גדולה ר"ל הקמץ.
 שם : מבלי גלגול. ר"ל בלי מדרגות אמצעיות.
 שם : אבל העתיקוהו. כן מפרש גם הראב"ע בריש ספר צחות ובפירושו לבראשית כ"ד ס"א.

שורה יג : כי אי אפשר לה בלי נח. ר"ל אם הנגינה היא על הפ"א או אין כל תימה שתמשך, כי אחר כל תנועה קטנה יבוא או נח נראה או דגש חזק.

1 ומקום הנח ריק, והמשך ההוא שהוא מלעיל, אמנם הוא כנגד פֶּן עַל, לא כנגד פֶּן עַל, שכאשר יבא א) באתנה או בסוף פסוק שב פֶּעַל כנגד פֶּאן עַל ב) וראינו צורך המשך כאשר אמרנו בשמתי ושמתי. וכן נתמה משַעַר ונַעַר וחבריהם 5 על המשך הפ"א שלהם והוא פת"ח, ונחשוב ונראה שהוא במקום פֶּעַל, ואמנם נפתחו בעבור אהח"ע, ועל כן לא נשתנה בסמוך כאשר ישתנה נהר וקהל וזהב ג) בסמוך, כי הוא על משקל דָּבָר. וכן נמצא ד) אעשה יעשה אבנה אקנה בסגול"ל עם נח רפה, ונחשוב בדמיון הראשון שהוא אפעל יפעל, 10 ונראה שעין הפעל לא נבנה על משך אבל על נח נראה עם פת"ח ה) לעולם, ויש לנו אמתלא על שלא נוקד בפת"ח גדול והיו אומרים אעשה, בעבור שלא תפול פתחא על ה"א נחה אלא ו) בקמ"ץ, והקמ"ץ משוך, ועין הפעל איננו משוך כל עקר אלא אם תעתק אליו תנועה או תפול על אל"ף כמו אצא. 15 וראוי להעתיק אעשה אל סגול"ל מפני שהוא המעט שבתנועות, ישוב וישתתף עם הציר"י כשיצטרך בתכונה השנית לישובו 17 תמורתו בעמידה, וכמעט שלא יראה לה"א באעשה מקום אלא

א) ה. ק. : "שכאשר היה" / ס. מתקן: "אכנס כאשר יבוא" ואיננו נהוץ.

ב) כל ההוצא': "פאעל".

ג) "וזהב" הסר במ.

ד) "נמצא" הוספתי עפ"י מ.

ה) מ. : "פתח קטן".

ו) ק. ס. : "שלא".

שורה א : ומקום הנח ריק. ר"ל בהמשקל פֶּיִל אין נח נראה ואין דגש חזק וע"כ צריך להשלימם ע"י הנגינה ופעל ח : כמו פֶּן עַל.

שורה ט : שהוא אפעל. ר"ל שזה על משקל אפעל.

שורה טו : וראוי להעתיק. ר"ל אעשה צריך באמת לנקד בסגול מפני שהסגול היא התנועה היותר מעטה אשר אין בכחה להמשך כל עקר.

שורה טז : לישוב תמורתו בעמידה. ר"ל להעמיד הצירי במקום הסגול תחת השי"ן אם תבוא המלה "אעשה" בהפסק (יהושע ז' ט' שמ"ב י"ג י"ב).

שורה יז : וכמעט שלא יראה. ר"ל אבל לא בהפסק, כמעט שאיננה נשמעת הה"א במבטא וע"כ יכול לבוא אחריה דגש מה שאין כן אחר אל"ף.

1 בהפסק או בטעם, ויקל הדגש עמה, אעשה לך אבנה ל"א),
עד שלא תראה, מה שאין כן באצא ואבא ויבא לי, ולא יבא
אחריו דגש ויבא לפניו ציר"י בעבור הראות האל"ף. והלא
תראה קלותם בה"א עד שהפילוה מן הכתב והלשון בויבן
5 ויקן ויעש, ואיך תתישב בציר"י, אבל היא נותנת המעטה
שבתנועות והיא הסגול"ל. זה בתכונה הראשונה עד שתעתיקנה
בתכונה השנית אל הציר"י בהפסק. וכן נתמה ממראה וממעשה
ומקנה והבריהם, מפני שנראה אותם בסמוך בציר"י, ובלתי
סמוך בסגול"ל, ונהיה סבורים שהאמת בהפך זה. וכאשר נחשוב
10 על למ"ד הפעל הנחה והיא הה"א, כי היא נחשבה כאין,
וכאילו השמות האלה אינם כי אם מרא מעש מקן, לא היתה
ראויה לזולת הסגול"ל, עד שיבא ב' צורך להראותה בנה רפה
במראה ומעיינה, ומראיהן ומעשיהן, הושב הסגול"ל ציר"י לעמוד
בעת הסמוך במקום הפת"ח במראם ומעשם ג). ואשר בא על
15 התכונה הראשונה ולא שינתה אותה התכונה השנית בנקוד אלא
בדבור, "בן", כשהוא נפרד בציר"י וסמוך בסגול"ל. ואפשר
שימשכהו הטעם, כמו בן יאיר בן שמעי, והוא על תכונתו
הראשונה בסגול"ל. ואפשר שיחפזנו הטעם בן אהר והוא על
19 תכונתו הראשונה בציר"י. ואין ספק בפעל ד) מלרע שהוא בציר"י.

(א) שמות ל"ג ה' וירמיהו כ"ב י"ד.

(ב) ק. ס.י: "שיביא".

(ג) ברעכער א"נ: במראה ומעשה.

(ד) מן "בן" עד "בפעל" הוספתי עפ"י מ.

שורה ב: עד שלא תראה. כי אעשה לך נקרא כמו אעשל לך. (א)
שורה יג: הושב הסגול צירי. ר"ל הצירי בהם הוא כמדרגה לפני הקמץ שבמראם
ומעשם. והנה המדרגה שלפני הקמץ הוא הפתח ופה הצירי ממלא
מקום הפתח וממנו נהנה קמץ.
שורה יד: ואשר בא על התכונה. ר"ל יש מלה אחת אשר התכונה השניה איננה
משנה את הנקוד שלה כי אז את המבטא, וזאת היא המלה "בן"
אשר בנפרד היא בן ובסמיכות בן עם מקיף אבל לפעמים גם בלי
מקיף ובנגינה נקוד בן כמו בן יאיר. תכונתו הראשונה. ר"ל תכונת
הנסמך.
שורה יח: ואפשר שיחפזנו הטעם. ר"ל אפשר שהנגינה מדבקה את המלה בן
עם המלה שלאחריה כמו בן אחר (בראשית ל' כ"ד) ובכל זאת הנקוד
הוא כמו בנפרד בן.
שורה יט: ואין ספק ב"ל מלרע. ר"ל בהמלות שהן על משקל בן.

I ולמחבר החכמה הדקה הזאת סודות נעלמים ממנו, ואפשר שעמדנו על קצתם. וכוון בהם להעיר על הפרושים, כאשר אמרנו בהעולה היא למעלה, ובמה שמבדיל בין העובר והעתיד ובין הנפעל העומד והנפעל העובר, וינקדו נאֶפֶף אל עמי 5 בקמ"ץ, וכאשר נאֶפֶף בפת"ח, וינקדו וישחט, וישחט א, וישחט בקמ"ץ ואם אינם במקום הפסק דבור, זה היה במקום הפסק ענין, והרבה שמנהיגים הסגול"ל הבא אחר הזרקא מנהג האתנה והסוף פסוק והוקף וישתנה מהתכונה ב) הראשונה. ואילו הייתי מרתיב בשער הזה הייתי מאריך הספר. ולא הראיתי 10 לך כי אם מעט מהחכמה הזאת הדקה ושאינה מופקרת אבל היא בעלות ובמסורות.

פא. אמר הכוזרי: די לי בזה לחבוב הלשון אצלי. ואני מחלה פניך שתעתק עמי אל תואר העובד אלהים אצלכם, ואחר כן אשאל אותך על טענתכם על הקראים, ואח"כ אבקש ממך 15 בדעות ובאמונות ג) שרשים, ואחר כן אשאלך על מה שנשאר 16 בידכם מן החכמות הראשונות.

(א) „וישחט, וישחט“ הוספתי עפ"י מ.

(ב) כל החוצא: „בזולת התכונה“ ותקנתי עפ"י מ. ונולדציהר.

(ג) פ. : „ובאמונה“.

ישורה ה: וישחט וישחט וישחט. שלש פעמים נמצא וישחט בפרשה אחת (ויקרא ח' ט"ו י"ט כ"ג).

ישורה ז: והרבה שמנהיגים. ר"ל הרבה פעמים יש להסגול הבא אחר הזרקא תכונת האתנה.

מאמר של ישי .

מאמר שלישי.

- 1 א. אמר החבר: מנהג העובד אצלנו, איננו נגזר מן העולם, שלא יהיה למשא עלינו ויהיה למשא עליו (א) וימאס החיים שהם מטובות הבורא, וזוכר טובתו עליו בהם, כמו שנאמר: „את מספר ימיך אמלא“ (ב), „והארכת ימים“ (ג), אבל אוהב 5 העולם ואריכות הימים מפני שהוא מקנה אותו העולם הבא, וכל אשר יוסיף טובה יעלה מדרגה לעולם הבא, אך הוא מתאוה זה אלו היה מגיע למדרגת חנוך (ד) שנאמר בו: „ויתהלך חנוך את האלהים“ (ה), או למדרגת אליהו זכור לטוב, ולהפנות עד שיתיחד לחברת המלאכים, ולא יהיה משתומם ביחידות 10 ובבדידות, אבל הם צותו. וישתומם במלא עם, מפני שנעדר 11 ממנו (ו) ראית מלכות שמים, אשר לא יהיה צריך עמה למאכל

(א) כל ההוצאות רק: „שלא יהיה למשא עליו“. הוספתי המלות: „עלינו ויהיה למשא“ עפ"י מ. ועיין הירשפלד.

(ב) שמות כ"ג כ"ו.

(ג) דברים כ"ב ז'.

(ד) „נעם אנה יציר פירתבה חנוך“ ואבן תבון נתן פה העתקה חפשית.

(ה) בראשית ה' כ"ד.

(ו) ק. ס. ואהר': „שנעדר ממנו עניני העולם השפל ונתוסף עמו ראית מלכות שמים“ וכבר מביא מוסקאטו את הנוסחא שלנו ומוצא שהוא היותר נכונה וכן צ"ל גם עפ"י מ.

שורה א: מנהג העובד אצלנו... ר"ל עובד אלהים מבני ישראל איננו מתרחק מן העולם ומתענוגים גשמיים.

שורה ב: ויהיה למשא עליו. נושא המשפט הוא העולם.

שורה ג: וזוכר טובתו... ר"ל הקב"ה מזכיר פעמים אהדות בתורה שהחיים הם טובה ממנו לאדם.

שורה ו: אך הוא מתאוה זה. ר"ל הוא היה חפץ בבדידות ובתרחקה מן החיים, אלו היה מגיע למדרגת חנוך.

שורה י: מפני שנעדר ממנו... ר"ל בחברת אנשים אין לו המנוחה הנחוצה לו כדי שיוכל להשיג את הענינים השמימיים.

1 ולמשתה ולכמו אלה תהיה ראויה הבדידות השלמה, אך מתאווים המות מפני שהגיעו אל התכלית אשר אין אחריה מדרגה שיקוו תוספתה. ולחכמים המתפלספים אהבה בבדידות, כדי שתודכנה מחשבותם לילד מסברותם א) התולדות האמתיות 5 עד שיגיעו אל האמת במה שנשאר עליהם מהספקות ב), ורוצים עם זה פגיעת תלמידים שיביאו אותם אל המחקר והזכרון, כמי ששגה בקבוץ הממון והוא שונא להתעסק אלא עם מי שיסתור כדי שירויה עמו, וזאת מדרגת סקרא"ט והדומה לו, ואלה היחידים אין תקוה להגיע למדרגתם עתה ג), אבל בהמצא 10 השכינה בארץ הקדושה בעם המוכן לנבואה, היו א) אנשים נפרדים ושוכנים במדברות, מתחברים עם מי שדומה להם, לא היו מתבודדים לגמרי, אבל היו נעזרים על חכמת התורה ומעשיה המקרבים אל המדרגה ההיא בקדושה ובטהרה, והם בני הנביאים. ואך בזמן הזה ובמקום הזה והעם הזה ואין 15 חזון נפרץ, עם מיעוט החכמה הקנויה והעדר החכמה ההיא הטבעית, מי שהכנים עצמו להנזר בפרישות, כבר הכנים נפשו ביסורין וחולי נפשי וגשמי, ותראה עליו דלות החליים, ויהיו סבורים בני אדם שהוא דלות הכניעה והשפלות, וישוב נאסר, מואם בחייו מפני קיצתו במאסריו ומכאוביו, לא מתאותו 20 לבדידות. ואיך לא יהיה כן, והוא איננו דבק באור אלהי 21 שימצא בו צוות כנביאים ה), ולא הגיע לחכמות שמספיקים

א) ס. מהבורתם" ושעות בידו. מ. : "קיאסתהם".

ב) ק. ס. ה. : "מספקות".

ג) "עתה" הוספתי עפ"י מ. .

ד) א"נ. ק"י ונ"א : "ואז היו".

ה) ק. ס. ואחר' : "הנביאים".

שורה ג : ולחכמים המתפלספים. ר"ל החכמים המתפלספים אוהבים הבדידות, ואבן תבון משתמש פה כדרכו תמיד בקונסטרוקציה ערבית.

שורה יא : נפרדים. כמו מתבודדים.

שורה טו : החכמה הקנויה. כונתו על חכמות הפילוסופים, והחכמה הטבעית היא החכמה הבאה לאדם ע"י רוח הקדש כמו חכמת הנביאים (נגד קאססעל).

שורה יח : וישוב נאסר. ר"ל הוא נעשה כמו נאסר בזיקים מפני שהחיים של פרישות והתבודדות הם למשא עליו.

שורה כא : שימצא בו צוות. ר"ל שהוא יהיה חברתו כמו שהוא להנביאים.

- 1 להתעסק בהם ולמצוא עריבות בהם שאר חייו כפילוסופים .
 ואמור כי הוא ירא וחסיד, אוהב שיפגע אלהיו בבדידות
 והעמידה והתחנה והתפלה, במה שהוא יודע א) מהתחנונים
 והבקשות, אלה החדשות אין להם עריבות כי אם ימים מעטים
 5 בעוד שהם חדשים, וכל אשר ישנו על הלשון, לא תפעל להם
 הנפש ולא ימצא להם כניעה ולא חנינה, וישאר בעתי היום
 והלילה ונפשו תתבענו בכחותיה אשר נטבעה עליהם, מהשמע
 והראיה והדבור ב) והעסק והאכילה והשתיה והמשגל והריות
 בממון ותקנת ביתו ועזרת דלים ועזר התורה בממונו, כשיראה
 10 שום קלקול הלא ישאר מתחרט על מה שקשר נפשו אליו,
 ויוסיף בחרטתו רוחק מהענין האלהי אשר טרח להתקרב אליו .
 ב. אמר הכוזרי: אם כן ספר לי מעשה החסיד שבכם היום .
 ג. אמר החבר: החסיד הוא, הנזהר במדינתו, משער ומחלק
 לכל אנשיה טרפם וכל ספקם, וינהג בהם בצדק, לא
 15 יונה אחד מהם, ולא יתן לו יותר מחלקו הראוי לו, וימצאם
 בעת צרכו אליהם שומעים לו, ממהרים לענותו בעת קראו,
 יצום ויעשו כמצותו, ויזהירם ויזהרו .
 ד. אמר הכוזרי: על חסיד שאלתיך לא על מושל .
 ה. אמר החבר: החסיד הוא מי שהוא מושל, נשמע בחושיו
 20 וכחותיו הנפשיים והגופיים, ומנהיגם ההנהגה הגופיית,
 כמו שנאמר ג) ומושל ברוחו מלוכד עיר . והוא המוכן לממשלה,
 22 כי אלו היה מושל במדינה היה נוהג בה בצדק כאשר נהג

א) מ: "מא עסאה אן יחפט".

ב) ק. ס. ואהר' מוסיפ': "והעיון" ואיננו במ.

ג) משלי ט"ז ל"ב.

שורה ו: כניעה ולא חנינה. ר"ל אחרי אשר החיים של פרישות והתבודדות
 נעשו להרגל, אין הנפש באה על ידי החיים האלו כבר לידי הכנעה
 ולידי השתפכות בתפלה ותחנונים.

שורה יג: הנזהר במדינתו. משל בעין זה נמצא כבר אצל הפילוסוף היווני אפלטון
 (Republ. IV) ועיין ראב"ע לקהלת ט' י"ד וחובת הלבבות א' ז' .
 (קאססעל).

שורה טו: וימצאם בעת צרכו. ר"ל המושל המתנהג כן מוצא את בני מדינתו
 כשהוא צריך להם, שומעים לו .

שורה יט: נשמע בחושיו. ר"ל החושים והכחות הנפשיים שומעים לו .

1 בגופו ונפשו, וחם הכחות התאויים (א) ומנע אותם מן הרבוי אחר אשר נתן להם חלקם, והספיק להם מה שימלא חסרונם, מהמאכל המספיק והמשתה המספיק על הדרך השוה, והרחיצה וכל צרכיה על הדרך השוה ג"כ, וחם הכחות הכעסנים 5 המבקשים לנצוח, אחר אשר נתן להם חלקם בנצחון המועיל בדברי החכמות והדעות ונערת האנשים הרעים, ונתן לחושים חלקם במה שמועיל לו, ומשמש בידיו ורגליו ולשונו בענין הצורך ובחפצו המועיל, וכן השמע והראות וההרגשה המשתתפת הולכת (ב) אחריהם, ואחר כן היצר והרעיון והמחשב והזכרון, 10 ואחר כן הכח החפצי המשתמש בכל אלה, והם משמשים עובדים לחפץ השכל. ולא עזב אחד מאלו הכחות והאיברים שירבה במה שהוא מיוחד בו ויפחית הנשארים. וכאשר עשה צרכי כל אחד מהם ונתן לטבעיים מה שיספיק להם מהמנוחה והשנה, ולחיוניים מה שיספיק להם (ג) מהקיצה והתנועה במעשה 15 העולם, או יקרא אל (ד) עדתו כמושל הנשמע שקורא אל חילו השומע לעזור לו, להדבק במדרגה שהיא למעלה ממנה, ר"ל המדרגה האלהית אשר היא למעלה מהמדרגה השכלית, ויסדר עדתו ויתקנה, ודומה לסדר שסדר משה עליו השלום לעדתו סביבות הר סיני, ומצוה הכח החפצי שיהיה מקבל ושומר 20 לאשר יבא מאצלו צווי, ויעשהו לעתו, וישמש בכחות ובאיברים

- (א) כל ההוצאות: „המתאויים“ ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.
 (ב) ס. וברעכער: „הולכות“. מ: „תאבע“ = הולכת.
 (ג) „להם“ הוספתי עפ"י מ.
 (ד) ס.: „על“.

שורה ח: וההרגשה המשתתפת. זה הוא כח המאחד את הרשמים השונים שנתקבלו ע"י חמשת ההושים מן הדבר המיחש, לתמונה אחת שלימה ושומרת גם אחרי הסתר המוחש. בפרטיות ידבר המתבר מזה במאמר ה' סימן י"ב עיין שם. ר' דוד קויפמאן בספרו Die Sinne עמוד 181 הערה 12 מביא דעת ר' יעקב בן חיים שההרגשה המשתתפת היא הרגשת המשוש, מה שאין לו כל יסוד, ועיין שם עמ' 47-49.

שורה יא: לחפץ השכל. כמו לבחירת השכל, לכח הבחירה של השכל.
 שורה יח: לסדר שסדר משה. גוסד על מאמר חז"ל מה אתה עושה מחיצה לעצמך אף הן מחיצה לעצמן. (מכילתא פרידמאן ס"ו ע"א). ועיין רש"י לשמות י"ט כ"ד וראב"ע שם י"ט י"ז ולהלן מאמר ד' כ"ט י"א.

1 כפי אשר יצוה מבלי המרות, ויצוה אותו שלא יפנה אל השדים המחשביים (א) והמתדמים (ב), ולא יקבלם ולא יאמין בהם, עד שיועץ את השכל, ואם יכשיר מה שיש אצלם יקבלם, ואם לא ימרם, ויקבל החפצי זה ממנו ויסכים לעשותו. ומישר

5 כלי המחשב (ג) ומפנה אותו מכל אשר קדם מהמחשבות העולמיות. ומצוה המדמה להמציא ההדור שבצורות הנמצאות אצלו בעזר הזכרון, לדמות אליו הענין האלהי המבוקש, כמו מעמד הר סיני ומעמד אברהם ויצחק בהר המוריה, וכמו משכן משה וסדר העבודה וחול הכבוד בבית המקדש, וזולת זה הרבה.

10 ומצוה השומר לשמור את זה ולא ישכחהו, ויגער במחשבי ושדיו (ד) מבלבל האמת ומספקו. ויגער בכעסני ובתאוני מהטות החפצי והניעו והטרידו במה שיש אצלם מהכעס והתאוה. ואחר זאת ההצעה ינהיג הכת החפצי כל האברים המשמשים אותו בזריוות וחריצות ושמהה, ויעמדו בעת העמידה מבלי

15 עצלה, וישתחוו עת שיצוום להשתחוות, וישבו בעת הישיבה, ומביטות העינים הבטת העבד אל אדוניו, ויעמדו הידים ממעשיהם, ולא תתקבץ האחת עם האחת, ותשתוינה (ה) הרגלים לעמידה, ויעמדו כל האברים כנבהלים היראים לעשות מצות מנהיגם, לא ירגישו על מיחוש ולא על הפסד אם יהיה להם,

20 ויהיה הלשון מסכים עם המחשבה לא יוסיף עליו, ולא יבטא

(א) א"נ וברעכער: "שרי המחשביים". ק. : "השרים המחשביים" מ. :

"אלי שיאטיין". עיין המגיד שנה י' עמוד 18.

(ב) כל ההוצאות: "המתדמים" ותקנתי עפ"י מ. .

(ג) ק. ס. ואחר: "המחשבה".

(ד) ב. : "במחשבו ושדיו". ק. א"נ וברעכער: "במחשבי ושריו". ועיין המגיד שם.

(ה) ק. ס. ואחר: "ותשוינה". מ. : "ותסתוי".

שורה א: אל השדים המחשביים וכו'. ר"ל אל דעות כוזבות ודמויות שאין בהם ממש.

שורה ג: יכשיר. ר"ל ימצא שהם נכונים ומועילים.

שורה ה: מהמחשבות העולמיות. ר"ל מהמחשבות בעניני העולם הזה השפל.

שורה יא: ומספקו. ר"ל מהעמיד אצלו את האמת והודאי בחזקת ספק.

שורה טז: הבטת העבד אל אדוניו. נוסד על הגמרא (שבת י' ע"א): "רבא שדי גלימא ופכר ידיה ומצלי אמר כעבדא קמי מריה" ועיין יד החוקה הלכות תפלה ה' ד'.

1 בתפלתו ע"ד המנהג והטבע כמו הזרויר והבגא (א) אלא עם כל מלה מחשבה וכונה בה, ותהיה העת ההיא לב זמנו ופריז, ויהיו שאר עתותיו כדרכים המגיעים אל העת ההיא, יתאוה קרבתו שבו מתדמה ברוחניים ויתרחק מהבהמיים, ויהיה פרי 5 יומו ולילו השלש עתות ההם של תפלה, ופרי השבוע יום השבת, מפני שהוא מעומד להדבק בענין האלהי, ועבודתו בשמחה לא בכניעה כאשר התבאר. והסדר הזה מהנפש כסדר המזון מהגוף, מתפלל לנפשו ונזון לגופו, ומתמדת עליו ברכת התפלה עד עת תפלה אחרת, כהתמדת כח סעודת היום עד 10 שיסעוד בלילה, וכל אשר תרחק עת התפלה (ב) מהנפש היא הולכת וקודרת במה שפוגע (ג) אותה מעסקי העולם, כ"ש אם יביאהו הצורך לחברת נערים ונשים ורעים, וישמע מה שיעכיר זכות נפשו, מדברים כעורים ונגונים שתטה הנפש אליהם ולא יוכל למשול בה. ובעת התפלה מטהר נפשו מכל מה שקדם, 15 ויתקנה לעתיד, עד שלא יעבור שבוע על זה הסדר עד שיתקן הנפש והגוף, וכבר נקבצו מותרים מקדירים עם אורך השבוע לא יתכן לטהרם ולנקותם אלא בהתמדת (ד) עבודת יום עם מנוחת הגוף, ואז ירצה הגוף בשבת את אשר חסר לו מששת הימים, ויהיה נכון לעתיד. וכן הנפש תזכור מה שחסרה עם 20 מרדת הגוף, וכאלו היא ביום ההוא מתרפאה מחולי שקדם ומתעתדת למה שידחה ממנה החולי בעתיד. דומה למה שהיה 22 עושה איוב בכל שבוע בבניו, כמו שהוא אומר (ה) אולי חטאו

(א) ק. ס. ואהר': „והגיבא“ מ. : „כאלזרויר ואלבגנה“.
 (ב) מ. : „ולא תזאל אלנפס תתכדר = ולא תסור הנפש מהתקדר
 (ג) ס. ואהר': כל אשר תרחק.
 (ד) ק. ס. ב. ואהר': „בהעמדת“.
 (ה) איוב א' ה'.

שורה ג: המגיעים. ר"ל המוליכים.
 שורה ו: מעומד. ר"ל נועד.
 שורה יב: ורעים. אנשים רעים.
 שורה טו: על זה הסדר עד שיתקן. ר"ל על זה הסדר מתקון הנפש והגוף.
 שורה יז: בהתמדת עבודת יום. ר"ל שיהיה כל היום מקדש לעבודת ד'.
 שורה כב: בכל שבוע. קאססעל מעיר שבאיוב א' לא נאמר שאיוב עשה זאת

- 1 בני. ואחר כן יהיה עתיד לרפואה החדשית שהיא זמן כפרה לכל תולדותם, ר"ל תולדות החדשים וחדושי הימים, כמו שאמר א': כי לא תדע מה ילד יום. ואח"כ יהיה עתיד לשלש רגלים. ואחרי כן אל הצום הנכבד אשר בו ינקה מכל עון 5 שקדם, וישיג בו מה שחסר לו בימים ובשבועים ובהחדשים, ותנקה הנפש מהבלבולים המחשביים והכעסיים והתאוויים, ותשוב מנשות אליהם תשובה גמורה בין במחשבה בין במעשה. ואם לא תתכן התשובה מהמחשבה בעבור גבורת הרעיוני עליה, במה שקדם לה מוכרון מה ששמעה מימי הנעורים 10 משירים וחידות וזולתם, תנקה מהמעשה ב' ותתודה על הרעיונים, ותקבל שלא תזכרם בלשונה כל שכן שתעשם, וכמו שנאמר ג': זמותי בל יעבר פי. וצומו ביום ההוא צום שהוא קרוב בו להתדמות במלאכים, מפני שהוא גומרו בכניעה ובשפלות ובעמידה ובכריעות ותושבתות ותהלות, וכל כחותיו הגופיים 15 צמים מהענינים הטבעיים, מתעסקים בתוריים, כאלו אין בו ד' טבע בהמי. וכן יהיה צום החסיד בכל עת שיצום, שיענה בו הראות והשמע והלשון, ולא יטרידם בזולת מה שיקרב אותו אל האלהים, וכן הכחות הפנימים מדמיון ומחשבה וזולתי זה, ועם זה יהיו המעשים הטובים ה'.
- 20 א. אמר הכוזרי המעשים הידועים ו'.
ז. אמר החבר המעשים המנהגיים והחוקים השכליים הם הידועים, אבל האלהיים הנוספים עליהם לחול באומת אל 23 חי ו' שינהיגנה, אינם ידועים עד שיבאו מאצלו מפורשים

- (א) משלי כ"ז א'.
(ב) כל ההוצאות: "ממעשה". ה: "מן אלפעל".
(ג) תהלים י"ז ג'.
(ד) ה. ק. הסר: "בו" והוספתי עפ"י מ. ס. והורבוץ.
(ה) כל ההוצאות מוסיפ': "הידועים" ואיננו במ. עיין הירשפלד.
(ו) כל ההוצאות: "מה המעשים הידועים". "מה" מהקתי עפ"י מ. ועפ"י הענין. עיין הירשפלד.
(ז) ק. ס. ואחר' מוסיפ': "שיהיוב".

בכל שבוע, כ"א רק אחר אשר הקיפו ימי המשתה, אבל שם נאמר שלאיוב היו שבעה בנים וכל אחד מהם היה עושה משתה ביום המיוחד לו וא"כ מובן מעצמו שאיוב היה מקדש את בניו ומקריב קרבנות בעדם פעם בשבוע.

- 1 ומחולקים. ועוד כי אין המנהגיים והשכליים ההם ידועים, שאם נדעם בעצמם לא נדע שיעורם, כי אנחנו יודעים שהענקה א) חובה, ומוסר הנפש בכניעה ובשפלות חובה, וההונאה מגונה, וההפקר עם הנשים מגונה, והביאה על קצת הקרובות מגונה, 5 וכבוד האבות חובה, וכדומה לאלה, אך הגבלת זה ושעורו עד שיהיה טוב לכל. איננו כי אם לאלהים יתברך. אבל המעשים האלהיים אין שכלנו מגיע אליהם ב) נדחים אצל השכל, והם נשמעים כאשר ישמע החולה אל הרופא ברפואותיו והנהגותיו. הלא תראה המילה, כמה היא רחוקה מן ההקשה 10 ואין לה דרך אל ההנהגה, וכבר קבל אותה אברהם, עם קושי הענין על הטבע, והוא בן מאת שנה, בנפשו ובבניו, והיתה אות ברית ג) להדבק בו ובורעו הענין האלהי, כמו שאמר והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחרריך.
- ד) אמר הכוזרי: באמת קבלתם התורה הזאת כראוי, ועשיתם 15 אותה בהשתדלות גדולה במקהלים בהודמן אליה, לשבת עליה ולזכור שרשיה ועלתה בברכה, וזולתכם ד) טרח להדמות אליכם, ועלה בידו הצער מבלי ההנאה אשר ימצאנה מי שהוא חושב בסבה אשר בעבורה סובל הצער הזה.
- ט) אמר החבר: זכן שאר הדמיונים לא יכלה אומה מן 20 האומות ה) להתדמות אלינו בדבר. הלא תראה אשר קבעו יום למנוחה במקום יום השבת, היוכלו להדמות אלא כאשר 22 ידמו צורות הצלמים ו) אל צורות בני אדם החיים.

- א) ק. ס. ואהר': "שהענוה" ותקן ה. עפ"י מ. : "שהענקה" ומוסב על "העניקתעניק לו" (דברים ט"ו י"ד) ועיין הירשפלד.
- ב) ק. ס. : "ואינם נדחים" נ"א : "ואינם נראים".
- ג) ה. מוסיף: "בו" ואיננו במ. ; ק. ס. ואחר': "אות בו" וחסר "ברית".
- ד) ברעכער וא"נ : "ישמעאל ופרם".
- ה) ס. א"נ : "ישמעאל ופרם".
- ו) בהדפוסים הצינזוריים : "הציורים".

שורה ז : מגיע אליהם. ר"ל משיג אותם.

שורה ט : כמה היא רחוקה מן ההקשה. עיין לעיל מאמר א' סימן קט"ו : "כי היא אות אלהית שמה אלהים באבר התאווה הגוברת לגבור עליה" וכן כתב הרמב"ם במו"נ ח"ג פמ"ט.

שורה י : ואין לה דרך אל ההנהגה. ר"ל אין לה כל יחס להנהגת המדינה וסדר החברותי.

1 י. אמר הכוזרי: כבר חשבתי בענינכם, וראיתי שיש לאלהים סוד בהשאירכם, ושהוא שם השבתות והמועדים מהגדול שבסבות בהשאיר תארכם והדרכם, כי האומות היו מחלקות אתכם ולוקחות אתכם לעבדים בעבור בינתכם וזוך דעתכם, 5 והיו משימים אתכם עוד א) אנשי המלחמה, לולא אלה העתים שאתם שומרים אותם ב) השמירה הזאת המעולה מפני שהם מאת האלהים ולעילות חזקות, כמו זכר למעשה בראשית, זכר ליציאת מצרים, זכר למתן תורה, וכלם ענינים אלהיים, אתם מוזהרים בשמירתם. ולולא הם לא היה אחד מכם לובש 10 בגד נקי, ולא היה לכם קבוץ לזכרון תורתכם מפני שפלות נפשכם בהתמדת הגלות עליכם. ולולא הם לא הייתם מתנעמים יום אחד באורך ימיכם, וכבר היה לכם בזה ששית ימיכם מנוחת הגוף ומנוחת הנפש, אין המלכים יכולים עליה, מפני שנפשותם אינם מתישבות ביום מנוחתם, כי אם יצטרכו ביום 15 ההוא ליגיעה ותנועה, היו נעים ויגעים, ואין נפשותם במנוחה שלמה. ולולא הם, היה כל יגיעכם לזולתכם, מפני שהוא מוזמן לשלל. אם כן הוצאתכם בהם ריוח לכם בעולם הזה ולעולם הבא, שההוצאה בהם לשם שמים.

יא. אמר החבר: החסיד ממנו נוהר במצות אלה הדברים 20 האלהיים, ר"ל המילה והשבת והמועדים ותורתם המצווים מאת האלהים, ולהשמר מן העריות, והכלאים בצמה ובבגדים 22 ובהיים, ובשמיטה וביובל, ולהשמר מע"ז ומה שנתלה בה,

- א) ק. ס. : "עד". ב. א"נ. ק"י : "עם". מ. : "איצא" = עוד.
 ב) כל ההוצאות : "אותה" ותקנתי עפ"י מ.

שורה ה: והיו משימים אתכם עוד ... ר"ל היו משימים אתכם ג"כ לאנשי מלחמה.
 שורה יב: ששית ימיכם. עיין מו"ג ח"ג פמ"ה. השבת היא שביעית השנה והכוזרי כנראה מכון לשבתות וימים טובים שהם יחד לערך ששית השנה. עיין קאססעל בהערותו.
 שורה יז מוזמן לשלל. ר"ל ממונם של ישראל יכול להיות בכל יום לשלל לאויבי היהודים.

שם: הוצאתכם בהם. ר"ל ההוצאות שיש לכם בשבתות וימים טובים.
 שורה יט: החסיד ממנו. גפלא הדבר שבין מעשי החסיד מונה ר' יהודה הלוי גם מצוות התלויות בארץ והנוהגות רק בזמן שבית המקדש קיים. עיין קאססעל בהערותו.

1 ולהשמר מדרוש ידיעת הנעלם מזולתי הנבואה או האורים
 והתומים או החלומות הנאמנים, ולא ישמע אל קוסם ואל
 חובר ואל מעונן ומנחש. ולהשמר מהזיבות והנדות א), ולהשמר
 מבעלי חיים הטמאים במאכלו ובמגעו, ומן הצרעת, ולהשמר
 5 מהדם והחלב מפני שהם חלק אשי ה', ושמירת מה שהוא
 חייב בו על כל עבירה בשונג ומויד מקרבן, זולת מה שהוא
 חייב בו מפדיון בכור והבכורות ב) והבכורים ועל כל לידה
 שתהיה לו ג), קרבן. ומה שנראה ממנו מזיבות ד) וצרעת,
 קרבן ומנחה, בלעדי מה שהוא חייב בו ממעשר ראשון
 10 ושני ומעשר עני והראיון שלש פעמים בשנה, והפסח ותורותיו
 שהוא קרבן ה' חייב בו כל אורה בישראל, והסוכה והלולב
 והשופר, ומה שהוא צריך מהכלים וכלי הקדש הטהורים
 למנחות ולקרבנות האלה, ומה שהוא חייב בו מהקדושה
 והטהרה, ושמירת הפאה והערלה וקדש הלולים. וכללו של
 15 דבר שישמור מהענינים האלהיים מה שיוכל, להיות נאמן
 באמרו ה): "לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי", מלבד הנדרים
 והנדבות והשלמים ומה שהוא מקבל על עצמו מהנזירות. אלה
 והדומה להם הם התורות האלהיות, והשלמת רובם בעבודת
 כהנים. אבל התורות המנהגיות, כמו לא תרצה, לא תנאף,
 20 לא תגנוב, לא תענה ברעך, וכבוד אב ואם, ואהבת לרעך
 כמוך, ואהבתם את הגר, ולא תכחשו ולא תשקרו איש
 בעמיתו, והתרחק מן הנשך והרבית, והזהר במאזני צדק,
 אבני צדק, ואיפת צדק והין צדק, ועזיבת הלקט והעוללות
 24 והפארות ו), והדומה לזה. והתורות הנפשיות ז), כמו אנכי ה'

א) כל ההוצאות הויץ מה: "מהנדות והזיבות".

ב) "והבכורות" הסר בכל ההוצאות הויץ מה. ונ"א.

ג) כל ההוצאות: "לה" וכבר תיקן מוסקאטו: "לו" ועיין הירשפלד.

לעיל מאמר ב' סימן נ"ו הנוסח ג"כ: "ועל כל לידה שתהיה לו".

ד) כל ההוצאות הויץ מה. ונ"א: "בזיבות".

ה) דברים כ"ו י"ג.

ו) ה. ב.: "והפיאות". א"נ. ברעכער: "והפארות והפיאות". ס.: "והפירות".

ז) כל ההוצאה הויץ מה. מוסופ': "והם הפילוסופיות" ואיננו במ.

שורה טו: להיות נאמן באמרו. ר"ל שלא יהיה שקר בפיו באמרו לא עברתי וכו'.
 שורה כד: והפארות. כונתו כנראה על הכתוב (דברים כ"ד כ'): כי תחבוש זיתך
 לא תפאר אתריך.

1 אלהיך, ולא יהיה לך אלהים אחרים, ולא תשא את שם ה' אלהיך, עם תוספת מה שנתבאר בתורה הזאת, כי הוא יתברך יודע מצפוני בני אדם כל שכן מעשיהם ודבריהם, ושהוא גומל על הטוב ועל הרע מהם, וכי עיני ה' משוטטות בכל הארץ. ואין החסיד מתעסק ולא הושב ולא מדבר עד שיאמין, 5 שעמו עינים רואות וצופות וגומלות אותו על הטוב ועל הרע, ופוקדות עליו כל מעוות מדבורו (א) ומעשהו, והוא הולך ויושב כירא וחרד המתבייש ממעשיו לעתים, כאשר הוא שמח ושש, ותיקר נפשו אצלו בעת טובתו (ב), וכאילו הוא זוכר טובתו 10 לאלהיו כשהוא סובל הצער בעבודתו. וכללו של דבר שהוא מאמין ומקבל מה שנאמר (ג): הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים. ויראה מה (ד) שאמר דוד הטענה הנאמנה (ה): הנוטע און הלא ישמע אב יוצר עין הלא 15 יביט", וכל מה שאמר במזמור (ו): ה' חקרתני ותדע, וחשוב (ז) כי כל איבריו מושמים בחכמה וסדר ושעור, ויראה אותם נשמעים לחפצו, והוא איננו יודע מה שראוי להניע מהם. על הדמיון, שירצה לקום וימצא כל האיברים כעוזרים השומעים (ח) כבר הקימו גופו והוא לא ידע האיברים ההם, וכן כשירצה 20 ללכת או לשבת ושאר המצבים. ולזה רמו באמרו (ט): אתה ידעת שבתך וקומי, ארחי ורבעי זרית וכל דרכי הסכנתה. ויותר 22 מזה, ודקי (י) ועמוק ממנו אברי הדבור, תראה התינוק מדבר

- (א) ק. ה. ואחר: "בדבורו" ותקנתי עפ"י מ. ס.
 (ב) כל ההוצא' חוץ מה: "העבודה".
 (ג) פרקי אבות פ"ב מ"א.
 (ד) כל ההוצא': "שמה" ותקנתי עפ"י מ.
 (ה) תהלים צ"ד ט'.
 (ו) תהלים קל"ט.
 (ז) כל ההוצא': "יהשוב" ותקנתי עפ"י מ.
 (ח) ב. ברעכער: "כעוזרים ונשמעים". דפוס ויניציא. ס.: "כשעוזרים השומעים".
 (ט) תהלים קל"ט ב'.
 (י) כל ההוצא': "דק" ותקנתי עפ"י מ.

שורה ט: וכאילו הוא זוכר טובתו. ר"ל הוא זוכר הטובה שעשה לו אלהים ובעבודתו הוא כמו גומל לאלהים טובה בעד טובתו.

1 כל מה שהוא שומע, והוא אינו יודע באיזה אבר באיזה עצב
 ובאיזה מיתר ראוי לדבר. וכן כלי החזה בטעמי הנגון הוא
 מדמה אותם ומתקנם, ואיננו יודע באיזה דבר, כאילו יוצרם
 ממציאם ומעבידם לו בכל העתים כצרכו א. והדבר כן או
 5 קרוב לכן, מפני שאין ענין הבריאה דומה לענין המלאכה,
 כי האומן כשהוא עושה רחים על הדמיון וילך לו, ויעשו ב
 הרחים מה שבעבורו נעשו, והבורא יתברך בורא האיברים
 ונותן להם כחות וממשיך להם עם הרגעים, ואילו היו מעלים
 על לב הסתלקות השגחתו והנהגתו רגע אחד היה נפסד העולם
 10 כולו. וכשיהיה החסיד הושב זה בכל תנועותיו, איך לא
 תהיינה תנועותיו כלם ג) כבר נתן בהם חלק הבורא ד) אשר
 בראם תחלה וממשיך להם בעזר ה) תמיד בהשלמתם, והוא
 לעולם כאלו השכינה עמו והמלאכים מתחברים עמו בכח, ואם
 יחזק בחסידות ויהיה ו) במקומות הראוים לשכינה יחברוהו
 15 בפעל, ויראה אותם עין בעין למטה ממדרגת הנבואה, כאשר
 היו טובי החכמים בבית שני רואים הצורות ושומעים בת קול,
 והיא מדרגת החסידים, ולמעלה ממנה מדרגת הנביאים.
 ויקבל החסיד מכבוד הענין האלהי הנמצא עמו מה שראוי
 לקבל העבד מאדוניו שבראו והטיב לו והוא צופהו לגמלו או
 20 לענשו. ואל יגדל בעיניך מה שאומר החסיד קודם הכנסו
 21 בבית הכסא: התכבדו מכובדים קדושים, כבוד לשכינה,

א) ה. ק. : "וכצרכו". ס. : "ובצרכו".

ב) ק. ס. ואחר' : "יעשו".

ג) "ואיך לא תהיינה תנועותיו כלם" הפר במ.

ד) עפ"י מ. צ"ל : "לבורא" לא תקנתי מפני שהענין הוא אחד.

ה) א"נ ק. ס. ואחר' : "בעזר".

ו) עיין הרביץ וגולדציהר.

שורה ח: וממשיך להם עם הרגעים. ר"ל בכל רגע ורגע הוא משפיע מכתו עליהם.

שורה כא: התכבדו מכובדים. עפ"י הגמרא ברכות ס' ע"ב צריך לומר "התכבדו מכובדים קדושים משרתי עליון תנו כבוד לאלהי ישראל, הרפו ממני עד שאכנס ואעשה רצוני ואבא אליכם" ועיין ש"ע א"ח סימן ג' סעיף א' ורמב"ם הלכות תפלה ז' ה'.

שם: כבוד לשכינה. ר"ל כונת וסמטא הוה הוא גתינת כבוד לשכינה.

1. והתודותו אחרי יציאתו בברכת אשר יצר את האדם בחכמה. וכמה גדולה הברכה הזאת בענינה וכמה מתקנות מלותיה למי שהוא מסתכל בהן בעין האמת, שהקדים תחלה בחכמה וחותם ברופא כל בשר ומפליא לעשות, למד על פליאות מה
- 5 שברא בחיים מהכחות הדוחים והמתזיקים, וְכָלֵל כֹּל הַחַיִּים באמרו כל בשר. וקושר מצפוננו בענין האלהי בתחבולות, מהם מצות כתובות ומהם מקובלות, והוא נושא התפילין על מקום המחשבה והזכרון מהראש ואוצל מהם רצועה מגעת אל ידו כדי שיראה אותה עם השעות, ותפילין של יד על מבוע
- 10 הכחות, ר"ל הלב, ונושא הציצית כדי שלא יטרידוהו חושיו בעולם, וכמו שאמר א' ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. והכתוב בתפילין, היחוד והגמול והעונש וזכר יציאת מצרים, מפני שהיא טענה שאין בה מדחה, כי לענין האלהי התחברות בברואים והשגחה עליהם וידיעה במעשיהם. אחר כן מתגלגל
- 15 בכל חושיו לתת חלק האלהים בהם, וכבר קבלנו כי המעט שבשעורים אשר יצא האדם ב' בהם ידי חובתו מהתשבחות הם מאה ברכות לא פחות. מהם המפורסמות, ואחר כן ישתדל
- במשך היום ג' להשלימם בריחנים ומאכלים ושמועות ומראות, 19 יברך עליהם. וכל אשר יוסיף יהיה תוספת מקרבת אל

א) במדבר ט"ו ל"ט.

ב) נ"א: „הישראלים“.

ג) „במשך היום“ חסר בכל ההוצאות והוספתי עפ"י פ': „ירום מע שול אלאיאם“.

שורה ה: בחיים. ר"ל בבעלי חיים וכן החיים להלן הוא כמו בעלי החיים.
שורה ו: וקושר מצפוננו. ר"ל קושר מחשבתו וכונתו. מוסב על מעשו החסיד שמהם התחיל לדבר קודם לזה.
שם: בתחבולות. ר"ל בדברים מעשיים.
שורה ט: עם השעות. ר"ל בכל שעה ושעה.
שם: מבוע הכחות. ר"ל הלב. עיין לעיל מאמר ב' סימן כ"ו. וכן כתב ר' בחיי בחובת הלבבות ב' ה' שהלב הוא משכן החושים הטבעי ומבוע החיים.

שורה יז: מהם המפורסמות. ר"ל במספר מאת הברכות נכללות הברכות המפורסמות כמו שמ"ע ובהמ"ז. דבריו גוסדו על הגמרא מנחות מ"ג ע"ב: חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנאמר ועתה ישראל מת ה' אלהיך שואל מעמך וכו'.

1 האלהים, וכמו שאמר דוד א). פי יספר צדקתך כל היום
 תשועתך כי לא ידעתי ספורות, רוצה לומר כי שבתך לא
 יכללהו המנין אבל אקבלנו עלי כל ימי ולא אמנע ממנו
 תמיד. והאהבה והיראה מאין ספק נכנסות בנפש עם אלה
 5 הענינים, ומשוערים בשעור תוריי, כדי שלא תביא השמחה
 בשבתות וימים טובים אל מה שמביא אל ב) השתוק והתאוה
 והבטלה, ולהמנע מהתפללות בעתם כראוי, ושלא תוציא היראה
 אל גבול שמיאש מהמחילה והסליחה, וישאר דואג כל ימיו
 ויעבור כל מה שיצוה הבורא מהשמחה במה שחננו, כמו
 10 שאמר ג): ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלהיך, וימעט
 שבתו על טובת האלהים, כי השבת הולך אחרי השמחה,
 ויהיה כמו שאמר בו ד): תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך
 בשמחה ובטוב לבב ועבדת את אויביך וגו', ושלא תוציאנו
 הקנאה בהוכח תוכיח את עמיתך ה) ובדברי החכמות, לידי
 15 הכעס והנטירה, ותטרדו נפשו מהזדככות בעתות ז) התפללות.
 ויישב ח) בלבו צדוק הדין ישוב שיהיה לו למגן ולמסתור
 מהפגעים והצרות ההוות בעולם, כשיתישב בנפשו צדק בורא
 החיים ומטריפם ומנהיגם בחכמתו, ושאין הדעות משיגות
 פרטיה אבל משיגות כלליה, במה שהם רואות מתקון הבריאה
 20 בהם, ומה שכלל מהפליאות המורות על כונת חכם וחפץ
 יודע ויכול, באשר ט) שם לקטן וגדול מהם מה שהוא צריך
 22 לו מחושים נסתרים ונראים ורוחות י) ואיברים, ושם הכלים

- א) תהלים ע"ט ט"ו.
 ב) ק. ה. ואהר' חסר: "אל" והוספתי עפ"י מ. והורביץ.
 ג) דברים כ"ו י"א.
 ד) שם כ"ה מ"ז.
 ה) ויקרא י"ט ט"ז.
 ו) ק. ה. ואהר': "תטרד" ותקנתי עפ"י מ.
 ז) א"נ: "מהזדככות בעתות". ק. ס. : מהזדככות ובעתות.
 ח) ב. : ישיב. נ"א: "ישב".
 ט) ק. ואהר': "כאשר". מ. : "חתי געל" = עד אשר שם.
 י) "רוחות" חסר במ.

שורה ד : עם אלה הענינים. ר"ל עם מעשי החסיד הנזכרים.
 שורה כ : בהם. ר"ל בבעלי חיים.

1 מפיקים ראויים לרוחות, ושם לצבועים מדת הגבורה וכלי הדריסה והטרף, ושם לארנבת ולאיל כלי הבריתה ומדת המורד. ומי שמחשב בבריאת האיברים ותועלותיהם וערכם מן הרוחות, יראה בזה מהצדק א) והסדור החכמי, מה שלא 5 ישאיר בלבו ספק בצדק הבורא, ואם יבא שטן ב) המחשבה להראות ג) לו העול על הארנבת באשר היא מאכל לצבועים, והזכוב לעכביש, ישיב עליו השכל ויגער בו, לומר. איך איחס העול אל חכם שנתברר לי צדקו ושאיננו צריך אל העול, ואילו היה צידת הצבועים לארנבת וצידת העכביש לזכוב 10 במקרה, הייתי אומר בטענת המקרה, אך אני רואה החכם ההוא המנהיג הצדיק, הוא אשר שם כלי הציד לאריה מגבורה ויכולת ושינים וצפרנים, ושם העכביש נוכר ד) לתחבולה, ושם לו האריגה לבוש מבלי למידה, יארוג השבכים לזכוב, ושם לו כלים ראויים למלאכה הזאת, וזמן לו הזכוב 15 למחיה ולמזון, כאשר זמן להרבה מדגי הים מזון דגים אחרים ה), האומר על זה, שיהיה אלא לחכמה שאינני משיגה, ואצדיק מי שנקרא הצור תמים פעלו. ומי שנתישב על נפשו זה יהיה כמו שאומרים על נחום איש גו, כל אשר תמצאהו צרה אומר גם זו לטובה, ויהיה חיים ערבים תמיד, ותקל 20 עליו הצרות, אבל אפשר שישמח בהם כשירגיש לעון שיש 21 עליו, כמי שיפרע חובו והוא שמח במה שהקל מעליו ממנו,

א) ק. ב. ואחר': "מהסדר".

ב) כל ההוצאות חוץ מה: "שנון".

ג) א"נ. ק"י וברעכער: "חדראות".

ד) ק. ס. ב.: "נזכר". ברעכער: "מושגח". מ: "מלהמא" עיין

מאגאזין פיר די וויססענשאפט דעם יודענטהומס 1883—98.

ה) כל ההוצאות: "הרבה מדגי הים לדגים אחרים" והסר "מזון" ה.:

"הרבה מדגי הים מזון לדגים אחרים" ותקנתי עפ"י מ.

שורה א: מפיקים. ר"ל מתאימים.

שורה י: הייתי אומר בטענת המקרה, ר"ל הייתי אוחז בדעה שהכל נהיה בעולם עפ"י מקרה.

שורה יב: נוכר לתחבולה. ר"ל מכיר בתחבולות שונות.

שורה טז: האומר על זה. ר"ל מה שמראה שזה בא מחכמה שאין אני משיגה.

שורה יח: כמו שאומרים על נחום איש גו. נמצא בגמרא סנהדרין ק"ח ע"ב ותענית כ"א ע"א.

1 וישמח לשכר ולגמול הצפון לו. וישמח במה שהוא מלמד לבני אדם מהסבל והצדקת דין הבורא, וישמח במה שיש עליו בזה מהשם הטוב והתפארת. זה בצרות המיוחדות בו, וכן יעשה בצרות הכוללות, כשיעבירו בלבולי המחשב על לבו 5 אורך הגלות ופזור האומה ומה שהגיע אליה מהדלות והמיעוט, יתנחם תחלה בצדוק הדין כאשר אמרתי, ואחר כן בנכוי עונותיו, ובשכר הצפון לעולם הבא, ובהדבק בענין האלהי בעולם הזה, ואם ייאשנו שטנו מזה, באמרו א: התחינה העצמות האלה, לגודל מה שנכחדנו מגוי ונשכח זכרנו, וכמה 10 שנאמר ב: יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו, יחשוב באיכות ג יציאת הצרים ובכל מה שנאמר בכמה מעלות טובות למקום עלינו ד, ולא יהיה קשה ה) בעיניו איך נשוב לקדמותנו אפילו אם לא ישאר ממנו אלא אחד, וכמו שאמר ו: אל תיראי תולעת יעקב, כי מה הוא הנשאר מן האדם כששב 15 תולעת בקברו.

יב. אמר הכוזרי: כמו זה יחיה בגלות חיים ערבים ויארה ו) פרי תורתו בעולם הזה ובעולם הבא, ומי שהוא סובל הגלות מתקצף, כמעט שהוא מפסיד עולמו ואחריתו. יג. אמר החבר: ומה שיחזיק עריבותו ויקבענו ויוסיף ח) לו 20 עריבות על עריבות, שיברך תמיד על כל מה שהוא 21 מוצא מן העולם ומה שמוצאו ממנו.

א) יהזקאל ל"ז ג'.
 ב) שם ל"ז י"א.
 ג) "באיכות" חסר בכל ההוצאות והוספתי עפ"י מ. ועיין הירשפלד.
 ד) בהגדה של פסח.
 ה) כל ההוצאות חוץ מה: "רחוק" . מ. : "יצעב".
 ו) ישעיה מ"א י"ד.
 ז) כל ההוצאות חוץ מה: "ויפרה".
 ח) כל ההוצאות חוץ מה: "שיוסיף" וחסר: "ומה שיחזיק עריבותו ויקבענו".

שורה ח: ייאשנו. ר"ל ישתדל להביא אותו לידי יאוש.
 שורה טז: ויארה. ר"ל יתלוש פירות, מלשון אריתי מורי (שה"ש ה' א').
 שורה יח: מתקצף. ר"ל כשהוא מתקצף ומתרגש.
 שם: עולמו ואחריתו. ר"ל העולם הזה והעולם הבא.

1 יד. אמר הכוזרי ואיך הוא זה, והברכות טורה יותר.
 מז. אמר החבר: הלא האדם השלם יותר ראוי שיסופר א,
 בהרגשת ההנאה במה שיאכל וישתה מהתינוק והבהמה,
 כאשר הבהמה יותר ראויה להנאה מהצמח אע"פ שהצמח
 5 נוזן תמיד.

מז. אמר הכוזרי כן הוא ליתרון החוש וההרגש בהנאה, כי
 אם היו מביאים אל השכור כל אשר יתאוה, והוא
 בענין שכרותו, ויאכל וישתה ב) וישמע הנגונים ויתחבר עם
 מי שיאהב ותחבקהו ג) אהובתו, ויסופר לו כל זה כשירפא
 10 משכרותו, היה דואג על זה ויחשוב הכל הפסד ולא ריוח,
 מפני שלא באו לידו ההנאות ההם והוא בענין שירגיש
 זינעם בהם.

יז. אמר החבר: ההודמנות להנאה והרגשתה, ושיחשוב בהעדרה
 קודם לכן, כופל ההנאה. וזה מתועלת הברכות למי שהוא
 15 רגיל בהם בכונה והבנה ד), מפני שהם מציירות מין ה) ההנאה
 בנפש והשבת עליה למי שחננה וכבר היה מוזמן להעדרה,
 ואז תגדל השמחה בה. כמו שאתה אומר שהחיינו וקימנו,
 וכבר היית מוזמן למות ותודה על שהחייך, וזתראה זה ריוח,
 ויקל בעיניך החולי והמות כאשר יבא, מפני שכבר חשבת
 20 עם נפשך וראית שרוחת עם בוראך, שאתה ראוי להעדר
 ממך כל טוב בטבעך כי עפר אתה, והטיב לך בחיים
 וההנאות, ותודה על כן, ובעת שיסירם ממך תודה ותעבוד
 23 ותאמר: ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך ו), ותהיה נהנה

א) ק. ס. ב. ואחר': "שיספר". א"נ. ק"י: "שיסופר":

ב) כל ההוצאות: "ממאכל ומשתה" ותקנתי עפ"י מ: "פואכל וישרב"

ג) א"נ והוצאות אהדות: "וחבקותו".

ד) כל ההוצאות: "והכנה" ותקנתי עפ"י מ. והורביץ.

ה) ק.י: "מן".

ו) איוב א' כ"א.

שורה ב: יותר ראוי שיסופר. ר"ל הוא יותר ראוי שיתארו אותו בסגולת הרגשת
 ההנאה ממה שיאכל וישתה.

שורה ח: בענין שכרותו. ר"ל במצב השכרות.

שורה יב: זינעם בהם. ר"ל שירגיש נעימות מהם.

שורה כ: שרוחת עם בוראך. ר"ל שיש לך ריוח מהבורא, כי הוא עושה אתך
 לפניך משורת הדין.

1 כל ימיד. ומי שאינו אוהו הדרך הזה, אל תחשוב כי הנאתו
הנאה אנושית, אך הנאה בהמית איננו א) מבינה, כאשר
אמרנו בשכור. וכן יעלה החסיד אל לבו ענין כל ברכה
ויבין הכונה ממנה ומה שהוא נתלה בה. הנה יצייר ביוצר
5 המאורות, סדר עולם העליון וגודל האישים ההם, וגודל
תועלותם, ושהם אצל בוראם כקטן שברמשים, ואם הם
גדולים בעינינו ב) לגודל תועלותינו בהם. והראיה שהם אצל
בוראם ג) כאשר אמרתי, שחכמתו והנהגתו ביצירת הנמלה
והדבורה איננה מקצרת מחכמתו ד) והנהגתו לשמש וגלגלה,
10 אך סימני החכמה וההשגחה יותר דקים ונפלאים ה) בנמלה
ובדבורה למה שהונח בהם מהכחות והכלים ו) עם קטנותם.
יחשוב בזה, כדי שלא יגדלו בעיניו המאורות ויסיתהו השטן
בקצת דעות אנשי הרוחניות, ויעלה בלבו שהם מועילים
ומזיקים בעצמם, ואיננו כן, אבל באיכותם כרוח וכאש,
15 ויהיה כמו שאמר ז): אם אראה אור כי יהל ויפת בסתר
לבי. וכן יתן אל לבו ב"אהבת עולם", הדבק הענין האלהי
בעדה המוכנת לקבולו כהדבק האור במראה הזכה, ושהתורה
מאצלו התחלת הפץ ממנו להראות מלכותו בארץ כהראותה
בשמים, ולא גזרה החכמה שיברא מלאכים בארץ, אבל אדם
20 מזרע ודם מתגברים בהם הטבעים ומתנצחים בהם המדות,
כפי התחלפות ההצלחה ורוע המזל, כאשר נתבאר בספר
יצירה. וכאשר יזך מהם יחיד או קהל, יחול עליו האור
23 האלהי וינהיגנו בנפלאות ובנוראות יוצאות מסדר העולם

- א) ק. ה. ואחר': "איננה".
ב) כל ההוצאות חוץ מה: "בעצמם". — נ"א: "בעינינו לגודל התועלת".
ג) מ: "אנה באריהא" = שהוא בוראם.
ד) כל ההוצאות חוץ מה: "בהכמתו".
ה) כל ההוצאות: "דקה ונפלאה". תקנתי עפ"י מ. ועפ"י הענין.
ו) "למה שהונח בהם מהכחות והכלים" חסר בכל ההוצאות והוספת
עפ"י מ. ונ"א.
ז) איוב ל"א כ"ו כ"ז והטהבר קצר את הכתוב.

שורה כ: מתגברים בהם הטבעים. עיין לעיל מאמר א' סימן א' ולהלן מאמר
ד' סימן כ"ה.
שורה כא: כאשר נתבאר בספר יצירה. בפרק ד' מספר יצירה, ומובא ביתר
ביאור להלן מאמר ד' סימן כ"ה.

1 הטבעי, זיקרא זה ממנו אהבה ושמחה. ולא מצא הענין האלהי מקבל, מסכית לדברו, דבק בסדר אשר צוה בו, אחרי המאורות והגלגלים, אלא חסידי בני אדם, היו יחידים מאדם ועד יעקב, ואחר כן שבו קהל, וחל עליהם הענין האלהי 5 לאהבה להיות להם לאלהים, וסדרם במדבר כסדר הגלגלים, ארבעה דגלים כארבעת רבעי הגלגל, ושנים עשר שבט כשנים עשר מזלות, ומחנה הלויים בתוך המחנות, כאשר אמר בספר יצירה: „והיכל קדוש מכוון באמצע והוא א׳ נושא את כלם“, וזה כלו מורה על אהבה. ויהיה משבח עליה ויסמוך לזה 10 קבולו התורה בקריאת שמע. ואחר כן במה שכולל אמת ויציב מהענינים הנמרצים ב׳ לקבלת התורה, — כאלו אחר שנתבאר לו כל אשר קדם והבין אותו והכירו, אסר על נפשו אסר והעיד עדים שקבלו כאשר קבלוהו האבות לפניו, וכן יקבלוהו הבנים עד עולמי עד, כמו שהוא אומר על אבותינו ועלינו 15 ועל בנינו ועל דורותינו דבר טוב וקיים חק ולא יעבור. 16 ואחר כן מסדר הקשרים אשר בהם ישלמו קשרי היהודים,

(א) מ: „והאלהים“.

(ב) ק: „הנוחצים“. ס. א״נ: „הנחוצים“.

שורה א: זיקרא זה ממנו אהבה. עיין לעיל מאמר ב׳ סימן ג׳.
שורה ב: מסכית. מלשון הסכת ושמע (דברים כ״ז ט׳).
שורה ו: ושנים עשר שבטים כשנים עשר מזלות. גוסד על מה שאמרו חז״ל בפסיקתא רבתי פ״ה: אתה מוצא י״ב חדשים בשנה י״ב מזלות ברקיע..... בזכות כל אלה שבטי ישראל שנים עשר ועיין מה שכתב ר׳ יצחק עראמה בעקידה שער ד״א.
שורה ח: והיכל קדוש מכוון באמצע. בעל ספר יצירה מונה (בפרק ד׳) שבע אותיות כפולות בא״ב והן בג״ד כפר״ת, וכנגדן ישנן שבע קצוות בעולם: מעלה, מטה, מזרח, מערב, צפון ודרום, והיכל קדוש, כלומר הענין האלהי נמצא באמצע ומחבר בין ההפכים עיין להלן מאמר ד׳ כ״ה.
שורה טז: מסדר הקשרים. ר״ל אח״כ הוא מסדר בתפלתו את עיקרי הדת היהודית שהם הקשרים בין ישראל והאלהים.
שם: אשר בהם ישלמו. ר״ל אשר בלעדם אין לנו עיקרים אחרים. ר׳ יהודה הלוי מונה רק חמשה עיקרים: א) האמונה בד׳, ב) האמונה בקדמות ה׳, ג) האמונה בהשגחה האלהית על אבותינו, ד) שהתורה היא מה׳, ה) האמונה ביציאת מצרים, כל העיקרים האלו הוא מוצא בהברכות שאחר ק״ש: אמת שאתה הוא אלהינו, זו היא האמונה

1 והוא שיודה באלהותו יתברך, ובקדמותו ובהשגחתו על אבותינו,
 ושהתורה מעמו, ובמופת על כל זה, והוא החתום והוא א'
 יציאת מצרים, כמו שאמר אמת שאתה הוא ה' אלהינו, אמת
 מעולם הוא שמך, ועזרת אבותינו, ואמת ממצרים גאלתנו ה'
 5 אלהינו. ומי שהשלים כל אלה בכונה גמורה הוא ישראל
 אמתי וראוי לו שיקוה להדבק בענין האלהי הדבק בבני
 ישראל מבלעדי שאר האומות ב', ויקל עליו לעמוד לפני
 השכינה, וישאל ויענה. והתחייב לסמוך גאולה לתפלה
 בתכלית החריצות והזריזות כאשר הקדמנו, ויעמוד לתפלה על
 10 התנאים אשר קדם זכרם ג' בברכות הכוללות כל ישראל, כי
 הבקשה והתפלה במה שמתחד בו היחיד, אינם אלא מן
 הרשות, וכבר קבעו לזה מקום בשומע תפלה למיד' שהוא
 רוצה. ויתן אל לבו מהברכה הראשונה הנקראת אבות,
 מעלת האבות, ושברית האלהים קיים להם עד עולם לא
 15 ימוש, כמו שהוא אומר ומביא גואל לבני בניהם. ומהברכה
 השנית הנקראת גבורות, כי לאלהים בעולם הזה ממשלה
 17 מתמדת, ואיננו כאשר חושבים הטבעיים ה' שהוא על הטבעים

א) כל ההוצאות הוי' מה: „ביציאת“ וחסר: והוא.

ב) א"נ ק"י וברעכער מוסיפים: „עכו"ם“.

ג) ק. ה. חסר: „זכרם“ והוספתי עפ"י מ. ב. עיין הורביץ,

ד) כל ההוצאות: „במי“ ותקנתי עפ"י מ.

ה) ק: „ואיננו כאשר חושבים הטבעיים אשר נסום“ א"נ ק"י ודפוסים

אהדים: „ואיננו כאשר חושבים שהוא על הטבעים אשר נסום“.

בד', מעולם הוא שמך. זו היא הודאה בקדמותו. עזרת אבותינו היא
 הודאה בהשגחתו ובתפלה זו יש עוד המבטא אשרי איש שישמע
 למצותיך וזו היא הודאה שהתורה מהשמים היא, אמת ממצרים גאלתנו
 זו היא הודאה במה שהוא מופת על כל זה, כלומר ביציאת מצרים.
 והוא החתום. ר"ל הודאה זו הוא מזכיר בסוף אחר ארבע ההודאות
 הראשונות.

שורה יא: במה שמתחד... ר"ל בבקשות פרטיות של היחיד.

שורה יב: וכבר קבעו. עפ"י הגמרא ברכות ל"ד ע"א וע"ז ח' ע"א. ועיין צונץ:

Die Gottesd. Vorträge עמ' 367.

שורה יז: ואיננו. ר"ל ואין העולם גוסר על חקי הטבע שמצאו אותם הפילוסופים.
 הטבעיים בגסיון.

1 אשר נסום, ויתן אל לבו שהוא מחיה המתים בעת שירצה עם רוחק זה מהקשת הטבעיים, זכך משיב הרוח וזולתו, ובחפצו א) מתיר אסורים וזולתו, וכבר התבאר זה מעניני בני ישראל. ואחר שיאמין באבות וגבורות שהם מדמות שהוא 5 יתברך נתלה בעולם הזה הגופני, ירוממהו ויקדישהו ויגדלהו שישגיגהו או יתלה בו דבר מספורי הגופניים, בקדושת השם יתברך, והוא אתה קדוש. ויתן אל לבו מהברכה הזאת כל אשר ספרוהו בו הפילוסופים מהקדושה והרוממות אחר שיקיים אלהותו ומלכותו באבות וגבורות, כי בהם נתברר אצלנו 10 שיש לנו מושל ומצוה, וללא הם היינו מסופקים ב) בדברי הפילוסופים עם אנשי הקדמות. והתחייב להקדים אבות וגבורות על קדושת השם, ולאחר שמקדשהו ומרוממהו בזה, יתחיל בבקשת צרכיו בכלל כל ישראל, ולא יעבור זה ג) כי התפלה הנענית אינה כי אם לקהל או בקהל ד), או לאחד 15 שיהיה במקום קהל, והוא נעדר בזמננו זה.

יח. אמר הכוזרי: ולמה זה, הלא שיתיחד האדם יותר טוב ותהיה נפשו זכה ומחשבתו פנויה יותר.

יט. אמר החבר: אבל היתרון לקהל מכמה פנים. מהם כי 19 הקהל אינם מתפללים במה שיש בו ה) הפסד ליחיד ו)

א) הורביץ מציע לנסח: „ובחפצים“ עפ”י דפוס ויניציא ועפ”י המקור: „ופי אל-ארא יאת“.

ב) כל ההוצא חוץ מה: „מסתפקים“.

ג) כל ההוצאות חוץ מה. חסר: „ולא יעבור זה“. מ. : „ולא ינוז ניר דלק אלא פי אלנואפל“ = „ובלעדי זה מותר רק בבקשות של רשות“ עיין הירשפלד,

ד) כל ההוצאות חוץ מה. חסר: „או בקהל“.

ה) „בו“ הוספתי עפ”י מ.

ו) ה: „ליחידים“.

שורה ג: וכבר התבאר זה ... ר”ל ממה שאירע לישראל התבאר שהקב”ה הוא מתיר אסורים.

שורה ד: שהם מדמות. ר”ל שהם סבת הדמיון וההשערה שיש להקב”ה קשר עם העולם הזה.

שורה ה: ויגדלהו שישגיגהו ... ר”ל ירחיק ממנו שישגיג אותו איזה דבר ועיין להלן מאמר ד’ סימן ג’.

שורה י: היינו מסופקים. ר”ל היינו אוחזים בדעות הפילוסופים שנכנסים בהם ספקות רבות כמו שאמר לעיל מאמר א’ סימן י”ג.

שורה פו: והוא נעדר. ר”ל יחיד כזה שיהיה במקום קהל, אין בזמננו.

1 והיחיד אפשר שיתפלל במה שיש בו הפסד ליחידים אחרים, ואפשר שיש ביחידים ההם מי שיתפלל במה שיש בו הפסדו. ומתנאי התפלה הנענית שתהיה במה שיועיל העולם ולא יזיקהו בשום פנים. ומהם שמעט הוא שתשלם תפלה ליחיד

5 מבלי שגגה ופשיעה. ומפני כן א) קבעו לנו שיתפלל היחיד תפלת הצבור, ושתהיה ב) תפלתו בצבור בעוד שיוכל לא פחות מעשרה, כדי שישלים קצתם מה שיחסר בקצתם בשגגה או בפשיעה, ויסתדר מהכל תפלה שלמה בכונה זכה, ותחול הברכה על הכל ויגיע לכל אחד מהיחידים חלקו ממנה. כי

10 הענין האלהי כמטר מרוה ארץ מהארצות כשתהיה הארץ כלה ראויה לו, ואפשר שיכלול בה מי שאינו ראוי לו מהיחידים ויצלחו בעבור הרוב, ובהפוך זה, ימנעו המטר מארץ מהארצות מפני שהארץ כלה אינה ראויה לו, ואפשר שיכלול בה יחידים היו ראויים לו ונמנע מהם בעבור הרוב.

15 אלה דיניו יתברך העולמיים ד). ואצלו יתברך הגמול ליחידים ההם בעולם הבא, ועוד שבעולם הזה יתן להם תמורה טובה ויטיב להם בקצת טובה יהיו בה נכרים משכניהם, אך מעט שינצלו מהעונש הכולל הצלה נמורה. ומשל מי שהתפלל לצורך עצמו, כמשל מי שהשתדל לחזק את ביתו לבדו ולא

20 רצה להכנס עם אנשי המדינה בהעזרם על חזק חומותם, הוא מוציא הרבה ועומד על הסכנה, ואשר יכנס במה שנכנסים

22 בו הצבור, מוציא מעט ועומד בבטחה, כי מה שמקצר

א) כל ההוצא': "וכן" ותקנתי עפ"י מ. : "ולדלך".

ב) ה. חסר: "תפלת הצבור ושתהיה".

ג) כל ההוצאות: "שימנע" ותקנתי עפ"י מ.

ד) ק: "אלא שדיניו יתברך עולמיים" דפוס ויניציא: "אלה דיניו

יתברך עולמיים", ברעכער: "אלא שדיניו יתברך העולמיים".

שורה ד: שמעט הוא. ר"ל שזה הוא דבר שאיננו מצוי.

שורה ו: ושתהיה תפלתו בצבור. וכן כתב הרמב"ם ביד החזקה הלכות תפלה

פ"ח: "תפלת הצבור נשמעת תמיד ואפילו היו בהן חוטאים אין

הקב"ה מואם בתפלת רבים לפיכך צריך אדם לשתף עצמו עם הצבור".

שורה טו: העולמיים. ר"ל אלה הם דיני השם יתברך בעולם הזה.

שורה כ: בהעזרם. ר"ל כשהם מבקשים להם עזר בחזק החומה.

שורה כא: ואשר יכנס. ר"ל מי שמשתתף עם הצבור ואיננו מוציא את עצמו מן

הכלל.

1 ממנו אחד משלימו אחר, ותקום המדינה בתכלית מה שיש ביכולת, ויהיו אנשיה מגיעים כלם אל ברכתה בהוצאה מועטת עם הדין וההסכמה. ועל כן קורא אפלטון מה שיוציא בצד התורה, חלק הכל, ובעוד שיתעלם היחיד מחלק הכל והוא 5 שיש בו תקנת צבורו, אשר הוא חלק ממנו, וחשב כי יותירנו לעצמו, הוא חוטא על הכל וחוטא לנפשו יותר, כי היחיד בכלל הצבור כאבר האחד בכלל הגוף. אלו היה מקפיד הזרוע על דמו כשהוצרך אל ההקזה, היה נפסד הגוף כלו ונפסד הזרוע בהפסדו. אך ראוי ליחיד לסבול הצער גם א) המות 10 בצד תקנת הכל. והנחויך ממה שיעיין עליו היחיד, הוא חלק הכל שיתננו ולא יתעלם ממנו. ומפני שלא היה דבר שתשיגהו ההקשה, צוה בו ב) הבורא במעשרות והמתנות והקרבנות וזולת זה, והוא חלק הכל מהממונות. אך מהמעשים, השבתות והמועדים והשמטות והיובלים וכיוצא בהם, ומהמאמרים, 15 התפלות והברכות והתשבחות, ומהמדות, האהבה והיראה והשמחה. והראויה להקדים מהבקשות, בקשת השכל והדעת, שבהם יגיע האדם להתקרב אל אלהיו, על כן הקדים חונן הדעת, סמוכה אל מה שאחריה, ר"ל הרוצה בתשובה, כדי שתהיה החכמה ג) והדעת והבינה ההיא בדרך התורה והעבודה, 20 כמו שהוא אומר השיבנו אבינו לתורתך, ומפני שאי אפשר לאדם בלתי חטא ופשע, התחייב להתפלל על סליחת החטא במחשבה ובמעשה בברכת חנון המרבה לסלוח. וסומך אל 23 התפלה הזאת תולדת הסליחה והאות שלה ד) והיא הנאולה

(א) כל ההוצאות חוץ מהי: "עד".

(ב) "בו" הוספתי עפ"י מ. ונ"א.

(ג) בהוצאות אהדות חסר: "החכמה".

(ד) "והאות שלה" חסר בכל ההוצאות. עיין הירשפלד.

שורה ג: מה שיוציא בצד התורה. ר"ל ההוצאות שאדם מוציא בהתאם עם חקי המדינה.

שורה ז: כאבר האחד. כדברים האלה נמצאו בזהר פינחס: בשעתא דכל שייפין בעאקו ומרע סגי שרייא עליהו, שייפא חדא איצטריך לאלקאה בגין דאיתסון כלהו, ומנו דרועא. דרועא אלקי ואפיקו מיניה דמא ..... אוף הכי בני עלמא אינון שייפין דא עם דא ...

שורה י: הוא חלק הכל. ר"ל חובותיו הצבוריים.

שורה יא: ומפני שלא היה דבר ... ר"ל ומפני שהחובות האלו אינם דבר שהאדם יכול להגיע אליו בסברתו.

1 ממה שאנחנו בו, ומתחיל ראה נא בענינו וחותרם גואל ישראל. ואחר כן יתפלל על בריאות הגופים והנפשות, וסומך לתפלה הזאת הודמנות מזונם לשמירת כחם בברכת השנים. ואחר כן יתפלל על קבוץ הגלות במקבץ נדחי עמו ישראל א, ויסמוך 5 לו הראות הצדק וסדור הענין ב) במה שאומר ותמלוך עלינו אתה ה' לבדך. ואחר כן יתפלל לבער הסיגים ג) בברכת המינים וסומך לה שמירת הסגולה הזכה, באמרו על הצדיקים ועל החסידים. ואח"כ יתפלל להשיב שבות ירושלים ולשומה מקום שכינתו, ויתפלל סמוך לה על משיח בן דוד ד), וישלים 10 מהצרכים העולמיים, ואחר כן יתפלל על קבול התפלות בשומע תפלה. ויתפלל סמוך לה להראות השכינה עין בעין כאשר היתה לנביאים ולחסידים וליוצאי מצרים, באמרו ותחזינה עינינו בשובך לציון ויחתום המחזיר שכינתו לציון, ויחשוב ה) בלבו שהשכינה נצבת נגדו וישתחוה לנכחה, כאשר היו 15 ישראל משתחווים בראותם השכינה, ויכרע כריעות מודים בברכת הודאה שהיא כוללת ההודאה בטובות הבורא יתברך והשבח עליהם יחדו, וסומך לה עושה שלום שהיא החתימה כדי שתהיה פטירתו מלפני השכינה בשלום.

כ. אמר הכוזרי: לא נשאר לי מקום שאלה, מפני שאני רואה 20 כל הענינים מתוקנים ומסודרים. ואשר הייתי תופשו 21 עליכם והוא מיעוט מה שאני רואה בתפלותיכם מזכרון העולם

- (א) ה. : "נדחי ישראל". מ': "נדחי עמו בית ישראל".
 (ב) כל ההוצאות: "והבור הענין האלהי". ה. : "והבור הענין" ומוחק "האלהי". תקנתי עפ"י מ. : "ואנתטאם אלחאל".
 (ג) ברעכער. ס. א"נ מוסיפים: "וההוטאים בזדון". ק. ב. : "ולעקור הזדון" ואיננו במ.
 (ד) ק. מ. ואהר' מוסיפים: "וירושלים" ואיננו במ. ו. ב. ברעכער. א"נ. וק"י.
 (ה) מכאן עד "בראותם" הסר בה.

שורה ה: סדור הענין. ר"ל סדור מצבם של ישראל וכונתו על השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחלה.

שורה יד: כאשר היו ישראל משתחווים, כונתו על הכתוב (שמות ל"ג י') וקם כל העם והשתחוו איש פתח אהלו, ועיין לעיל מאמר א' סימן צ"ז.

שורה כ: ואשר הייתי תופשו. ר"ל מה שיכולתי לטעון נגדכם.

1 הבא, כבר השיבותני עליו, כי מי שהוא מתפלל להדבק
 באור האלהי בחייו, עד שהוא מתפלל לראותו בעיניו, ויתפלל
 על מדרגת הנבואה, ואין קורבה לאדם אל האלהים גדולה
 ממנה, כבר התפלל מבלי ספק על מה שהוא גדול מהעולם
 5 הבא, ואם יגיע אליו יגיע אל העולם הבא, כי מי שדבקה
 נפשו בענין האלהי והיא טרודה במקרי הגוף ומכאוביו, כל
 שכן שתדבק בו כשתתיחד א) ותעזוב אלה הכלים המלוכלכים.
 כא. אמר החבר: אוסיפך ביאור בזה במשל ב). אדם שבא
 אל המלך וקרבו המלך קורבה גדולה ונתן לו רשות
 10 לבא אליו בכל עת שירצה, והיה הוא רגיל עם המלך עד
 שהיה מבקש ממנו שיבא אל ביתו ושיהיה בסעודתו, והיה
 עושה, ושולח אליו סגולת שריו, ועושה עמו מה שלא היה
 עושה עם זולתו, ובעת שהיה האדם הזה שונג או פושע והיה
 המלך פוסק ממנו, לא היה מבקש ומתחנן כי אם שישוב אל
 15 מנהגו לבא אליו ושלא יפסיק שריו מלבקרו. ואנשי המדינה
 כלם לא היו מתחננים כי אם, בעת שילכו בדרך רחוקה ג),
 שישלח עמם המלך מי שיצילם מן היסטים והחיות ופגעי
 הדרך, והיו בוטחים במלך שיעשה רצונם בזה, ושישגיח
 עליהם בהליכתם ד), אע"פ שלא השגיח עליהם בהיותם בעיר,
 20 והיה מתפאר כל אחד מהם על חבירו שהמלך ישגיח עליו
 יותר ממה שישגיח על זולתו, בדרך הקשתו, כי הוא מרומם
 המלך יותר מזולתו. והיה האדם הזה הנכרי ה), מעט
 23 מה שהיה ו) זוכר הליכת הדרך, ולא היה מבקש מי שילוח אותו.

- (א) כל ההוצאות מוסיפ': „בו" ומחקתי עפ"י מ. והורביץ.
 (ב) כל ההוצאות: „המשל" ותקנתי עפ"י מ.
 (ג) מ. מ.: „אדא סאפרוא".
 (ד) כל ההוצאות: אהר הליכתם" ותקנתי עפ"י מ.
 (ה) כל ההוצאות חוץ מה: „נכרי".
 (ו) כל ההוצא' חוץ מה: „ולא היה". ה.: „מעט מה היה".

שורה ה: כי מי שדבקה. עיין לעיל מאמר א' סימן ק"ג.
 שורה יא: שהיה מבקש ממנו. ר"ל האדם הזה היה מבקש את המלך שיבוא
 אליו, והמלך היה ממלא בקשתו (והיה עושה). עיין קאססעל.
 שורה יב: סגולת שריו. ר"ל הנכבדים שבשריו.
 שורה טו: ושלא יפסיק. ר"ל שלא ימנע.
 שורה כא: בדרך הקשתו. ר"ל עפ"י סברתו. נראה לו שעליו ישגיח המלך יותר.

1 וכאשר הגיע עת הליכתו, אמרו לו אנשי העיר, תדע כי אתה מת בדרך הזה המסוכן, מפני שאין לך מי שילוח אותך. אמר להם ומי הוא המלוח אתכם. אמרו לו המלך שבקשנו ממנו ושאלנו מאתו ללוותנו מיום היותנו בעיר הזאת, ולא 5 ראינוך אתה, שהיית שואל על זה מעולם. אמר להם, משוגעים, ומי שהוא קורא אותו בעת הבטחה, הלא כל שכן שיקוהו בעת המגור, אפילו אם לא יפתח פיו בזה, והוא שעוניהו בעת השלוח הלא ראוי לו שיענהו יותר בעת הצרה, ואם אתם טוענים שהוא משניה עליכם בעבור שאתם מרוממים אותו, 10 היש בכם מי שקבל עליו מה שקבלתי אני, ומי שמרומם אותו כמוני וסבל א) מן הצער בעבור שמור מצותיו מה שסבלתי, ונוהר מן הטומאה בעת זכרון שמו מה שנוהרתי, או מי שחלק כבוד לשמו ולתורתו מה שחלקתי, וכל אשר עשיתי במצותו ובלמודו. ואתם מרוממים אותו מהקשה וסברא, 15 ואינו מאבד שכרכם, ואיך יעובני בהליכתי, בעבור שלא הוצאתי הדבר בפי, כאשר עשיתם אתם, מפני שבטחתי בצדקו ב). וזה הדמיון אמנם הוא למי שהתעקש ולא קבל דברי רבותינו ג). ואם לא, הנה תפלותינו כלם מלאות מזכר העולם הבא, ודברי רבותינו שקבלו מהנביאים מלאים מהגבלת 20 גן עדן וניהנם כאשר בארתי לך. וכבר ספרתי לך מה שעושה החסיד בזמננו זה, והיאך אתה סבור שהיה בזמן ההצלחה ההוא, ובמקום האלהי, ובתוך העם ההם, ששרשם אברהם יצחק ויעקב, והם סגולתם, מוטבעים על הצניעות אנשים ונשים, אין עולה בלשונותם, והחסיד ביניהם מתהלך ד) ואין 25 נפשו מתלכלכת בדברי נבלה שישמע אותם ה) מהם, ואין 26 נתלית בגופו ובבגדיו טומאת זיבות ונדות ושרצים ומתים

א) כל ההוצאות חוץ מה: „בסבל“.

ב) ק. ה. ברעכער: „בצדקי“ ותקנתי עפ”י מ. ק. א”נ. ק”י.

ג) א: „מן אלאחבאר“.

ד) כל ההוצאות: „מודכך“. מ: „פיתצרף“ עיין הירשפלד.

ה) ק. ה. ואחר: „אותה“.

שורה יד: ואתם מרוממים. ר"ל אתם לא קבלתם את האמונה בד' מאבותיכם, כ אם מסברא באתם לזה.

שורה יז: למי שהתעקש. כונתו על הקראים, אשר מהם יתחיל מיד לדבר.

1 וצרעת וזולת זה, בעבור שהיו דבקים בקדושה ובטהרה, וכל שכן מי שהיה שוכן בעיר השכינה, ואיננו פוגע כי אם כתות על מדרגות הקדושה, מכהנים ולוים ונזירים וחברים ונביאים א) וחכמים ב) ושופטים ושוטרים, או יראה המון חוגג בקול רנה 5 ותודה בשלש פעמים בשנה ג), ואיננו שומע כי אם שיר ה', ולא רואה כי אם מלאכת ה', וכל שכן אם יהיה בהן או לוי יחיה מלחם ה' ועומד בבית ה' מנעוריו כשמואל, ואיננו צריך לבקשת המחיה ומתעסק בעבודת ה' כל ימיו, מה אתה סבור במעשהו ובזכות נפשו ותקון מעשיו ד).

10 כב. אמר הכוזרי: זאת מדרגת התכלית, אין אחריה כי אם מדרגת המלאכים. ובדין מקנים לנבואה בכמות הקבול הזה, כל שכן עם המצא השכינה. וכמו זאת תהיה העבודה שאין צריך עמה לפרוש ולהנזר. ואני מבקש ממך עתה שתבאר לי קצת ביאור במה שאצלך בקראים, כי אני רואה 15 אותם משתדלים בעבודה יותר מהרבנים, ואני שומע טענותם יותר מכריעות ויותר מפיקות לפשט התורה.

כג. אמר החבר: הלא הקדמתי לך בדברי, כי ההתחכמות והסברא בתורה איננו מביא אל רצון האלהים. ואם לא, המשנים ואנשי הקדמות ובעלי הרוחניות והנזורים בהרים 20 ושורפי בניהם באש, משתדלים להתקרב אל האלהים, וכבר אמרנו שאין מתקרבים אל האלהים כי אם במצות האלהים עצמם, בעבור שהוא יודע שעורם ומשקלם וזמנם ומקומותם ומה שהוא תלוי באלה הקבלות, אשר בהשלמתם יהיה הרצון 24 והדביקה בענין האלהי, כמו שהיה במעשה המשכן אשר

א) „וחברים ונביאים“ הסר בכל ההוצא' חיץ מה.

ב) ה. חסר: „וחכמים“.

ג) ב. ק. ואהר' חסר: „בשנה“.

ד) עפ"י מ. צ"ל „ותקון נפשו“.

שורה יד: במה שאצלך בקראים. ר"ל מה שיש לך לשעון נגד הקראים.
שורה טו: מהרבנים. כן נקראים היהודים בנגוד להקראים
שורה יז: הלא הקדמתי לך. לעיל מאמר א' סימן ע"ט ומאמר ב' סימן מ"ו.
שורה יט: והנזורים בהרים. ר"ל הפורשים עצמם מן הישוב ומתרחקים בהרים,
מלשון ארץ גורה (ויקרא ט"ז כ"ב).

1 אמר בכל מלאכה ממנו: ויעש בצלאל את הארון א, ויעש
 כפרת ב, ויעש יריעות ג, ובכל אחת מהם כאשר צוה ה'
 את משה רוצה לומר בלא תוספת ומגרעת, ואין בדבר
 מהמלאכות ההם מה שהוא מסכים לדעתנו ולסברתנו, וחתם
 5 בה באמרו ד: וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה
 כאשר צוה ה' כן עשו ויברך אותם משה. והיה סמוך
 להשלמתו חול השכינה, מפני שנשלמו שני ה' הענינים אשר
 הם עמודי התורה, האחד מהם ו' שתהיה התורה מאת
 האלהים, והשני שתהיה מקובלת בלב נאמן מהקהל. והמשכן
 10 היה ממצות האלהים והיה מעשהו מכל הקהל, כמו שנאמר ז:
 מאת כל איש אשר ידבנו לבו, בתכלית החפץ והרצון,
 והתחייב השלמת התולדה שהיא ה' השכינה, כאשר אמר ט:
 ושכנתי בתוכם. וכבר דמיתי לך ביצירת הצמת והחיים,
 ואמרתי כי הצורה אשר בה יהיה עצם צמת מבלתי צמת
 15 וחי מבלתי חי, איננה מן הטבעים אך מעשה אלהי י' מאת
 האלהים יתברך, קוראים אותו החכמים טבע, ואמת הוא כי
 הטבעים מודמנים לקבול המעשה ההוא כפי ערכם מהחום
 והקור והלחות והיובש, ויהיה זה תמר וזה גפן וזה סוס וזה
 ארי. והערכים ההם אין אנו יכולים לשער אותם, ואילו
 20 היינו יכולים לשער אותם, היינו יכולים לעשות דם וחלב דרך

(א) שמות ל"ז א'.

(ב) שם ל"ז ו'.

(ג) שם ל"ז י"ד.

(ד) שם ל"ט מ"ג.

(ה) כל ההוצאות חוץ מה: „בשני“:

(ו) ברעכער חסר: „מהם“. ב.: „מה“.

(ז) שם כ"ה ב'.

(ח) ק. ה. מוסיף: „חול“ ואיננו במ. ב. ס. וברעכער.

(ט) שם שם ח'.

(י) „מעשה אלהי“ חסר בכל ההוצא' חוץ מה.

שורה ב: ובכל אחת מהם. קאססעל מעיר שדוקא במלאכות אלו שהמחבר
 מונה לא נמצא המבטא: „כאשר צוה ה'“. אבל אחרי שנמנו כל
 המלאכות נאמר (שמות ל"ט מ"ג): וירא משה את כל המלאכה והנה
 עשו אותה כאשר צוה ה'.

שורה ד: מה שהוא מסכים לדעתנו. ר ל מה שהשכל מכריע עליו מצד עצמו
 שיהיה באופן זה ולא באופן אחר (ברעכער).

שורה יג: וכבר דמיתי לך. לעיל מאמר א' סימן ס"ט-ע"ט.

1 משל, ושכבת זרע מלחיות שנשער מזניהם, עד שנוכל לברוא חיים שיחול הרוח בהם, או שנוכל לעשות מה שיעמוד במקום הלחם מדברים שאינם מן המזונות, בשערנו החום והלחות והקור והיובש, כל שכן אם נדע הערכים הנלגליים 5 ומעשיהם העוזרים, על דעת החושים, בכל מה שרוצים להראותו בעולם הזה. וכבר ראינו חרפת כל מי שהשתדל בדבר א) מהדרכים ב) האלה מבעלי הכמי"א ובעלי הרוחניות. ואל תשיבני ממה שיכולים עליו האנשים מבריאת בעלי חיים ג) בעשות הדבורים מבשר הבקר, והיתושין מהיין, כי זה איננו 10 משעורם וחכמתם, אבל הוא מנסיונות שמצאום, כאשר מצאו המשגל יהיה ממנו הולד, ואין לאדם בה יותר מהנהת הזרע באדמה, שהיא מזומנת לקבולו ולהצלחתו בה ושעור הערכים שראויה להם הצורה האנושית איננו כי אם ליוצרה יתברך. וכן שעור ד) האומה החיה הראויה לחול הענין האלהי בינה, 15 איננו כי אם לאלהים לבדו, וצריך לשמוע אותו השעור והערך ממנו, ואל יתחכם אדם על ה) דברו, כמו שאמר: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'. ואיך אתה רואה התחבולה שנתדמה לאבותינו ללכת אחריהם ולא נתחכם אנחנו 19 בתורה.

א) ק. ב.: "בהם".

ב) כל ההוצאות חוץ מה: "מהדברים".

ג) מן "ואל" עד "היים" הסר בכל ההוצאות והוספתי עפ"י מ: ולא תערצני במא יקתדר אלנאם עליה מן כלק אלחיואנאת". את המקור תקנתי בהתאם עם התרגום העברי שלי. עיין לקמן סימן נ"ג.

ד) כל ההוצאות חסר: "שעור" והוספתי עפ"י מ. והורביץ.

ה) ק. ברעכער. ב. ס.: "עם".

שורה ב: חום. ר"ל בעלי חיים.

שורה י: אבל הוא מנסיונות שמצאום, ר"ל עפ"י הנסיון למדו לדעת שבבשר שגרקב מתהווים דבורים (תולעים), וע"כ הם מניחים בשר שירקב כדי שיתהוו בו תולעים, אבל באמת אין להם ביצירת התולעים חלק יותר גדול ממה שיש לזרע בגדולה של התבואה, כלומר הם רק עוזרים להטבע. עיין לקמן סימן נ"ג.

שורה יד: האומה החיה. ר"ל עם ישראל. עיין לעיל מאמר ב' סימן ל"ב.
שורה יז: ואיך אתה רואה... ר"ל באיזו תחבולה אחרת יכולים אנחנו להתרמות לאבותינו לפי דעתך.

1 **כד.** אמר הכוזרי: אין דרך א' לזה אלא בהעתקת דבריהם וסמך מעשיהם, אם ימצא מי שיאמן ב' בזה, מרבים אחרי רבים, שלא יעבור על כמותם ההסכמה, מקבלת התורה ותולדותיה ופירושיה ממשה, ברורה בלבבות או בספרים.

5 **כה.** אמר החבר: ומה תאמר אם ימצא חלוף בספר אחד או בשנים ושלושה.

כו. אמר הכוזרי: יעיינו ברוב הספרים, כי הרבים לא יעבור עליהם הכוב, ויניחו היחידים, וכן יעשה ג' במעתיקים כשיחלקו המיעוט ישובו לדעת הרוב.

10 **כז.** אמר החבר: ומה תאמר באות שתמצא בספרים בחלוף ההקשה, כמו צדו צעדינו ד' התראה שהוא צרו, ואשר לא נשא לשוא נפשי ה' ישיבוהו נפשו, וזולת זה הרבה ו' שלא נוכל לספרם.

כח. אמר הכוזרי: אם תשלוט ההקשה על אלה והדומה להם, 15 תשנה הספרים כלם, באותיות תחלה, ואחר כן במלות, 16 ואחר כן בחבורים, ואחר כן בנקוד, ואחר כן בטעמים.

(א) כל ההוצאות הוץ מה: „אי אפשר“.

(ב) כל ההוצא' חוץ מה: „שיאמין“. ב. מתרגם: „quibus credi possit“.

(ג) „יעשה“ הסר בכל ההוצא' חוץ מה.

(ד) איכה ד' י"ה.

(ה) תהלים כ"ד ד'.

(ו) ק. ב. ואחר' חסר: „הרבה“ ומובאה בנ"א.

שורה ב: אם ימצא מי שיאמן ... ר"ל אם ימצא קהל כזה שאפשר לתת אמון לדבריו, והקהל הזה קבל מקהל אחר אשר מסבת מספרו הגדול, אי אפשר הדבר שהסכימו ביניהם לומר שקבלו התורה ופירושיה ממשה, אותה התורה ופירושיה שהיא ברורה בלבבות (תורה שבעל פה) או בספרים (תורה שבכתב).

שורה י: בחלוף ההקשה. ר"ל נגד מה שנראה לנו עפ"י סברתנו.

שורה יא: התראה שהוא צרו. ר"ל האם תאמר שצריך להיות צרו?

שורה יב: ישיבוהו נפשו. ר"ל ישנו אותו ל„נפשו“. אצלנו הכתיב נפשו והקרי נפשי וכונת המחבר היא א"כ, האם אפשר לשנות מהמסורה שלנו לקרוא „נפשו“ במקום „נפשי“ כהכתיב. ועיין קאססעל בהערותו.

1 וישתנו הענינים, וכמה פסוקים יכול האדם להעתיק עניניהם אל הפכם בהעתקת אחד מאלה המסורות, כ"ש כלם.

בט. אמר החבר: ואיך תחשוב שהניה משה ספר תורתו אל בני ישראל.

5 א. אמר הכוזרי: מבלי ספק שהיה ספר פשוט, מאין נקוד וטעמים, כאשר אנהנו רואים ספרי התורה (א) היום, שאי אפשר שיסכימו עליהם בהמון, כמו שאי אפשר שיסכימו על המצה בפסח ושאר תורותיו שהם זכר ליציאת מצרים, שמתישבת בנפשות ישראל אמתת יציאת מצרים במעשים ההם 10 המתמידים, שאי אפשר להסכים עליהם בשנה מהשנים מבלתי שלא יהיה עליהם מוחה.

15 א. אמר החבר: מבלי ספק שהיה שמור בלבבות בפתחא והקמ"ץ והשבר והנטיה והשו"א והטעמים. בלב הכהנים מפני צרכם לעבודה ולהורות את בני ישראל, ובלב המלכים 15 מפני שנצטוו (ב): והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, ובלב השופטים מפני צרכם אליהם בדינים, ובלב הסנהדרין מפני צרכם אליהם במה שכתוב (ג): ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם, ובלב החסידים כדי לקבל שכר, ובלב אנשי החונף להתגדר בהם. ושמו שבעת המלכים והטעמים 20 אותות לתכונות ההם אשר העתיקום בקבלה ממשה. ומה

(א) ק. ע. ואחר': "ספר תורה":

(ב) דברים י"ז י"ט.

(ג) שם ד' ו'.

שורה ו: ספרי התורה. כונתו על ספרי התורות הכתובות על קלף שקוראים בהם בבתי כנסיות.

שורה יא: מבלתי שיהיה עליהם מוחה. ר"ל אם היה זה רק בהסכמה, אז אי אפשר הדבר שלא ימצאו איזה יחידים שאינם מסכימים להכלל ומוחים נגד הסכמתו.

שורה יג: והנטיה. ר"ל שאר הנקודות הנוטות לאזו הנקודות הראשיות. עיין לעיל מאמר ב' סימן ה'.

שורה יט: אנשי החונף. כונתו על הצבועים המדברים אחת בפה ואחת בלב. שם: ושמו. לא ברור הוא אל מי מכוון המחבר, אם על אנשי כנסת הגדולה, שהם תקנו הנקודות והטעמים לפי דעתו או על בעלי המסורת שהיו אחר חתימת התלמוד (ר') אליהו המדקדק בספרו מסורת המסורת הקדמה שלישית. וק"י.

1 תחשוב על אלה א) אשר תקנו המקרא בפסוקים תהלה, ואחר כן בנקוד, ואחר כן בטעמים, ואחר כן במסורת על שמירת המלא והחסר, עד אשר מנו אותיותיה ובררו כי וא"ו דגחון ב) חצי התורה, ושמירת כל נכרי מקמ"ץ ופת"ח וציר"י וסגול"ל 5 יוצא מן חקשה. התראה שמעשיהם בזה לריק ולבטלה, או השתדלות בדבר ג) חובה.

לכ. אמר הכוזרי: אבל, השתדלות בדבר חובה, עם שמירת התורה שלא יהיה דרך לשנותה, עם החכמה המופלאה, כי נראה מקביעות הנקוד והטעמים סדר שלא יהיה אלא 10 מחכמה נעזרת, איננה מערך חכמתנו בשום פנים, ולא יתכן שיהיה מקובל אצל ההמון אלא מרבים רצוים או מיחיד רצוי, ולא יתכן שיקבל ההמון מיחיד אלא אם יהיה נביא או נעזר בענין האלהי, כי החכם שאיננו נעזר, טוען מי שהוא קרוב לו בחכמתו, שיעשה כמעשהו.

15 לנ. אמר החבר: אם כן הקבלה אנחנו והקראים חייבין בה, וכל מי שיודה כי התורה הזאת הנמצאת, הנקראת על 17 התכונה הזאת ד), היא תורת משה.

(א) "אלה" חסר בכל ההוצא' והוספתו עפ"י ס.

(ב) ויקרא י"א מ"ב ועיין קדושין ל' ע"א.

(ג) ק. ס. ברעכער ואחר': "בדברי".

(ד) כל ההוצא' חוץ מה: הנמצאת על התכונה הזאת היא נקראת.

שורה ד: ושמירת כל נכרי ... ר"ל שמירת כל יוצא מן הכלל בנוגע לקמץ פתח צירי וסגול, מה שאיננו בגדר הסברא.

שורה ז: אבל השתדלות ... ר"ל באמת זו היא השתדלות בדבר חובה ושמירת התורה משגויים, וחכמה נפלאה.

שורה י: מחכמה נעזרת. ר"ל חכמה שמקורה ברוח הקודש שהיא עזר מד' לאדם (א"ג. ק"י).

שורה טו: אם כן הקבלה אנחנו והקראים חייבין בה. זו היא תוצאת דבריו מסימן ס"ט עד הנה. התורה נתנה ממש בלי נקוד וטעמים. אופני קריאת התיבות נמסרו בעל פה בקבלה מדור לדור, עד אשר באו אנשי כנסת הגדולה או בעלי המסורת ותקנו את הנקודות והטעמים. הקראים קוראים ג"כ את התורה כמונו ואופני הברת המלים אצלם הם כמו שלנו, וא"כ הם כבר הודו בקבלה. קאססעל מביא בהערתו דעת הקראים בזה, שבאמת הנקודות והטעמים נתנו ממש מסיני ולא רק התורה כי אם גם הלוחות היו מנוקדות (אשכול הכופר א"ב קס"ג) וא"כ בטלה טענת החבר נגדם בזה.

1 לד. אמר הכוזרי: כן אומרים הקראים, אבל אחר שמצאו התורה שלימה אינם צריכים אל הקבלה.

2ה. אמר החבר: והנה זה ספר משה הפשוט הצרכנו במלותיו ובדבור בו אל כמה כתות מן הקבלה, מן הנקוד, ומטעם, ומפסוק, וממסורת, על אחת כמה וכמה אנו צריכים בעניניו (א), כי הענין רחב מן המלות. התראה כאשר אמר להם (ב): החדש הזה לכם ראש חדשים, על הדמיון, לא נסתפק העם אם רצה לומר חדשי המצרים שהיו ביניהם, או חדשי הכשדים שהיו עם אברהם באור כשדים, או רצה 10 חדשי השמש, או חדשי הירח, או שני הירח בתחבולות (ג) יסכימם עם שני השמש, כאשר בחכמת העבור (ד). הייתי רוצה שישיבוני הקראים תשובה מספקת על זה והדומה לו, ואשוב לדעתם, כי רצוני להשתדל, ושישיבוני (ה) תשובה מספקת כאשר אשאלם, על מה שיתיר החי לאכול, ומה ענין הזביחה, 15 ושמא היא נחירה (ו) או הרג כאשר יודמן, ולמה נאסרו זבתי

(א) כל ההוצאה' הויז מה. מוסיפ': „ופירושו“.

(ב) שמות י"ב ב'.

(ג) מ: „בהית“ עיין הירשפלד.

(ד) מ: „כמא נא פי אלעבור“= „כאשר יבא בעבור“ עיין הירשפלד.

(ה) ב. ברעכער ס. „שישיבוני“.

(ו) מ: „ועלה נחר או קתל“ = וסבת נחירה או הרג.

שורה א: כן אומרים הקראים. ר"ל הקראים בודאי אומרים שהתורה היא משה והם מודים באמת שער אשר תקנו הנקודות, נחוצה היתה קבלה בעד קריאת התורה, אבל הם מצאו את התורה כבר מנוקדת, כלומר בזמן שנתהוותה הכתה הקראית היתה התורה כבר מנוקדת וע"כ אין לפי דעתם צורך בקבלה עתה.

שורה ז: לא נסתפק. ר"ל האם לדעתך; בא היה ספק בלב העם על איזה חדשים הוא מכוון.

שורה ט: עם אברהם. ר"ל העם שממנו יצא אברהם.

שורה י: או שני הירח. ר"ל במה שאמר לחדשי השנה כונתו לשנת הירח כלומר לשנה של י"ב חדשי הירח עם התקונים שעושים בה כדי להתאים את שנת הלבנה עם שנת החמה, כמו שנהוג עתה אצל היהודים.

שורה יג: ואשוב לדעתם. ר"ל אקבל את דעת הקראים.

שם: רצוני להשתדל. ר"ל אני חפץ רק למצוא את האמת.

שורה טו: ושמא היא נחירה. ר"ל מנין הם יודעים שהשחיטה היא בצואר לולי הקבלה.

1 גוים א, ומה הוא שיש בין זבתו והפשטו ושאר מלאכתו.
 והייתי רוצה שיבאר לי החלב האסור, והוא דבק עם המותר
 במעים והקיבה, וזולת זה מנקור הבשר, ושימסור אלי הגדר
 שבין המותר והאסור, כדי שלא יהא חלוק בן עם חברו ב,
 5 וכן האליה האסורה אצלם היש לה גדר, ושמא האחד יסיר
 קצת הזנב ואחד יסיר הכף כמו שהוא. והייתי רוצה שיבאר
 לי העוף הטהור מן הטמא, וזולת המפורסמים, רצוני לומר
 בן יונה או תור, ומאין הוא אומר שאין התרנגולת והאווז
 והקורא ואלברכיא מהטמאים. והייתי רוצה שיתן לי גבול
 10 אל יצא איש ממקומו ביום השבת ג, אם הוא ביתו או
 חצרו או רשותו, אם יהיו לו חצרים רבים, או מבואו, או
 שכונתו, או מדינתו, או מגרש עירו ד, אחר שתיבת מקום
 סובלת זה ויותר מזה. והייתי רוצה שיראה לי גדר המלאכה
 האסורה בשבת, ומה הוא המונע מהקולמוס והקסת להגיה
 15 התורה, והמתיר ה' לו לטלטל הספר הגדול והשלחן ושאר
 המאכלים וסעודת האורחים, ולטרוח בכל מה שיטרח האדם
 לאורחיו, והם במנוחה והוא ביגיעה, ויותר מזה עבדיו ונשיו,
 וכבר נאמר ו: למען ינוח עבדך ואמתך כמוך. ולמה נאסרה
 רכיבת בהמות הגוים בשבת, ולמה זה נאסרה הסחורה.
 20 והייתי רוצה שידין בין ז' שני בעלי דינין מסדר ואלה
 21 המשפטים וכי תצא. וחפשוט שבתורה הוא סתום, כל שכנ

א) בהוצאה הצינזוריות: „ארמיום“.

ב) כל ההוצא': „כדי שלא אהלוק בו עם חברי“ עיין הירשפלד.

ג) שמות ט"ז כ"ט.

ד) „או מגרש עירו“ הסר במ.

ה) כל ההוצא': „והתיר“ ותקנתו עפ"י מ. ועפ"י הענין.

ו) דברים ה' ט"ו.

ז) כל ההוצא' חוץ מה. מוסיפ': „כל“ ואיננו במ.

שורה ד: כדי שלא יהא חלוק. ר"ל שכל אחד מהם (המותר והאסור) יהיה
 מוגבל ומסוים ולא יתערב עם השני.

שורה ו: שיבאר לי העוף הטהור. חז"ל כנודע נתנו סימן כללי: כל עוף
 הדורס טמא (חולין ס"א ע"א).

שורה ט: ואלברכיא. זה הוא העוף הנקרא בר אווזא בתלמוד.

שורה יג: סובלת. ר"ל מקפת כל אלה המושגים.

שורה יח: ולמה נאסרה רכיבת בהמת הגוים. אסור זה הוא רק מדרבנן ובכל
 זאת גם הקראים אחזו בו. (אשכנז הכופר א"ב קל"ב קמ"ט).

1 הסתום, כי לא היו סומכים אלא על התורה שבעל פה. והייתי רוצה שאראה דיניו ומשפטיו בכל הירושות מפרשת בנות צלפחד, או איכות המילה והציצית והסוכה. ויבאר לי מאין הוא חייב בתפלה לאל. ומאין הוא מאמין שיש בית 5 מועד לכל חי וגמול ועונש אחר המיתה. ואיך הם דנין במצות הדוחות זו את זו, כמילה עם השבת והפסח עם השבת א, מי נדחה מפני מי, וזולת זה ממה שיארך ספור כלליו כל שכן פרטיו. השמעת, מלך כוזר, על חבור לקראים בדבר ממה שזכרתי לך, בסמך או בקבלה, שאין בו ביניהם 10 מחלוקת, ממסורת או מנקוד או מטעמים או מאיסור והיתר או מדינין.

לן. אמר הכוזרי: לא ראיתי ולא שמעתי, אבל אני רואה אותם משתדלים ב).

לז. אמר החבר: זה ממה שאמרתי לך מההתחכמות והסברא. 15 והמתחכמים בעבודה למלאכת השמים ג יותר משתדלים מעושי מלאכת ה' המצווים עליה, מפני שאלה במנוחה במה שקבלו ממלאכת ה', ובטחה נפשם כהולך בעיר, שלא הזדמנו למחלקת חולק, ואלה כהולך במדבר איננו יודע מה יפגע, והוא מזדמן בשלחים חלוצין למלחמה ומלומד בה. ואל שיאך 20 מה שאתה רואה מהשתדלותם, ואל יעצלך מה שאתה רואה מרפיון המקבלים, ר"ל הרבנים, כי אלה בקשו מבצרים להבצר בהם, ואלה שוכנים על ערשותם בעיר קדומה ובצורה.

לח. אמר הכוזרי: כל מה שאמרת בדין הוא, כי התורה 25 הזהירה על תורה אחת ומשפט אחד, וכפי ד סברתם

- (א) ק. ה. הסר: "והפסח עם השבת" והוספתי עפ"י מ. ס. וברעכער.
 (ב) כל ההוצא' חוץ מה. מוסיפ': "בכל כחם".
 (ג) כל ההוצא' חוץ מה. מוסיפ': "וראה שהם".
 (ד) כל ההוצא' חוץ מה: "והקראים כפוי".

שורה טו: והמתחכמים בעבודה. ר"ל אלה שמשתדלים מלבם למצוא את אופני עבודת ד'.

שורה יז: שלא הזדמנו למחלקת. ר"ל שאין להם כל צורך להכין את עצמם להשיב על תשובות החולקים עליהם.

שורה כא: ואל יעצלך. אל ירפה את ידיך וידכא את רוחך.

שורה כד: כל מה שאמרת בדין הוא. ר"ל כל דבריך אמת הם.

- 1 ירבו התורות כפי סברת כל אחד מהם, ועוד כי האחד לא יעמוד על תורה אחת, כי בכל יום תתחדש לו דעת ויוסיף א' דעתו, ויפגע מי ששייבהו בטענה וצריך שיעתק בהעתקת דעתו. ואם נמצאם מסכימים נדע כי הם מקובלים מאחד או 5 מרבים שקדמום, ומן הדין שנכפור עליהם ההסכמה, ונאמר להם, איך הסכמתם במצוה פלונית והדעת מכרעת בדברי האל ב' אל פנים רבים, ואם אמרו, כן היתה דעת ענן או בנימין או שאול או זולתם, חייבו עצמם טענת הקבלה ממי שהוא יותר קדמון ויותר ראוי להאמין, ר"ל רבותינו, כי הם רבים ואלה 10 יחידים, ודעת החכמים סמוכה על הקבלה מהנביאים, ואלה סברא גרידא בלבד, והחכמים מסכימים ואלה חולקים. והחכמים דבריהם מן המקום אשר יבחר ה', ואפילו אם היו דנים ג' מסברתם גרידא מן הדין היה לקבלם, ואלה אינם כן. ומי יתן שישמיעוני תשובתם בשאלת החדש הזה, ואני 15 רואה חכמיהם ד' חולכים אחרי הרבנים בעבור אדר באדר, 16 והם מקשים להם בראיית ירח תשרי, איך צמתם צום כפור

- (א) כל ההוצא'. הוי"ו מה: ו"תוסוף".
 (ב) "בדברי האל" חסר בכל ההוצאות חוי"ו מה.
 (ג) ק. ברעכער: "רבים".
 (ד) כל ההוצא': "אותם" ותקנתי עפ"י מ. עין הירשפלד.

- שורה א: ועוד כי האחד... ר"ל גם האחד לא ישאר תמיד בדעה אחת.
 שורה ג: וצריך שיעתק... ר"ל מוכרח הוא לבטל את דעתו מפני דעת המשיב.
 שורה ז: ענן. הוא נחשב למיסד כת הקראים וחי במאה השמינית ושאל הנזכר פה הוא בנו. בנימין הוא מהחכמים היותר גדולים של הקראים בנימין בן משה גהאונדי. עיין פינסקר לקושי קדמוניות מ"ד, ונזכר באמונות ודעות לרס"ג ו' ד'.
 שורה ח: חייבו עצמם טענת הקבלה. ר"ל חייבו עצמם להודות באמתת הטענה שטוענים עליהם, מדוע אינם מודים בקבלת רבותינו שהיא יותר קדומה.
 שורה טו: בעבור אדר באדר, ר"ל שאין מעברין שום חודש אחר חוי"ו מאדר וזו היא דעת חז"ל (מכילתא בא' וסנהדרין י"ב ע"א ורמב"ם ביד החזקה הלכות קדוש החודש פ"ד).
 שורה טז: והם מקשים להם בראיית ירח תשרי. ר"ל הקראים טוענים נגד הרבנים שיען שהם מקדשים עפ"י החשבון ולא עפ"י הראיה, הם צמים לפעמים באמת לא ב' כי אם בט' לתשרי, כי עפ"י השבון העבור אינו לעולם חסר ועפ"י הראיה הוא לפעמים מלא.

- 1 בתשעה בתשרי, הלא יבושו, והם אינם יודעים אם החדש הוא
2 אלול או תשרי כשיעברו או אם הוא תשרי או מרחשון

שורה א: אם החדש הוא אלול או תשרי כשיעברו... בפירוש הדברים האלו הלכו שולל כל המפרשים מפני שלא היו בקיאים בקביעת המועדים של הקראים. מהתלמוד (סנהדרין י"א ע"ב) אנו יודעים שבזמנם עברו את השנה עפ"י שלשה סימנים: על האביב, על פירות האילן ועל התקופה. אחר שיסדו את השבון העבור לא השניחו כלל על שני הסמנים הראשונים ועברו את השנים רק על התקופה, והשוו את שנות הלבנה והחמה עפ"י מחזור הכולל מספר קצוב של שהיו מעברים ופשוטות. זה הוא המחזור של י"ט שנה הנהוג עתה אצלנו (סימן השנים המעוברות הוא ג"ח אדו"ט), המיוסד על תקופת רב אדא ומוצאו מהמאה השמינית למספר הנהוג. (עיין בספרו המצויין של ח. י. בארנשטיין: מחלוקת רס"ג ובן מאיר נספח ו') בנגוד להרבנים לא היו משגיחים הקראים בא"י בשני הסמנים האחרונים והיו מעברים רק על האביב, כלומר על זמן בשול השעורים בא"י. הקראים שבחוץ לארץ אחזו בדרכים שונים. הקראים בבבל עברו מתחלה רק על התקופה ואח"כ אחזו בדרך הרבנים ואמרו שהמחזור של הרבנים הוא על האביב כמו שנראה מדבריו של ר' לוי בן יפת המובאים בלקושי קדמוניות לפינסקר צד 90 ובאדרת אליהו להקראי אליהו בשייצי ענין קדוש החודש פל"ד. בארצות אחרות התחכמו הקראים למצוא איזה צמח שזמן בשולו מתאים עם זמן בשול השעורים בא"י ועליו היו מעברים את השנה (גן עדן סוף ענין הבדל שנה משנה). ע"פ זה היה אפשר הדבר שהקראים בא"י יעברו את השנה ואצל הקראים שבחוץ לארץ תהיה פשוטה ולהפך. כן אירע למשל בשנה הרביעית ממחזור רס"ט כפי עדותו של ר' אהרן הראשון שמה שהיה לנו חודש אלול היה לאנשי ארץ ישראל מבקשי האביב חודש תשרי" (גן עדן שם). הסבה היא שהקראים בחו"ל עברו את השנה השלישית למחזור כמו הרבנים, ובא"י הקדים האביב לבוא באותה שנה. ולפעמים קרה להפך שהקראים בחוץ לארץ לא עברו את השנה ובא"י אחר האביב לבוא והזקקו לעבר. ככה מספר ר' שמואל הקראי שבשנת ה"א ת"ח היה בקושטנטינה וביום הראשון לחול המועד של סוכות הפליג בספינה ללכת למצרים וכשבא לשם בחודש מרחשון לפי השבון קושטנטינה חגג שם עוד הפעם את חג הסוכות בט"ו למרחשון שהיה אצלם ט"ו לתשרי כדי לשמור את מועדי ה' המקודשות בראית הירח ובמציאות האביב בארץ ישראל הקדושה" (גנזי ישראל בס"ט פטרסבורג לגורלאנד חוברת א' צד ה'). הקראים לא שמו לב לזה ואמרו שאין בזה אשם הואיל וכל אחד עושה מה שנראה בעיניו טוב (ר"ע מברטנורה מובא אצל בארנשטיין שם צד 145 הערה 4). אבל הרבנים כמובן מצאו בזה מקום טענה על הקראים והחבר משתמש גם כן בטענה זו: עד

1 כשאינן מעברין, והלא היו אומרים אנחנו הטובעים ומה נפחד מהבלילה א, אנחנו לא נדע אם החדש תשרי או מרחשון או אלול, ואיך נקשה למי שאנו הולכים בעקבותיהם ונלמוד מהם, התצומו בתשיעי או בעשור לחדש.

5 לט. אמר החבר. תורתנו קשורה בהלכה למשה מסיני או מן המקום אשר יבחר ה', כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים ב, במעמד שופטים ושוטרים וכהנים וסנהדרים, ואנחנו מצווים שנשמע מהשופט הממונה בכל דור ודור, כמו שאמר ג: או אל השופט אשר יהיה וגו', וסמך לו 10 אמרו ועשית על פי התורה אשר יורוך, לא תסור מן הדבר, 11 והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן ומת האיש

(א) מ: "אנא אלעריק פמא כופי מין אלבליל" — אני טובע ולמה זה אירא מהבלילה.

(ב) ישעיה ב' ג'.

(ג) דברים י"ז ט' ואצלנו הנוסח: "ואל".

שהקראים טוענים כנגד הרבנים שבין קדוש החודש עפ"י הראיה ועפ"י החשבון יש חלוק ביום אחד, הלא יש לשעון כנגדם שאותו החודש שהוא אצלם תשרי יכול להיות לבני ארץ ישראל אלול אם הם עברו את השנה הקודמת על האביב. ולהפך אם בני ארץ ישראל לא עברו את השנה הקודמת ובני חוץ לארץ עברוה, אז תשרי של הקראים בחוץ לארץ הוא חשון לבני ארץ ישראל, והקראים הלא מודים שהנכון הוא כמו שעושים בא"י (הם קוראים זה דעת הברור) וא"כ חשבונם בחו"ל (הם קוראים אותו: דעת ההקרבה) מחולק מהחשבון הברור בחודש שלם.

שורה א: והלא היו אומרים. ר"ל ראוי להם לאמר, אם אנחנו טובעים במצולה, וחיינו הם בסכנה אין לנו לירא שנתלכלך בטיט ורפש. בתרגומו של קרדינאל הנוסח הוא כן: "והלא ידמו לטובע בלב ים ומשתמר שלא יגעו מלבושיו במים. הם לא ידעו באיזה חודש הם וגשתמרו מן היום אם הוא תשעה או עשרה בתשרי".

שורה ה: בהלכה למשה בסיני. המחבר כולל בזה כמו כל המצות הנמצאות בתורת משה שנתנה בסיני, כן גם ההלכות המקובלות ופירושי התורה, שעפ"י הקבלה נתנו למשה מסיני

שורה ו: או מן המקום אשר יבחר. בזה מכוון המחבר לכל מצות דרבנן, חוץ מן התקנות והגזרות והסיגים שעליהם ידבר במקום מיותר.

1 ההוא, חבר א) המרות הכהן והשופט לגדולה שבעבירות, באמרו ב): ובערת הרע מישראל ג) וסמך לו וכל העם ישמעו וייראו, בעוד שהסדר נשאר מהעבודה והסנהדרין ושאר הכתות, אשר בהם ישלם הסדר וידבק בהם הענין האלהי בלי ספק, 5 בין בנבואה בין באומץ והודעה, כאשר היה בבית שני, ולא יתכן לעבור על כמותם ההסכמה מדעתם. ובוזה נתחייבנו במצות מגלה ופורים ומצות חנוכה, ויכולנו לומר א"ק במצותיו וצונו על מקרא מגלה, ולהדליק נר של חנוכה, ולגמור את ההלל ולקרוא, ועל נטילת ידים, ועל מצות עירוב, וזולת 10 זה. ואילו היו חקיננו יוצאים אחר הגלות לא היו נקראים מצות, ולא היינו חייבים לברך עליהם, אך היו אומרים בהם שהם תקנה או מנהג. ורוב מצותינו סמוכות אל משה הלכה למשה מסיני. וכן ראוי, שהיה עם ד) שלא הוצרכו לטרוח במזונות ארבעים שנה ולא בלבוש ולא בדירה, והם כאשר 15 היו מן הרוב ומשה נמצא עמם והשכינה איננה זוה מהם, והוא כבר צוה אותם בכללי המצות, היעלה בדעת שלא 17 ישאלו על פרטיהם ה) עם השעות ויעתיקו פירושיהם ומחלקותם,

א) כל ההוצא' חוץ מה: „השוה.

ב) שם י"ז י"ב.

ג) כל ההוצא': „מקרבך" ותקנתי עפ"י לשון הכתוב.

ד) ס. ברעכער: „שוהיה כי עם".

ה) כל ההוצאות חוץ מה. מוסיפ': „ומחלקותם" ואיננו במ.

שורה א: חבר המרות הכהן... כי קודם לזה מדובר בפרשה מעבודת אלילים ושם נאמר ובערת הרע מקרבך (דברים י"ז ז').

שורה ג: בעוד שהסדר נשאר. ר"ל כן היה רק בזמן שהסדר שנסדר בעם ישראל, לא הופרע עוד.

שורה ה: בין באומץ והודעה. כונתו על רוח הקודש ובת קול. אומץ, עזר מצד הענין האלהי, כמו שאמר לעיל בסימן ל"ב: „אם היה נביא או געזר בענין האלהי".

שורה ח: ולגמור את ההלל ולקרוא. בזמן שגומרים את ההלל מברכים הספרדים אקב"ו לגמור את ההלל ובזמן שאין גומרין מברכים לקרוא את ההלל. עפ"י מנהג אשכנז מברכים תמיד לקרוא את ההלל (עיין ש"ע א"ת סימן תרמ"ד ב' ותפ"ח א').

שורה יד: והם כאשר היו מן הרוב. ר"ל ברוב כזה בודאי שנוצרו ספקות רבים בעת למדס את התורה.

שורה יז: עם השעות, ר"ל לעתים קרובות.

שם: ומחלקותם. ר"ל חלקיהם.

1 וכבר אנו רואים והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו א, והוא כבר אמר להם באחרונה ב: כי היא חכמתכם ובינתכם, ומי שרוצה להכזיב הפסוק הזה יראה ענין הקראים, ומי שהוא רוצה להאמין בו יראה חכמת המשנה והגמרא, והם 5 מעט מהרבה מהחכמות הטבעיות והאלהיות והמוסריות והגלגליות, ויראה שבאמת ראוי להם להתפאר על כל העמים בחכמתם. וקצת מצותינו מן המקום אשר יבחר ה' עם התנאים הנזכרים. וכבר התמידה הנבואה בבית שני קרוב לארבעים שנה, וכבר שבה ירמיהו עד מאד בנבואתו אנשי בית שני 10 וחסידותם וחכמתם ויראתם, ואם לא נסמוך על אלה על מי נסמוך. וכבר אנו רואים מה שנקבע אחרי משה והיתה מצוה, כמו שעשה שלמה שקדש את תוך החצר והעלה עולות בזולת המזבח ג, ועשה ד' החג שבעת ימים ושבעת ימים, ומה שכתב דוד ושמואל מסדר המשוררים בבית, והיו 15 למצות תמידות, ומה שעשה שלמה במקדשה, ומה שהניח ממה שעשה משה במדבר, ומה שהעמיד עזרא בבית שני על קהלו לתת שלישיית השקל ו, ומה שהעמידו במקום הארון תכונה ז שתלו לפני הפרוכת, בעבור שידעו כי הארון ננוז לשם.

20 מ. אמר הכוזרי: איך יתכן זה עם לא תוסיף עליו ולא
21 תגרע ממנו.

- (א) שמות י"ח ט"ז.
(ב) דברים ד' ו'.
(ג) מלכים א' ח' ס"ד והלאה. דה"ב ז' ז' והלאה.
(ד) כל ההוצא: "ועשות" ותקנתי עפ"י מ.
(ה) כל ההוצא' הויך, מה: "במה שבנה". ה: "במשכן" ותקנתי עפ"י מ.
(ו) נחמיה ו' ל"ג.
(ז) מ: "רצפה" = אבן שתיה. אבן תבון קרא כנראה: "צפה" עיין הורביץ.

שורה ג: יראה ענין הקראים, ר"ל יענין בתורת הקראים ופירושיהם לתורה ויתמה מה היא החכמה שעליה מדבר הכתוב, כי תורת הקראים המלאה טפשות מכהשת את הפסוק הזה.

שורה ט: וכבר שבה ירמיהו. כונתו על ירמיהו כ"ט, ל"א, ל"ב, ל"ג ל"ח.

1 **מא.** אמר החבר: לא נאמר זה אלא להמון, כדי שלא יחדשו משכלם ויתחכמו מדעתם ויקבעו לעצמם תורות מהקשתם כמו שעושים הקראים, ומוהיר לשמוע מן הנביאים אחרי משה ומן הכהנים והשופטים, כמו שאמר בנביא א):

5 נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך וגו' ב), ואמר בכהנים ובשופטים שיהיו דבריהם נשמעים. והיה מאמרו ג): לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ד), על מה שצויתי אתכם על ידי משה ה) ועל ידי נביא מקרבך מאחריך, על התנאים הנזכרים בנבואה, ומה שנקבצו עליו הכהנים והשופטים מן

10 המקום אשר יבחר ה', מפני שהם נעזרים בשכינה, ולא יתכן לעבור עליהם שיסכימו בדבר שחולק על התורה, בעבור רובם. ולא תעבור עליהם הטעות לחכמתם הרחבה הירושה והטבעית הקנויה, כאשר קבלו, כי הסנהדרין היו מצווים לדעת כל החכמות, כל שכן שמעט שנסתלקה ו) מהם הנבואה

15 או מה שעומד במקומה מבת קול וזולת זה. ואמר שלא נחלוק ו) עם הקראים במה שהם טוענים עלינו מן המובן

17 ממלת ממחרת השבת ועד ממחרת השבת ה) שהוא מיום ראשון.

א) „בנביא“ חסר בכל ההוצא' חוץ מה.

ב) דברים י"ח י"ח.

ג) שם ד' ב.

ד) ס. ב. ברעכער ואחר' מוסיפ': „לעשות“.

ה) מ. מוסיף: „ומא אמרתכם“—ומה שצויתי אתכם.

ו) כל ההוצא' חוץ מה: „שלא נסתלקה ה.“: „שמעט נסתלקה“

תקנתי עפ"י מ.

ז) כל ההוצא': „לחלוק“ ותקנתי עפ"י מ.

ה) „ועד ממחרת השבת“ הוספתו עפ"י מ. ונ"א.

שורה י: ולא יתכן לעבור עליהם שיסכימו ... ר"ל אצלם איננה אפשרית ההסכמה בדבר שהוא נגד התורה.

שורה יב: הירושה ... ר"ל שבאה אליהם בירושה.

שורה טו: ואמר שלא נחלוק. ר"ל ננית שאנחנו מודים להקראים שהפשט הפשוט של ממחרת השבת, הוא כמו שאומרים הם מיום הראשון שאחר

השבת ולא ממחרת יום הראשון של פסח כמו שאומרים היהודים.

שורה יז: שהוא מיום ראשון. בפירושו של הכתוב: ממחרת השבת נחלקו כבר

הצדוקים עם הפרושים. לפי דעת הראשונים המלה השבת היא

כפשוטה והנפת העומר היא ביום ראשון של השבוע אחר השבת שחל

בפסח ואם יום ראשון של פסח הוא ג"כ יום ראשון של השבוע או

מניפים את העומר בו. וכן היא דעת הקראים. (עיין אדרת

1 ואחר כן נאמר שאחד מן הכהנים או השופטים או המלכים, הרצוים עם דעת הסנהדרין וכל החכמים ראה כי הכונה מן המספר ההוא לשום חמשים יום בין בכורי קציר שעורים ובכורי קציר חטים, ושמירת שבעה שבועות שהם 5 שבע שבתות תמימות, ונתן לנו דמיון בתחלת יום מהשבוע, לומר אם תהיה ההתחלה מהחל א' חרמש בקמה מיום ראשון תגיעו עד יום הראשון, להקיש ממנו שאם תהיה ההתחלה מיום שני נגיע ב' עד יום שני. והחל חרמש מונח אלינו בכל עת שנראה שהוא ראוי נתחיל בו ונספר ממנו ג'. וקבעו 10 אותו שיהיה יום שני של פסח, ולא יהיה בזה סתירה לתורה, והתחייבנו לקבלו לתורה, מפני שהוא מן המקום אשר יבחר ה' עם התנאים הנזכרים. ושמא היה זה בנבואה מאת הבורא, ויכול להיות, ונהיה נקיים מבלבול המבלבלים.

מב. אמר הכוזרי: כבר פסקת ד' החבר, בכללות האלה 15 אשר לא אוכל להכתישם, מחלקים היו בלבי מטענות 16 הקראים, הייתי סבור שאשתיקך ה' בהם.

- (א) כל ההוצא' הוי' מה: "אם יהיה החל חרמש".
 (ב) מ. ה. חסר: "נגיע" כנראה נתוסף מאבן תבון ליתר באור.
 (ג) כל ההוצאות: "בו" ותקנתי עפ"י מ.
 (ד) כל ההוצא' הוי' מה. מוסיפ': "בי".
 (ה) כל ההוצא': "שאכעיסך" עיין הירשפעלד.

אליהו להקראי אליהו בשייצי ענין חג השבועות פרק ו' עפ"י הפרושים הוראת ממחרת השבת היא ממחרת יום ראשון של פסח. עיין ראב"ע לויקרא כ"ג י"א. דעת הפרושים נמצאת גם ביוסיפוס (קדמוניות ג' י' ו') ובת"י: "מבחר יומא טבא קמאה דפסחא". דברים אלו של ר' יהודה הלוי מביא הקראי ר' אהרן בן אליהו בספרו "גן עדן" דף נ"א עמוד ד' כטענה שגם ר' יהודה הלוי מודה שפשט הכתוב הוא כמו שאומרים הקראים.

שורה ה: בתחלת יום מהשבוע. ר"ל ביום הראשון מהשבוע.

שורה ח: והחל חרמש מונח אלינו. ר"ל קביעות הזמן שבו מתחיל הקציר היא ברשותנו. אם נראה שכבר ראוי להתחיל, נתחיל בו ונספור ממנו חמשים יום.

שורה יג: ויכול להיות. ר"ל וזה הוא דבר שהוא באפשרי שבנבואה נודע להג פירוש הכתוב: ממחרת השבת.

שורה יד: כבר פסקת... ר"ל בכללים האלה פסקת כבר את הטענות שהיו לי עליך בפרטים אחדים ושדמיתי להשתיק אותך בהן.

1 מג. אמר החבר: כשיתבררו הכללות אל תתן לבך לחלקים, כי הרבה שיכנס בהם הטעות, ועוד שאין להם תכלית, מפני שהם מסתבכים ולא ימלטו המדברים מבלבולם. וזה כמי שנתברר אצלו צדק הבורא, ושחכמתו כוללת, איננו 5 מביט למה שהוא נראה בעולם מן העול, וכמו שאמר א: אם עשק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה אל תתמה על החפץ. וכמי שנתברר אצלו במופת עמידת הנפש אחר כלות הגוף, ושאינה ב גשמית אבל עצם נפרד מהגוף כמלאכים, איננו ג מביט אל מה שתקשהו המחשבה מהעדר פעולות 10 הנפש בעת השינה, ועת ד החולי, שהוא מאבד המחשבה, ומה שהיא הולכת אחר מוג הגוף, וזולת זה מן המחשבות המבלבלות.

מד. אמר הכוזרי: עם כל זה אין מספיק לי עד שאשבע מדבר עמך על החלקים, ואם יש לתפוש עלי בזה, אחר 15 אשר הודיתי בכללים אשר הביאותם.

מה. אמר החבר: אמור מה שתרצה.

מו. אמר הכוזרי: הלא עונש הנזק מפורש ה בתורה, במה שאמר ו עין תחת עין, וכאשר יתן מום באדם כן ינתן בו ו.

מז. אמר החבר: והלא נאמר בו אחר כן ו; ומכה נפש 20 בהמה ישלמנה נפש תחת נפש, הלא זה הכופר,

(א) קהלת ה' ז'.

(ב) כל ההוצא': "בעבור שאינה". מ: "ואנהא" ואבן תבון קרא: לאנהא".

(ג) כל ההוצא': "ואיננו"

(ד) כל ההוצא': "ועם" ותקנתי עפ"י מ.

(ה) מ: "אלים אלקצאין ענדנא". עיין הירשפלד.

(ו) שמות כ"א כ"ד.

(ז) ווקרא כ"ד כ'.

(ח) שם כ"ד י"ח.

שורה ב: כי הרבה שיכנס בהם הטעות. ר"ל שבנקל אפשרית הטעות בזה שורה ג: המדברים. ר"ל המתוכחים על אודותם. שורה יד: ואם יש לתפוש. ר"ל אם גם אפשר להשיב עלי. שורה יט: אחרי כן. ר"ל אחר הפסוק עין תחת עין (שמות כ"א כ"ד) כי הפסוק כאשר יתן וגומ', נמצא אחר ומכה נפש בהמה. (עיין קאססעל).

1 והלא לא היה אומר מי שהכה סוסך הכה סוסו אבל אומר קח סוסו, כי אין לך תועלת בהכות סוסו, וכן מי שכרת ידך אין אומרים לך קח ידו, כי אין לך א) תועלת בכרות את ידו. כל שכן שהיה נכנס בדינין האלה מה שסותר אותו השכל, 5 מפצע תחת פצע וחבורה תחת חבורה, איך נוכל לשער זה, שמא ימות אחד מהם מפצע ולא ימות האחר מכמותו, ואיך נוכל לשער כמותו, ואיך נקה עין מי שאין לו אלא עין אחת כופר עין מי שיש לו שתי עינים, וישאר האחד סומא והשני בעין אחת, והתורה אמרה כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו. 10 ומה צרכי לדבר עמך על אלה החלקים, אחרי אשר הקדמתי לך צורך הקבלה עם אמתת ב) המקובל מהם וגדולתם וחכמתם ג). והשתדלותם.

מח. אמר הכוזרי: עם כל זה טוב הוא בעיני לדעת למה צוה השם השמירה מן הטומאות ד).

15 **ממ.** אמר החבר: הטומאה והקדושה שני עינים זה כנגד זה, לא ימצא האחד אלא בהמצא השני, ומקום שאין קדושה אין טומאה, כי ענין הטומאה איננו כי אם דבר שאסר על 18 בעליו לנגוע בדבר מדברי הקדושה ממה שהוא מקודש לאלהים,

א) כל ההוצא: „שאין בזה“ ותקנתי עפ"י ט.

ב) ה. נ"א: „אמונת“.

ג) „והכמתם“ חסר במ.

ד) מ: „לקד יעגבני תחפטכם מן אלנאסאת“ = „פלא היא בעיני שמירתכם מן הטומאה“. אבל הנוסח העברי נראה יותר נכון כי הקראים שומרים דיני טומאה וטהרה בזמן הזה ולא היהודים. הכוזרי שואל בכלל על טעם טומאה וטהרה.

שורה א: והלא לא היה אומר. ר"ל והלא אי אפשר הדבר שיאמר.
שורה ד: מה שסותר אותו השכל. דברי המחבר בענין זה נוסדים על השקלא וטריא בגמרא בבא קמא פ"ג ע"ב: הרי שהיה סומא וסימא קטע וקיטע היאך אני קורא בזה עין תחת עין... עין תחת עין ולא עין ונפש תחת עין ואי ס"ד עין ממש זימנין דמשכחת עין ונפש תחת עין".
ועיין ראב"ע לשמות כ"א כ"ד ודעתו של ר' הננאל בזה בבכורי העתים שנה י"א. והרמב"ם במ"ג ה"ג פמ"א כתב: „מי שחסר אבר יחוסר אבר כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו ולא תטריד רעיונך בהיותנו עונשים הנה בממון כי הכונה הנה לתת סבת הפסוקים ולא סבת דברי התלמוד; שורה י: הקדמתי לך צורך הקבלה. לעי' מסימן ל"א עד סימן מ"א.
שורה יא: אמתת המקובל מהם. ר"ל אמתת האנשים אשר מהם קבלנו.

1 כמו הכהנים ומאכלם ומלבושם והתרומות והקרבנות ובית
המקדש וזולת זה הרבה. וכן ענין הקדושה דבר שאסר על
בעליו לנגוע בדברים רבים ידועים ומפורסמים, ורב מהם א)
תלויים במעמד השכינה, וכבר הסרנו אותה, ומה שאצלנו היום
5 מאיסור שכיבת הנדה והיולדת, אינו מפני הטומאה אבל היא
מצוה גרידה מאת הבורא, וכן מה שאצלנו מהרחקת האכילה
עמה ולהשמר מקורבתה, אין זה כי אם מניעות וסייגות שלא
יתגלגל הענין ב) לשכב עמה, אבל הובות הטומאה בטלו ממנו
מפני שאנו בארץ טמאה ג) ואויר טמא ד). וכל שכן מה שאנו
10 משתמשין בו מהקברות והשרצים ה) והמצורעים והזבים והמתים
וזולת זה. וכן אסורה עלינו הנבלה ולא מפני טומאתה אבל
מצוה גרידה באיסור הנבלה, ותנאי הטומאה תוספת, ולולא
שאמרו ו): עזרא תקן טבילה לבעלי קריין, לא היינו חייבין
בה חובת התורה אך חיוב טהרה ונקיות. ואם הם מקבלים
15 אותה על עצמם לענין הנקיות, אין גנאי בזה מבלתי שיקבלוה
לתורה, ואם לא, כבר הם מתחכמים מסכלות מהם ומשנים
התורה וגורמים למינות, רוצה לומר חלוק הדעות, אשר הוא
שרש הפסדת האומה ויציאתה מתורה אחת ומשפט אחד, כי כל
אשר נקל בו אנחנו על עצמנו מהשתמש בשבתות בבתינו בעירוב ו),
20 ואם הוא ח) דבר שאינו נאה, יקל אצל מה שתסבב

א) כל ההוצא' הוי' מה: "ורב מה שהם".

ב) "הענין" נמצא רק בה. ונ"א.

ג) כל ההוצא' הוי' מה. והוצאה ראשונה: "בחוצה לארץ".

ד) "ואויר טמא" חסר בכל ההוצא' הוי' מה. ונ"א.

ה) כל ההוצא': "והשקצים" ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.

ו) ברכות כ"ב ע"א. בבא קמא פ"ב ע"ב.

ז) "מהשתמש בשבתות בבתינו בעירוב" חסר במ. עיין הירשפלד.

ח) כל החוצא' הוי' מה: "נראה".

שורה ב: שאסר על בעליו. ר"ל על מי שהוא מקודש כמו למשל הכהן שאסור
לנגוע בדברים טמאים. בתורה נמצא רק האסור להכהן לנגוע במת
(עיין קאססעל א"ג וק"י).

שורה יד: ואם הם. ר"ל הקראים.

שורה טז: מסכלות מהם. ר"ל מסכלותם ואי ידיעתם.

שורה יט: מהשתמש בשבתות בעירוב. ר"ל שמי שהשתתף בעירוב מותר לו להוציא
מבית לבית ברשות היחיד, ומי שלא השתתף אסור לו.

שורה כ: ואם הוא דבר שאינו נאה. ר"ל אם גם נודה להקראים שזאת היא

1 דעתם מהמחלוקת והכפרנות א) עד שיהיה בבית אחד עשרה אנשים בעשר דעות. ואם לא היו ב) המצות אצלנו קשורות בגבולים שלא יעברום, לא היה מובטח מהכנס בה מה שאין ממנה, ויוצא ממנה קצת מה שיש בה, בעבור שהוא לוקח 5 בהקשו וטעמו. ויקל בעיני הקראים הנאת ע"א מכסף וזהב וקטורת ויין, ועל האמת המות מבלעדי זה טוב, ויקשה בעיניו שיהנה מהחזיר אפילו ברפואה, ועל האמת הוא מהעבירות הקלות, חייב בהם מלקות. וכן יקל על הנזיר אכילת הצמוקים והענבים יותר מהשכרות משכר הדבש או שכר התפוחים, 10 והאמת הפך זה, כי האיסור אינו אלא במה שיצא מהגפן בלבד, ואין הכונה איסור השכרות כאשר יעלה במחשבה, אבל האלהים יודע ג) ונביאיו ובחוריו. ולא יתכן להתזיק בסכלים אנשי הקבלה או אנשי הסברא ד) בזה, כי מלת שכר ה) גלויה וידועה, וקבלו ו) שייך ושכר האמור בכהנים כולל כל מיני 15 שכר ושייך ושכר האמור ו) בנזיר איננו כי אם מעסים היין. ולמצות גבולים מדוקדקים עליהם בחכמה, ואם לא יראו במעשים נאים, והזריז ירחק מהם מבלי שיאסור אותם, כמו 17 בשר כס כס, אשר הוא מותר בעבור שאינו בטוח ממות ה)

א) מ: "מן אלמינות".

ב) כל ההוצא': "יהיו" ותקנתי עפ"י ט. ט.

ג) מ: "בל לסר הו פי עלמי אלהי".

ד) כל ההוצא' הויך מה: "הסוברים". נ"א: "אנשי הסברא".

ה) כל ההוצא' הויך מה. מוסיפ': "לאנשי הסברא".

ו) כל ההוצא' חויך מה: "ויקבלו".

ז) מן "בכהנים" עד "האמור" הוספתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ח) ברעכער: "במות".

קולא מצדנו. הקראים אינם מודים בתורת עירוב עיין ר"ע ברטנורה לעירובין פ"ו מ"ב.

שם: יקל אצל. ר"ל הוא דבר קטן בשויון עם חלוקי הדעות הנמצאים אצל הקראים.

שורה ד: בעבור שהוא לוקח בהקשו וטעמו. ר"ל מאחר שכל אחד היה בורר לו דרך עפ"י סברתו.

שורה יז: בשר כס כס. ר"ל בשר בהמה מסוכנת, ונקראת כן מפני שנהוץ למהר לשחוט את הבהמה (חולין ל"ז ע"ב).

I הבהמה ההיא, ולאומר שיאמר כי תרפא והותרה. והטרפה
 שנראית בריאה אסורה, מפני שיש לה חולי ממית מבלי ספק,
 ולא יתכן שתהיה ממנו ולא שתרפא, ונאסרה, ועם הסברא
 וההתחכמות ישובו הדינין האלו בהפך. על כן לא תהלך אחר
 5 סברתך והקשתך בתולדות המצות, פן תפול בספקות יביאוך
 למינות, ולא תסכים דעתך עם חבריך בדבר מהם, כי לכל
 אחד מבני אדם סברא והקשה א. אמנם צריך שתעיין בשרשים
 מן המקובל והכתוב וההקשות הנוהגות על הסדר המקובל
 להשיב התולדות אל האבות, ומה שיוציאך אליו, האמן בו,
 10 ואם יהיה רחוק אצל סברתך ומחשבתך, כאשר תרחיק המחשבה
 והסברא העדר הרקות, וההקשות, השכליות מחייבות זה. וכאשר
 תרחיק הסברא שיכול להתחלק הגוף לאין תכלית, וההקשה
 השכלית מחייבת זה. וכאשר תרחיק המחשבה שהארץ כדורית,
 ושהיא חלק אחד ממאה וששים ושש ב) מעגול השמש, וכל
 15 מה שיש במופתי התכונה, ממה שתרחיקהו המחשבה. כי כל
 מה שהתירו חכמים לא היה לסברתם ולא במה שנראה
 לדעתם, אך בתולדות החכמה הירושה והמקובלת ג) אצלם,
 וכל מה שאסרו כן. ומי שנראה מהשיג ד) חכמתם ולקח
 דבריהם כטעמו וסברתו, יהיו נכרים בעיניו, כאשר הם דברי
 20 הטבעים והגלגלים נכרים בעיני עמי הארץ. והם כשמדקדקין
 בגבולי הדינין ויורו ההיתר והאיסור באמתת הדין, מראים לך
 מה שאינו נאה מהגבולים ההם, כאשר הם מגנים אכילת
 23 בשר כס כס, והוצאת ממון בתחבולת הדינים ה) והתרת

א) "וההקשה" הוספתי עפ"י מ.

ב) מ. חסר: "ושש" ומחק הירשפלד. לפי דעתי צריך להשאיר,
 כי השעור הזה (קס"ו) מובא גם לקמן מאמר ד' סימן ג' ונמצא כמעט אצל
 כל חכמי ימי הבינים. (ר' אברהם בר חייא: צורת הארץ שער ט'. רמב"ם
 הלכות יסודי התורה ג' ח' עיין קאפסעל). כל ההוצא' מוסיפ': "פעמים"
 ומחקתי מפני שאיננו במ.

ג) כל ההוצא': "חמקובלת".

ד) כל ההוצא' הוץ מה: "להשיג". נ"א: "מהשיג".

ה) כל ההוצא' הוץ מה: "הדינין" נ"א: "הדינים".

שורה א: ולאומר שיאמר. ר"ל אפשר לאמר שהיא תרפא וע"כ היא מותית.

שורה ט: ומה שיוציאך אליו, ר"ל ומה שיצא לך בסדר הזה תאמין בו.
 שורה כג: והוצאת ממון בתחבולות הדינים. עיין לקמן סימן ג' כל זה ביתר באור.

1 ההליכה בשבת בתחבולות מן העירוב, והתרת הנשים בתחבולות שהנשואים מותרים בהם, והתרת השבועות והנדרים במיני הערמות, אשר הם עוברים אצל העיון הדיני מבלתי ההשתדלה התוריה. ושני הענינים צריך אליהם. כי אם תיחד העיון 5 הדיני, יעברו בגבוליו מינים מהתחבולות, לא יתכן לקשרם א, ואם תעזוב הגבולים של דינים אשר הם סייג התורה ותכמוך על ההשתדלה, יהיה סבה למינות ב) ויאבד הכל.

נ. אמר הכוזרי: כיון שהדבר כן. אני מודה לרבני שמקבץ אלה שני הפנים, ביתרונו על הקראים בנראה ובנסתר, 10 ויהיה עם זה טוב לב בתורתו, בעבור שהיא מקובלת מחכמים מאומתים ג) שהכמתם מאת האלהים, כי הקראי, ואם תגיע השתדלותו מה שתגיע, לא ייטיב לבו, מפני שהוא יודע שהשתדלותו סברא והקשה ד), ולא יבטח שהמעשה ההוא, הוא הנרצה אצל הבורא, וידע כי בעמים הרבה אנשים 15 משתוללים יותר מהשתדלותו. אבל נשאר לי לשאול אותך בעירוב והוא קלות במצות השבת, איך יתיר מה שאסרו הבורא בתחבולה ההיא הנקלה והפחותה.

נא. אמר החבר: הם ושלוש שיסכימו המון חסידים וחכמים 19 על מה שיתיר קשר מקשרי התורה, אך הם מזרזים

- א) כל ההוצא' חוץ מה: „לספרם“.
 ב) ברעכער והוצא' אחדות: „לכפרנות“.
 ג) כל ההוצא' חוץ מה: „מהחכמים המאומתים“.
 ד) כל ההוצא' חוץ מה: „מוסיפ' : „ולא ייטב לבו“.

שורה ב: והתרת השבועות והנדרים. היתר נדרים הוא מתקנת חכמים, אבל בכל זאת אמרו שיותר ראוי לקיים את הנדר ובמשנה חגיגה פ"א מ"ח נאמר שהיתר נדרים פורחים באויר ואין להם על מה שיסמוכו. הקראים מתנגדים בכל תוקף להרבנים בזה (עיון אשכול הכופר א"ב קל"ט).

שורה ג: אשר הם עוברים אצל העיון הדיני. ר"ל שעפ"י הדין מותרים הם, אבל מנקודת מבט המוסר ומדת חסידות (ההשתדלה התוריה) צריך להתרחק מהם.

שורה ח: אם תיחד, ר"ל אם תלך רק בדרך הדין.

שורה ו: אני מודה לרבני... ר"ל אני מודה שלהרבני אשר בתורתו ישנם שני הפנים: שורת הדין ומדת חסידות לפנים משורת הדין, יש לו יתרון על הקראי.

1 ואומרים א): עשו סייג לתורה. ומן הסייגות שסייגו, שאסרו
ההוצאה וההכנסה מרשות היחיד לרשות הרבים ובהפך ב), מה שלא
אסרה זה התורה, ואחר כן גלגלו בסייגה הוא גלגול להרוחה, כדי שלא
תחשב השתדלותם כתורה ג), ושיהיה ריוח לבני אדם בהשתמשם,
5 ולא יניעו אל הריוח ההוא אלא ברשות, והרשות הוא עשות
העירוב, כדי שתהיה הכרה בין המותר לגמרי ובין הסייג
ובין האסור ד).

נב. אמר הכוזרי: כבר הספיק לי זה. אבל לא חוקה אצלי
מלאכת העירוב עד שתהיה מחברת בין שתי רשויות.

10 נג. אמר החבר: אם כן לא חוקה אצלך המצוה כלה.
החוק בעיניך התרת הנכסים והממון והבעלים ה) והעבדים
בלקחת הקנין והצואה, והתרת האשה ואיסורה אחר שהיתה
מותרת באמרו תהא לי מקודשת, והתרתה אחר שהיתה אסורה
באמרו כתבו והתמו ותנו גט ו). וכל מה שיש בתורת כהנים
15 ממה שהשלמתם תלוי במעשה מן המעשים או בדבר מן
הדברים, וצרעת הבגד והבית התלויה במאמר הכהן טמא
17 או טהור. וכל המשכנה לא חלה הקדושה עליה אלא בהקמת

א) פרקי אבות א' ב'.

ב) מ. חסר: "ובהפך".

ג) כל ההוצא' חוץ מה: "שלא תחשב לעמל השתדלם (השתדלותם)
בתורה" עיין הירשפלד.

ד) כל ההוצא' חוץ מה: "ובין האיסור ובין הסייג".

ה) כל ההוצא' חוץ מה. חסר: "הבעלים". מ. מ.: "ואלאהל".

ו) עפ"י מ. צ"ל: "שהיתה מותרת באמרו כתבו והתמו... שהיתה
אסורה באמרו תהא לי מקודשת" ומעות הוא.

שורה ג: ואחר כן גלגלו בסייג ההוא... ר"ל שהתקנות שעשו חכמים, כדי
להתיר דברים האסורים הם רק בנוגע לרברים האסורים מדרבנן, שהם
רק סייג לתורה. (עיין ק"י וא"ג).

שורה ח: אבל לא חוקה... ר"ל טעם הערוב ברור לי, אבל בכל זאת אין
אני הושב שהערוב יש בו די כח לחבר שתי רשויות וצריך היה
לתקן תקנה אחרת יותר מתאימה להמטרה הזאת.

שורה י: אם כן לא חוקה אצלך... בכל התורה כולה תמצא שמעשים קלי
הערך או רק מלים אחדות מתירים את האסור או אוסרים את המותר
וגם פה תוכל לשאול איך יכולה מלה אחת או מעשה קטן הערך
להתיר את האסור.

שורה יז: וכל המשכנה. כל מה שמתחתם למשכן, המשכן וכל כליו.

1 משה את המשכן והמשיחה בשמן המשחה, וכן הכהנים לא
 חלה הקדושה עליהם אלא במלואים ובתנופה, והלויים בטהרה
 והתנופה. וטהר הטמאים במי נדה שבו אפר הפרה ואזוב
 ושני תולעת ועץ ארו א), והטוי הבית בשתי צפרים חיות ב)
 5 והמלאכה היא. וכפור העונות ביום הכפורים וטהרת מקדש
 מהטומאות בשעיר עוזל עם המעשים התלויים בו, וברכת
 בני ישראל בנשוא אהרן את ידיו ובאמור יברכך ה'. והיה
 חל עם כל מעשה מהמעשים האלה הענין האלהי, כי מעשי התורה
 כהויות הטבעיות, כלם משוערות מאת הבורא, ואין שיעורם
 10 ביכולת בשר ודם, כאשר תראה ההויות הטבעיות משתערות
 ומתאזנות ונערכות בהמוגם מן הטבעים הארבעה, ובמעט דבר
 ישלמו ויתכנו ותחול בהם הצורה אשר היא ראויה להם
 מחיים וצמחים ויהיה לכל מוג הצורה שהיא ראויה לו,
 ובמעט דבר יפסד. הלא תראה הביצה שיפסידה מקרה מעט
 15 מחום גדול או קור או תנועה, ולא תקבל צורת האפרוח,
 וישלימנה חמום התרנגולת אותה שלשה שבועות ותחול בו
 הצורה על השלמות. ומי זה אשר יוכל לשער המעשים עד
 שיחול בהם הענין האלהי כי אם האלהים לבדו. וכמו זה
 טעו בעלי הכמי"א והרוחניים. הכמיים ג) חשבו שישערו האש
 20 הטבעית במשקליהם עד שיהיה ד) להם מה שירצו, ותהפך
 להם העצמים, כאשר תעשה אש החום הטבעי בחיים אשר
 יהפך המזון לדם ובשר ועצם ושאר האיברים, וטורחים למצוא
 23 כאש הזאת. והתעו אותם נסיונות שמצאו אותם במקרה לא

א) במדבר י"ט ו'.

ב) ויקרא י"ד מ"ט.

ג) ס. : "הכימיא". ברעכער חסר : "הכימיא".

ד) ק : "שיתהוה הענין". ס. : "שיהיה הענין". ב. ברעכער :

"שיהוה הענין".

שורה י : משתערות ומתאזנות. ר"ל משוערות בשעור הראוי ושקולות במשקל
 הראוי ומורכבות מן ארבעה הטבעים בערך ידוע.

שורה יא : ובמעט דבר. ר"ל בדבר קטן הערך.

שורה כ : ותהפך להם העצמים. בעלי האלכימיא השתדלו כגודע להפוך מתכיות
 פשוטות לזהב וכסף ע"י פעולות והרכבות שונות.

שורה כג : והתעו אותם נסיונות. כונתו על התהוות הדבורים מבשר הבקר
 והיתושים מן היין. ע"ן לעיל סימן כ"ג.

1 משעורם, כאשר נמצא האדם נהיה מהנחת השכבת זרע ברחם. והרוחניים כאשר שמעו מאדם עד בני ישראל מה שהיה נעשה להם בקרבנות א, מהראות האותות האלהיות, חשבו כי ההתחלה אמנם היא מהמחקר והחפוש, ושהנביאים 5 אמנם היו חכמים מחוכמים ומשיגים ב הפלאות ההם בהקשתם. וקוו שישערו הם גם כן קרבנות בעתים ידועים ומבטים כוכביים ג, כפי מה שהביאה אליו סברתם עם מעשים וקטורת, עד שעושין ספרים לכוכבים וזולת זה ממה שזכרו אסור. וזולת ד אלה בעלי השמות, כאשר שמעו על נביא ה שדבר 10 בכה וכה ונעשה לו הפלא שנעשה, חשבו כי הדבור ההוא הוא סבה בפלא ההוא וחתרו זה לריק ו. אין העושה ז כמוטבע. המעשים ח התוריים ט דומים לטבעיים אינך יודע תנועותם ותחשבם תהו, עד שתראה התולדות ותרומם מנהיגם ומניעם ותיחד לו היכולת. כאשר אם לא היית שומע מעולם משגל 15 ולא ידעתו ולא ידעת התולדה ממנו, ותראה עצמך נזקק אל הכעור שבאיברי האשה, ואתה יודע מה שיש בקרבתה מהפחיתות, ומה שיש בכניעות אל האשה מהגריעות, היית 18 נפלא ואומר, אין התנועות האלה אלא תהו ושגעון, עד שתראה

(א) ק. ס. ואחר': "מה שהיה להם מהקרבנות".
 (ב) כל ההוצא': "ומחשבים" ותקנתי עפ"י מ.
 (ג) ברעכער: "ומבטי ככבים".
 (ד) "וזולת" חסר בכל ההוצא' הוי"ן מה.
 (ה) "וחתרו זה לריק" חסר בכל ההוצא' הוי"ן מה.
 (ו) כל ההוצא' הוי"ן מה. מוסיפ': "ונביא".
 (ז) כל ההוצא': "ואין הנעשה". ה.: "אין הנעשה" ותקנתי עפ"י הורביץ.

(ח) כל ההוצא' הוי"ן מה.: "כי המעשים".
 (ט) כל ההוצא' הוי"ן מה. מוסיפ': "שהם".

שורה ב: מאדם עד בני ישראל. ר"ל כאשר שמעו ספור מה שאירע לאדם הראשון ולהבאים אחריו, עד שנהיה עם ישראל ומה שאירע לעם ישראל. שורה ו: בעתים ידועים. ר"ל אם יכוננו את העת הנכון ומעמד הכוכבים בשמים בערך ידוע, או יראו אצלם גם כן אותות אלהיות. שורה יא: אין העושה כמוטבע. ר"ל אין המחקה דומה למי שמטבעו הוא מסוגל לאיזה דבר, וכונתו, שאלו שחפצו לחקות מעשי הנביאים, שהנבואה היא אצלם טבעית, לא יכלו להדמונו להם. שורה טז: מה שיש בקרבתה. ר"ל בהקורבה אל האשה.

1 דמיונך נולד מן האשה, יפליא אותך א) הדבר ותחשוב כי
אתה עזרת היצירה, ושהיוצר כוון בזה ב) ישוב העולם. וכן
הם המעשיים התוריים המשווערים מאת האלהים. תשחט הכבש
על הדמיון, ותתלכלך בדמו והפשטתו וברחיצת מעיו והדחתו
5 ונתוחו וזריקת דמו ועריכת עציו והקדת אשו ומערכתו ג),
ואילו לא היה במצות אלהים, היית לועג למעשים האלה,
והיית חושב כי הם מרחיקים מן האלהים לא מקרבים, עד
שכאשר ישלם כראוי ותראה האש השמימית ד) או תמצא
בעצמך רוח אחרת לא היית רגיל בה, או חלומות אמתיות
10 או גדולות, תדע כי הם תולדות מה שהקדמת, והדבר הגדול
אשר בו דבקת, אליו הגעת. ואל יקשה בעיניך אם תמות
אחרי אשר דבקת בו, כי אין מותך כי אם כלות הגוף בלבד,
אבל הנפש שהגיעה אל המעלה ההיא אין לה ירידה ממנה
ולא רוחק מן המדרגה ההיא. ונתבאר מזה כי אין קורבה
15 אל האלהים אלא במצות האלהים, ואי אפשר לדעת מצות
אלהים אלא מדרך נבואה לא בהקשה ולא בסברא, ואין
בינינו ובין הדברים ההם קורבה אלא בקבלה הנאמנה. ואשר
מסרו לנו המצות ההם, לא היו יחידים אבל היו רבים וחכמים
וגדולים ה) שהגיעו הנביאים, ואפילו לא היו כי אם הכהנים
20 והלויים והזקנים, אשר היו נושאים התורה, ולא פסקו
21 ממשא.

א) כל ההוצא' הויץ מה: "יראך".

ב) כל ההוצא': "בך" ותקנתי עפ"י ט. : "קצר בה".

ג) "ומערכתו" חסר בכל ההוצא' הויץ מה.

ד) "השמימית" הוספתי עפ"י ט.

ה) כל ההוצא': "גדולים".

שורה א: דמיונך. ר"ל בן הרומה לך.

שורה ב: כוון בזה. ר"ל במשגל ובתשוקה אל האשה.

שורה ח: או תמצא בעצמך רוח אחרת. ר"ל תמצא שרוחך נשתנתה.

שורה טז: ואין בינינו. ר"ל לא נוכל להגיע לעשית המצות כראוי אלא עפ"י
הקבלה.

שורה יט: שהגיעו הנביאים. ר"ל שהראשונים מהחכמים היו בזמן אחד עם
הנביאים עיין לקמן סימן ס"ה ומאמר ד' סימן ג'.

שם: ואפילו לא היו. ר"ל אם גם לא היו נושאי התורה מדור לדור רק
הכהנים, כדאי הם לסמוך על קבלתם.

1 נד. אמר הכוזרי: לא ראיתי אנשי בית שני אלא שכבר שכחו התורה ולא ידעו מצות הסוכה א) עד שמצאו כתובה ב), וכן מצות לא יבא עמוני ומואבי ג), ונאמר בהם ד): וימצאו כתוב בתורה, וזה ראיה על אבדן התורה.

5 נה. אמר החבר: אם כן אנחנו היום חכמים ויודעים יותר מהם, שאנחנו יודעים התורה כלה, כפי מחשבתנו.

נו. אמר הכוזרי: כן אני אומר.

נד. אמר החבר: אם היינו היום מצווים להקריב קרבנות ההיינו יודעים איך נשחטם, ולאיוזה צד, וקבול דמו 10 והפשטו ונתוחו, ולכמה נתחים ינתח, ואיך יקרב ואיך יזרק ה) הדם ומנחתו ונסכו, והשיר הראוי לומר עליו. ומה שהכהנים חייבים בו מקדושה וטהרה ומשיחה ובגדים ותכונות, ואיך אוכלין הכהנים הקדשים, וזמניהם ומקומותם, וזולת זה ממה שיארך ספורו.

15 נה. אמר הכוזרי: לא נדע זה אלא מכהן או נביא.

נט. אמר החבר: הלא ראית אנשי בית שני איך בנו המזבח ו) עד שעזרם האלהים על בנין הבית, ואחר כן גל ו) בנין החומה, התחשוב שהיו מקריבים מבלי סדר 19 כפי שיודמן.

א) נחמיה ח' י"ד.

ב) כל ההוצא' הוין מה. מוסיפ': „בתורה“.

ג) נחמיה י"ג א'.

ד) שם ח' י"ד.

ה) כל ההוצא': „ואיך נקריב ואיך נזרוק“ ותקנתי עפ"י מ.

ו) עזרא נ' ב'.

ז) „על“ הוספתי עפ"י מ.

שורה א: שכבר שכחו התורה. ר"ל מזה ראיה שהקבלה ממשה נפסקה אז, כי גם הדברים הכתובים בתורה לא ידעו אנשי הדור ההוא עד אשר מצאו בתורה.

שורה ו: כפי מחשבתנו. ר"ל כמו שנראה לנו, יודעים אנחנו את התורה.

שורה טו: מכהן או נביא. ר"ל מכהן ששמש בעצמו על גבי המזבח בזמן הבית או נביא שידע את הדברים בנבואה.

- 1 ס. אמר הכוזרי: לא יתכן שתהיה עולה אשה ריח ניחוח, והיא מצוה שאינה שכלית, עד שישלמו כל חלקיה ברשות הבורא ובמצותו, כ"ש שכבר ידעו מצות יום הכפורים ומה שהוא גדול מהסוכה, וכלם צריכות להכמה מופלאה ומלמד מוזמן.
- 5 סא. אמר החבר: ומי שיודע אלה הדקדוקים בתורה, היעלם ממנו עשות הסוכה ומצות לא יבא עמוני ומואבי.
- סב. אמר הכוזרי: אם כן מה נאמר א' בוימצאו כתוב בתורה.
- סג. אמר החבר: הטעם הברור הוא שכותב המקרא לא הרגיש לנסתרות אבל כתב המפורסמות הגלויות, ולא
- 10 העתיק מיהושע מחכמתו שקבל מאלהים וממשה דבר, אבל זכר יום עמידת הירדן ב' ויום עמידת השמש ג' ויום המילה ד' בעבור פרסומם אצל ההמון, וכן מספורי שמשון ודבורה ונדעון ושמואל ודוד ושלמה לא זכר מחכמתם ולא ממה שהיה להם מהמעשים בתורה דבר, אבל זכר מדברי שלמה
- 15 סעודותיו הגדולות ועשרו הגדול ה', ולא זכר מכל חכמותיו הנפלאות חוץ מאז תבואנה שתים נשים זונות ו' בעבור שהיה הדבר במעמד ההמון, אבל חכמתו עם מלכת שבא ואלתם לא זכר, כי לא היתה כונת הכותב לזכור כי אם הדבר
- 19 המפורסם בהמון אשר נשאוהו כל העם, אך הדברים המיוחדים

(א) מ. : "פמא עמי אן אקול".

(ב) יהושע ג' ט"ז.

(ג) שם י' י"ג.

(ד) שם ה' ב'.

(ה) מלכים א' ה'.

(ו) שם ג' א'.

שורה א: לא יתכן שתהיה עולה... ר"ל עולה לא תוכל להיות לאשה יית ניחוח אלא אם כל חלקיה ופרטיה געשו כראוי, כי היא מצוה שאיננה שכלית, וא"כ בודאי היתה להם קבלה. והיא מצוה שאיננה שכלית, הוא מאמר מוסגר.

שורה ג: כ"ש שכבר ידעו מצות יום הכפורים. מפני שלא מצינו במקרא שנעלם מהם.

שורה ד: ומלמד מוזמן. ר"ל מלמד שנמצא בכל עת אצלם

שורה ט: לא הרגיש לנסתרות. ר"ל לא נתן לבו לדברים שלא היו מפורסמים אצל כל העם.

1 אשר היו א) מנשאים אותם היתידים, כלם אבדו ממנו, אלא
 המעט מהם, והמליצות הצחות מהנבואה שערבו לבני אדם
 לשמרם ב) ליקרת עניניהם וצחות דבריהם, וכן לא כתב
 מדברי עזרא ונחמיה אלא המפורסם בהמון. והיה יום עשות
 5 הסוכה יום מפורסם, במה שחרדו העם ועלו להרים בעבור עלי
 זית ועלי הדם ועלי תמרים ועלי עץ עבות. ומה שאמר:
 וימצאו כתוב, ר"ל ששמעו עם הארץ וההמון וחרדו לעשות
 הסוכות, אבל היתידים לא אבדה מהם מצוה קלה כל שכן
 גדולה, וכוון הכותב להגדיל ענין היום ההוא, כאשר כוון
 10 ביום שגרשו העמוניות והמואביות מפני שהיה יום מעשה
 גדול לגרש העם את נשיהם ג), אמות בניהם והוא דבר קשה
 עד מאד, ואינני סבור שאומה מן האומות תקבל כעבודה
 הזאת לאלהיה, זולתי הסגולה הזאת. ועל פרסום המעמד הזה
 אמר וימצאו כתוב, ר"ל כי כאשר הגיע הקורא אל עם הארץ
 15 אל לא יבא עמוני ומואבי חרדו העם והיתה חרדה גדולה
 ביום ההוא.

סד. אמר הכוזרי: רוצה אני שתביא לי טעם מאיכות הקבלה,
 המורה על אמתתה.

סד. אמר החבר: כי הנבואה התמידה עם אנשי בית שני
 20 ארבעים שנה, מהזקנים הנעזרים בכח השכינה שהיתה
 בבית ראשון, שהנבואה הנקנית נסתלקה בהסתלק השכינה,
 22 ולא היו מקוים לה אלא בעת מופלא ובעבור כח גדול, כמו

א) בהוצא' אחדות הסר "היו".

ב) כל ההוצא' "ללמדם" ותקנתי ע"פ מ.

ג) "נשיהם" הסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ.

שורה א: מנשאים. ר"ל נושאים.
 שורה ה: במה שחרדו העם. ר"ל במה שמהרו לעלות עפ"י לשון הכתוב (הושע
 י' י) ויחרדו בנים מים.

שורה יג: זולתי הסגולה הזאת. ר"ל עם ישראל.

שורה יד: הקורא אל עם הארץ. ר"ל מי שקרא את התורה לפני עם הארץ.
 שורה כ: מהזקנים הנעזרים. כונתו על הזקנים שראו עוד את הבית הראשון
 (עיין חגי ב' ג' עזרא ג' י"ב).

שורה כא: שהנבואה הנקנית. הנבואה השורה על מי שיש לו כשרון הנבואה,
 אם הוא נמצא במקומות הראויים לנבואה כלומר במקום השכינה.
 (עיין לעיל מאמר ב' סימן י"ד).

1 אברהם ומשה והמשיח שאנחנו מקוים ואלידו זהדומים להם,
 אשר הם בעצמם מעון לשכינה, ובהמצאם יקנו הנמצאים
 מדרגת הנבואה. ונשאר לעם בשובם אל הבית חגי זוכריה
 ועזרא וזולתם. ואחר הארבעים שנה היה המון החכמים הנקראים
 5 אנשי כנסת הגדולה, ולא יספרו מרוב, והם שעלו עם זרובבל
 סמכו קבלתם אל הנביאים, כאשר אמרו א': ונביאים מסרוה
 לאנשי כנסת הגדולה. ואחריהם זור שמעון הצדיק כהן גדול
 ומי שהיו בסייעתו מתלמידים וחברים. ואחריו אנטיגנוס איש
 סוכו מפורסם, ומתלמידיו צדוק וביתוס שהיו שורש לכופרים,
 10 ובהם נקראו הצדוקים והביתוסים. ואחריו יוסף בן יועזר
 חסיד שבכהונה ויוסף בן יוחנן וחבריהם, ובו אמרו ב':
 משמת יוסף בן יועזר בטלו האשכולות שנאמר אין אשכול
 לאכול, מפני שלא ידעו לו עון מנעוריו עד יום מותו. אחריו
 יהושע בן פרחיה, דברו מפורסם, וישו הנוצרי היה מתלמידיו ג'
 15 ונתאי הארבלי היה בדורו. ואחריו יהודה בן טבאי ושמעון
 בן שטח וחבריהם. ובימיהם התחילה דעת הקראים ד', בעבור
 מה שאירע לחכמים עם ינאי המלך ה', והיה כהן והיתה אמו
 חשודה שהיא חללה, ורמו אליו אחד מן החכמים שאמר לו,
 ינאי המלך רב לך כתר מלכות והנח כתר כהונה לורעו של
 20 אהרן, ויעצוהו חבריו להבאיש בחכמים ולכלותם ולהגלותם

(א) פרקי אבות פ"א מ"א.

(ב) סוטה פ"ט מ"ט.

(ג) „וישו הנוצרי היה מתלמידיו“ הסר בהוצא שעברו תחת הצינזורא.

(ד) ק. ס. ואחר': „הקראות“.

(ה) עיון קדושין פ"ו ע"א וברכות מ"ח ע"א.

שורה ב: אשר הם בעצמם מעון לשכינה. עיון רמב"ן לדברים י"א כ"ב מו"ג
 ח"ג פ"ת ועקרים לר' יוסף אלבו ג' נ"א.

שורה ג: חגי זוכריה ועזרא וזולתם. כונתו על נחמיה זרובבל מרדכי בלשן
 ישוע בן יהוצדק שריה ואחר'. הנביא מלאכי לא נזכר בפירוש פה
 מפני שעפ"י הקבלה (מגילה ט"ו ע"א) עזרא הוא מלאכי (קאססעל).

שורה ט: ומתלמידיו צדוק וביתוס... נוסד על המסופר באבות דר' נתן פ"ב.
 שורה יא: חסיד שבכהונה. כן הוא נקרא במשנה חגיגה פ"ב מ"ז.

שורה יג: מפני שלא ידעו לו עון... החבר נוטה לפירוש הרמב"ם במשנה
 סוטה פ"ט מ"ט: „אשכולות כנוי על אדם הכולל המדות המעולות

והחכמות לפי מיניהם“ ורש"י לסוטה מ"ז ע"ב פירש באופן אחר
 (עיון א"ג).

1 ולהמיתם. ואמר להם כאשר נאבד החכמים ממי נלמוד התורה. אמרו לו הרי תורה שבכתב, כל הרוצה יבא וילמוד, ואל תרגיש בתורה שבעל פה. והאמין להם ושמע דבריהם והגלה החכמים, ובכללם שמעון בן שטח, והיה חתנו, ונתקלקלה 5 הרבנות זמן מועט, וטרחו להחזיק בתורה בשקול דעתם והקשותם, ונלאו ולא יכולו, עד שהושב שמעון בן שטח ותלמידיו מאלכסנדריא ושבה הקבלה לאיתנה. וכבר השרישו הקראים שורש עם אנשים שהיו דוחים תורה שבעל פה ומתחכמים בטענות, כאשר אתה רואה שעושים היום. אבל הצדוקים 10 והביתוסים הם המינים שאנו מתפללים עליהם בתפלתנו ואמנם ישו וחבריו הם המשועמדים הנכנסים בתורת המעמודית הטבולים בירדן א). אך הקראים הם משתדלים בשרשים מתחכמים בתולדות, ואפשר שיגיע הפסד אל השרשים רק מסכלותם, לא בכונה מהם. ואחריו היה שמעיה ואבטליון, ומתלמידיהם הלל ושמאי. 15 והיה מענין הלל מה שהוא מפורסם מחכמתו וענותנותו, והוא מזרע דוד, וחיה מאה ועשרים שנה, והיו לו כמה אלפים תלמידים, ובמזבחים מהם אמרו ב): שמונים תלמידים היו להלל הזקן, שלשים מהם ראויים שתשרה שכינה עליהם, ושלשים מהם ראויים לעבר השנים, ועשרים בינונים, גדול שבהם 20 יונתן בן עוזיאל, קטן שבהם רבן יוחנן בן זכאי, שלא הנית

א) מן המלות: „והם המינים“ עד „בירדן“ הסר בהוצאות שעברו תחת הצינזורא ובמקום זה מוסיף הוצא' אהדות: „מינים אפיקורסים מכחשים העולם הבא“ עיין הירשפלד.
 ב) סוכה כ"ח ע"א אבות דר' נתן פי"ד.

שורה ד: והיה חתנו. ר"ל אחי אשתו עיין ברכות מ"ח ע"א.
 שורה יא: המשועמדים. מלה סורסית והוראתה הטבולים. המעמודית הטבילה.
 שורה טו: מחכמתו וענותנותו. עיין שבת ל' ע"ב.
 שם: והוא מזרע דוד. הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות פ"ג כתב שהלל היה מבני שפטיה בן אביטל בן דוד עפ"י הגמרא כתובות ס"ב ע"ב. ובבראשית רבה פצ"ח גאמר בדרך כלל שהלל היה מבית דוד.
 שורה טז: וחיה מאה ועשרים שנה, נוסד על הספרי וזאת הברכה: ומשה בן מאה ועשרים שנה זה אחד מארבעה שמתו בני ק"כ ואלו הם משה והלל הזקן ור' יוחנן בן זכאי ור' עקיבא. (עיין סנהדרין מ"א ע"א ור"ה ל"א ע"ב).

1 מקרא ומשנה ותלמוד והלכות והגדות וכל מדות חכמים וכל
 מדות סופרים וכל דבר ודבר שהוא מדברי תורה, שלא
 למדו, ואמרו עליו שלא שח שיחת חולין מימיו, ולא הניח
 אדם בבית המדרש, ויצא, ולא קדמו אדם בבית המדרש א'
 5 ולא ישן בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא
 הלך ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא מצאו אדם
 יושב ודומם אלא יושב ודורש, ולא פתח אדם לתלמידיו אלא
 הוא, ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו, ולא אמר הגיע
 עת לעמוד בבית המדרש. וכן היה רבי אליעזר תלמידו נוהג
 10 אחריו. וזה רבן יוחנן בן זכאי חיה מאה ועשרים שנה כרבן,
 והיה בבית ב' שני. ומתלמידיו רבי אליעזר בן הורקנוס שיש
 לו פרקי רבי אליעזר המפורסמים בתכונה ומדות הגלגלים
 והארץ וכל דבר מופלא בחכמת הכוכבים. ומתלמידיו רבי
 ישמעאל בן אלישע כהן גדול, והוא רבי ישמעאל של היכלות
 15 והכרת פנים ומעשה מרכבה, כי ידע סודותיהם עד שהיה
 ראוי למדרגה קרובה מהנבואה, והוא האומר ג': פעם אחת
 נכנסתי להקטיר קטורת וראיתי אכתריאל יה' צבאות ושאר
 העניו. ומתלמידיו רבי יהושע שאירעו לו עם רבן גמליאל
 הדברי זידועים ד', ורבי יוסי ורבי אלעזר בן ערך שאמרו
 20 עליו ה': אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אלעזר
 בן ערך בכף שניה מכריע את כלם. ובאלה הדורות זולתי
 אלו המפורסמים וזולת המון החכמים וזולת הכהנים והלויים
 שהיתה תורתם אומנותם, לא פסקו השבעים סנהדרין וחכמתם,
 24 על פיהם היו ממנים הממונה ומעבירין המועבר, כמו שאמרו ו'.

(א) מן "ויצא" עד "המדרש" הוספתי עפ"י מ.

(ב) כל ההוצא': "בהורבן בית" ותקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

(ג) ברכות ז' ע"א.

(ד) שם כ"ז ע"ב.

(ה) פרקי אבות פ"ב מי"ב.

(ו) זבחים י"א ע"ב ידים פ"ד מ"ד ושם הגירסא: "שמעון בן עזאי".

שורה יד: היכלות והכרת פנים ומעשה מרכבה; שמות שלשה ספרים בחכמת
 הקבלה המיוחסים לר' ישמעאל. עיין צונץ Die Cottesd. Vortr. עמ' 167
 והלאה.

שורה כד: ממנים הממונה ומעבירין המועבר, ר"ל היו ממנים ראשי העדה הראוים
 לזה ומעבירים ממשרתם אז שאינם ראוים.

1 א"ר שמעון בן יוחאי כך מקובל אני מפי שבעים ושנים א) וקנים ביום שהושיבו את ר"א בישיבה. ונמשכים אחר השבעים מאות שלא היו כמותם ב), ונמשכים אחר המאות אלפים, אחר שלא יתכן להוציא שבעים שלמים ג) אלא ממאות 5 שהם למטה מהם, וכן על ההדרגה. ואחרי אלה ר"ע ור"ט ור' יוסי הגלילי ד) וחבריהם, וכולם אחר החורבן. והגיע רבי עקיבא אל גבול קרוב מהנבואה עד שהיה משתמש בעולם הרוחניים, כאשר אמרו עליו ה): ארבעה נכנסו לפרדס אחד הציץ ומת, אחד הציץ ונפגע, אחד הציץ וקצץ בנטיעות, 10 אחד בא בשלום ויצא בשלום, ומנו ר' עקיבא. והיה המת, מי שלא סבל ראיית העולם ההוא עד שנתקה הרכבתו, והשני נפגע ונטרפה דעתו, הטירוף האלהי ולא הועילו בו בני אדם, והשלישי הפסיד המעשים מפני שהשקיף על השכלים, אמר אלה המעשים הם כלים ומשתמשים מגיעים אל המדרגה ו) 15 הזאת הרוחנית, ואני כבר הגעתי אליה ולא ארגיש על מעשה התורה. ונפסד והפסיד, ותעה והתעה. ורבי עקיבא היה 17 משתמש בשני העולמות מבלי נזק שהשיגו, וכבר נאמר

- א) „ושנים“ חסר בכל ההוצא' ונתוסף מה.
 ב) „שלא היו כמותם“ חסר במ.
 ג) „שלמים“ הוספתי עפ"י מ. „כאמלא“.
 ד) „ור' יוסי הגלילי“ הוספתי עפ"י מ.
 ה) חגיגה י"ד ע"ב.
 ו) כל ההוצא' חוץ מה: „ההדרגה“.

שורה י: והיה המת... ר"ל האחד מהם שהציץ ומת הוא מפני שלא יכול לסבול את העולם הרוחני שראה ונתפרדו בו החלקים שמהם מורכב האדם כלומר הגוף והנפש. להלן מאמר ד' סימן ג' נאמר: „ויש אחריו דק יותר מדק עד שיגיע למדרגה שלא ישיגנה הנביא ואם יהרום אליו תנתק הרכבתו“ ועיין חובת הלבבות לר' בחיי ה' ד' וגרעין בספרו Gnosticism. u. Juden. עמ' 56.

שורה יג: הפסיד המעשים, ר"ל בו למעשי המצוות בחשבו שהם רק אמצעים להגיע אל הרוחניות.

שורה יד: ימשתמשים. ר"ל אמצעים.

שורה טז: ותעה והתעה. בירושלמי חגיגה פ"ב מסופר ממנו „דהוה עליל לבית ועדא והוה חמא טלייא קמי ספרי והוה אמר מה אלין יתבין עבדין הכא. אומנתיה דדין בנאי, אומנתיה דדין נגר, אומנתיה דדין חייט וכיון דהוון שמעין כן הוון שבקן ליה ואולין“.

1 עליו ראוי הוא שתשרה עליו שכינה כמשה אלא שאין השעה
ראויה לכך. והוא מעשרה א) הרוגי מלכות, והוא בשעה
שהרגוהו היה שואל לתלמידיו אם הוא עת קריאת שמע לקרוא
אותה, אמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן, אמר להם כל ימי
5 הייתי מצטער על מקרא זה בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך,
עכשיו שבא לידי לא אקיימנו, והיה מאריך באחד עד
שיצתה נשמתו ב).

סו. אמר הכוזרי: כזה ג) יהיה החיים הערבים, וימות המיתה
הערבה, ואחר כן יחיה החיים התמידיים בתענוג
מתמיד. 10

סז. אמר החבר: ואחריהם בדור אחר רבי מאיר
ורבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון בן עזאי ורבי
חנינא בן תרדיון וחבריהם. ואחרי אלה רבי, והוא
רבינו הקדוש, והוא רבי יהודה הנשיא, ועמו רבי נתן ורבי
15 יהושע בן קרחה וזולתם רבים והם האחרונים מבעלי המשנה ד,
הנקראים תנאים, ואין אחריהם אלא האמוראים, והם בעלי
הגמרא. וחבר רבי המשנה בשנת תק"ל לשטרות, והוא שנת
ק"ן לחורבן בית שני, אחר חמש מאות ושלשים שנה להפסק
הנבואה, נתגלגל בה כל מה שזכרנו. אלה רמזים ה) מעט
20 מהרבה מדבריהם וממעשיהם. והשתדלו במשנה כהשתדלותם ו)

א) מ. : „מן גמלה הרוגי מלכות“.

ב) ברכות ס"א ע"ב.

ג) ב. ס. ואחר: „בוזה“. מ. : „מתל הדא“.

ד) כל ההוצא': „ואחריהם בעלי המשנה“ ותקנתי עפ"י מ. ועיון
הירשפלד והורביץ.

ה) „רמזים“ חסר בכל ההוצא' חוץ מה.

ו) ס. ב. ברעכער: „בהשתדלותם“.

שורה א: ראוי הוא שתשרה... ר' ישראל הלוי בא"ג מעיר שלא נמצא בשום
מקום בתלמוד מאמר כזה על ר' עקיבא ורק בסנהדרין י"א ע"א
נאמר זה מהלל הזקן.

שורה יז: בשנת תק"ל לשטרות, המנין לשטרות מתחיל 311/312 קודם ספירת
הנוצרים. על רבי זמנו עיון מה שכתב ש. קרוינט בספרו Anteninus
und Rabbi

1 בתורה, מחברם א) אותה ומדורה ומספר סדריה ופרקיה והלכותיה, והזהרם בשמועות, מה שהוא רחוק מהדעת שיהיה דבר מוסכם עליו, ונתגלגל בה מצחות הלשון העברית מה שאיננו נגזר מלשון המקרא הרבה, אבל קצור דבריה ויופי 5 חבורה ונוי ערכה וכלול אופני הענינים עם הפסק, בלי ספק בענין, שיראה המעיין בעין האמת כי בשר ודם יקצר מחבר כמותה אלא בעזר אלהי. ואין שונא אותה אלא מי שאינו מבינה ולא מתעסק בלמודה וקריאתה, וישמע מדברי החכמים השיחות והדרשות, ויגזור עליהם בדרך מקרה ובחסרון, כאשר 10 גזור על האדם בחסרון, מי שיפגענו מבלי כבחן ואורך חברה. ומדמיוני סמיכתם על הנבואה, מה שאמרו ב): אמר נחום הבלר מקובל אני מפי רבי מיאשה שקבל מאבא שקבל מהזוגות שקבלו מהנביאים הלכה למשה מסיני. ומהזהרם מקבלת ג) היחידים, מה שאמר אחד מהם ד) לבנו שצוהו בעת 15 מותו בני חזור לך בארבעה דברים שהייתי אומר לך, אמר לו ואתה למה לא חזרת בך, אמר לו אני שמתי מפי רבים והם שמעו מפי רבים, אני עמדתי בשמועתי והם עמדו בשמועתם, אתה שמעת מפי יחיד מוטב שתניח דברי יחיד ולאחוז דברי רבים. אלה מעט מהרבה כטפה מן הים מן 20 הראיות על מעלת שמועות המשנה. אבל שמועות הגמרא 21 והמקבלים אותו, יארכו הדברים בהם וכדרכיהם ובדבריהם

- (א) כל ההוצא': „מהברים" ותקנתי עפ"י ס. וס.
 (ב) פאה פ"ב ט"ו. עדיות פ"ח ט"ז.
 (ג) כל הוצא': „בקבלת" ותקנתי עפ"י ס. ונ"א.
 (ד) עדיות פ"ה ט"ז.

שורה א: מחברם אותה. ר"ל חברם עניני המשנה בסדר נכון.
 שורה ג: ונתגלגל בה מצחות הלשון... ר"ל ונמצאים בה הרבה מבטאים ומלות שאינם נמצאים במקרא.
 שורה ה: בלי ספק בענין. ר"ל שהענין הוא תמיד ברור ומבואר במשנה עד שאין מקום לספקות (נגד ק"י א"ג וקאססעל).
 שורה י: גזור על האדם בחסרון. ר"ל יחרץ משפט קשה על איש נכרי טרם שבחנו וחי עמו זמן ארוך.
 שורה יא: ומדמיוני סמיכתם. ר"ל מהדוגמאות שאפשר להביא מהתלמוד, איך סמכו הם על הנבואה והביאו את קבלתם בקשר אתה.
 שורה יג: ומהזהרם בקבלת היחידים. ר"ל והראיה על זה שהם נוהרו שלא לסמוך בדברים שבקבלה על היחיד, הוא מה שאמר וכו'.

1 זכמשליהם, ואם יש בהם מה שאינו היוזם משובח, כבר היה בדורות ההם נהוג ומשובח.

סח. אמר הכוזרי: כן אני רואה בחלקי דבריהם מה שסותר מה שאתה מספר א) מכללותיהם, מהוצאתם פסוקי התורה אל פנים שמרחקת אותם ההקשה, ותעיד הנפש כי לא היתה הכונה בפסוק ההוא מה שזכרו, פעם בדינין פעם בדרשות, וכן מה שיש להם מהגדות ומעשים רבים ממה שמרחיק אותם השכל.

סט. אמר החבר: הראית מה שיש להם מהדייקות והדקדוק בפירוש המשנה והברייתא, ומה שמגיעים בה מן המחקר והבירור מבלי יתור וחסור במלה כל שכן בענין.

ע. אמר הכוזרי: ראיתי מה שהוא למעלה מכל חכמת הנצחון, אבל הוא המופת אשר אין להשיב עליו.

עא. אמר החבר: הנחשוב על מי שידקדק הדקדוק ההוא שאינו יודע מהפסוק מה שנדעהו.

עב. אמר הכוזרי: זה אי אפשר, אך הדבר על אחד משני פנים, שנהיה אנחנו לא נדע דרכי ב) פירושם לתורה, או שמפרשי ההלכה אינם מפרשי התורה. ואלה הפנים השניים אי אפשר, ומעט הוא שנראה להם פסוק שמסכים להקשה 20 ולנראה מהמלות, כאשר אין אנחנו רואים להם כלל פירוש 21 ההלכה אלא בתכלית ההסכמה להקשה.

א) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "המסוכר".

ב) ב. ס. : "דברי".

שורה יב: ראיתי מה שהוא למעלה מכל חכמת הנצחון. ר"ל דקדוקיהם ופירושיהם הם למעלה מחכמת הנצחון, והם מופתים שאין להשיב עליהם. חכמת הנצחון או מלאכת הנצוח הוא חלק מתורת ההגיון. (עיין מלות הגיון לרמב"ם שער ח').

שורה יח: ואלה הפנים השניים אי אפשר. ר"ל ההשערה השנית שמפרשי ההלכה אינם מפרשי הוורה אי אפשרית היא, כי המשנה והמקרא קשורים ואחוזים זה בזה.

שורה יט: ומעט הוא שנראה. ר"ל רק לעתים רחוקות אנו מוצאים, שהם מפרשים פסוק כפשוטו בהסכם עם הסברא, בעוד שהמשנה הם מפרשים רק בדרך ההגיון והסברא.

1 עג. אמר החבר: אבל נאמר אחד משני דברים. יכול שהיה להם סודות נעלמות ממנו בדרך פירוש התורה, היו אצלם בקבלה בהנהגת שלש עשרה מדות, או שיהיה הבאתם לפסוקים על דרך אסמכתא, שהם שמים אותה כסימן לקבלתם, 5 כאשר שמו פסוק א: ויצו ה' אלהים על האדם לאמר, סימן לשבע מצות שנצטוו בני נח. ויצו אלו הדינין, ה' ברכת השם, אלהים זו עבודה זרה, על האדם זו שפיכת דמים, לאמר זו גלוי עריות, מכל עץ הגן זה גול, אכל תאכל זה אבר מן החי ב. כמה רחוק בין אלו העניינים ובין הפסוק 10 הזה, אך אצל העם קבלה משבע ג המצות האלה, סומכין אותה בפסוק הזה בסימן שמיקל עליהם זכרם. ושם שני הפנים יחדו יש להם בפירוש הפסוקים, או שיש שם פנים אחרים נעלמו ממנו, ומן הדין שנסמוך עליהם, מאחר שנתבררה חכמתם וחסידותם והשתדלותם והמונם הגדול אשר לא יתכן 15 כאשר נעשה בתורה ומה שנכלל בה, ממה שלא יתישב בנפשותינו, ואין חשד אצלנו בדבר ממנו אבל ד נתלה הקצור בנפשנו. אך ההגדות, מהם שנוהגים מהם דרך הצעה והקדמה לענין שרוצים לנחצו ולאמצו, כמו שאמרו ה: כשירד 20 רבון העולמים למצרים, לנחץ האמונה שיציאת מצרים היתה בכונה מאת האלהים יתברך, לא במקרים ולא במצועים מתחבולות בני אדם וברוחניות כוכבים ומלאכים ושדים, וכל אשר יעבור בלב מחשב, אבל בדבר האלהים לבדו, ואמרו 24 ע"ד מה שהם אומרים כביכול, ר"ל אם היה יכול להיות כך

(א) בראשית ב' ט"ז.

(ב) סנהדרין נ"ו ע"ב.

(ג) ק. ה. ואחר: "ששבע" ותקנתי עפ"י מ. וס.

(ד) מן "מטה" עד "אבל" חסר במ.

(ה) שמות רבה פט"ו. בלשון הזה לא נמצא במדרש כלל. (עיין קאססעל).

שורה כ: לנחץ. ר"ל לאשר ולחזק.

שורה כא: ולא במצועים מתחבולות בני אדם. ר"ל שלא היו שום עניינים ממוצעים שנעשו ע"י בני אדם כדי להוציא אל הפועל יציאת בני ישראל ממצרים.

1 היה כך וכך. ואע"פ שאין זה נמצא בגמרא ולא ימצא כי אם בקצת הסדורים, אך בעת שתמצא כמוהו אל הענין הזה הוא נוטה, כמו שאמר מיכיהו לאחאב א: ראיית את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים וגו' ויאמר מי יפתח את אחאב ויעל, ויצא הרוח, ושאר הענין, ולא היה בעיקר ב) יותר מאמרו ג: הנה נתן ה' רוח שקר בפי כל נביאיך אלה, וזולת זה הקדמה והצעה הלציית מנחצת הדבר הזה כי הוא אמת. ומהם ספורים ממראות רוחניות ראום, ואין זאת פליאה על החסידים ההם שיראו צורות, מהם דמיוניות בעבור גודל 10 מתשבותם וזכות דעותם, ומהם צורות שיש להם ממש אמתיות מחוץ כאשר ראו אותם הנביאים, וכן בת קול שלא פסקה מהם בבית שני, והיא מדרגה למטה ממדרגת החזון והדבור. ולא יהיה רחוק אצלך מה שאמר ר' ישמעאל שמעתי ב"ק שמנהמת כיונה ד) וזולת זה, שכבר נתבאר ה) ממעמד משה 15 ואליהו מה שישים זה באפשר, וכאשר יבא בקבלה הנאמנה מהדין לקבלו. ונאמר במה שאמר: אוי לי שהחרבתי את ביתי, כאשר נאמר בוינחם ה', ויתעצב אל לבו ו). ומהם מה שהם משלים מובאים על סודות החכמות נמנע גלותם, מפני שאין להמון תועלת מהם, והם מונחים לחקור ולחפש 20 ליחידים, כשיגיע אליהם מי שהוא ראוי להם אחד בדור או בדורות. ומהם מה שנראים כשקר ויתבאר ענינם עם מעט עיון, כמו שאמרו ז: שבעה דברים נבראו קודם העולם, גן עדן 23 ותורה וצדיקים וישראל וכסא הכבוד וירושלים ומשיח בן

א) מלכים א' כ"ב י"ט.

ב) כל ההוצא': "העיקר" ותקנתי עפ"י מ.

ג) שם.

ד) ברכות ג' ע"א ושם הגירסא: "ר' יוסי".

ה) לעיל מאמר א' סימן פ"ו ולהלן מאמר ד' סימן ג'.

ו) בראשית ו' י'.

ז) פסחים נ"ד ע"א. ב"ר פ"א. בשניים קטנים.

שורה א: ואעפ"י שאין זה נמצא. ר"ל המאמר: כשירד רבון העולמים.

שורה ב: בקצת הסדורים. ר"ל במדרשים אחדים (א"ג וק"י).

שורה יב: והיא מדרגה למטה... עיין לעיל סימן י"א.

שורה יז: ומהם... הוא המשך הקודם ור"ל מהדברים הנראים מוזרים לנו בתלמוד.

1 דוד, דומה למה שאמרו החכמים: תחלת המחשבה סוף המעשה, וכאשר היתה כונת החכמה בבריאת העולם, התורה שהיא גוף החכמה ונושאה הם הצדיקים, וביניהם כסא הכבוד, והצדיקים באמת לא יהיו כי אם מהסגולה והם בעלי דת 5 האמתית, ואין ראוי להם כי אם הסגולה מהמקומות והיא ירושלים, ולא יחברם כי אם החשוב שבברואים והוא המשיח, ואחריתם והליכתם א) אל גן עדן, היה בדין שיושמו אלה ברואים בכת קודם העולם. ומהנראים עוד שקר מה שאמרו ב): עשרה דברים נבראו בין השמשות פי הארץ ופי הבאר ופי 10 האתון וכו', להפיק בין התורה והטבע, כי הטבע אומר במנהג, והתורה אומרת בשנוי המנהג, וההפקה ביניהם כי המנהגים שנשתנו הם בטבע, מפני שהיו בהפך הקדמון מותנה בהם ומוסכם עליהם מששת ימי בראשית. ואני מודה לך, מלך כוזר, שבגמרא דברים שאינני יכול להטעימך בהם 15 מעמים מספיקים ולא להביאם בקשר ענין, והם שהכניסו אותם התלמידים בגמרא מהשתדלם, מפני שהיה אצלם ששיחת החכמים צריכה תלמוד ג), ומה שהיו נוהרים לאמר רק ד) מה ששמעו מרבותיהם, עם השתדלותם שיחברו כל מה ששמעו מהם, והיו נוהרים שיאמרו אותם במלותם בעצמם ה), ואפשר 20 שלא היו מבינים ענינו, ויאמרו כך וכך שמענו וקבלנו, ואפשר שהיה לרבותיהם במאמר ההוא ענינים נעלמו מהתלמידים, 22 והניע הדבר אלינו והקלנו בו מפני שלא ידענו ענינו. אך

א) "והליכתם" חסר בכל ההוצא' הוץ מה.

ב) פרקי אבות פ"ה מ"ו.

ג) ע"ז י"ט ע"ב.

ד) "לאמר רק" הוספתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ה) עיין עדיות פ"א מ"ג.

שורה ד: כי אם מהסגולה, ר"ל מעם ישראל שהם בעלי הדת האמתית ומפני זה גמנים גם הם בין הדברים שהיו בכונה בבריאת העולם.

שורה י: להפיק, ר"ל להתאים. הטבע אומר: ר"ל הטבע גוזר שהכל צריך להיות עפ"י המנהג התמידי.

שורה יג: מותנה בהם ומוסכם עליהם. כמו כן כתב גם הרמב"ם במו"נ ח"ב פכ"ט ובפירוש המשניות למשנה זו. ועיין עקרים מאמר ב' פ"ב.

1 כִּי זֶה בְּמַה שְׁאִינוּ בְּמוֹתָר וּבְאֶסוֹר, עַל כֵּן לֹא נִרְגִישׁ אֵלָיו
וְלֹא יִפְחֹת הַחֲבוּר עִם הַפְּנִים אֲשֶׁר זָכַרְתִּים.

עַד. אָמַר הַכוּזָרִי: כִּבְר הַטִּיבוֹת לְבִי וְחֻקַּת אֲמוֹנָתִי בִקְבֻלָּה.

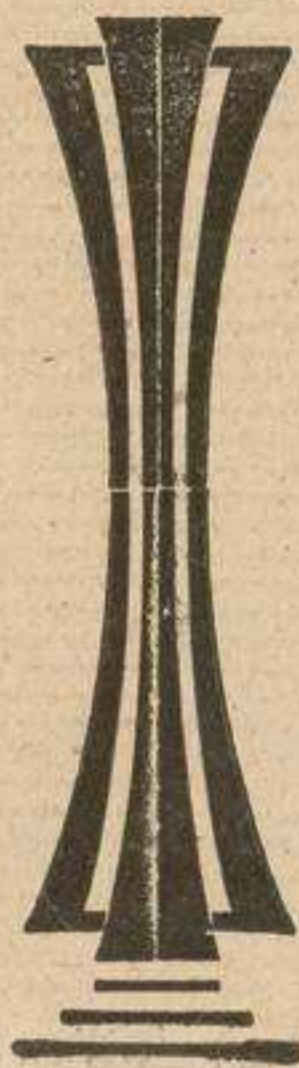
וּרְצוֹנִי עִתָּה שֶׁתֵּרְאֶה לִי טַעַם א) מַחְכְּמוֹתֶם, אַחַר שֶׁתּוֹסִיף

5 לִי בִיאוֹר בְּשֵׁמוֹת הָאֱלֹהִים יִתְבָּרֵךְ, וְתִרְחִיב לִי בְעֵינַי מֵעַט

6 בְּעֻזַּת אֱלֹהִים.

(א) מ. ברעכער: „מעט“.

שׁוֹרָה ב: וְלֹא יִפְחֹת הַחֲבוּר. ר"ל הַסֵּפֶר כִּלּוֹ אֵינְנוּ מִפְּסִיד ע"י זֶה שֶׁנִּמְצְאִים
בּוֹ הַדְּבָרִים הַנִּרְאִים כְּמוֹזָרִים שֶׁזָּכַרְתִּי לָךְ.

מאמר רביעי .

מאמר רביעי.

- 1 א. אמר החבר: אלהים תואר למושל בדבר מן הדברים, ולדיין שלוא, ויש שיהיה בכל כשהוא רוצה בו מושל בעולם כלו, ויש שיהיה בחלק כשהוא רוצה בו כח מכחות הגלגל, או טבע מן הטבעים, או דיין מבני אדם. ונבנה השם 5 הזה בלשון קבוץ, בעבור מה שהיה נוהג בין האומות עו"א, שהיו עושים צלמים והיו מאמינים שכל אחד מהם יחולו בו כחות הגלגלים ומה שדומה לזה, וכל אחד מהם אצלם אלוה, והיו קוראים כללם אלהים, והיו ב) נשבעים בהם, וכאילו הם מושלים בהם, והם מתרבים, ברבוי הכחות המנהיגים את 10 הגוף, והכחות המנהיגים את העולם, כי הכחות כנוי לסבות התנועות, כי כל תנועה היא באה מכח זולתי כח התנועה האחרת, כי גלגל השמש וגלגל הירח אינם רצים בכח אחד אבל בכחות מתחלפים. ולא פנו אל הכח הראשון אשר ממנו באו כל הכחות האלה, אם בעבור שלא הודו בו, 15 וטענו כי קבוץ הכחות האלה הוא המכונה אלוה, ושהנפש ג"כ אינה כי אם קבוץ הכחות המנהיגים את הגוף, או 17 שהודו באלהים אך היה רחוק בעיניהם שתועיל עבודתו,

(א) "שלו" הוספתי עפ"י מ. : "והאכמה".

(ב) כל ההוצא' חסר: "והיו" הוספתי עפ"י מ. ונ"א.

- שורה ב: ויש שיהיה בכל... ר"ל לפעמים מורה המלה אלהים על מושל בכל ההווה ולפעמים על מושל רק בדבר אחד או בחלק ההווה.
שורה ה: בלשון קבוץ. ר"ל בלשון רבים והוא עפ"י הערבי (אלגמע).
שורה ח: והיו קוראים כללם אלהים. כדברים האלה נמצא בראב"ע לבראשית א' א' שמות כ"ב כ"ז ובמו"ג ח"א פ"ב וח"ב פ"ו.
שם: וכאלו הם מושלים בהם. ר"ל הם קראו אותם אלהים, מפני שדמו שהצלמים מושלים בהם.
שורה יא: מכח זולתי כח התנועה האחרת. ר"ל מכח מיוחד רק לה שאין לו חלק בתנועה אחרת הבאה מכח אחר.
שורה יג: מתחלפים. ר"ל שונים.

1 וחשבו כי הוא נעלם ומרומם שִׁדְעָנוּ כֵּל שֶׁכֵּן שִׁישְׁנִיחַ בְּנֹו,
 חֲלִילָה לֹאֵל מְדַבְּרֵיהֶם. עַל כֵּן לֹא הָיוּ עֹבְדִים דְּבַר אֶחָד אֶךְ
 רַבִּים שֶׁקֹּרְאִין אוֹתָם אֱלֹהִים, כֹּלֵל שְׁכֹלֵל הַסְּבוֹת מֵאִין חֲלוֹק.
 וְהַדְּיִיקוֹת וְהַמַּעֲלָה הִיתִירָה אֵינָה כִּי אִם בְּשֵׁם הַנִּכְבֵּד יוֹד
 5 ה"א וּא"ו ה"א יִתְבַּרֵךְ, הוּא שֵׁם נֹודַע רִמּוֹז אֱלֹו בְּמַדּוֹת, לֹא
 בְּמִקּוֹם, אַחֲרָי אֲשֶׁר לֹא הִיָּה נֹודַע, כִּי הִיָּה נִקְרָא אֱלֹהִים
 בְּכֹלֵל, וְנִקְרָא ה' בְּהִתְיַחַד ב'. כִּאִילוֹ שֶׁאֵל הַשּׁוֹאֵל אֵיזָה אֱלֹוה
 רֵאוּי לְעַבּוֹד, הַשֶּׁמֶשׁ אוֹ הַיָּרֵחַ אוֹ הַשָּׁמַיִם אוֹ הַמּוֹלֹת אוֹ
 אֶחָד הַכּוֹכְבִים אוֹ הָאֵשׁ אוֹ הַרוּחַ אוֹ הַמַּלְאָכִים הַרוּחָנִיִּים אוֹ
 10 זֹולָתָם, כִּי לְכֹל אֶחָד מֵהֶם מַעֲשֵׂה וּמַמְשֵׁלָה, וְכֹל אֶחָד מֵהֶם
 סִבָּה בְּהוּיָה וּבְהַפְסָד. וְתִהְיֶה הַתְּשׁוּבָה ה', כִּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר
 פְּלוֹנִי בְּשֵׁם נֹודַע, כְּרֹאבוֹן וְשִׁמְעוֹן, אַחֲרַי אֲשֶׁר יוֹבֵן מַמְלַת
 רֹאבוֹן וְשִׁמְעוֹן אִמְתַּת עֲצֻמֵיהֶם.

ב. אִמֵר הַכּוֹזְרִי וְאִיךְ אוֹדִיעַ בְּשֵׁם מָה שֶׁאִין עֲלִיו רִמּוֹז, אֶךְ
 15 הַרְאֵיהָ עֲלִיו מִמַּעֲשָׂיו.

ג. אִמֵר הַחֶבֶר אֲבֵל רֹמְזִים אֱלֹו בְּרִמְיֹזָה הַנְּבוֹאִית וּבְרֵאִיָּה
 17 הַרוּחָנִית ג', כִּי הַרְאֵיוֹת מִתְעִים זְמַן הַרְאֵיוֹת יִבֵּא אָדָם לִאֲפִיקוֹרְסוֹת

(א) כֹּל הַהוֹצָא' חוּץ מֵה. ק.: "אֶחָד".
 (ב) בְּרַעְכֵּר וְהוֹצָא' אַחְדוֹת: "בְּהִתְיַחַדִּים".
 (ג) ט. : "כֹּאֲלִמְשֵׁהֲדָה אֶלְנִבְיָיָה וּבֵאלִבְצִירָה" = "בְּעֲדוֹת נְבוֹאִית וּבְרֵאִיָּה
 רוּחָנִית" עֵיין קֶאֶסְסֵעַל.

שׁוֹרָה א: כִּי הוּא נֵעַלֵם וּמְרוֹמֵם ... עֵיין לְעִיל מֵאִמֵר א' סִימֵן א' .
 שׁוֹרָה ה: שֵׁם נֹודַע רִמּוֹז אֱלֹו בְּמַדּוֹת לֹא בְּמִקּוֹם. ר"ל בְּעוֹד שֶׁאֱלֹהִים הוּא שֵׁם
 כּוֹלֵל בְּעַד כֹּל מוֹשֵׁל הִנֵּה יְהוּה הוּא שֵׁם פְּרָטִי, אֲבֵל לֹא בְּעַד פְּרָט
 מִיּוֹחַד בְּמִקּוֹם, כִּמוֹ כֹּל דְּבַר פְּרָטִי בְּאַרְץ, כִּי אִם בְּעַד פְּרָט שְׁעֲלִיו
 מוֹרוֹת מַדּוֹת מִיּוֹחַדוֹת וְהֵן עוֹשׂוֹת אֶת הַשֵּׁם יְהוּה לְשֵׁם פְּרָטִי, כְּלוֹמֵר
 מְכַל הַמוֹשְׁלִים הַיְכוּלִים לְהַקְרָא בְּשֵׁם אֱלֹהִים, נִקְרָא הָאֶחָד שִׁישְׁנֵן לֹו
 הַמַּדּוֹת הַיְדוּעוֹת בְּשֵׁם פְּרָטִי: יְהוּה.
 שׁוֹרָה ז: כִּי הִיָּה נִקְרָא אֱלֹהִים בְּכֹלֵל. ר"ל הַשֵּׁם אֱלֹהִים כּוֹלֵל גַּם אֶת הַקַּב"ה
 אֲבֵל מַדּוֹתָיו הַמִּיּוֹחַדוֹת מְצִיִּין רַק הַשֵּׁם: "יְהוּה".
 שׁוֹרָה יד: וְאִיךְ אוֹדִיעַ ... ר"ל אִיךְ אֲפִשֵׁר לְסַמֵּן בְּשֵׁם פְּרָטִי דְּבַר אֲשֶׁר אִין לָנוּ
 יְדִיעָה נְכוֹנָה מִתְכוּנָתוֹ, וְרַק מִמַּעֲשָׂיו אֲנוּ מַכִּירִים אוֹתוֹ.
 שׁוֹרָה טז: אֲבֵל רֹמְזִים ... ר"ל חוּץ מִמָּה שֶׁאֲנוּ יוֹדְעִים אֶת הַשֵּׁם מִמַּעֲשָׂיו יֵשׁ לָנוּ
 יְדִיעוֹת מִמֶּנּוּ גַם בְּדֶרֶךְ הַנְּבוּאָה, כְּלוֹמֵר מָה שֶׁמִּסְרוּ לָנוּ הַנְּבִיאִים
 מִמֶּנּוּ וְגַם בְּרֵאִיָּה הַרוּחָנִית אֲנוּ יְכוּלִים לְפַעֲמִים לְהַכִּירוֹ.

1 ולדעות מופסדות. וכי מה א הביא המשנים ב, לאמר בשתי סבות קדומות, אלא הראיות. וכן אנשי הקדמות מה הביאם לאמר בקדמות הגלגל ושהוא סבת עצמו וסבת זולתו, אלא הראיות. וכן עובדי השמש ועובדי האש הראיות הביאו אותם אל זה. אך דרכי הראיות נחלקו, מהם מדוקדקות עד תכלית, ומהם מקוצרות. והמדוקדק שבהם הפילוסופים ג, ודרכי הראיות הביאום לאמר באלהים, שלא יועילנו ולא יזיקנו, ולא ידע תפלתנו וקרבותינו, ולא עבודתנו ולא מרינו, ושהעולם קדמון כקדמותו ד, ואין אצל אחד מהם שם נודע שרומזין אליו. אך 10 אצל מי ששמע דבריו וצווי והזהרתו וגמולו על העבודה וענשו על העבירה, והוא קורא אותו בשם נודע, כנוי לזה שדבר עמו, ואמת אצלו שהוא בורא ה העולם אחר שלא היה. ותחלתם אדם, לא היה יודע ה' לולא דברו עמו וגמולו וענשו ושברא לו חוה מצלעותיו, ונתברר לו שהוא בורא 15 העולם, ורמז לו בדבור ובמדות וקרא אותו ה', ולולא זה היה נשאר על שם אלהים, שאין מתברר מה הוא, אם הוא אחד או יותר מאחד, אם הוא יודע החלקים אם לא. ואחר כן קין והבל ידעוהו אחר שקבלוהו מאביהם, בראיה הנבואית, ואחר כן נח, ואחר כן אברהם יצחק ויעקב עד משה ומי 20 שהיה אחריו מהנביאים. וקראוהו הם ה' בראייתם, וקראוהו העם המקבלים מהם בהאמנתם אותם, ה', בעבור שהיה דברו 22 והנהגתו דבק בבני אדם והיו דבקים הסגולה מבני אדם בו,

(א) כל הוצא': "מי" עיין הירשפלד.

(ב) הוצא' אחד' מוסיפ': "והם עובדי אלילים".

(ג) ב. ס.: "הפילוסופיא".

(ד) כל הוצא' חוץ מה.: "בקדמותו".

(ה) כל הוצא' מוסיפ': "את" ולא נחוי. עיין הירשפלד.

(ו) כל הוצא' חוץ מה. ק. ונ"א: "בדבר ובדמות".

שורה ט: ואין אצל אחד מהם... ר"ל אצל כל אלה הכתות אין שם פרטי שיכ"ו בו את האלהים. שם כזה יש רק אצל בעל דת ששמע דבריו וצווייו והוא מכנה בשם זה פרטי המדבר אתו והמצוה לו.

שורה טו: ורמז לו... אדם הראשון תאר את ה' בזה שהוא יכול לדבר עם האדם ושיש לו מדות ידועות שנתבררו לו, וקרא אותו בשם יהוה.

שורה יח: ידעוהו אחר שקבלוהו... ר"ל חוץ ממה שקבלו ידיעה ממנו מאביהם, ידעו אותו גם עפ"י הנבואה.

שורה כא: בהאמנתם אותם. ר"ל יען כי האמינו להם.

1 עד שהיו רואים אותו במצוה מה נקרא כבוד ושכינה ומלכות
 ואש וענן וצלם ותמונה ומראה הקשת, וזולת זה ממה שהיה
 ראייה להם שהדבור עם מאצלו, וקוראים אותו כבוד ה' א.
 ויש שיקראו ב' הארון, ה', כמו שהיו אומרים ג'. קומה ה',
 5 ושובה ה' בנוחה, ועלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר ד,
 והם היו רוצים ארון ה'. ויש שיקראו היחס שיש בין בני
 ישראל ובינו וההצטרף ה', ה', ובוה נאמרו: הלא משנאיך ה'
 אשנא, ואויבי ה', רוצים עם ה' או ברית ה' או תורת ה',
 כי אין צרוף בינו ובין אומה מהאומות, כי איננו אוצל
 10 אורו כי אם על הסגולה ועל בעלי דת האמתית, והם מקובלים
 ממנו והוא מקובל מהם, וכן נקרא אלהי ישראל, ונקראים
 הם עם ה' ועם אלהי אברהם. ואמור שקצת האומות הלכו
 אחריו ועבדו אותו משמע וקבלה, איה קבלו אותם והדבקו
 בהם ורצותו בעבודתם וקצפו בהמרותם, אך אנתנו רואים
 15 אותם נעזבים אל הטבע והמקרה, טובתם ורעה כפיהם,
 לא בענין מתברר שהוא בדבר אלהי לבדו. וכן ייחד אותנו
 באמרו ח': ה' בדד ינתנו ואין עמו אל נכר. והיה השם הזה
 מיוחד בנו שאין אחר יודע אותו אמתת ידיעתו זולתנו. והוא
 19 שם נודע, לא יסבול ה"א הידיעה כאשר היא נוספת על

(א) כל הוצא' מוסיפ': "ויש שקראוהו ה'" ואיננו במ. עיין הירשפלד.

(ב) כל ההוצא' הוץ מה. קי: "שיקראוהו".

(ג) במדבר י' ל"ה.

(ד) תהל' מ"ז ו'.

(ה) כל ההוצא' הוץ מה. קי: "בהצטרף".

(ו) תהלים קל"ט כ"א.

(ז) כל ההוצא' "שם" וכן הוא במ. תקנתי עפ"י הורביץ.

(ח) דברים ל"ב י"ב.

שורה ז: וההצטרף. ר"ל דבקו וחבורו בבני ישראל, קאססעל מביא כמקורו
 של ר' יהודה הלוי את הספרי לבמדבר י' ל"ה: וינוסו משנאיך וכי
 יש שונאים לפני מי שאמר והיה העולם אלא מלמד הכתוב שכל מי
 ששונא את ישראל כמו ששונא את המקום.

שורה יג: משמע וקבלה. ר"ל עפ"י מה ששמעו ממנו וקבלו האמונה בו
 מאחרים.

שם: איה קבלו אותם... ר"ל איזו ראייה יש לנו שגם הוא קבל אותם
 ורצה בהם.

שורה טו: כפיהם. ר"ל עפ"י הטבע והמקרה.

- 1 אלהים, ויאמר האלהים. והשם הזה מכלל המעלות הטובות אשר יחדנו בהם, וסודו נסתר. אך מעלת האותיות המיוחדות לו היא המדברת א, מפני שהם אותיות אהו"י אשר הם עלת הראות כל האותיות, שאין מדברים באות מהאותיות בעוד
- 5 שלא תמצא אלה, ר"ל הפתחא לאל"ף והה"א, והקמויץ ב לוא"ו, והשבר ליו"ד, והמה כרוחות ושאר האותיות כגופות. וי"ה כמוהו. אבל אהיה אפשר שיהיה מן השם הזה, ואפשר שיהיה נגזר מהיה, ורצה בו למנוע מחשוב באמתות העצם אשר ידיעתו נמנעת, וכאשר שאלו ואמר ג: ואמרו לי מה
- 10 שמו, ענהו לאמר, מה להם לבקש מה שלא יוכלו להשיג, דומה למה שאמר המלאך ד: למה זה תשאל לשמי והוא פלאי, אך אמור להם אהיה, ופירושו אשר אהיה, והטעם הנמצא אשר אמצא להם בעת שיבקשוני, אל יבקשו ראיה גדולה מהמצאי עמהם, ויקבלוני כן, ואמר ה: אהיה שלחני אליכם.
- 15 וכבר קדם ושם מופתו למשה בזה הענין ו באמרו ו: כי אהיה עמך וזה לך האות וכו', והאות כי אנכי שלחתיך ה הוא שאמצא לך בכל מקום. וסמך לו מה שדומה לזה באמרו ז: אלהי אבותיכם שלחני אליכם, אלהי אברהם אלהי יצחק
- 19 ואלהי יעקב, המפורסמים בהמצא הענין האלהי עם תמיד.

(א) ק"י נ"א: הם המדברות עיין הירשפלד.

(ב) ק. ס. "והקבויץ" עיין הירשפלד ולעיל מאמר ב' סימן פ'.

(ג) שמות ג' י"ג.

(ד) שופטים י"ג י"ה.

(ה) ס. ברעכער. ק. ואחר': "ואמור" (צווי).

(ו) ק. ס. חסר: "הענין".

(ז) שמות ג' י"ב.

(ח) כל ההוצא' חוץ מה: "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך והאות הוא שאמצא".

(ט) שם ג' ט"ו.

שורה ב: אשר יחדנו בהם. ר"ל שאנו מיוחדים בהם. עיין מו"ג ח"א פס"א.

שורה ג: היא המדברת. מוסב על המלה "מעלת" ור"ל שמעלת האותיות אהו"י היא מעלת הדבור, כי בלעדן איננו אפשר הדבור.

שורה ו: והמה כרוחות. כדברים האלה נמצא בזה בראשית דף ט"ו ע"ב.

שורה יג: אל יבקשו ראיה גדולה. די להם העובדא שאני נמצא עמהם. וראיות יותר גדולות על מציאותי אל יבקשו.

שורה טו: בזה הענין. ר"ל בדומה לזה שאמרתי לך.

1 ואלהי האלהים כנוי בעבור שכל הכחות הפועלים צריכים אליו יתברך, שיסדרם א) וינהיגם, ואדוני האדונים כמוהו. אבל אל נגזר מאילות, וממנו יצאו כל הכחות, והוא מרומם מהתדמות להם, וכשר לומר מי כמוך באלים קבוץ אל. וקדוש 5 כנוי שהוא נקדש ומרומם משתאות ב) לו מדה ממדות הברואים, ואם יקרא בהם הוא דרך העברה. ועל כן שמע ישעיהו קדוש קדוש קדוש עד אין תכלית, והטעם שהוא נקדש ומרומם ג) משתשיגהו מאומה מטומאות העם אשר ישכון כבודו ביניהם, ועל כן ד) ראה אותו על כסא רם ונשא. 10 ויכונה ה) בקדוש, הרוחני אשר לא יתגשם ולא יתלה בו דבר, ממה שיתלה בגשמים. ויאמר קדוש ישראל כנוי לענין האלהי הדבק בו ואחריו בהמון זרעו, דבקות מחשבה והנהגה ו, לא דבקות נגיעה. ואין מותר לכל מי שירצה שיאמר אלהי וקדושי אל אלא דרך העברה בדרך הקבלה, אך על דרך האמת 15 לא יאמר אותו כי אם נביא או חסיד שידבק בו הענין האלהי, ועל כן אמרו לנביא ז): חל נא את פני ה' אלהיך. 17 והכונה היתה באומה הזאת שיהיה ערכם מן האומות ערך

- א) כל ההוצא' חוץ מה: «(והוא) יסדרם».
 ב) כל ההוצא' חוץ מה: «משתוות».
 ג) מ. מ.: «מנוזה ומרפע ומקדם ומברי».
 ד) כל ההוצא': «וכן» ותקנתי עפ"י מ. מ.: «ולדלך».
 ה) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: «ומכוין».
 ו) מ. מ.: «תדביר וסיאסה».
 ז) מלכים א' י"ג ו' ומלכים ב' כ"ז ד'.

שורה ג: וממנו יצאו כל הכחות. ר"ל מהקב"ה יצאו כל הכחות אעפ"י שהוא מרומם מהתדמות להם וע"כ אנו יכולים לומר מי כמוך באלים, רבים מן אל, כי הכונה בהמלה אלים היא על הכחות שיצאו מהשם.
 שורה י: ויכונה בקדוש... ר"ל אנחנו מכנים בשם קדוש דבר רוחני אשר לא יתגשם....

שורה יב: הדבק בו. כונתו על יעקב אבינו.
 שם: דבקות מחשבה והנהגה. ר"ל דבקותו בישראל היא בזה, שהוא משגיח עליהם ומדריכם בדרך הטובה.
 שורה יד: בדרך הקבלה. ר"ל עפ"י מה שקבל מהנביאים, שהם אמרו כן בעבור שבהם היה דבק באמת הענין האלהי.
 שורה יז: והכונה היתה. החבר בא עתה לדבר מזה, יען כי הוא מפרש עתה את המושג קדוש.

1 המלך מן העם, כמו שאמר א: קדושים תהיו כי קדוש אני
 ה' אלהיכם. אבל אדני הנכתב באל"ף דל"ת נו"ן יו"ד הוא
 כרמו אל דבר, ואם באמת הוא נעלה מן הרמזים, כי הרמוז
 הוא לצד מבלתי צד, כי יש שירמזו אל הדברים הנפעלים
 5 מאתו המשמשים לו שמוש ראשון, כאשר ירמזו אל השכל
 ויאמרו שהוא בלב או במוח, ויאמרו השכל הזה או השכל
 הלוה, ואין רמו באמת אל מה שאיננו נגבל במקום. ואף
 על פי שכל האיברים משמשים לשכל, השמוש ההוא הוא
 במצוה הלב או המוח, ככליוג הראשונים, רומזים אליהם
 10 שהשכל שמה. כן רומזים אל השמים, מפני שהוא כלי
 משמש בחפצו גרידא מבלתי סבות אחרות אמצעיות ביניהם,
 ואין רומזין אל דבר מהמורכבות, מפני שהם כלים משמשים
 במצוה סבות אחרות משתלשלים אליו יתברך שהוא סבת
 הסבות, ויאמר ד' היושבי בשמים ה', כי האלהים בשמים ו',
 15 ויש שיאמר ו' על דרך העברה, יראת שמים, ירא שמים
 בסתר ה' ומן השמים ירוחמו ט'. וכן רומזים אל עמוד האש
 ועמוד הענן, ומשתחווים נכחו, ואומרים כי האלהים שמה, כי
 העמוד ההוא משמש בחפצו לבד, ואיננו כשאר העננים
 19 והאשים הנקרים באויר מסבות אחרות. וכן רומזים י' אל אש

א) ויקרא י"ט ב'.

ב) מן "אל" עד "הרמוז" חסר בכל ההוצא' ונתוסף מק. עפ"י מ.
 ומהק מלת "אליו" של ההוצא'.

ג) כל ההוצא' חוץ מה: "וכליו".

ד) כל ההוצא': "ואמר" ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.

ה) תהלים קכ"ג א'.

ו) קהלת ה' א'.

ז) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "שאמר".

ח) "בסתר" חסר בכל ההוצא' ונתוסף מק. ה. עפ"י מ.

ט) יבמות י"ב ע"ב.

י) "רומזים" הוספתי עפ"י מ.

שורה ג: כי הרמוז הוא לצד מבלתי צד. ר"ל בכל שם שאנו מכנים איזה דבר
 אנו מציירים רק צד ידוע מפעולותיו ולא יותר, ובאמת הקב"ה נעלה
 משיתאר במלה או במושג אחד.

שורה י: רומזים אל השמים. ר"ל מראים על השמים כעל מקום מושבו כמג
 שמראים על הלב והמוח כעל מקום מושב השכל.

שורה יט: הנקרים. ר"ל המתהווים לפעמים.

1 אוכלת בראש ההר אשר ראוה המון העם, ואל הצורה הרוחנית אשר ראוה האצילים, ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, וקראו אותה אלהי ישראל א. וכן רומזים אל ארון הברית ואומרים עליו אדון כל הארץ ב, בעבור הראות 3 הפלאות בהמצאו, והעדרם בלעדיו, כאשר קראו העינים רואות, והדבר שהראות בו זולתם, והיא הנפש. ויש שרומזים אל הנביאים והחכמים החסידים, כי הם ככלים הראשונים לחפץ האלהים, משתמשים בחפצו ולא ימרו מדברו מאומה, ויראו המופתים על ידיהם. ובכמו הרמז הזה אמרו דבותינו 10 זכרונם לברכה ג: את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, והדין למי שהוא במעלה הזאת שיקראוהו איש האלהים, תואר מורכב מן האנושות והאלהות, כאילו אמר האנוש האלהי. וכאשר יהיה הדבור עם דבר אלהי שרומזים אליו, יאמר אדני באל"ף דל"ת נו"ן יו"ד, כאילו הוא אומר אדוני 15 אתה מושלי. ורומזים ד) על מה שיוגבל במקום דרך העברה, כמו שאמר ה) יושב ציון, יושב הכרובים, שוכן ירושלים. ורבו המדות והעצם אחד, בעבור התחלפות המעון ו) המקבל, 18 כהתחלפות הניצוצות והשמש אחד, וזה הדמיון איננו נאות

- א) שמות כ"ד י'.
 ב) יהושע ג' י"א.
 ג) פסחים כ"ב ע"ב.
 ד) כל ההוצא': "ורמוז".
 ה) כל ההוצא' מוסיפ': "היושבי בשמים" ומחקתי מפני שאיננו במ. ומיותר הוא.
 ו) כל ההוצא' חוץ מה: "הדבר". מ. : "מחל".

שורה ג: וכן רומזים אל ארון הברית. כונתו על יהושע ג' י"א. עיין לעיל צד 52 הערה ד' ורד"ק ליהושע ג' י"א. ועקרים לר' יוסף אלבו ג' י"א וב' כ"ח.

שורה יג: וכאשר יהיה הדבור... ר"ל אם מדברים מאיזה דבר אלהי ורומזים על הקב"ה או מכנים אותו אדני. את השם אין אנו יודעים כלל, אך כאשר נראה איזו פעולה אלהית, או רומזים אנהנו על הקב"ה ומכנים את הפעולה הזאת או את סבתה בשם אדני.

שורה טז: יושב ציון. עיין לעיל צד 109 מה שכתבתי שם.

שורה יז: ורב המדות. ר"ל אם גם רבו מדותיו של הקב"ה בכל זאת הוא עפ"י עצמו אחד, כי רבוי המדות איננו בעצמו, כי אם תלוי הוא בשגוים של הדברים המקבלים.

1 בכל, אלא אם היתה השמש בלתי מושגת וימצאו הניצוצות ולא תושג סבתם אלא בדרך הראיה. והצורך מביא להרחיב מעט בדברים בכאן, בעבור שהוא מקום טענה איך רומזים אל מקום מי שאין לו מקום, ונאמין כי הנרמו אליו הוא 5 הסבה הראשונה. ואנחנו מציעים בתשובת א) זה הצעה, ונאמר, כי החושים אינם משיגים מן המוחשים כי אם מקריהם, לא עצמיהם, ואינם משיגים מן המלך על הדמיון זולתי המראים והתבניות והשעורים, ואיננו זה אמתת המלך שהם מקבלים עליהם לרוממו, אבל אתה רואה במלחמה בתכשיט אחד 10 ותרואהו במדינה בתכשיט אחר, ובביתו בתכשיט אחר, ותאמר כי הוא המלך, בגזירת השכל לא בגזירת החוש ב), ואפשר שתראה אותו נער, ואחר כן בחור, ואחר כן זקן, וזאת כן ישיש, ותראה אותו בריא, ואחר כן חולה, וכבר נחלפו מראיו ומשושיו ולחותיו ומדותיו, ואתה אומר שהוא הוא, וגזרת 15 שהוא המלך, בעבור שהוא אשר דבר עמך וצוך והזהירך, וזה ממנו איננו כי אם השכל או הנפש המדברת, וכבר התקיים, כי החלק ההוא ממנו עצם בלתי נגדד ואין רמיזה אליו, ואתה כבר רמזת אליו וגזרת שהוא המלך, וכאשר 20 מת וראית ממנו מה שהיית רואה, גזרת כי הוא איננו 20 המלך, אך גוף יניעהו מי שירצה ויפעל על כמה פנים 21 מאופני ההפעליות מהמקרה והחפץ ג), כעננים הנקרים באויר,

א) כל ההוצא': „בתשובה“ ותקנתי עפ"י מ. והורביץ.

ב) כל ההוצא' חוץ סק. וה.: „בגזירת החוש לא בגזירת השכל“.

ג) „והחפץ“ חסר בכל ההוצא' חוץ מה. ונ"א.

שורה יא: הגזירת השכל. ר"ל רק בשכלך אתה מכיר בו שהוא המלך כי בחושך אתה רואה איש, שאינו דומה להמלך שידעת מכבר.

שורה יד: ומשושיו. ר"ל ותנועותיו.

שורה טז: וזה ממנו איננו... ר"ל וזה איננו כי אם השכל שלו.

שם: וכבר התקיים... ר"ל זה הוא דבר העומד למעלה מכל ספק שהחלק ההוא כלומר הנפש, היא עצם שאי אפשר להגדיר אותו. רמיזה פה כמו בכל הסימן הזה היא כמו הגדרה (Definition).

שורה כ: ויפעל: על כמה פנים... ר"ל הוא מקבל רשמים שונים עפ"י מקרה ועפ"י חפץ הפועל.

1 ישאם רוח ותביאם אחרת, ותקבצם רוח א) ותפורם אחרת, והיה קודם לכן גשם ב) לא יפעל כי אם בחפץ נפש המלך ההוא, והיה כעמוד הענן האלהי אשר לא יפורוהו הרוחות. דמיון אחר, השמש נראה אותה עגול פשוט כשעור הצנה 5 ובתארה, מזהירה, חמה, נחה, והשכל גוזר כי הוא כדור גדול מכדור הארץ כמאה וששים ושש פעמים, ושאינה חמה ולא נחה, אך היא מתנועעת שתי תנועות מתהפכות מזרחית ומערבית בתנאים ג) יארך פירושם, ולא הושם לחושים כח להשיג עצם הדברים, אך כח מיוחד להשיג מקרים תלויים 10 בהם, יקח השכל מהם ראיה על עצמם וסבתם, ולא יעמוד על המהות ועל הענין, אלא השכל השלם אשר הוא שכל בפועל כמלאכים, ישיג הענינים והמהויות בעצמם, מאין צורך אל המקרים שיהיו באמצע, אבל שכלנו אשר הוא תחלה בכח בהיוליד, לא יוכל לעמוד על אמתת הדברים 15 אלא במה שחננו הבורא מכחות מיוחדים, שמם בחושים ראויים למקרי המוחשים דבקים תמיד בכל המין, כי אין מחלוקת בין ראות עיני וראות עיניך, שהשמה ההוא העגול ה) המאיר והמחמם הוא השמש. ואף על פי שהמדות האלה מרוחקות אצל השכל לא יזיק זה במין ו), אבל הועיל, מחמת 20 שלקחנו מהם ראיה על חפצנו, כאשר יקבל תועלת הפקח 21 המשכיל אשר יבקש גמלו, במאמר אלעמ"ש אלאחול"ל שענינו

א) "רוח" חסר בכל ההוצא' הויך מה. ונ"א.

ב) "גשם" חסר בכל ההוצא' ונתוסף מה. עפ"י מ.

ג) ה.: "בתנאות" ותקנתי עפ"י ההוצא' האחרות.

ד) מ. מ.: "לאננמארהא פי היולוי" = להשקעם בהיולוי. מ. כל המשפט

בלשון רבים.

ה) כל ההוצא': ו"העגול" ותקנתי עפ"י מ.

ו) כל ההוצא': "לא הזיק זה בעיון" ותקנתי עפ"י מ. והורביץ.

שורה יג: אבל שכלנו ... עיין מה שכתבתי לעיל צד 13.

שורה טז: ראויים למקרי המוחשים. ר"ל חושינו מסוגלים להרגיש תארי הדברים המוחשים.

שם: דבקים תמיד בכל המין. ר"ל שהחושים הם שוים אצל כל פרטי המין.

שורה כ: על חפצנו. ר"ל על הדבר שחפצים אנו לדעת אותו.

שורה כא: אלעמש, אלאחול. מלות ערביות ומציינות חליי עינים ידועים והמלות: שענינו טרוטות, נתוספו מהמעתיק ליתר ביאור.

1 טרוטות שרואה מאחד שנים א) אני רואה במקום פלוני שני
 כרוכיות גראני"ק, והפקה ידע כי הגמל הוא שראה ב,
 ובהלישות ראותו נדמה לו כי הוא כורכיאה גראני"ק,
 ובעבור עוות ראותו נדמה לו שהם שנים, והועיל הפקה
 5 בעדותו, ודן אותו לכף זכות ברוע מליצתו מפני רוע ראותו
 וכן החושים והכח הדמיוני אצל השכל. וכאשר שם הבורא
 בחכמתו הערך הזה בין החוש הנראה והמוחש הנשמי, כן
 שם בהכמה ערך בין החוש הנסתר והענין שאיננו גשמי,
 ושם למי שבחר מברואיו עין נסתרת רואה דברים בעיניהם
 10 לא יתחלפו, ויקח מהם השכל ראיה על ענין הדברים ההם
 ולבותם. ומי שנבראה לו העין ההיא הוא הפקה באמת,
 ויראה כל בני אדם כעורים, ויורם ויישירם, ואפשר שיהיו
 העינים ההם ג) הכח המדמה בעוד שישמש הכח השכלי,
 ותראינה צורות גדולות גוראות מורות על אמתות שאין בהם
 15 ספק, והראיה הגדולה על אמתותם הסכמת כל המין ההוא
 על הצורות ההם, רצוני לומר כל הנביאים שרואים דברים
 יעיד בהם קצתם לקצתם, כאשר אנחנו עושים במוחשינו, כי
 18 אנחנו מעידים במתיקות הדבש ומרירות הלענה, ואם נראה

א) מן "שעינו" עד "שנים" נתוסף מאבן תבון ליתר ביאור.
 ב) כל הוצא' מוסיף: "שרואה מאחד שנים" ומהקתי מפני שאיננו
 כפ. ומיותר הוא. עיין הירשפלד.
 ג) "הם" חסר בכל הוצא' חוץ מה. ק.

שורה א: אני רואה. מוסב על "במאמר", כלומר הפקה יבקש את גמלו שאבד
 לו עפ"י דבריו של חולה העינים, שיאמר לו שהוא רואה שני כרוכיות
 במקום ידוע. כרוכיה מין עוף והוא עגור הנמצא בתורה. המלה
 גראניק היא פירוש לכרוכיות ומקורה בערבי.
 שורה ד: והועיל הפקה. ר"ל הפקה קבל תועלת מעדותו אעפ"י שלא התאימה
 עם הנמצא באמת, וכן מקבל שכלנו תועלת מעדות החושים.
 שורה ט: רואה דברים בעיניהם לא יתחלפו. ר"ל העין הנסתרת רואה את
 הדברים בעצמותם בלי כל שנוי ממה שהם עפ"י האמת.
 שורה יא: ולבותם. ר"ל תוכם הפנימי של הדברים.
 שורה יג: העינים ההם. ר"ל העין הנסתר של הנביאים. (במקור ביחיד). והכונה
 היא: אפשר שמה שאני קראתי לך בשם עין נסתרת, הוא באמת
 הכח המדמה, עד כמה שהוא משמש ומועיל להכח השכלי.
 שורה יז: יעיד בהם קצתם לקצתם. ר"ל דברי הנביא האחד מעידים על אמתת
 דברי הנביא השני.

1 מי שיתלוק עלינו נאמר שהוא יוצא מהענין הטבעי. ואלה
 מאין ספק רואים העולם ההוא האלהי בעין הנסתרת, ורואים
 צורות ראויות לטבעיהם ומה שהרגילו, ומספרים א) אותם
 בתבניות ב) אשר ראום מוגשמות, והתבניות ההם אמתיות
 5 בהערכתם אל מה שיבקשהו המחשב והדמיון והחוש, ואינם
 אמתיות בהערכתם אל העצם אשר יבקשהו השכל, כאשר
 הביאנו הדמיון במלך, כי מי שיאמר שהוא הארוך הלכן
 הלוכש המשי אשר הנזר על ראשו והדומה לזה, איננו כוזב,
 ומי שיאמר שאיננו כי אם המשכיל המכיר המצוה המזהיר
 10 בארץ פלונית בזמן פלוני על אומה פלונית, איננו כוזב
 ג"כ. וכשרואה הנביא בעין הנסתרת הצורה התמימה שבצורות,
 אשר ראה אותה בדמות מלך או שופט יושב על כסא דין ג)
 בענין צווי ואזהרה, מהקם ומהעדה, ידע שהיא צורה ראויה
 למלך נעבד נשמע. וכאשר יראה דמות נושא כלים או נושא
 15 כלי ספרות ד), או הגור לעבוד עבודה ה), ידע שהיא צורה
 ראויה לעובד שומע. ואל יקשה בעיניך דמות אדם לבורא,
 כי בבחינת השכל נדמה לו תחלה באור, כי הוא החשוב
 18 שבמוחשים והדק שבהם והסובב והכולל חלקי העולם יותר

- א) כל ההוצא': "מספרים" ותקנתי עפ"י מ.
 ב) ס. ב.: "כתבניותם" ברעכער: "כתבנית".
 ג) דניאל ז' ט'.
 ד) יחזקאל ט' ב'.
 ה) דניאל י' ה'.

שורה ג: ומה שהרגילו. ר"ל הם רואים צורות שונות, כל נביא ונביא לפי
 טבעו והרגלו, וזה הוא שאנחנו אומרים שלכל נביא סגנון מיוחד.

שורה ה: בהערכתם אל מה שיבקשהו המחשב... ר"ל בערך אל השנת כח
 המחשב, והדמיון והחוש.

שורה יג: מהקם ומהעדה. עפ"י לשון הכתוב (דניאל ב' כ"א): "מהעדה מלכין
 ומהקים מלכין".

שורה טז: דמות אדם. ר"ל מה שהנביאים רואים אותו לפעמים בדמות אדם וכמו
 שאמרו חז"ל (בראשית רבה פל"ו): גדול כחן של נביאים שמדמין
 צורה ליוצרה. ועיין מו"נ ח"א פמ"ז.

שורה יז: נדמה לו תחלה. ר"ל אנחנו מדמים אותו ראשית כל עם האור, מפני
 שהאור הוא היותר חשוב והיותר דק מן הדברים שאנו משיגים אותם
 בחושינו.

1 מכלם. זכאשר נחשוב במדות שאי אפשר לדחותם, בין על דרך ההעברה בין על דרך האמת, כמו חי ויכול ויודע וחפץ ומסדר ונותן לכל דבר מה שראוי לו, ושופט צדק, לא נמצא במה שאנו רואים דמיון קרוב מהנפש המדברת, והוא האדם 5 השלם, וזה מצד שהוא אדם, לא מצד שהוא גוף כי הוא משתתף בזה עם הצמת, ולא מצד שהוא חי כי הוא משתתף בזה עם הבהמות. וכבר דמו הפילוסופים העולם באדם גדול, והאדם בעולם קטן. ואם הדבר כן והאלהים הוא רוח העולם ונפשו ושכלו וחיותו, כאשר נקרא חי העולם, כבר נתברר 10 הדמיון על דרך השכל, כל שכן שלנבואה ראות יותר גלוי (א) מההקשה, והראות ההוא השיג ההמון העליון עין בעין וראה צבא השמים מהרוחניים הקרובים וזולתם בצורת אדם, ולהם רמו באמרו (ב): נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, והטעם כי כבר הדרגתי היצירה והבאתיה על סדר החכמה, מן 15 היסודות אל המחצבים, אל הצמחים, אל החי אשר באויר ובמים, ואחר כן אל החי אשר בארץ בעלי החושים הזכרים והידיעות הנפלאות, ואין אחר המדרגה ההיא אלא מדרגה שהיא קרובה מן הסוג האלהי המלאכי, וברא (ג) האדם בצורת מלאכיו ומשרתיו הקרובים אליו במדרגה לא במקום, 20 כי התעלה מהמקום. ועל שני הדמיונים לא יתכן שיהיה

(א) מ. „אגלי“ = נעלה, נשגבה.

(ב) בראשית א' כ"ו.

(ג) בל ההוצא': „והיא“ ותקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

שורה ד: דמיון קרוב... ר"ל דבר יותר ראוי שנדמה אותו אליו.
שורה ז: וכבר דמו הפילוסופים, כונתו על אפלטון ואריסטו. עיין מונק
Le Guide I עמ' 354.

שורה ט: כאשר נקרא חי העולם, כונתו על דניאל י"ב ז': „וישבע בחי העולם“
והוא מפרש חי העולם כמו חיותו של עולם. עיין ראב"ע לפסוק זה
ומו"ג ח"א פע"ב.

שורה יא: ההמון העליון. ר"ל ראות הנבואה השיגה הדברים הנמצאים בעולם
העליון וראתה צבא השמים הרוחניים הקרובים אל ד' כמו הספירות
והגלגלים.

שורה יד: הדרגתי. ר"ל הבאוי ממדרגה למדרגה.

שורה כ: ועל שני הדמיונים. בין לפי סברת הפילוסופים, שהדמיון הוא מצד
שכלו של האדם, ושהוא עולם קטן, ובין לפי ראות הנביאים, נחוץ
לנו לומר שהדמיון הוא רק עם הגדול שבבני אדם.

1 דמותו אצל הדמיון אלא צורת הגדול שבבני אדם, שממנו יוצא התוכן והסדר לשאר בני אדם על מדרגות, כאשר יוצא ממנו יתברך סדר העולם ומתכונתו, ורואים אותו בעת שהוא מהעדה ומהקים ודן את המלכים, עד די כרסון רמיו 5 ועתיק יומין יתבא). ובעת הכעס והמחשבה לנסוע יושב על כסא רם ונשא ושרפים עומדים ממעל לו (ב). ובעת הנסיעה המרכבה אשר ראה יחזקאל ושמרה כלה במחשבתו חוץ למקום הנבואה, והוא כאשר שת את גבולו מים סוף עד ים פלשתים, ויכנס בו מדבר סיני ושעיר ופארן, גם מצרים, 10 כי למקום ההוא מעלה כאשר הודמן בו שיפגע התנאים התוריים הכצווה בהם, תתראינה הצורות ההם עין בעין במראה ולא בחידות, כאשר נראה למשה (ג) המשכן וסדר עבודה וארץ כנען וחלקיה, ומעמד ויעבר ה' על פניו ויקראד, ומעמד אליהו במקום ההוא בעצמו. ואלה העננים אשר לא 15 יושגו מדרך ההקשה, בטלום פילוסופי יון מפני שההקשה מרחקת מה שלא נראה כמוהו, וקיימו אותם הנביאים מפני שלא יכלו להכתיש מה שראוהו בעין הרוחנית אשר נתן 18 להם יתרון בה, והיו קהלות ובדורות (ה) נחלקים, לא תעבור

(א) דניאל ד' ט'.

(ב) ישעיה ו'.

(ג) "למשה חסר בכל ההוצא' ונתוסף מק. עפ"י מ. עיין ה.

(ד) שמות ל"ד ו'.

(ה) כל ההוצא': "בדורות" ותקנתי עפ"י מ.

שורה ז: חוץ למקום הנבואה. ק"י וא"ג מפרשים שכונת המחבר היא שיחזקאל ראה את המראות בא"י ושמרם בזכרונו עד אשר בא חוץ למקום הנבואה (לבבל). לפי דעת קאססל מוסבים המלות חוץ למקום הנבואה על ראה, כלומר שיחזקאל ראה את המראות חוץ למקום הנבואה ושמרם בזכרונו לכל פרטיהם ודעה זו נראית ליותר נכונה. עיין לעיל מאמר ב' סימן י"ד.

שורה ח: והוא. ר"ל ומקום הנבואה הוא.

שורה י: כי למקום ההוא. ר"ל למקום הנבואה, והם כל הארצות הנזכרות.

שם: כאשר הודמן... ר"ל אם יקרה במקום ההוא מי שיתקבצו בו כל התנאים התוריים הנחוצים.

שורה יג: וארץ כנען וחלקיה. כונתו על הכתוב (דברים ל"ד א'). "ויראהו ד' את כל הארץ" ודעתו היא שמשה ראה את הארץ ברוח הנבואה.

שורה יח: והיו קהלות... ר"ל הנביאים לא היו יחידים. כ"א רבים ובדורות.

1 עליהם ההסכמה, והודו להם החכמים אשר השיגום, וראו
 אותם בעת נבואתם, ואילו היו רואים פילוסופי יון הנביאים
 בעת א) נבואתם ומופתיהם, היו מודים להם והיו מבקשים
 פנים מאופני ההקשה איך יגיע האדם למדרגה הזאת, וכבר
 5 עשה קצתם זה, כ"ש המתפלספים מאנשי התורות ב). ואל
 כמו זה יהיה הרמז באל"ף דל"ת נו"ן יו"ד לענין אלהי
 נמצא, כאילו הוא אומר אֲדָנִי. ומלאכות ה' כנוי לשליחות,
 והמלאך יש שיהיה נברא לעתו מן הגופים היסודיים הדקים,
 ויש שיהיה מן המלאכים הנצחיים, ושמה הם הרוחניים
 10 שאומרים הפילוסופים, ואין לנו לדחות דבריהם ולא לקבל
 אותם. והספק במה שראה ישעיהו ויחזקאל ודניאל, אם הוא ג)
 מהנבראים לעת הצורך או מן הצורות הרוחניות הקיימות.
 וכבוד ה' הוא הגוף הדק ההולך אחרי הפי האלהים המצטייר
 כפי שירצה להראות על הנביא כפי הדעת הראשונה, אך
 15 על הדעת השניה יהיה כבוד ה' כלל המלאכים והכלים
 הרוחניים, כסא ומרכבה ורקיע אופנים וגלגלים, וזולת זה
 ממה שהוא קיים עומד, והוא נקרא כבוד ה' כאשר נקראו
 18 שמושי המלך כבודה, ואת הכבודה לפניהם ד). ושמה זאת

א) כל ההוצא': "בענין" ותקנתי עפ"י מ.

ב) כל ההוצא' חוץ מה. ק. מוסיפ': "הנזכרים בראשון" ואיננו במ.

ג) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "הם".

ד) שופטים י"ח כ"א. במ. הסר הפסוק הזה.

שונים, עד שאי אפשר לומר שהם הסכימו ביניהם לאמר דבר שלא
 ראוהו, ומפני זה הודו להם החכמים שהיו בזמנם (השיגום).
 שורה ד: פנים מאופני ההקשה. ר"ל היו מבקשים אופנים שונים של סברות
 כדי לברר, איך אפשר הדבר שיגיע האדם למעלת הנבואה.
 שורה ה: כאנשי התורות. כונתו על המושלמים. עיין לעיל מאמר א' סימן א'.
 שם: ואל כמו זה. עתה שב החבר להשלים ביאור שם אדני.
 שורה ט: ויש שיהיה מן המלאכים הנצחיים. לפי דעת חז"ל רק המלאכים
 גבריאל ומיכאל הנזכרים כבר בתורה הם נצחיים והאחרים נבראים
 רק לעת הצורך, בעד שליחות ידועה עיין חגיגה י"ד ע"א בראשית
 רבה פע"ח. ועיין חובת הלבבות א' ו'.
 שם: ושמה הם הרוחניים שאומרים הפילוסופים, כונתו על השכלים הנפרדים
 של אריסטו, שהם והמלאכים הנצחיים הם דבר אחד. בדעה
 זו אחז כידוע הרמב"ם עיין מו"ג ח"א פנ"ט וח"ב פ"ו והלכות יסודי
 התורה פ"ב הלכה ז'.

1 היתה בקשת משה באמרו א: הראני נא את כבודך, ואמר לו הן, על מנת שיזהר מראות הפנים אשר אין יכולת לאדם לראותם, וכמו שאמר ב: וראית את אחורי. ובכבוד ג: ההוא מה שיוכל לסבלו ראות הנביאים, ויש בעקבותיו מה 5 שראותנו סובלת אותו, כמו הענן ואש אוכלת ממה שהוא רגיל אצלנו, ויש אחריו דק יותר מדק עד שיגיע למדרגה שלא ישיגנה הנביא, ואם יהרום אליו תנתק הרכבתו, כאשר אנחנו רואים בכחות הראות, כי מי שראותו חלושה לא יראה אלא באורה המועטת שהיא נשארת בין הערבים, 10 כעטלף, ומי שעיניו תרוטות, וחלושי הראות לא יראו כי אם בצלד, ומי שראותו חזקה יראה השמש, אבל עצם השמש בעת זכותה לא תוכל עין להביט אליו, ואם ידחק לזה יתעור. וזהו כבוד ה' ומלאכות ה' ושכינת ה' בשמות התוריים. אך פעמים הושאלו ג"כ למשפטים המבעיים, ואמרו: מלא 15 כל הארץ כבודו, ומלכותו בכל משלה, אך באמת לא יראה הכבוד והמלכות אלא על בחיריו וסגולתו ונביאיו, אשר בהם יתברר לאפיקורוס כי יש לאלהים ממשלה ומלכות קיימת, וידיעה בחלקי מעשי ה' היצורים, ואמר באמת מלך ה' ט: ונראה כבוד ה' י, ימלך ה' לעולם יא, אומר לציון מלך אלהיך יב, 20 וכבוד ה' עליך זרח יג. ואין להרחיק כל מה שנאמר בתמונת

(א) שמות ל"ג ו"ח.

(ב) שם.

(ג) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "והכבוד".

(ד) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "צל".

(ה) כל ההוצא' חוץ מה. : "ומלכות".

(ו) ישעיה ו' ו'.

(ז) תהלים ק"ג י"ט.

(ח) כל ההוצא': "מעשה" ותקנתי עפ"י מ.

(ט) ישעיה כ"ד כ"ג.

(י) במדבר י"ד ו'. עפ"י א"נ הכונה היא על ישעיה מ' ה': ונגלה כבוד ח'.

(יא) תהלים קמ"ו י'.

(יב) ישעיה נ"ב ז'.

(יג) שם ס' א'.

שורה ד: ויש בעקבותיו. ר"ל במה שהולך אחרי כבוד ה' ומלוה אותו.
שורה ז: תנתק הרכבתו. ר"ל תתפרד נפשו מגופו. עיין לעיל מאמר ג' סימן ס"ה ומו"ג ח"א פכ"א ופל"א.

שורה יח: בחלקי מעשי היצורים. ר"ל בפרטיות מעשי הנבראים.

1 ה' יביט א, ויראו את אלהי ישראל ב, ומעשה מרכבה, אף לא שעור קומה, בעבור מה שיש בו מהכנס מוראו בנפשות, וכמו שאמר ג: ובעבור תהיה יראתו על פניכם.

ד. אמר הכוזרי: והלא כשאלהותו נכנסה בדעות, ואחדותו 5 ויכלתו וחכמתו, ושהכל מאתו, וצורך הכל אליו, ושאין לו צורך אל הכל, יכנס המורא ממנו והאהבה לו, ולא נצטרך לגשמות הוזה.

ה. אמר החבר: זאת טענת הפילוסופים, ואשר נראה מנפש האדם כי היא יראה בהמצא המפתידות מורגשות ד, מה 10 שאינה יראה כאשר יסופר לה ה) עליהם, כאשר היא אוהבת הצורה היפה הנמצאת, מה שאינה אוהבת כשיסופר ו) עליה. ואל תאמין למתחכם, שיאמר כי מחשבתו מתחברת על סדר עד שיגיע אל כל הענינים הכריכים באלהות בשכלו בלבד מבלתי שיסמוך אל מורגש, בראות דמיון ממלות או מכתב 15 או מצורות נראות או מתדמות. הלא תראה שאינך יכול לכלול כל עניני תפלתך במחשבה לבדה בלתי קריאה, ולא תוכל לספור עד מאה דרך משל במחשבה לבדה בלא דבור, 18 כל שכן אם תהיה המאה ממנינים מתחלפים ו, ולולא ההרגש

א) במדבר י"ב ח'.

ב) שמות כ"ד י'.

ג) שם כ' י"ז.

ד) כל הוצא': "המורגשות" ותקנתי עפ"י מ.

ה) מ. חסר: "לה".

ו) כל הוצא' הויז מה. ונ"א: "כשיספרו".

ז) כל הוצא' חויז מה: "ממנינים מתחלפים". נ"א: "ממנינים

נחלקים".

שורה ב: שעור קומה. מדתו של הקב"ה, כמו שנאמר בפרקי היכלות: א"ר ישמעאל כל היודע שיעורו של הקב"ה מובטח לו שהוא בן עולם הבא. עיין מו"נ ה"א פע"ב.

שורה ח: ואשר נראה... ר"ל מה שאנו רואים בהתבוננו לנפש האדם, הוא, שהיא יראה מפני דברים מפתידים רק אם הם מורגשים בחושים, אבל לא כאשר מספרים לה על דברים כאלו.

שורה יח: ולולא ההרגש. ר"ל בלי הדברים המורגשים כמו תנועת השפתים בדבור וצורות האותיות בכתב, אי אפשר היה לו לאדם לכלול הענינים האלה במחשבתו המפשטת לבד.

1 שהוא כולל הסדר ההוא השכלי בדמיונות ותנועות א, לא היה נכלל. וכן מסתדרת לנביא גדולת האלהים ויכלתו ורחמנותו וחכמתו וחיותו ותמידותו ומלכותו, ושאִיננו צריך לכל ושהכל צריכים לו, ומעלתו המיוחדת ב) וקדושתו, במה שהוא רואה 5 פתאום ברגע אחד מגדולת הצורה ההיא הנבראת לו והודה והדרה, והתכונות והכלים המורים על היכולת, כיד הנטויה והחרב השלופה ג) והאש והרוח והברקים והרעמים המשמשים במאמרו, והדבור היוצא מביניהם באזהרות ובהודעת מה שהיה ויהיה, ומעמד בני אדם, והמלאכים ד) לפניו נכנעים, 10 ויציאת כל צרכיהם מאתו, יספיק להם ולא יחסר מאומה, יגביה השפל וישפיל הגבוה, ויפשוט ימינו לשבים, ויקרא אליהם ה): מי יודע ישוב ונחם האלהים ו), ויאנף ויכעס על הרשעים, יעדה מלכין ויקם מלכין ו), ולפניו אלף אלפין ישמשוניה ונז' ה), כל זה והדומה לזה יראה הנביא ברגע 15 אחד, ויכנס המורא והאהבה תקועים בנפשו כל ימי חייו, והולך כל ימי חייו חושק, הומה, ומבקש שיתראה אליו פעם שניה או שלישית. וכבר נחשב לשלמה לדבר גדול השתי פעמים, באמרו ט): הנראה אליו פעמים. מתי הגיע י) הפילוסוף אל כזה בתבונתו.

20 אמר הכוזרי: לא יתכן זה, כי המתשבה איננה כי אם
21 כספור דברים יא), לא יתכן בה לתאר שני דברים יחדו, ואילו

א) מ. : „וחכאיאת” ואבן תבון קרא כנראה : „וחרכאת” עיין הירשפלד.
ב) כל ההוצא : „ואהדותו” ותקנתי עפ”י הורוביץ.
ג) דה”א כ”א ט”ז. יהושע ה’ י”ג.
ד) כל ההוצא חוץ מה. ונ”א : „והמלכים”.
ה) כל ההוצא חוץ מה. ונ”א : „אלהים”.
ו) יונה ג’ ט’.
ז) דניאל ב’ כ”א.
ח) שם ד’ י’.
ט) מל”א י”א ט’.
י) מ. : „איחצל” = „האם יגיע”.
יא) ס. ברעכער ואחר’ : „כספור הדברים”. מ. חסר : „דברים”.

שורה טז: הומה. מלשון מה השתוחחי נפשי ומה תחמי עלי (תהלים מ”ג ה’).

1 יהיה אפשר, לא יתכן לשומע לכלול אותם יחד, כי החלקים אשר נראה אותם מהמדינה ואנשיה בשעה אחת, לא יסבלם ספר גדול, והנה נכנסה האהבה במדינה או השנאה בלבי כרגע אחד, ואילו היו קוראים עלי זה בספר, לא היה נכנס 5 בנפשי, כל שכן שהמחשבה מתבלבלת במה שיפגענה מן הטעות והדמיון ומדברים שקדמו, ולא יודרך לה דבר שלם.

ז. אמר החבר: אבל אנחנו א) כבעלי העינים התרוטות אשר לא יוכלו לראות האור ההוא, וצריך שנסמוך על הפקחים אשר קדמונו, אשר כח בהם לראותו. וכמו שהפקח לא יוכל 10 לראות השמש ויורה עליה זולתו, וישיגהו בהבטה אליה ב), אלא בעתות היום ובמקומות נשקפים שהשמש זורחת אליהם, כן הפקח באור האלהי יש לו עתים ומקומות, בהם רואה האור ההוא, והעתים הם עתות התפלות, כ"ש בימי התשובה, והמקומות הם מקומות הנבואה.

15 ה. אמר הכוזרי: אם כן אני רואה אותך שאתה מודה ברבי השעות והימים ג) והמקומות כחוזים.

ט. אמר החבר: וכי אנו דוחים שיש לעליונות מעשה 18 בארציות, אך נודה כי חמרי ד) ההויה וההפסד מחמת

א) כל ההוצא: "הם" ותקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ב) כל ההוצא חוץ מק. מוסיפ: "המנע".

ג) "והימים" הוספתי עפ"י מ.

ד) כל ההוצא חוץ מה. ונ"א: "המשכו" נ"א: "משכו". מ. : "מואד".

שורה ט: וכמו שהפקח... ר"ל כמו שגם הפקח לא יוכל לראות את השמש ולהראות לאחר עליה וליתן לו מושג ממנה ע"י הסתכלות בה (וישיגהו בהבטה אליה), אלא ביום, בזמן שהשמש נראית, כן יש גם להנביא עתים ידועים שבהם הוא רואה האור האלהי.

שורה טז: ברבי השעות. ר"ל ביתרון שיש לשעות אחרות ולמקומות ידועים על שאר העתים והמקומות.

שורה יז: שיש לעליונות... ר"ל שיש לכל צבא השמים השפעה על הארץ. עיין ראב"ע לדברים ל"ב ח'.

שורה יח: חמרי ההויה וההפסד מחמת הגלגל. לעיל מאמר א' סימן ע"ז אמר החבר, אבל יש ליסודות ולשמש ולירח ולכוכבים פעלים על דרך החמום והקרור וההרטבה והיובש והתלויים בהם. -- עיין עוד מאמר ג' סימן כ"ג.

1 הגלגל, אבל הצורות מאת מנהיגם ומוליכם והשם אותם כלים להקמת כל אשר יתפוץ מן ההויות מבלתי שנדע לחלק אותם. והחוזה טוען שהוא יודע לחלק ולהבין, ואנחנו מבחישים אותו בזה, ונגאר שאין בשר ודם משיג לזה, ואם נמצא 5 מן החכמה ההיא דבר סמוך אל חכמה אלהית תוריית, נקבלהו, ובוזה תנוח דעתנו על מה שנוכר מחכמת הכוכבים בדברי רבותינו א), מפני שאנחנו סבורים שהוא מקובל מכח אלהי והוא אמת, ואם לא הנה כלו סברות, וגורלות בשמים, יותר אמתיים מהם הגורלות בעפר, אם כן מי שיראה האורות ב) 10 הם הוא הנביא באמת, והמקום אשר יראה בו הוא מקום הכוונה באמת, מפני שהוא מקום אלהי, והתורה אשר תבא על ידו היא תורת אמת.

י. אמר הכוזרי: אבל התורות אשר אחריכם, כאשר יודו באמת ולא יכחישוהו, כלם משימים יתרון למקום ההוא 15 ואומרים כי הוא מקום עליית הנביאים בשער השמים, ומקום מעמד הדין, ושהנפשות נקבצות אליו, ושהנבואה בבני ישראל אחר הודאתם בגדולת מעלה לאבותם, וההודאה במעשה בראשית והמבול ורוב ג) מה שכתוב בתורה, וחוגגים אל המקום הנכבד ההוא.

20 י. אמר החבר: אמנם הייתי מדמה אותם לגרים ד) אשן 21 לא קבלו כל תולדות המצות אך שרשיהם, לולא שמעשיהם

א) שבת ע"ה ע"א וקנ"ו ע"א.

ב) מ. : "תלך אלמואד" – "אלו החמרים".

ג) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א : "וכל".

ד) ק. מ. ואחר' : "לגוים". ברעכער : "לבני אדם".

שורה ה: מן החכמה ההיא. ר"ל מחכמת הכוכבים.
שורה ו: ובוזה תנוח דעתנו. ר"ל כן אנו מישבים ומתרצים הספקות הנולדים בנפשנו בנוגע למה שנוכר מחכמת הכוכבים אצל חז"ל.
שורה ח: יותר אמתיים... ר"ל שיותר אמתיים מהם הם הגורלות בעפר כלומר ידיעת העתיד ע"י רשמים הנעשים בעפר. ר' יוסף אלבו בעקרים ד' ד' קורא הנחוש הזה בשם "גורל החול".
שורה יז: בגדולת מעלה לאבותם. ר"ל בגדולת מעלת האבות.
שורה יח: וחוגגים. ר"ל עולים לרגל.

1 סותרים את דבריהם, ושכבודם למקום הנבואה בדברים, עם
 מה א) שהם מכוונים אל מקומות היו לאילים באיזה מקום
 שיקרה שיהיה בהם המונם, לא נראה בו מעשי אלהי, עם
 השאירם חוקי העבודות הקדומות וימי חניהם ומועדיהם, ולא
 5 שנו זולתי הצורות שהיו לשם, מחו אותם ולא מחו דתותיהם.
 כמעט שאומר כי כל מה שאמר הבורא ב): ועבדתם שם אלהים
 אחרים עץ ואבן, ונשנה פעמים, הוא רמז אל אלה
 אשר הם מרוממים את העץ ואשר הם מרוממים את
 האבן. ואנחנו עם רוב הימים משתנים ג) אליהם
 10 בעונותינו, ואמת הוא שכוונתם אינה אלא לאלהים,
 כמו עם אבימלך ואנשי נינוה, ומתפלספים יקראו לשם
 האלהים. ומנהיג כל אחת משתי הכתות ד) אמר כי השיג האורות
 האלהיות ההם במוצאם, ר"ל אדמת הקדש, שמשם העלוהו אל השמים
 וצווה ליישר אנשי העולם כלו, והיה המקום כונתם הארץ ההיא,
 15 ולא נתעכב הענין כי אם מעט עד שהשיבו כונתם אל המקום
 אשר המונם שם. הלא זה כמי שירצה ליישר בני אדם כלם
 אל מקום השמש, כי ה) עיניהם תרוטות ולא יכלו לראות ולא
 מצאו מקומה, ונשא אותם אל קוטב הצפון או אל קוטב
 19 הדרום ואמר להם השמש הנה, הקבילוה תראו אותה, ולא

א) "עם מה" הוספתי עפ"י מ. והורביץ.

ב) דברים כ"ח ל"ו וס"ד.

ג) כל ההוצא': "משתוים" ותקנתי עפ"י מ. והורביץ.

ד) בההוצא' שעברו תחת הצינזורא: "ההגריים".

ה) כל ההוצא': "אבל" ותקנתי עפ"י מ.

שורה א: ושכבודם למקום... ר"ל שהם מכבדים את מקום הנבואה רק בדברים
 ויחד עם זה הם חושבים למקום קדוש (מכוונים) גם מקות האילים.

שורה יב: כל אחת משתי הכתות. ר"ל המושלמנים והנוצרים.

שורה טו: ולא נתעכב הענין אלא מעט. ר"ל רק עת קצרה היתה להם א"י
 למרכז האמונה הדתית, כי הנוצרים שמו להם העיר רומא למקום
 קדוש ולמרכז הנוצרות והמושלמנים העיר מִיִּקָּא.

שורה יח: ונשא אותם... כונתו שתחת אשר יביא אותם אל מקום אשר משם
 אפשר לראות בנקל את השמש והוא קו השוה, הביא אותם אל
 קוטב הצפון או הדרום אשר שם אינה נראית השמש רק מעט. כן
 עשו מנהיגי הנוצרות והמושלמניות שהראו להאנשים על מקומות אשר
 כהם איננו נראה האור האלהי.

1 ראו אותה. והמנהיג משה עליו השלום העמיד ההמון אצל
 הר סיני לראות את האור אשר ראוהו אילו היו יכולין עליו
 כיכלתו. ואחר כן קרא: לשבעים וקנים וראוהו, כמו שאמר א':
 ויראו את אלהי ישראל. ואחר כן קבץ השבעים וקנים השניים
 5 והל עליהם מאור הנבואה מה שנשתוו עמו בו, כמו שאמר ב':
 ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים,
 ומעידים קצתם לקצתם במה שרואים ובמה ששומעים. ונתרחקו
 המחשבות הרעות מן האומה, שיחשב כי הנבואה טענה
 מהיחיד שטען בה, כי לא יתכן לעבור ההסכמה על ההמונים
 10 ההם, כל שכן שרבו והיו קהלות משתוים עם אלישע בידיעת
 יום לוקח בו אליהו, באמרם לו א': הידעת כי היום ה' לוקח
 אדניך מעל ראשך, וכלם עדים למשה מזרזים על תורתו.

יב. אמר הכוזרי: אבל הם יותר קרובים אליכם מהפילוסופים.
 יג. אמר החבר: רחוק מה שיש בין בעל התורה ובין
 15 הפילוסוף, כי בעל התורה מבקש האלהים לתועלות
 גדולות, וזולת תועלת ידיעתו אותו, והפילוסוף אינו מבקש אלא
 שיספרהו על אמתתו, כאשר הוא מבקש שיספר הארץ על
 הדמיון שהיא במרכז הגלגל הגדול ואיננה במרכז גלגל
 המזלות, וזולת זה מהידיעות, ושאין מויק הסכלות בידיעת
 20 האלהים אלא כהזקת הסכלות בידיעת הארץ למי שאמר ד'
 שהיא משטח, והתועלת אצלו איננה כי אם ידיעת הדברים
 על אמתתם להדמות בשכל הפועל וישוב הוא הוא, בין שיהיה
 23 צדיק בין שיהיה אפיקורוס לא יחוש כשיהיה פילוסוף, ומשרשי

(א) שמות כ"ד י'.

(ב) במדבר י"א כ"ה.

(ג) מל"ב ב' ג'.

(ד) "למי שאמר" חסר בכל ההוצא' ונתוסף מה. עפ"י מ.

שורה י: משתוים עם אלישע... ר"ל שבני הנביאים ידעו גם כן כמו אלישע
 שבזים זה ילקח אליהו.

שורה יג: אבל הם. ר"ל הנוצרים והמושלמנים.

שורה כב: וישוב הוא הוא. ר"ל הוא והשכל הפועל יהיו דבר אחד. עיין לעיל
 צד 14.

שם: בין שיהיה צדיק... ר"ל בין שיהיה צדיק או רשע עפ"י מעשיו וכמו
 שאמר לעיל צד 15: "אל תחוש על איזה תורה תהיה ובאיזה דת
 ובאיזה מעשה".

1 אמונתם שהם אומרים לא ייטיב ה' ולא ירע, ושיאמין בקדמות העולם, ולא יראה שהיה העולם כלל נעדר עד שנברא, אבל לא סר ולא יסור, ואם יקראו האלהים יתברך בורא, הוא על דרך העברה לא על המובן מהמלה, אך הוא 5 רוצה באמרו בורא ויוצר, שהוא סבתו ועלתו, ולא סר העלול עם העלה, אם תהיה העלה בכח העלול בכח, ואם תהיה בפעל העלול בפעל, והבורא יתברך עלה בפעל ועלולו בפעל בעוד שהוא עלתו. אך אם יתרחקו הרוחק הזה אין להאשים אותם, מפני שלא הגיעו אל הידיעה האלהית אלא בדרך 10 הקשה, וזה ממה שהביאה אליו הקשתם. והמודה מהם באמת יאמר לבעלי התורה כמו שאמר סקראט אל העם: הכמתכם זאת האלהית אינני מכחישה, אך אני אומר שאינני יודעה, אמנם אני חכם בחכמה אנושית. אך אלה האומות א) כפי אשר קרבו רחקו, ואם לא, הנה ב) ירבעם וסיעתו יותר 15 קרובים אלינו, והיו עובדי אלילים והם ישראל נמולים שומרי שבת ושאר המצות, אלא מעט ממה שהביאם צורך ההנהגה לעבור עליהם, והם מודים באלהי ישראל המוציאם ממצרים, כמו שאמרנו בעושי העגל במדבר. ואין לאלה עליהם מעלה אלא בהרחקת הצורות, אך כיון שהטו מקום הכוונה ובקשו 20 הענין האלהי במקום שאיננו נמצא, זולת שנותם רוב המצות השמעיות, כבר רחקו עד מאד.

י"ד. אמר הכוזרי: צריך שנבדיל בין סיעת ירבעם ובין סיעת 23 אחאב הבדלה גדולה. כי עובדי הבעל הם עובדי ע"ז

א) בהוצא' שעברו תחת הצינזורא: „ההגריים“.

ב) „הנה“ חסר בכל ההוצא' חוץ מה. ונ"א.

שורה ה: ולא סר העלול עם העלה. ר"ל השם הוא הסבה והעולם המסובב, ולפי דעתם הסבה והמסובב שניהם קדמונים ולא היתה מעולם עת אש' בו תהיה הסבה ולא יהיה המסובב, כי אם יחד עם הסבה היה גם המסובב. שורה יא: כמו שאמר סקראט. עיין להלן מאמר ה' סימן י"ד ועיין קאססעל בהערותו.

שורה טז: אלא מעש... ר"ל חוץ מדברים מועטים ששנה מדת ישראל יען כי צורך הנהגת מלכותו הכריחהו לזה כמו במלכים א' י"ב כ"ו.

שורה יח: כמו שאמרנו. לעיל מאמר א' סימן צ"ז.

שם: ואין לאלה... ר"ל אין להמושלמנים והנוצרים מעלה על ירבעם וסיעתו רק במה שהם מרחיקים הצורות.

1 לגמרי, וכן אמר אליהו א): אם ה' הוא האלהים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו, ובהם היו מסופקים החכמים ב), איך היה אוכל יהושפט מסעודת אחאב, ולא אמרו כזה בסיעת ירבעם, וגם אליהו לא דבר בעבודת העגלים כאשר אמר ג): קנא קנאתי לה' אלהי צבאות, 5 כי סיעת ירבעם לה' אלהי ישראל היו כל מעשיהם, ומה שהיה להם מהנביאים היו נביאי ה', ונביאי אחאב נביאי הבעל. וכבר קם יהוא בן נמשי למחות את מעשה אחאב, והשתדל ההשתדלה ההיא בתכולה ההיא, באמרו ד): אחאב עבד הבעל מעט יהוא יעבדנו הרבה, עד שמחה וזכר הבעל, ולא שלח יד 10 בעגלים. ועושי העגל הראשון, וסיעת ירבעם ובעלי הבמות ופסל מיכה לא היו מכוונים כלם ה) רק לאלהי ישראל, אך עם עבירה שחייבין עושיה מיתה, כמי שנושא את אחותו לצורך או לתאוה, אבל הוא מקיים כל מצות הנשואים כאשר צוה בהם האלהים, או כמי שאוכל בשר החזיר אבל הוא 15 נוהר בשחיטה ומן הדם וזולתו מתנאי המאכלים כאשר צווה בו).

טו. אמר החבר: הנה העירות על מקום ספק ואין אצלי בו ספק. וכבר יצאנו מעניננו במדות, וצריך שנשוב אליו. ואוסיף לך באור בדמיון מהשמש שהיא אחת ז), אך מתחלפים 20 מערכות הגשמים המקבלים אותה. ואשר יקבל אורה קבול שלם יותר, הפנינים והשוהם על הדמיון והאוויר הצח והמים, 22 ויקרא בזה אור נוקב, ויקרא באבנים הזכות והשטחים הקלליים

א) מלכים א' י"ח ב"א.

ב) חולין ד' ע"ב.

ג) מלכים א' י"ט י'.

ד) מלכים ב' י' י"ח.

ה) "כלם" חסר בכל ההוצא' חוץ מה. ונ"א.

ו) ה.: "בה" ק. ס. ואחר' חסר. נ"א: "בו".

ז) ברעכער: "שהוא אחד".

שורה יז: הנה העירות... ר"ל אתה העירות על החלוק הזה שבין אנשי ירבעם ואנשי אחאב, כעל דבר שיש להטיל ספק בו ואצלי הוא למעלה מכל ספק.

שורה יח: וכבר יצאנו... ר"ל נטינו מן הענין אשר עליו דברנו והוא על דבר מדותיו של הקב"ה.

שורה כב: הקלליים. ר"ל המזהירים עפ"י לשון הכתוב (יחזקאל א' ז').

1 אור בהיר על הדמיון, ובעצים ובארץ וזולתם אור נראה, ובכל הדברים בכללות אור סתם בלתי שם מיוחד. והאור הסתם הוא כמו אָמַרְנו אלהים, כאשר התבאר, והאור הנוקב הוא כמו ה' שם נודע(א), מיוחד ביחס אשר בינו ובין השלום 5 שבכל בריאותיו בארץ, רצוני לומר הנביאים אשר נפשותם זכות מקבלות לאורו, יעבור בהם כעבור אור השמש בשוהם ובפנינים. ואלה הנפשות יש להם מוצא ומחצב מזרע אדם כאשר התבאר. ונמשכת הסגולה והלב דור אחר דור וזמן אחר זמן, ויצא המון בני אדם זולת הלב ההוא קליפות 10 ועלים ושרפים וזולתם. ונקרא אלוה הלב הזה בפרט ה', ובעבור הדבקו באדם הועתק שם אלהים אחרי כלות מעשה בראשית אל ה' אלהים, וכמו שאמרו רבותינו ב: נקרא שם מלא על עולם מלא, ושלמות העולם לא היה כי אם באדם אשר היה לב כל שקדם לו. והענין הנרצה באלהים לא 15 יכחיש אותו מי שיש לו דעת, אך תפוק ההכחשה בה', מפני שהנבואה מופלאה נכריה ביחידים כל שכן בהמון, ועל זה הכחיש פרעה ואמר ג: לא ידעתי את ה', כאילו הבין ממלת ה' מפורש מה שיובן מהאור הנוקב, והורה אותו על אלוה ידבק אורו בבני אדם ויעבור בהם, והוסיף לאמר לו: 20 אלהי העברים, רמו אל האבות אשר העידו להם עדים בנבואה ובכבוד, אבל אלהים הנך רואהו שם נוהג במצרים, 22 כאשר אמר פרעה הראשון ד) ליוסף: אחרי הודיע אלהים

- (א) ה. : "שם ה' נודע" ההוצא' האחרות : "שם ה' מיוחד".
 (ב) בראשית רבה פי"א. ועיין ראב"ע ובראשית ב' י"ב.
 (ג) שמות ה' ב'.
 (ד) "הראשון" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ.

שורה ג: כאשר התבאר: לעיל מאמר א' סימן מ"ז וצ"ה.
 שורה יד: והענין הנרצה. ר"ל מה שמכוון במלת אלהים, הוא מושל העולם וזה הוא דבר אשר לא יכחיש אותו מי שיש לו דעת.
 שורה יח: והורה אותו. ר"ל המושג ה' הראה לו על אלוה שאורו דבק בבני אדם.
 שורה כא: אבל אלהים... ר"ל המלה אלהים היתה כמו שאנו רואים מן התורה שם רגיל אצל המצריים בעד מושל העולם ומה שנתקשה לפרעה הוא רק שם ה', המורה על אלוה שאורו דבק בבני אדם.
 שורה כב: פרעה הראשון. ר"ל לא זה שהיה בימי משה כי אם זה שהיה קודם לכן בימי יוסף.

1 אֹתְךָ אֵת כָּל זֹאת א), אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ ב), כְּאֲשֶׁר
אִם הִיָּה אָדָם אֶחָד יִרְאֶה הַשֶּׁמֶשׁ לְבָדוֹ וַיִּרְאֶה מְקוֹמוֹת זְרִיחָתָהּ
וּמְקוֹמוֹת מְרוֹצָתָהּ, וְאִנְחָנוּ לֹא רְאִינוּהָ מֵעוֹלָם אֲבָל אִנְחָנוּ
מִשְׁתַּמְשִׁים בְּצֶל וּבַעֲנָן, וְנִרְאֶה בֵּיתוֹ מֵאִיר יוֹתֵר מִבֵּיתֵנוּ בַּעֲבוּר
5 יָדִיעָתוֹ בְּמַהֲלֶךְ הַשֶּׁמֶשׁ, וַיִּקְבַּע לָהּ חֲלוֹנוֹת וְאֲשַׁנְבִּים כְּפִי
רְצוֹנוֹ, וְכֵן נִרְאֶה זְרִיעוֹתָיו וְנִטְיָעוֹתָיו ג) מְצַלִּיחוֹת, וְאָמַר לָנוּ
כִּי זֶה בַּעֲבוּר דַּעְתוֹ בַּשֶּׁמֶשׁ, וְהֵיְיָנוּ מִכְחִישִׁים בּוֹהַ וְאֹמְרִים
מֵהָ הִיא, אֲבָל אֲנִי יוֹדְעִים הָאֹר וְתוֹעֲלוֹתָיו רַבּוֹת, אֵךְ הֵם
בְּאוֹת אֵלֵינוּ בְּמִקְרָה. וְהוּא אֹמֵר יְבוֹאֵנִי מִמְנָה מֵהַ שְׁאֵנִי חֲפִץ
10 וּבַעֲת שְׁאֲחַפּוּץ, בַּעֲבוּר שְׁאֵנִי יוֹדַע סְבִתָּהּ וְאֵיךְ מֵהֲלַכְתָּ, וְכְאֲשֶׁר
אֲזַמֵּן לָהּ וְאֲצִיעַ וְאֲשַׁמּוֹר בְּכָל מַעֲשֵׂי בַעֲתִים יְדוּעִים אֲצִלִּי אִינְנִי
חֶסֶר מִתוֹעֲלָתָהּ כְּאֲשֶׁר אַתֶּם רוֹאִים. וְשֵׁם ה' הוּא הַמְּכֹנָה
מִמְנוּד) בְּפָנִים, בְּאִמְרוֹ ה): פָּנֵי יִלְכוּ, וְאִם אֵין פָּנֶיךָ הוֹלְכִים,
וְהוּא הָעֵנִין הַמְּבֹקֵשׁ בְּאִמְרוֹ ז): יֵלֶךְ נָא ה' בְּקִרְבָּנוּ. וְעֵנִין
15 אֱלֹהִים יוֹשֵׁג בְּהַקְשָׁה, כִּי הַשֶּׁכֶל מוֹרָה שֵׁשׁ לְעוֹלָם מוֹשֵׁל
וּמִסְדֵּר, וְנַחֲלָקִים בּוֹהַ בְּנֵי אָדָם כְּפִי הַקְשׁוֹתָם, וְהַקְּרוֹב שְׁבַדְעוֹת
בּוֹ דַּעַת הַפִּילוֹסוֹפִים, אֲבָל עֵנִין ה' לֹא יוֹשֵׁג בְּהַקְשָׁה, אֵךְ
בְּרֵאִיָּה הִיא הַנְּבוֹאִיָּת אֲשֶׁר בָּהּ יֵשׁוּב הָאָדָם כְּמַעַט שִׁיפְרַד
מִמֵּינוּ וַיִּדְבַק בְּמִין מִלְּאֲכֵי וְתַכְנַס בּוֹ רוּחַ אַחֲרָת, כְּמוֹ שְׁאֵמַר ז):
20 וְנִהְפַכְתָּ לְאִישׁ אַחֵר, וַיִּהְפּוֹךְ לוֹ אֱלֹהִים לֵב אַחֵר ח), וְרוּחַ
לְבַשָּׁה ט), הִיתָה עָלַי יָד ה' י), וְרוּחַ נְדִיבָה תִּסְמְכֵנִי יא), כְּנוֹי לְרוּחַ
22 הַקּוֹדֵשׁ הַלּוֹבֶשֶׁת. הַנְּבִיא בַעֲת הַנְּבוֹאָה, וְהַנְּזִיר וְהַמְּשִׁיחַ

א) בְּרֵאִשִׁית מ"א ל"ט.

ב) שֵׁם מ"א ל"ח.

ג) חֶסֶר: "וְנִטְיָעוֹתָיו".

ד) ק. ה. חֶסֶר: "מִמְנוּ" וְצָרִיךְ לְחִיּוֹת עֲפ"י מ.

ה) שְׁמוֹת ל"ג י"ד ט"ו.

ו) שֵׁם ל"ד ט'.

ז) שֵׁם מ"א י' ו'.

ח) שֵׁם מ"א י' ט'.

ט) דְּה"א י"ב י"ט.

י) יְחֻזְקָא ל"ז א'.

יא) "תִּסְמְכֵנִי" חֶסֶר בְּכָל הַחֻצָּא' וְהוֹסַפְתִּי עֲפ"י מ. וְתַהֲלִי נ"א י"ד.

כ) הַחֻצָּא' "וְרוּחַ כְּנוֹי" מִחֻצָּא: "וְרוּחַ" עֲפ"י מ.

שׁוֹרָה כֵּב: וְהַנְּזִיר. כְּמוֹ שְׁמִשְׁוֹן שְׁנֵאמַר עָלָיו (שׁוֹפְטִים י"ג כ"ה): וְתַחֲלֵ רוּחַ ה' לְפַעְמוֹ.

1 כשנמשח לכהונה או למלוכה עת שימשחנו הנביא, או עת שיעזרנו האלהים ויישירוהו בדבר מן הדברים, או בעת הודעת הכהן במדע הנעלם אחר שישאל באורים ותומים. ואז יסורו מלב האדם הספקות הקודמות אשר היה מסתפק באלהים, 5 וילעג להקשות ההם אשר היו רגילות להגיע בהם אל האלהות והיתוד, ואז ישוב האדם עובד, חושק בנעבדו, ומוסר נפשו להריגה על אהבתו, לגודל מה שהוא מוצא מערבות הדביקה בו והנוק והצער בהתרחק ממנו, בהפך הפילוסופים שאינם רואים בעבודתו כי אם מוסר טוב ודבר האמת, בגדלו על 10 שאר הנמצאות, כמו שראוי לגדל השמש על שאר הנראים, ושאין בכפירה באלהים יותר מפחיתות הנפש הרוצה בכזב.

מז. אמר הכוזרי: כבר התבאר לי ההפרש בין אלהים וה', והבינותי מה בין אלהי אברהם ואלהי אריסטו, ושה' 15 תכספנה לו הנפשות בטעם וראיה, ואלהים יטה אליו הקשה. והטעם ההוא יביא מי שיגיע אליו שימסור נפשו על אהבתו ושימות עליה, וההקשה הזאת היא רואה כי רוממותו חובה בעוד שלא תזיק ולא יגיע בעבודה צער. ואין להאשים אריסטו כשהוא לועג על מעשה הנימוסים, אחר שהוא מסופק אם ידע 20 האלהים אותם.

יך. אמר החבר: ובאמת סבל אברהם אור כשדים והגרות והמילה והרחקת ישמעאל ועקידת יצחק לשחוט אותו, כי ראה מן הענין האלהי מה שראה, טעם לא הקשה, וראה שאין דבר ממנו נעלם מחלקי מעשיו, וראה גומל אותו 25 על צדקתו לרגעים, ומורה אותו הדרך הישרה בכל מעשיו א, עד שלא היה מקדים ומאחר כי אם ברשותו, ואיך לא ילעג להקשותיו הקדומות, כאשר דרשו רבותינו זכרונם לברכה, בויוצא אותו החוצה ב: אמר לו צא מאצטגנינות שלך, 29 ר"ל שצוהו לעזוב כל חכמותיו והקשיות מחכמת הכוכבים

(א) בכל מעשיו" חסר במ.

(ב) שבת קנ"ו ע"ב.

שורה כא: סבל אברהם אור כשדים. כונתו על האגדה שנמרוד השליך את אברהם לכבשן האש. עיין רש"י לבראשית ט"ו ז'.

1 וזולתם, וידבק בעבודת מי שהגיע אליו בטעם, כמו שאמר א':
 טעמו וראו כי טוב ה' וגו'. ובאמת נקרא: אלהי ישראל ב'
 מפני שהראות הזאת היתה נעדרת בזולתם, ונקרא: אלהי
 הארץ ג' בעבור שיש לה כח מיוחד מאוירה וארצה, ושמה
 5 עוזרים על זה, עם הדברים התלויים בה אשר הם כעבודת
 האדמה וההצעה להצלחת המין הזה. וכל מי שרדף הנימוס
 האלהי הוא הולך אחר בעלי הראות הזאת, וינוחו נפשותם
 להאמין להם עם תמימות דבריהם ועובי משליהם, ומה שלא
 ינוחו להאמין לפילוסופים עם דקות הקוייהם ויופי סדר
 10 חבוריהם ומה שנראה עליהם מהמופת, אך אין ההמון הולכים
 אחריהם כאילו הנפשות מתנבאות באמת, וכמו שאמר ד':
 ניכרים דברי אמת.

יח. אמר הכוזרי: אני רואה אותך מגנה הפילוסופים ומיחס
 אליהם הפך מה שנתפרסמו בו, עד שכל מי שנבדל
 15 ונפרש יאמר עליו ששב פילוסוף או הולך על דעת הפילוסופים,
 ואתה שולל מהם כל מעשה טוב.

יט. אמר החבר: אבל מה שאמרתי לך הוא שורש אמונתם,
 כי תכלית ההצלחה לאדם איננה כי אם המדע העיוני,
 והגעת הנמצאות מושכלות בשכל בכח, וישוב שכל בפעל,
 20 ואחר כן שכל נאצל קרוב לשכל הפועל, ולא יירא הכליון.
 21 וזה לא ישלם אלא בכלות הימים במחקר והתמדת המחשבה,

(א) תהלים ל"ד ט'.

(ב) שמ"א ה' ח'.

(ג) מלכים ב' י"ז כ"ז.

(ד) סוטה ט' ע"ב.

שורה ה': עם הדברים התלויים בה... ר"ל המצוות התלויות בארץ אשר הם
 עוזרים להגעת השפע לארץ ישראל כמו שעבודת האדמה עוזרת לצמיחת
 הזרעים. וכן אמר החבר לעיל מאמר ב' סימן י"ב: "עם המעשים
 והתורות התלויים בה אשר הם כעבודה לכרם". עיין ראב"ע לשמות
 כ"ה מ' ודברים ל"א ט"ז, ורמב"ן לויקרא י"ח כ"ה.
 שורה י': ומה שנראה עליהם מן המופת. ר"ל למרות מה שהראו אמיתת
 דבריהם במופתים.

שורה יד': עד שכל מי שנבדל... ר"ל מהפילוסופים נתפרסם שהם חיים בפרישות
 ובמוסר, עד שאומרים על כל מי שנבדל ונפרש שהוא פילוסוף.
 שורה יט': וישוב שכל בפעל... עיין לעיל צד 13 מה שכתבתי שם.

1 וזה לא יתכן עם עסקי העולם, על כן הם רואים שיפרשו מהממון והגדולה וההנאה והבנים, כדי שלא יטרדו אותם מן המדע. וכאשר יהיה האדם יודע התכלית ההיא המבוקשת מהמדע, לא יחוש על מה שהוא עושה, כי הם אינם יראים לקבל גמול על היראה ההיא, ואינם חושבים שאם היו נוזלים או רוצחים היו נענשים על זה, אבל צוו על הטוב והזהירו מן הרע בדרך הראוי והמשובח, להתדמות לבורא אשר סדר הדברים על דרך הטוב, וקבעו הנימוסים השכליים, והם ההנהגות שאינם חובות אך הם מותנים אלא בעת הצורך. 10 ואין התורה כן אלא בחלקים מנהגיים, וכבר נתבאר בחכמה התוריה מה שסובל התנאי ומה שאיננו סובלו.

כ. אמר הכוזרי: שקע האור ההוא אשר אתה מספר, שקיעה שהדעת מרחקת שיראה עוד, ואבד אבידה שהשבתה אינה עולה במחשבה.

15 כא. אמר החבר: איננו שוקע אלא בעיני מי שאיננו רואה אותנו בעין פקוחה, ומביא ראייה מדלותנו וענייננו ופוזרנו, שנשקע אורנו, ומגדולת זולתנו והשגתו לעולם ומשלו בנו, כי יש לו אור.

כב. אמר הכוזרי: לא הבאתי מזה ראייה, מפני שאני רואה 20 שתי האומות החולקות זו על זו, יש לכל אחת מהם גדולה וממשלה ולא יתכן שיהיה האמת בשתי קצוות הסותר, אלא או באחת מהם או אינו באחת מהן. וכבר פירשת לי (א) בהנה ישכיל עבדי מה שהורה שהדלות והשפלות יותר ראוי בענין האלהי מהגדולה והגאווה, והוא גם כן גלוי בשתי 25 האומות, כי הנוצרים (ב) אינם מתפארים במלכים ולא בגבורים 26 ולא בעשירים, אבל באנשים ההם שהלכו אחרי ישו (ג)

- (א) "לי" הסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ.
 (ב) בההוצא' שעברו תחת הצינזורא: "הפרסים".
 (ג) בההוצא' שעברו תחת הצינזורא: "בעל דתם".

שורה ד: כי הם אינם יראים... ר"ל הם אינם יראים את ה' כדי לקבל גמול על היראה הזאת.

שורה ט: אך הם מותנים. ר"ל הנימוסים הפילוסופיים נתנו בתנאי שבעת הצורך זהדק אפשר לעבור עליהם.

שורה יב: האור ההוא. ר"ל אור התורה הישראלית, ועם ישראל.
 שורה כב: וכבר פירשת לי... לעיל מאמר ב' מסימן ל"ד עד מ"ד.

1 כל הימים הארוכים אשר לא נקבעה בהם דתו, והיו האנשים
 ההם גולים ונחבאים ונהרגים בכל מקום שנמצאו א, וסבלו על
 חזק אמונתם ענינים מופלאים מן הבז וההרג, והם אשר
 בהם מתברכים ומכבדים מקומותם ומקומות הריגתם ובונים
 5 במות על שמותם. וכן עוזרי בעלי דת ישמעאל סבלו מן
 הבז הרבה עד שנעזרו, ובהם הם מתפארים ובשפלותם
 ובמותם על עזר דתם משתבחים, לא במלכים המתגדלים
 בממונם ונדולת ענינם, אך באשר ב) היו לובשים הבלוים
 ואוכלים השעורים מבלי שבעם, אבל היו עושין כל זה עם
 10 תכלית הבדלם אל האלהים. ואילו הייתי רואה היהודים עושים
 זה לשם האלהים, הייתי אומר כי יש להם מעלה על מלכי
 בית דוד, מפני שאני זוכר מה שלמדתי ג) במאמר את דכא
 ושפל רוח, כי אור האלהים איננו חל כי אם בנפשות
 הנכנעים.

15 **כג.** אמר החבר: הדין עמך שתחרפנו בזה מפני שאנחנו
 סובלים הגלות מבלי תולדה, אבל חשבתי בהשובים
 ממנו, שהם היו יכולים לדחות הבז ועבדות מעל נפשותם
 במלה שיאמרוה מבלי טורח, וישבו בני חורין ותרומ ידם
 על מעבידיהם, ואינם עושים זה אלא בעבור שמירת תורתם,
 20 הלא די בקורבה הזאת להפגיע ולכפר עונות רבות. ואילו

א) כל ההוצא: „שמצאו“ ותקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ב) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: „כאשר“.

ג) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: „שלמדתי“.

שורה ז: ובמותם על עזר דתם. ר"ל במה שהמיתו את עצמם על קיום
 ופרסום דתם.

שורה ח: באשר היו לובשים. ר"ל באלה אשר היו לובשים.

שורה ט: מבלי שבעם. ר"ל שגם לחם שעורים לא היה להם כדי לאכול
 לשבעה.

שורה יב: מה שלמדתי. לפי דעת מוסקאטו הכונה על המכילתא לשמות כ' י"ח
 ותלמוד סוטה ה' ע"ב.

שורה טז: מבלי תולדה. ר"ל בדי תועלת, מפני שאנחנו סובלים הגלות לא
 ברצוננו, כי אם בהכרח.

שורה כ: להפגיע ולכפר... לפי דעת א"ג מכוון החבר על הפסוק בישעיה ג"ג
 י"ב: ולפושעים יפגיע שהוא סוף ענין הגה ישכיל עבדי ועיין לעיל
 מאמר א' סימן קט"ז.

1 היה מה שאתה מבקש ממני א לא היינו מתעכבים בגלות
 הזו, עם מה שיש לאלהים בנו סוד וחכמה, כהחכמה
 בגרגיר ב הזרע אשר יפול בארץ, והוא משתנה ומתחלף
 בנראה אל הארץ ואל המים ואל הזבל, ולא ישאר לו שום
 5 רושם מוחש כפי מה שידומה למביט אליו, והנה היא אשר
 תשנה הארץ והמים אל טבעה ותעתיקם מדרגה אחר מדרגה
 עד שתדיק ג היסודות ותשיבם אל דמות עצמה, ותדחה
 קליפותיה ועליה וזולת זה, עד אשר ד יודכך הלב ויהיה
 ראוי לחול בו הענין האלהי ה, וצורת הזרע הראשון, עושה
 10 העץ ההוא פרי כפרי אשר היה זרעו ממנו. וכן תורת משה
 כל אשר בא אחריה ישתנה אליה באמת ענינו, ואם הוא
 בנראה דוחה אותה. ואלה האומות הם הצעה והקדמה למשיח
 המחוכה, אשר הוא הפרי, וישובו כלם פריו כאשר יודו לו
 וישוב העץ אחד, ואז יפארו ויוקירו השורש אשר היו מבזים
 15 אותו, וכאשר אמרנו בהנה ישכיל עבדי. ואל תביט אל
 רוחק אלה מן העכו"ם והשתדלותם ביחוד, ותפארם ותשבחם,
 17 ותביט אל ישראל בעין הפחיתות בעבור שעבדו הבעלים בימיהם,

- (א) הורביץ מתקן עפ"י מ. : מה שתבעני בו והענין אחד. "ממני"
 תקנתו במקום "ממנו" של ההוצאות.
 (ב) כל ההוצא' : "כחכמת גרגיר" ותקנתי עפ"י מ.
 (ג) כל ההוצא' חוץ מה. וק. : "שתריק".
 (ד) כל ההוצא' : "ואשר". מ. : "וכאשר" ותקנתי עפ"י מ. עיין
 הורביץ.
 (ה) כל ההוצא' חוץ מה. : "ההוא".

שורה ג : והוא משתנה ומתחלף בנראה אל הארץ... ר"ל למראית עין נראה
 שהוא משתנה ומתדמה יותר ויותר לארץ מים וזבל.

שורה ט : ראוי לחול בו הענין האלהי. עיין מה שכתב על דבר הענין האלהי
 אצל ר' יהודה הלוי החכם גולדציהר Revue des Etudes juives כרך 50
 עמוד 32 ועיין לעיל צד 95.

שורה טו : ואל תביט... ר"ל אם אתה רואה רחוק הפילוסופים מן העז
 והשתדלותם להראות אחדות ה', אל תפארם ותשבחם בעד זה ואל
 תביט על ישראל בעין הפחיתות בעבור שעבדו הבעלים, והתבונן
 שרבים מהפילוסופים נוטים לאפיקורסות, ומפרסמים דעה זו בין
 ההמון.

- 1 והתבונן במה שצופים א) רבים מהם ב) מהאפיקורסות ג), ועוד כי הם מפרסמים אותה ואומרים בה השירים המפורסמים הנזכרים, שאין מושל על מעשי בני אדם, ולא גומל ולא עונש עליהם, מה שלא נזכר מעולם על ישראל, אך היו העם מבקשים
- 5 תועלות הצלמים ההם והרוחניות תוספת על תורתם, והם שומרים תורתם, בעבור שהיתה תועלת העבודות ההם גלויה בזמן ההוא. ואם אינו כן למה לא נשתנו אל תורות הגוים אשר הגלום ושבו אותם, עד שמנשה וצדקיהו ומיד) שלא היו בישראל מכעיסים כמותם, לא רצו לעזוב תורת ישראל,
- 10 אבל היתה להם תאוה לתוספת תועלת מנצחון וברכת ממון בכחות ההם אשר היו אצלם מנוסים, ממה שהזהיר הבורא מהם, ואלו היה להם היום הפרסום ההוא היית רואה אותנו ואתהם היום נפתים להם, כאשר אנחנו נפתים לשארית ההבלים מאצטגנינות ולחשים וקמיעות ונסיונות רחוקות
- 15 מהטבע, עם הרחקת התורה אותם.

כד. אמר הכוזרי: אני רוצה עתה שתראה לי מעט משוירי החכמות הטבעיות אשר אמרת שהיו אצלכם.

18 **כה.** אמר החבר: מהם ספר יצירה, והוא לאברהם אבינו,

(א) עיין הורביץ.

(ב) "מהם" הוספתי עפ"י מ.

(ג) כל ההוצא' חוץ מה: "מהאפיקורסים".

(ד) "ומי" הוספתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

שורה ח: שמנשה וצדקיהו. ועם היות שהיו רבים במלכים שבישראל שהיו עובדי ע"ז הביא משני אלה ראייה מפני שנפלו ביד אויביהם ולא עזבו תורתם כדי למצוא חן בעיני אויביהם. (א"ג).

שורה יב: ואלו היה להם... ר"ל אם היתה עבודת האלילים נפוצה ומפורסמת עתה כמו בזמנם, היינו גם עתה נפתים להם.

שורה יח: והוא לאברהם אבינו. בהעתקה אחרת של ספר חכורי המובאת אצל קאססעל ושהיא אולי זו של ר' יצחק קרידנאל, נאמר, והוא מכונה לאברהם אבינו, כלומר שאת הספר הזה מיחסים לאברהם אבינו, אבל עפ"י המקור הנוסח שלנו הוא היותר נכון. על דבר מחברו של ספר יצירה אנו מוצאים אצל חכמי ימי הביניים דעות שונות. רס"ג בהקדמתו לפירוש ספר יצירה (הוצאת לאמבירט) אומר: "ונאמר כי הקדמונים מסרו לנו שספר יצירה חברו אברהם אבינו כמו שנאמר בפירוש בסוף הספר וכשהבין אברהם אבינו נגלה עליו הקב"ה ור'

1 והוא עמוק ופירושו ארוך, הורה על אלהותו ואחדותו בדברים מתחלפים, מתרבים מצד, אבל הם מתאחדים נסמכים מצד אחרת, והסכמתם מצד האחד אשר יסדרם. ומהם א) סֵפֶר וְסֵפֶר וְסֵפֶר. רצונו בספר, השיעור והפילוסוף בגופים הנבראים, 5 כי השיעור עד שיהיה הגוף מסודר וערוך ראוי למה שנברא לו, לא יהיה כי אם במנין. והמדה והמשורה והמשקל, וערך התנועות וסדור המוסיק"א הכל במנין, ר"ל סֵפֶר, כאשר אתה רואה הבונה לא יצא מתחת ידו בית עד שקדם ציורו בנפשו. ורצה בספור, הדבור והקול, אבל הוא דבור אלהי קול 10 דברי אלהים חיים, תהיה בו מציאות התכונה והצלם אשר דובר בה, כמו שאמר יהי אור ויהי אור, יהי רקיע ב, ולא יצא הדבור עד שנמצא המעשה והוא ג) ספר ר"ל המכתב, ומכתב אלהים הוא יצירותיו, ודבר האלהים הוא מכתבו, 14 ושעור האלהים הוא דברו, הנה שב הספר והספור והספר בחק האל

א) כל ההוצא': "מהם" ותקנתי עפ"י פ.

ב) בראשית א' ג'.

ג) "והוא" חסר בכל ההוצא' חוץ מה.

יצחק דלטיש בתשובתו שנדפסה בריש ספר הזהר אומר: ועוד מי התיר לר' עקיבא לכתוב ספר יצירה. ור' משה קורדובירה בפרדס רמונים מביא שתי הדעות: והנה אתנו ספר יצירה המכונה לאברהם אבינו עליו השלום ויש מכנים אותו לר' עקיבא. ור' גדליה אבן יהוא בשלשת הקבלה ערך ר' עקיבא אומר שהיו שני ספרי יצירה האחד מאברהם אבינו והשני מר' עקיבא. על דבר דעות חכמי זמננו עיין ל. גולדשמידט בהקדמה לספר יצירה שהוציא עם תרגום אשכנזי (פראנקפורט 1894) וצונץ: Die gottesdienst. Wartrage עמ' 165.

שורה א: בדברים מתחלפים... ר"ל בדברים שונים ומרובים מצד אחד אבל מצד השני הם מסכימים זה עם זה ועולים לענין אחד.

שורה ג: והסכמתם מצד האחד... ר"ל אחדותם היא מצד האחד המסדר אותם.

שם: ומהם. ר"ל ומהדברים הנראים כשונים ובאמת הם דבר אחד: ספר וספור

וספר. סֵפֶר ר"ל המספר ע"י דה"ב ב' ט"ז. סֵפֶר ר"ל המכתב, כן גורם בספר יצירה ר' יהודה הלוי. וישנן גוססאות שונות בספר יצירה.

גולדשמידט מנסח: סֵפֶר וְסֵפֶר וְסֵפֶר כלומר המספר, הדבר המנוי והמונה.

שורה ז: כאשר אתה רואה הבונה. במשל הזה הפין המחבר להדגיש שהמספר המכוון ב"סֵפֶר", הוא מספר ממש כמו הציור בנפשו של הבונה.

שורה י: תהיה בו מציאות התכונה... ר"ל בהדבור כבר נמצא תכונת וצורת הדבר אשר עליו ידובר.

שורה יב: המעשה והוא ספר. ר"ל בסֵפֶר הכונה על מעשיו של הקב"ה.

1 דבר אחד, ובחק האדם שלשה, מפני שהוא משער בשכלו, ומדבר בפיו, וכותב בידו הדבור ההוא, בעבור שיורה אותך באלה השלשה על דבר אחד מבריאות הבורא יתברך. ויהיה שיעור האדם ודבורו ומכתבו (א), אותות מורים על (ב) הדבר, 5 לא גוף הדבר, אבל שיעור האלהים ודברו הוא הדבר בעצמו והוא מכתבו, כאשר אם היית מעלה על דעתך אורג בגדי פסים מחשב במלאכתו והמשי נעשה לרצונו, ומתגוון (ג) בגוונים העולים על לבו, ומתרכב (ד) ההרכבות אשר הוא תפץ, יהיה הבגד ההוא (ה) בשעורו ומכתבו. ואילו היינו יכולים כשנדבר 10 במלת אדם או כשנחקק גוף האדם, להמציא צורתו, היינו יכולים על הדבור האלהי והכתב האלהי, והיינו בוראים, כאשר אנחנו יכולים קצת היכולת על הציור השכלי. אך הלשונות והמכתבים, יש לקצתם יתרון על קצתם, מהם מה ששמותם נאותים הרבה בקרואים, ומהם רחוקים מהאות (ו) 15 להם. והלשון האלהית הברואה אשר למדה האלהים לאדם ושמה על לשונו ובלבבו, היא מבלי ספק השלימה מכל הלשונות והנאותה לקרואיה יותר מכולם, כמו שאמר (ז): וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, רצה לומר שהוא ראוי לשם ההוא ונאות לו ומלמד על טבעו. והתחייב מזה 20 לשום מעלה ויתרון ללשון הקודש, ושהמלאכים יותר חוששים

- (א) כל ההוצא' חוץ מה. וק. : "בדבורו ובמכתבו".
 (ב) כל ההוצא' מוסיפ' : "עצם" ומחקתי מפני שאיננו במ.
 (ג) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א : "ומגוון".
 (ד) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א : "ומרכיב".
 (ה) כל ההוצא' חוץ מה. וק. חסר : "ההוא".
 (ו) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א : "מהנאות" ובמ. חסר.
 (ז) בראשית ב' ו"ט.

שורה ב : בעבור שיורה אותך. הכונה על ספר יצירה שהוא מורה באלה שלשת הדברים על דבר אחד אצל הבורא.

שורה ט : בשעורו ומכתבו. ר"ל בכמות הרכבותיו ובגווניו ובצורות הארוגות עליו (במכתבו).

שורה יב : כאשר אנחנו יכולים ... ר"ל אנחנו יכולים לברוא במחשבתנו צורות דמיונות. שורה יד : נאותים הרבה בקרואים. ר"ל שהשמות מורות על תכונת הדבר הנקרא בהם ומתאימים אתו.

שורה טו : והלשון האלהית ... עיין לעיל מאמר ב' סימן ס"ח.

1 לה ומרגישים, מזולתה מהלשונות, ועל זה נאמר במכתב כי צורות אותיותיו אינם בלא כונה ובמקרה, אבל לענין נאות עם המכוון מכל אות ואות. ואל יהי רחוק בעיון הזה רושם השמות והדומה להם מדרך הדבור והכתב, וקודם להם 5 השיעור, רוצה לומר מחשבת הנפש הטהורה הדומה למלאכים, ומתקבצים השלשה ספרים סְפָר וסְפּוֹר וסְפָר בדבר אחד, ויהיה הדבר ההוא המשוער כאשר שער אותו בעל הנפש הברה, וכאשר דבר בו וכאשר כתבו. וכן אמר זה הספר על האלהים יתברך שברא את עולמו בשלשה ספרים, בספר 10 וספור וספר, כלם בחקו יתברך אחד. והאחד ההוא התחלה לשלשים ושתים נתיבות פליאות חכמה, שהם עשר ספירות, ועשרים ושתים אותיות, רמו אל יציאת הנמצאות אל מעשה יוכרו א), בכמות ובאיכות. והכמות מספר, וסוד המספר אינו כי אם בעשרה, כמו שאמר עשר ספירות בלי מה, עשר 15 ולא תשע, עשר ולא אחת עשרה, ולהם סוד חתום למה עמד החשבון על עשרה לא פחות ולא יתר, ועל זה סמך לו (ב): הבן בחכמה וחכם בבינה בחון בהם וחקור מהם (ג) ודע וחשוב וצַיֵר והעמד דבר על בירורו והשב יוצר על 19 מכונו, ומדתן עשר שאין להם סוף. ואחר כן זכר (ד)

(א) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "יוצרו" או "יוצר" עיין קאססעל.

(ב) ספר יצירה א' ד'.

(ג) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "בהם".

(ד) "זכר" הוספתי עפ"י מ.

שורה א: ועל זה נאמר... ר"ל מנקודת מבט זה אומרים גם על הכתב שצורות האותיות מתאימות עם הדברים שמציינים בהן.

שורה ג: ואל יהי רחוק. ר"ל באופן כזה איננו רחוק כבר שהשמות ומלות ידועות, הנאמרות בלחשים (והדומה להם) עושים רושם ידוע בטבע.

שורה יא: לשלשים ושתים נתיבות. ר"ל ל"ב נתיבות חכמה שבהן ברא הקב"ה את העולם (ספר יצירה א' א'. עיין גולדשמידט עמ' 14).

שם: עשר ספירות. ר"ל עשר המספרים הראשונים שהם יסוד כל המספרים כמו שהא"ב היא יסוד כל המלות.

שורה יג: יוכרו בכמות ובאיכות. ר"ל יציאת הנמצאות מכת אל הפעל הוא בזה שהם מקבלים איכות ידועה וכמות ידועה וע"י כמותם ואיכותם נכרים הדברים ונפרדים האחד מן השני.

שורה יט: שאין להם סוף. מפני שכל המספרים כלם מתרכבים מהעשרה מספרים הראשונים.

1 הכרתם באיכות, וחילק העשרים ושתיים אותיות שלשה חלקים, שלש אמות ושבע כפולות ושתיים עשרה פשוטות, ואמר א: שלש אמות אל"ף מ"ם שי"ן, אמ"ש, סוד גדול מופלא ומכוסה, שממנו יוצאין אויר ומים ואש, שבהן נברא הכל. ושם מערכת 5 האותיות האלה עם מערכת העולם הגדול, והקטן שהוא האדם, ומערכת הזמן, אחת, וקרא אותם עדים נאמנים, עולם ונפש ושנה. הודיע אותנו כי הסדור אחד מהמסדר אחד יתברך, ואם הנמצאות מתחלפות ושונות זו מזו, התחלפותם מחמריהם שהם שונים, מהם עליון ומהם תחתון, 10 ומהם עכור ומהם זך, אבל מחמת חונן הצורות ונותן התכונות והסדור, הנה החכמה בהם כלם אחת, וההשגחה אחת, הולכת על סדר אחד בעולם הגדול ובאדם ובסדור הגלגלים. והוא שאמר עליהם שהם עדים נאמנים על אחדותו יתברך שמו, עולם ונפש ושנה. ושם סדורם על קרוב הדמיון הזה ב:

שלש אמות גמ"ש

15

אש	מים	אויר	בעולם
ראש	בטן	גויה	בנפש
חום	קור	רויה	בשנה

18

(א) ספר יצירה ג' ב'.

(ב) "הזה" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ. ונ"א.

שורה א: הכרתם באיכות. ר"ל התאיכות הדברים וקבולם איכות מיוחדת וזה נתהוה ע"י אותיות הא"ב אשר מחבר ספר יצירה מחלק אותן לשלשה חלקים: א) שלש אמות: א' מ', ש'. ב) שבע כפולות: בג"ד כז"ת (המחבר מונה גם את הרי"ש בין הכפולות מפני שבא"י היתה להם ריש רפה וריש דגושה, כמו שאומר רס"ג בפירושו לספר יצירה. עיין גולדשמידט עמ' 13 וגראץ Gnosticism. und Judent. עמ' 116) ג) י"ב אותיות פשוטות: הוזה"ט ילנסע"צק.

שורה ד: ושם מערכת האותיות. ר"ל שמחבר ספר יצירה מעריך אלו מול אלו האותיות, העולם והאדם, שהוא עולם קטן (Mikrokosmos) והזמן. לכל אות ואות מתאים איזה דבר בעולם באדם ובזמן.

שורה יד: על קרוב הדמיון הזה. המחבר אומר, "על קרוב הדמיון" אולי מפני שכבר בזמנו היו גוססאות שונות בספר יצירה כמו שהוא עתה לפנינו.

- 1 שבע כפולות בג"ד כפר"ת
 בעולם שבתאי צדק מאדים חמה נגה כוכב לבנה
 בנפש חכמה עושר ממשלה חיים חן זרע שלום
 בשנה שבת חמישי שלישי ראשון ששי רביעי שני
- 5 שתים עשרה כשוטות
 בעולם טלה שור תאומים סרטן אריה בתולה
 מאזנים עקרב קשת גדי דלי דגים
 בנפש אבר לראות, אבר לשמוע, אבר להרית, אבר לדבר,
 אבר לטעום, אבר לתשמיש, אבר לעשות, אבר להלוך,
 אבר להרהר, אבר לכעוס, אבר לשחוק, אבר לישון.
- 10 בשנה ניסן אייר סיון תמוז אב אלול
 תשרי מרחשון כסליו טבת שבט אדר
 אחד על גבי שלשה, ושלשה על גבי שבעה, ושבעה על גבי
 שנים עשר. ובאברים האלה מקום השתתפות, כמו כליות
 15 יועצות וטחול שוחק וכבד כועס (א) וקיבה ישנה (ב). ואיננו
 תמה שיהיה לכליות כח בהטבת העצה, כי אנחנו רואים
 כמו זה בביצים, שאנחנו רואים הסריסים יותר חלושי
 השכל מהנשים, ומפני (ג) שנעדרו הביצים חסרו הזקן והעצה
 הנכונה. וטחול שוחק, בעבור שבכח הטבעי מנקה הדם
 20 והמרה השחורה (ד) מהעכירות והעובי, ובהנקותם תהיה השמחה
 והשחוק. וכבד כועס, בעבור המרירות המתילדות בו. וקיבה
 ישינה, כנוי לכלי המזון. ולא זכר הלב מפני שהוא המלך,
 23 ולא הקרום והריאה, מפני שהם שמשים מיוחדים לו, ואינם

(א) "וכבד כועס" נתוסף מק.

(ב) ברכות ס"א ע"א.

(ג) כל חהוצא': "מפני" ותקנתי עפ"י מ.

(ד) מ': "ואלרוח" - והרוח.

שורה יד: ובאברים האלה מקום השתתפות. ר"ל בין האברים שזכר ישנם אחדים שאינם מיוחדים בעד הפעולה הנזכרת, כי אם יש להם תפקיד אחר בגוף אבל הם עוזרים במדה ידועה גם על הפעולה הנזכרת, כמו כליות יועצות וכו'. להלן הוא אומר שהאברים הנפשיים הם רק למעלה מהצואר.

1 שמשים לשאר הגוף כי אם בדרך המקרה לא בכונה הראשונה, והמות נכנס בחלקי החושים הנולדים ממנו, ועוד א) יש לאיברים שהם למטה מהקרום החולק סוד, מפני שהם הטבע הראשון ב, והקרום חולק בין עולם הטבע ועולם החיים, כמו שהצואר 5 חולק בין עולם החיים ובין עולם הדבור, כאשר זכר אפלטון בספר טימאוס. והמוצאים הראשונים הם: מעולם הטבע, ושם שורש ההויה, שמשם יצא הזרע ושם יברא העובר במה שבין ארבעת הטבעים, ומשם ד) בחר הבורא הנתחים המוקרבים החלב והדם ויותרת הכבד ושתי הכליות, ולא בחר בלב ולא 10 במוח ולא בריאה ולא בקרום. והסוד עמוק למאד, והפירוש אסור, וכבר נאמר אין דורשין בספר יצירה אלא בתנאים, שמעט ה) שהם מזומנים. ואת"כ אמר ו): שבע כפולות, שש 13 צלעות לששה צדדים והיכל קדוש מכוון באמצע, ברוך כבוד

א) כל ההוצא' מוסיפ': "כי" ומחקתי מפני שאיננו בט. ובהעתקה השניה הטובאה אצל ק.
 ב) כל ההוצא' מוסיפ': "והתולדה הראשונה" ואיננו בט. ובהעתקה השנית.

ג) כל ההוצא' חוץ מה: "שהם".
 ד) כל ההוצא': "משם" ותקנתי עפ"י מ.
 ה) כל ההוצא': "ומעט" ותקנתי עפ"י מ.
 ו) ספר יצירה ד' ד'. בהוצאת גולדשמידט הנוסח: "שבע כפולות בנד כפרת מעלה ומטה מזרח ומערב צפון ודרום והיכל הקודש מכוון באמצע."

שורה ב: והמות נכנס בחלקי החושים. ר"ל מה שלא זכר את המוח הוא מפני שכל החושים תוצאתם מן המוח. והחושים הלא כבר חשב כל אחד בפרט.

שורה ו: בספר טימאוס. זה הוא הספר Timaeus הנודע אשר שם באמת נמצא הרעיון הזה. עיין מונק Le Guide II עמ' 109.

שורה ח: במה שבין ארבעת הטבעים. ר"ל העובר מתהוה ומתרכב מארבעה היסודות. עיין לעיל מאמר א' סימן א' ומאמר ג' סימן י"ז.

שורה יא: וכבר נאמר אין דורשין... כונתו כנראה על המשנה (חגיגה פ"ג מ"א): "אין דורשין במעשה בראשית בשנים ולא במעשה מרכבה ביחיד אלא א"כ היה חכם מבין מדעתו" והוא מבאר מעשה בראשית על ספר יצירה, ובגמרא שם נאמר: אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמשה דברים.

שורה יב: שמעט שהם מזומנים. ר"ל בתנאים אשר רק לעתים רחוקות הם יכולים להתמלא.

1 ה' ממקומו, הוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו, רמז לענין האלהי המחבר א' בין ההפכים. ודמהו בהנקודה ב' והמרכז מגוף בעל הששה צדדים ושלושה המשכים, ובעוד שלא תקבע התוך לא יקבעו הקצוות, והעיר על הערך אשר 5 בין אלה ובין הכח הסובל לכל, שבו יתחברו ההפכים בערך הנקבע בעולם ונפש ושנה, כי שם לכל אחד מהם דבר כולל את חלקיו ומסדר אותן. ואמר ג': תלי בעולם כמלך על כסאו, גלגל בשנה כמלך במדינה, לב בנפש כמלך במלחמה. תלי שם התנין הנזכר בחכמת התכונה ד', הוא בערב גוזה"ר, 10 רמז בו אל עולם השכל, כי התנין ה' בו מכנין הדברים הנעלמים אשר לא יושגו בחוש. ורצונו בגלגל גלגל השמש הגוטה שבו יסתדרו חלקי השנה. ולב מסדר החיים ומושל בחלקיו, ורוצה לומר שהחכמה בשלושה אחת, והענין האלהי אחד, והחלוף ביניהם איננו כי אם בהתחלפות היוליהם. 15 ודמה הענין האלהי כשהוא מנהיג הרוחניים כמלך על כסאו, אשר יעשו דבריו ברמו מעט אצל סגולתו ועבדיו המכירים אותו מבלי תנועה מהם וממנו. ודמהו כשהוא מנהיג הגלגלים 18 כמלך במדינה, כי הוא צריך להראות בפנות המדינה שיראה

- (א) בהוצא' אחדות: "המחבר" וכבר תקן ברעכער: "המחבר".
 (ב) כל ההוצא' "בנקודה" ותקנתי עפ"י ט.
 (ג) ספר יצירה ו' ז' (גולדשמידט).
 (ד) מ. חסר: "הנזכר בחכמת התכונה".
 (ה) כל ההוצא': "העצם" ותקנתי עפ"י נ"א. עיין קאססעל.

שורה ג': ושלושה המשכים. אורך רוחב וגובה, וכל דבר שיש לו שלושה המשכים הוא בעל ששת צדדים.
 שורה ו': בערך הנקבע, ר"ל בערך המיוחד להם.
 שורה ט': תלי שם התנין. השם תלי נמצא הרבה אצל סופרי ימי הבינים ולא כולם מציינים בו דבר אחד, עיין הרכבי בן עמי 1887 מחברת ראשונה עמ' 27 והלאה. גולדשמידט בהוצאתו של ספר יצירה עמ' 91. ר' יהודה הלוי מצוין בתלי את הקו המאחד שתי הנקודות שבהם נפגשים גלגל השמש וגלגל הירח, אשר העליונה מהם נקראת ראש תלי וזאתחתונה זנב תלי. הקו הזה הוא דמיוני, ולא יושג בחוש ומפני זה אומר ר' יהודה הלוי שבו רמז בעל ספר יצירה על עולם השכל.
 שורה יא': ורצונו בגלגל. * ר"ל וכונת ספר יצירה במה שהוא אומר גלגל בשנה כמלך במדינה.

1 על כל חלק ממנה ממשלתו ומוראו ותועלותיו. ודמה כשהוא מנהיג החיים כמלך במלחמה, שהוא בין הפכים, ישתדל להגביר אוהביו ולגבר על אויביו, והחכמה אחת, כי אין החכמה בגלגלים גדולה מהחכמה בקטן שבחיים, אך גדולת מעלתם בעבור שהם מחומר זך וקיים, לא יכלם כי אם בוראם, והחיים מחומר מקבל רושם מתפעל, רושמים בו ההפכים הבאים עליו תמיד מקור וחום וזולתם, ומכלה אותם הזמן, לולא החכמה אשר התחכמה להם בזכר ובנקבה להשאיר המין בהאבד האישים, וזה בסבובי הגלגל והזריחה והשקיעה 10 אשר העיר עליו הספר הזה, ואמר שאין הפרש בין יצירת הזכר והנקבה אלא מה שיש בין הראות איבריהם א) והסתרם, וכבר מבואר ב) זה בניתוח, שאיברי הנקבה כאיברי הזכר אלא שהם מהופכים אל פנים, כמו שאמר ג): זכר באמש ונקבה באשם, חוזר הגלגל פנים ואחור, אין בטובה למעלה 15 מענג ואין ברעה למטה מנגעד, רוצה לומר שאותיות אמש ואשם, וענג ונגע אחת הן, ואין ביניהם אלא ההקדמה והאיחור, כמו שהזריחה והשקיעה לגלגל אחד בחוקו, ובחוקנו אנחנו רצוא ושוב. ורמז באיברים שהם למטה מהקרום, על מוצאי הטבעים הארבעה, כמו שאמר ה): שני לועזים ושני 20 עליוזים, שני יועצים ושני עליצים, עשאו כמין מריבה, ערכו 21 כמין מלחמה, מקצת אלו מצטרפין עם אלו, ואלו כנגד אלו,

- א) כל ההוצא': "איברים מה" ותקנתי עפ"י מ' עיין הירשפלד.
 ב) כל ההוצא': "ביארנו" מ. "בין".
 ג) ספר יצירה ג' ה'.
 ד) שם ב' ד'.
 ה) שם ה' ו'.

שורה א: ודמה כשהוא מנהיג החיים. ר"ל בעל ספר יצירה מדמה את הענין האלהי הפועל ומנהיג בבעלי חיים למלך במלחמה באמרו: לב בנפש כמלך במלחמה.

שורה ו: והחיים מחומר... ר"ל בעלי החיים מורכבים מחומר שהוא מתפעל מדברים אחרים והוא תמיד מקבל רושמים הפכיים קור וחום וכדומה.

שורה יז: ובחוקנו אנחנו רצוא ושוב. ר"ל הזריחה והשקיעה הם בעד גלגל דבר אחד ורק אנחנו מחלקים בין הזריחה כשהשמש או כוכב אחר עולה על אופקנו, והשקיעה כשהוא נעלם ממנו.

1 אם אין אלו אין אלו, וכולם אדוקים זה בזה. והרמוז מובן
 לגמרי, ואם יקשה לבאר הפרדתו מצורך בעלי חיים אל
 ההפכים, ואיך א) גורמין הצלתו מהמלחמה הזאת, ולולא
 המלחמה הזאת לא היתה הצלתו זאת. אחר שסדר היצירות,
 5 והקדים הדבר החשוב, והוא רוח אלהים חיים, אמר ב): אחת
 רוח אלהים חיים, שתיים רוח מרוח, שלש מים מרוח, ארבע
 אש ממים. ולא זכר הארץ מפני שהיא הגוף והחומר להויות,
 כי כלם ארץ, אבל אומרים זה גוף אשיי וזה גוף מימי, על
 כן הקדים שלש אמות אש ומים ורוח. והקדים רוח אלהים
 10 והוא רוח הקודש, ממנה נבראים המלאכים הרוחניים, ובה
 מתחברות הנפשות הרוחניות, ואחריה האויר המושג, ואחריו
 המים אשר מעל לרקיע, לא השיגתם הקשת הפילוסופים על
 כן לא הודו בהם, ואפשר שיאמר בו אומר שהוא כדור
 הקרה שקורין בערבי זמרי"ר, ומקום תכלית הגעת העבים,
 15 ואחריו מקום האש הטבעי שקורין אותו בלשון ערבי אלאתיר
 כמו שאמר אש ממים ג) כאשר אומרים על ורוח אלהים
 מרהפת על פני המים ד), שרצונו במים האלה החומר הראשון
 בלי איכות אבל תהו ובהו, עד שהתאסף בחפץ האלהים
 הסובב אותו, וכנה אותו ברוח אלהים. ודמות החומר הטבעי
 20 במים דמיון נכון ביותר, כי מה שהוא יותר דק מן המים
 21 לא יהיה ממנו עצם טבעי חזק ומה שהוא ה) יותר עבה מן

א) כל ההוצא: "והן" ותקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ב) שם א' ט'.

ג) "כמו שאמר אש ממים" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ.
 עיין הירשפלד.

ד) בראשית א' ב'.

ה) מין "יותר דק" עד "ומה שהוא" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י
 מ. וההעתקה השניה שאצל קאססעל. עיין הירשפלד וקאססעל.

שורה א: והרמוז מובן לגמרי... ר"ל כונת ספר יצירה בכללה מובנת היא, אם
 גם הפרטים קשה לבאר, וכונתו היא שבעלי החיים צריכים אל ההפכים,
 ושהמלחמה בין ההפכים גורמת הצלת והשארית הבעל חי.
 שורה יג: כדור הקרה. מלשון המקרה במים עליותיו (תהלים ק"ד ג') וכונתו על
 כדור האויר המקיף את כל הארץ הנקרא אצלנו אֶתְנוֹסְפֵירָא.
 שורה יד: ומקום תכלית הגעת העבים. ר"ל הגבול הקיצוני שיכולים להגיע אליו העבים.
 שורה יט: וכנה אותו. ר"ל התורה קוראה את החפץ האלהי שעל ידו קבלו
 הדברים איכות ידועה, בשם רוח אלהים.

1 המים לא ישתוו פעולות הטבע בכל חלקיו, מפני שהם חזקים, כי אין הגוף הארצי ראוי כי אם למלאכות, כי המלאכה אינה כוללת כי אם שטחי החומר ולא כל חלקיו, והטבע הוא כולל כל חלקי הדבר, ואין הוה אלא שהיה כבר בתכונת המים זב נגר, ואם אינו כן לא יקרא הוה טבעי אבל הוא מלאכותי או מתרכב או מקרי, ואין הטבע פועל בו אלא בעודנו בתוכן המים יציירהו בחפצו, ואחר כן יעזוב א) מה שהוצרך להתקשות ויתקשה ב). ואמר על הדומה לזה א): עשה מתהו ממש, ועשה את אשר אינו ישנו, וחצב 10 עמודים גדולים מאויר שאינו נתפש. ועוד אמר ד): מים מרוח חקק וחצב תהו ובהו ורפש וטיט, עשאן כמין ערוגה, הציבן כמין חומה, סככן כמין מעזיבה, יצק מים עליהם ונעשו עפר. ואמר עוד ה): תהו זה קו ירוק שמקיף את העולם כלו, בהו אלו אבנים מפולמות המשוקעות בתהום, שמביניהם 15 יוצאין מים. ורמו מעט מסוד השם הנכבד יו"ד ה"א וא"ו ה"א, שהוא נאות לעצם האלהי המתאחד אשר אין לו מהות, 17 כי מהות הדבר זולת מציאות הדבר, והאלהים יתברך מציאותו

א) כל ההוצא': "תקשה" או "הקשה" ותקנתי עפ"י מ. : "בתוך" והעתקה השניה המובאת אצל ק'.
 ב) "ויתקשה" הוספתי עפ"י מ. והעתקה השניה.
 ג) שם ב' ו'.
 ד) שם א' י"א בשנויים קטנים.
 ה) בנוסחאות אחדות של ספר יצירה לא נמצא. מובא בשם ספר יצירה אצל הראב"ע לבראשית א' א'. ונמצא בתלמוד חגיגה י"ג ע"א.

שורה ד: ואין הוה אלא שהיה ... ר"ל בטבע אי אפשר שיתהוה איזה דבר אלא מחומר שלכל הפחות הוא לא יותר קשה מהמים.
 שורה ז: ואחר כן יעזוב ... ר"ל הטבע עוזב לנפשו את הדבר שצריך להתקשות והוא מתקשה מעצמו. בהעתקה השניה של ספר הכוזרי המובאת אצל קאססעל הנוסח: ואם היתה צריכה לדבר קשה ועז עזבה אותו ונתקשה.
 שורה ט: עשה מתהו ממש ... ר"ל עשה מהחומר הראשון ההיולי שלא היתה לו שום איכות, דברים ממשיים באיכות וכמות ידועה ואת האין עשה ליש. החומר הראשון נקרא בספר יצירה רק בדרך הקרוב "אין", ומפני זה אומר ר' יהודה הלוי: "ואמר על הדומה לזה".
 שורה יד: אבנים מפולמות. ר"ל אבנים לחות כמו דגים מפולמים (ביצה כ"ד ע"ב) עיין לעווי במלונו התלמודי ערך פלם.

1 הוא מהותו, כי מהות הדבר גדרו, והגדר מחובר מסוגו והבדלו, ואין סוג ואין הבדל לעלה הראשונה, והתחייב שיהיה הוא הוא. וכאשר ספר כי סבת רבות הדברים הוא סבוב הגלגל, כמו שאמר חזר גלגל פנים ואחור, ודמה זה בהתמוג 5 האותיות הנפרדות, אל"ף עם כלם וכלם עם אל"ף, בי"ת עם כלם וכלם עם בי"ת, חוזרות חלילה, נמצא כל הדבור יוצא במאתים ושלישים ואחד שערים. ואחר כן אמר איך התרבו (בשלוש א) האותיות ורבעים, שלש אבנים בונות ששה בתים, ארבע בונות עשרים וארבעה בתים, צא וחשוב מה שאין 10 הפה יכול לדבר ומה שאין האזן יכולה לשמוע ב). כן נצטרך לחקור

(א) כל ההוצא: בשלש" ותיקנתי עפ"י ס.
(ב) ספר יצירה ד' י"ח.

שורה א: והגדר מחובר מסוגו והבדלו. ר"ל הגדרת איזה דבר איננה כי אם סגולות הסוג של הדבר הזה יחד עם סגולותיו הפרטיות המיוחדות לו לעצמו, כלומר תכונות סוגיות ותכונות אינדיווידואליות הן מהותן של כל דבר ובהן אנחנו מגדירים אותו בתור פרט מיוחד.

שורה ג: סבת רבות הדברים. ר"ל הסבה שמהחומר הראשון נתהוו כל כך הרבה דברים שונים.

שורה ו: נמצא כל הדבור... ר"ל הדבור מתהווה מהרכבת האותיות להברות, וההברות היותר פשוטות הן של שתי אותיות והנה מכ"ב אותיות של הא"ב אפשר לעשות רל"א הרכבות בנות שתי אותיות אם נרכיב כל אחת מהאותיות עם כל האותיות האחרות כמו:

אב אג אד אה או אז אח אט אי אכ אל אמ אנ אס אע אפ
אצ אק אר אש את אג אד אה או אז אח אט אי אכ אל אמ אנ אס אע אפ
בס בע בצ בק בר בש בת בג גה גו...

הפורמולא בעד זה, אם נניח ש n מספר האותיות, ו c מספר ההרכבות:

$$C_n^2 = \frac{n(n-1)}{1 \cdot 2}$$

שורה ח: שלש אבנים... ר"ל משלש איתיות אפשר לעשות שש הרכבות שונות: אבג אגב באג בגא גאב גבא ומארבע אותיות אפשר לעשות כ"ד הרכבות.

שורה י: כן נצטרך לחקור. ר"ל בעל ספר יצירה הוצרך לחקור בסבת רבוי הדברים קודם סבוב הגלגל, כי כמו שאמר למעלה סבת רבוי הדברים הוא סבוב הגלגל, אבל בגלגל עצמו ישנו כבר רבוי של ששה צדדים והבורא אחד הוא וא"כ השאלה היא איך יכול להתוות גלגל בעל ששה צדדים מהבורא האחד, וע"כ לקח בעל ספר יצירה משמו של הבורא שלש אותיות היותר דקות הו"י, ועשה מהן הרכבות, ומשלש אותיות כמו שאמר למעלה אפשר לעשות שש הרכבות. ההרכבות האלו הן סבת רבוי צדדיו של הגלגל.

1 מאין נתרבו הדברים קודם סבוב הגלגל, והבורא אחד הוא, ולגלגל על דרך הדמיון ששה צדדים, והניח בדבור השכלי שמות לבורא א, ובחר לו בדבור הגשמי האותיות היותר דקות אשר הם כרוחות לשאר האותיות, והם הו"י, 5 ואמר כי החפץ כשהוא יוצא בשם הנכבד הזה יהיה מה שיחפץ יתברך ב. ואין ספק שהוא והמלאכים מדברים הדבור השכלי, ויודעים מה שיהיה בעולם הגשמי קודם יצירת העולם, ואיך יאצל הדבור וההברה ממנו על המדברים שהם עתידים להבראות בעולם, והיה בדין שיהיה העולם הגשמי 10 נברא בענין שהוא נאות לגשמיות, בשם הנכבד השכלי הנאות לשם הגשמי יה"ו יו"ה הו"י הי"ו וי"ה זה"ו, התחייב מכל אחד צד מצדי העולם וקם ג הגלגל. וזה מהדברים שאינם מספיקים הכל, אם מפני שהמבוקש עמוק מהשיג, או מפני שתבונותינו מקוצרות, או לשני הדברים יחד. ועל 15 הדומה לזה חקרו הפילוסופים, והביאם מחקרם לאמר, כי מאחד לא יהיה ממנו כי אם אחד, וקבעו מלאך קרוב נאצל מן הראשון, ואחר כן אמרו כי המלאך הזה יש לו שתי מדות, אחת שהוא יודע מציאותו בעצמותו, והשנית ידיעתו שיש לו סבה, והתחייב ממנו שני דברים, מלאך וגלגל 20 הכוכבים הקיימים, וזה גם כן במה שהשכיל מן הראשון התחייב ממנו מלאך שני, ובמה שהשכיל מעצמותו התחייב ממנו גלגל שבתאי, וכן עד הירח, ואח"כ אל השכל הפועל. וכבר קבלו בני אדם זה והתפתו לו, עד שאמרו 24 שהוא מופת, מפני שיחסו אותו אל פילוסופי יון. וזאת

- (א) כל ההוצא': "שמות הבורא". נ"א: "שם לבורא".
 (ב) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א מוסיפ': "ויהיה כפי נגזר הו"י".
 (ג) ק. והוצא' אחדות: "והם" וכבר תקן ס.: "וקם" וכן ברעכצר.

שורה ח: ואיך יאצל... ר"ל הקב"ה יודע מראש איזו צורה תקבל אצילות הדבור שלו במדברים על הארץ.

שורה יג: שאינם מספיקים הכל. ר"ל שאינם מתקבלים על הדעת אצל כל אדם.

שורה טז: כי מאחד לא יהיה ממנו כי אם אחד. זו היא דעתם של הפילוסופים הערביים אבן סינא ואלפראבי ומובאת במו"ג ח"ב פכ"ב ועיון מלחמות ד' לרלב"ג ה' ג' י"ג ועיקרים ב' י"א ומו"ג ח"ב פ"ד ולהלן מאמר ת' סימן כ"א.

1 טענה גרידא, אין בה ספוק, ומקשים עליה בכמה פנים. אחד מהם למה עמדה האצילות הזאת, הקוצר יד מהראשון. ואחר כן נאמר למה לא התחייב מהשכלת שבתאי מה שלמעלה ממנו דבר אחר, ומהשכלתו המלאך הראשון דבר אחר, ותהיינה צורות אצילות שבתאי ארבע. ומאין לנו שמי שישכיל עצמו יתחייב ממנו גלגל, ומי שהשכיל הראשון יתחייב ממנו מלאך, ובעת אשר יטעון אריסטו שהוא משכיל את עצמו צריך שיהיה נתבע שיאצל ממנו גלגל, ואם יטעון שהשכיל הראשון, שיאצל ממנו מלאך. אמנם זכרתי לך 10 ההתחלות האלה שלא תבהילך הפילוסופיא, ותחשוב שאם תלך אחריה היית מניח לנפשך במופת הברור, אבל התחלותם כלם לא יסבול אותם שכל ולא יכנסו תחת הקשה. ועוד כי אין בין שנים מהם הסכמה, אלא המקבלים מהם שסומכים על רב אחד, אם אבודקלים (א) ואם פיטגוריס או אריסטו או 15 אפלטון וזולתם הרבה, אין אחד מהם מסכים עם חבירו.

כו. אמר הכוזרי: מה הצורך אל אותיות הו"י או אל מלאך וגלגל וזולת זה, עם ההודאה בחפץ הבורא ובחדוש העולם ושהאלהים ברא את הדברים הרבים במנינם בבת אחת למיניהם, כאשר זכר בסדר בראשית, ושם בהם כח העמידה 20 והתולדה ומכלכלם לרגעים בכח האלהי, כמו שאנחנו אומרים (ב) 21 מחדש טובו בכל יום תמיד מעשה בראשית.

(א) כל ההוצא' חוץ מה: "אבנדקלים".
 (ב) בתפלת שחרית ואצלנו הנוסח: "בטובו".

שורה ב: למה עמדה האצילות... ר"ל למה עמדה בירח ובשכל הפועל ולא הלכה הלאה.

שם: הקצר יד מהראשון. ר"ל האצילות אשר היא באמת קצור הדבר הראשון המאציל, כי כל נאצל הוא פחות בכמות ואיכות מהמאציל.

שורה ז: ובעת אשר יטעון אריסטו... ר"ל אם איזה פילוסוף יאמר שהוא משכיל את עצמו נוכל לטעון שמהשכלתו זאת יתהוה מלאך.

שורה יא: מניח לנפשך... ר"ל מוצא מנוחה לנפשך ע"י זה שהפילוסופיא תתן לך מופתים ברורים על כל השאלות.

שורה יד: אבודקלים. זה הוא הפילוסוף היווני אימפידוקלים שחי במאה החמישית לפני ספירת הנוצרים.

1 כז. אמר החבר: השיבות מלך כוזר א, זהו האמת והאמונה באמת ועזיבת מה שאין צורך אליו. אך שמא היה זה העיון מאברהם אבינו כשנתבררה לו האלהות והאחדות קודם שידבר עמו במחזה, ואחר שדבר עמו הניח כל הקשותיו ב) ושב לבקש רצון האלהים מעמו אחר שלמדו, ואיך הוא הרצון ובאיזה דבר יושג ובאיזה מקום. וכבר דרשו רבותינו א): ביוצא אותו החוצה, צא מאצטגנינות שלך, ר"ל צא מחכמת הכוכבים ומכל חכמה טבעית מסופקת. וכבר אמר אפלטון מהנביא שהיה בזמן מארינוס המלך ד), שהוא אמר לפילוסוף 10 שהיה מתעסק בפילוסופיא, בחזון מהאלהים: לא תגיע אלי בדרכים האלה, אך במי ששמתיו שליח ביני ובין ברואי, רוצה לומר הנביאים והתורות האמתיות. והוגדר בספר הזה בסוד העשרה האחדים שמסכימים עליהם במזרח ובמערב, מבלתי שיביא אל זה טבע ולא יכריעם שכל, אבל סוד ה) 15 אלהי, מה שאמר ו): עשר ספירות בלי מה, בלום פיך מדבר, בלום לבך מלהרהר, ואם רץ לבך שוב למקום, שלכך נאמר רצוא ושוב, ועל דבר זה נכרתה ברית, ומדתן ו) עשר שאין להם סוף, נעוץ סופן בתחלתן ותחלתן בסופן כשלהבת קשורה בגחלת, ודע וזחשוב וצור, שהיוצר אחד ואין בלעדיו, ולפני 20 אחד מה אתה סופר. וחתימת הספר ה) וכשהבין אברהם וצר וחקק וצרף ויצר וחקר וחשב ועלתה בידו, נגלה עליו אדון הכל, וקראו אוהבי, וכרת לו ברית בין עשר אצבעות ידיו, והוא ברית לשון, ובין עשר אצבעות רגליו, והוא ברית מילה, וקרא עליו בטרם אצרך בבטן ידעתיך.

24

- א) מ. מוסיף: „וללה אנת“ = ולאלהים אתה.
 ב) מ. ברעכער: „בקשותיו“.
 ג) שבת קנ"ו ע"א. עיין לעיל סימן י"ז.
 ד) מלך כזה לא נמצא במפרי אפלטון. עיין קאמפסעל.
 ה) כל ההוצא': „לסוד“ ותקנתי עפ"י מ.
 ו) ספר יצירה א' ח'.
 ז) שם א' ה'.
 ח) שם ו' ט"ו.

שורה יב: והוגדר בספר הזה... המתבר שב עוד הפעם לדבר על ספר יצירה. הספר הזה נוסד על סוד עשרה המספרים הראשונים. עיין לעיל עמ' 32.

1 כה. אמר הכוזרי: רצוני שתראני טעם מחכמות החכמים א) הנאותים לטבעיים ב):

כט. אמר החבר: כבר העירותיך על ידיעתם במבטים הברורים בראיית ג) מדעם בתקופת לבנה, אשר היא כ"ט י"ב 5 תשצ"ג, מקובל מבית דוד ולא נשתבשד, ותקופת חמה הברורה, אשר היו בה נוהרים שלא יפול פסח אלא אחר תקופת ניסן, וכמו שאמרו קצתם ה): כד חזית דמשכא תקופת טבת ו) עד שיתסר בניסן עברה לה היא שתא, כדי שלא יפול פסח ברביעית החורף, והאלהים צוה והזהיר שמור את חדש 10 האביב. והתקופה הנוהגת אצל ההמון איננה ברורה, אבל היא על דרך הקרוב בחלוקת השנה על ארבעת רביעים, כל רביע צ"א יום ושבע שעות ומחצה ז), ויש שיפול פסח בחשבונה ברביעית החורף, וכבר טענו על היהודים וחשבו כי עיקר תורתם אבד, ושאינם על שורש אחד, בעבור שיפול 15 להם פסח קודם הכנס פרק האביב כפי השבונם בתקופה

- א) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: „הכוכבים“.
 ב) כל ההוצא': „לטבעים“ ותקנתי עפ"י נ"א.
 ג) כל ההוצא': „בהוראת“ ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.
 ד) מ. מוסיק: „אלי הדה אלנאיה“ = אל התכלית הזאת.
 ה) ראש השנה נ"א ע"א.
 ו) מ. בטעות: „תקופת ניסן“.
 ז) כל ההוצא': „ורביע יום“ ותקנתי עפ"י מ. עיין ה.

שורה א: מחכמות החכמים. ר"ל מחכמות חכמי התלמוד המסכימות עם חכמות חכמי הטבע.

שורה ד: מדעם בתקופת לבנה... ר"ל ידיעתם שהלבנה מקפת את הארץ בכ"ט יום י"ב שעות ותשצ"ג חלקים (כל שעה מתחלקת לאלף ושמונים חלקים).

שורה ה: ותקופת חמה הברורה. ר"ל תקופת רב אדא בר אהבה, שעל פיה אורך שנת חמה היא שס"ה ימים ה' שעות תתקצ"ג חלקים ומ"ח רגעים. תקופה זו לא נזכרה בתלמוד ועל מוצאה נחלקו החכמים עיין בארנשטיין מחלקת רב סעדיה גאון ובן מאיר עמ' 129 ועמ' 172.

שורה ז: קצתם. ר"ל אחד מן החכמים והוא עפ"י הערבי (בעצהם).
 שורה י: והתקופה הנוהגת אצל ההמון. כונתו על תקופת שמואל אשר על פיה אורך השנה הוא שס"ה ימים ורביע. עיין בארנשטיין שם עמ' 131 ועמ' 173.

1 שהיא בפרהסיא, ולא שמו לב אל תקופת חמה הברורה
 האמתית שהיא בצנעה בלתי מפורסמת א, ושעל השבונה לא
 יפול פסח בשום פנים אלא עד שתחול השמש בראש מלה
 ואפילו יום אחד. ולא אירע בזה שום שבוש מכמה אלפי
 5 שנים, והוא חשבון דבק למביט אלבתאני ב, והוא הברור
 שבקבועים והאמתי שבהם. ואיך יתכן מדע תקופת חמה
 ותקופת לבנה מדוקדקת וברורה אלא מחכמת התכונה על
 האמת ועל הברור. וכבר הקדמנו מסוד נולד קודם חצות
 וזולת זה. ונשאר עדין מן החכמה המיוחדת בענין הזה ספר
 10 הנקרא פרקי רבי אליעזר בן הורקנוס, בו מדת הארץ וכל
 אחד מהגלגלים וטבעי הכוכבים והמזלות, והצורות ובתיהם,
 וטובתם ורעתם, ועלייתם וירידתם, ונשיאותם ושפלותם, ומשך
 תנועתם ג, והוא מחכמי המשנה ד המפורסמים. ושמואל מחכמי
 הגמרא שאמרה: נהירין לי שבילי דרקיעא כשבילי דנהרדעא.
 15 ולא התעסקו בו אלא לענין התורה, כי לא ישלם בירור
 הליכת הירח והתחלפות הליכתו, לברר עת התחברו עם השמש
 והוא המולד, ועת הסתרו קודם המולד ואחריו, אלא ברוב
 חכמת התכונה. וכן ידיעת התקופות הארבע על בירור לא
 19 תשלם אלא בידיעת השפל רום והגבוה רום והעליות על

(א) „בלתי מפורסמת“ חסר בכל החוצא חוץ מה. ונ"א.

(ב) ק. ס. : „למביט הבאתני“. ברעכער : „מסכים לאלבתני“.

(ג) פרקי דר' אליעזר פרק ג' ח'.

(ד) כל החוצא חוץ מק. וה. : „ישראל“ עיין מאנאשריפט לפרנקל

1851 עמ' 281.

(ה) ברכות נ"ח ע"ב.

שורה ה: והוא חשבון דבק... ר"ל שהרגע שבו תחול תקופת רב אדא נופל

בקירוב עם הזמן שמצא התוכן הערבי אלבתאני (חי במאה העשירית

אחר ספה"ג) לפי מבטו ועיונו. עיין בארגשטיין שם עמ' 172.

שורה ח: וכבר הקדמנו. לעיל מאמר ב' עמ' 84.

שורה יג: והוא. ר"ל ר' אליעזר בן הורקנוס אשר לו מיהסים את הספר פרקי

דר' אליעזר.

שורה טו: ולא התעסקו... ר"ל בחכמות אלו התעסקו חכמי התלמוד רק עד כמה

שידיעתן נחוצה בעד הדינים התוריים.

שורה יט: השפל רום. היא הנקודה היותר קרובה אל הארץ בגלגל השמש.

וגבוה רום היא הנקודה היותר רחוקה מן הארץ. ידיעת שתי נקודות

אלו נחוצה בעד חשבון התקופה כי תנועת השמש כאשר היא רחוקה

1 התהלפם. ומי שטרח בזה אי אפשר שלא יתגלגלו עמו שאר חכמות הכוכבים והגלגלים, אבל מה שימצא להם מן החכמה הטבעית ממה שנגדר בתוך דבריהם בדרך המקרה, לא בכונה ללמד החכמה ההיא, פליאות ותמיהות. ומה יחשב לבך שהיה לחכמיהם מן הספרים בחכמה עצמה. 5

9. אמר הכוזרי: ואיך אבדו הספרים ההם שהיו בכונה ונשארו אלו שהם במקרה.

לא. אמר החבר: מפני שהספרים ההם היו יודעים אותם היחידים מבני אדם, יקרא זה תוזה וזה רופא וזה מנתח 10 על דרך הדמיון, ותחלת מי שיאבד מהאומה האבודה אינם אלא החשובים שבהם, ואחר כן מי שלמטה מהם, ואבדו היחידים ואבדה חכמתם, ולא נשאר כי אם ספרי התורות אשר ההמון צריכים אליהם ויודעים אותם רב העם וכותבים אותם ומתעסקים בהם הרבה. ואשר נגדר בספרי התלמוד 15 מהחכמות ההם, נשמר ונשאר בעבור רוב יודעיהם והשגחתם אליהם. ומזה כל א) מה שנזכר בהלכות שחיטה והלכות טריפה, שיש בהם מן החכמות מה שנעלם רובו מגאלינוס, ואם אינו כן למה לא זכר בחליים מה שאנו רואים אותו בעינינו, במה שהעידה התורה עליו מחלי הריאה והלב, כמו סמוך ללב 20 וסמוך לדופן, והדבק ב) האונות וחסרונם ויתרונם, ויובש הריאה

א) כל ההוצא: „ומכל זה“ ותקנתי עפ"י מ.
ב) כל ההוצא חוץ מה. ונ"א: „ודבק“.

מן הארץ, היא יותר במתינות, ויותר שמתקרבת לארץ תמהר בתנועתה. אורך התקופה יהיה בהתאים עם זה ג"כ פחות או יותר גדול. עיין צורת הארץ לר' אברהם בר חייה ועיין ק"י וא"נ.

שורה ב: אבל מה שימצא להם... ר"ל מה שנמצא אצלם בדרך מקרה מחכמת הטבע, מעורר פלא ותמהון אצלנו.

שורה יז: מגאלינוס. רופא רומי מפורסם (גול' 131 קודם ספירת הנוצרים) שנחשב במשך כל ימי הבינים להמומחה והבר סמכא היותר גדול בחכמת הרפואה.

שורה יט: סמוך ללב. כונתו או על ריאה שהיא סמוכה ללב (רמב"ם הלכות שחיטה י"א י') או על לב שניקב וטרפש סותמו (חולין מ"ט ע"ב).

שורה כ: והדבק האונות. כונתו על ריאה דלית לה חיתוכי דאוני (חולין מ"ז ע"ב).

1 והמססה. ומידיעתם בהערכת האיברים הנפשיים עם הטבעיים, מה שאמרו א: שני קרומות יש למוח וכנגדן לביצים, ואמרו ב: כמין שני פולים יש מונחים על-פי הקדירה, מן הפולים ולפנים מוח, מן הפולים ולחוץ חוט השדרה, ואמרו ג: תלתא קני 5 הוו, חד פריש ללבא וחד פריש לריאה וחד פריש לכבדא. ומידיעתם בחליים הממיתים ושאינם ממיתים, מה שאמרו ד: חוט השדרה אם עורו קיים מוחו לא מעלה ולא מוריד. ואמרו ה: מי שנתמזמוז מוחו אינו מוליד, ואמרו ו: קרום שעלה מחמת מכה בריאה אינו קרום, ואמרו ז: גיד הנשה 10 אינו נוהג בעוף מפני שאין לו כף. ומדקדוקי דיניה, כשרה שינקה מן הטרפה קיבתה אסורה, טרפה שינקה מן הכשרה קיבתה מותרת מפני שהוא כנוס במעיה ט. וממה שאסרו י מחכמה אמתית והיקשנו יא יגיד עליה חמשה קרומים אסורים, קרום של מוח, קרום שעל הביצים, קרום שעל גבי המתחל, 15 קרום שעל הכליות, קרום שעל העוקץ, כלם אסורים באכילה יב. ומהמופלא שבדיניהם בטרפות, שדקדקו בהגבלת הגובה, אשר 17 אם דוחין הבהמה ממנו למטה תהיה אסורה משום רסוק

א) חולין מ"ה ע"א.

ב) שם.

ג) שם.

ד) שם מ"ה ע"ב רמב"ם הלכות שהיטה ט' א'.

ה) שם.

ו) כל ההוצא': "שנתמסמם" ותקנתי עפ"י מ' א"נ ונוסח הנמרא

שלנו.

ז) שם מ"ז ע"ב.

ח) משנה חולין פ"ז מ"א ורמב"ם הלכות מאכלות אסורות ח' ד'.

ט) משנה חולין פ"ח מ"ה.

י) כל ההוצא' הוץ מח: "שאמרו".

יא) כל ההוצא': "והיקשם" ותקנתי עפ"י ט. ; נ"א: "וסברתנו איננה

משנת אותו".

יב) חולין צ"ג ע"א.

שורה א: בהערכת האיברים... ר"ל יחס האיברים הנפשיים, שהם כמו שאמר לעיל בסימן כ"ה למעלה מהצואר, אל האיברים הטבעיים שהם למטה מהקרום החולק.

שורה יג: והיקשנו יגיד עליה. ר"ל סברתנו מעידה על זה שחכמה גדולה היא. שורה טו: קרום שעל העוקץ. ר"ל קרום שישל הכסלים.

- 1 איברים, ירצה ברסוק איברים, הרסוק הטביא אל המות. ואחר כן אמרו: א) הניח בהמה למעלה ובא ומצאה למטה אין חוששין משום רסוק איברים, משום דאמדה אנפשה, ר"ל כי הבהמה משערת לעצמה ומכוונת לדלוג ולא יזיקנה כאשר יזיק 5 אם דוחין אותה, כי הטבע בדלוג מזומן ונמצא, ובנפילה בורה ונודד. ומפלאי דיניהם עוד ונסיונותם, חרותה בידי שמים כשרה, בידי אדם טרפה משום צמוק ריאה, ובדיקותה, שרייתה במים פושריב מעת לעת, אי הדרא בריא כשרה, ואם לאו טרפה ב). ומה שאמרו ג): ריאה ככוחלא כשרה, כדיותא 10 טרפה, מאי טעמא, האי שחור אדום הוא אלא שלקה, ירוקה כשרה. ומה שאמרו ד): ריאה שהאדימה מקצתה כשרה, האדימה כולה טרפה. ורבי נתן הבבלי שהביאו לפניו ילוד שהוא ה) ירוק, אמר להם המתינו לו עד שיפול בו דמו, ר"ל שלא ימולו אותו עד שיתפשט דמו בבשרו, ועשו כן וחייה 15 הילד אחרי ילדים רבים שהיו מתים לאשה ההיא תיכף למילה. ועוד הביאו לפניו ילוד שהיה אדום, ואמר להם המתינו לו עד שיבלע דמו בו, ועשו כן וחייה, וקראוהו נתן הבבלי על שמו. ואמרו ו): חלב טהור סותם, טמא אינו סותם. ומדקות דיניהם ז): מחט שנמצא בעובי בית הכוסות, נמצא עליה קורט 20 דם בידוע שהוא קודם שחיטה, לא נמצא עליה קורט דם בידוע שהוא לאחר שחיטה, למאי נפקא מינה, למקח וממכר ה), מפני שלא יתכן שיהיה על המחט קורט דם לאחר שחיטה, בעבור 23 שאין הדם נגר במת, ואין לו לטעון על אותו שלקה ממנו

א) שם נ"א ע"א, בבא קטא נ' ע"ב רמב"ם הלכות שחיטה ט' ח'.

ב) שם נ"ה ע"ב ורמב"ם שם.

ג) שם מ"ז ע"א.

ד) שם.

ה) "שהוא" חסר בכל החוצא'. נ"א: "שהיה".

ו) שם מ"ט ע"ב.

ז) שם נ' ע"ב.

ח) "למאי נפקא מינה למקח וממכר" לא נמצא בנמרא שלנו.

שורה ה: הטבע בדלוג... ר"ל טבע הבעל חי כשהוא מרלג, מזומן הוא וכל כחתיו כמו תומכים ועוזרים על ידו.

1 ואם נמצא עליו קורט דם יש לו לטעון א) עליו ולומר שמתה
מכרת לי. וכמו זה הגליד פי המכה בידוע ששלשה ימים קודם
שחיטה, לא הגליד המוציא מתבירו עליו הראיה ב). ומסמניהם
בעוף טהור, מותחין לעוף חוט של משיחה, אם חולק את רגליו שתיים
5 לכאן ושתיים לכאן בידוע שהוא עוף טמא, שלשה לכאן ואחת
לכאן בידוע שהוא טהור ג). ואמרו ד): כל עוף הקולט מן האויר
ואוכל טמא, השוכן עם הטמאים ונדמה להם טמא, כורזיר
אצל עורב. ואמרו ה): סימן הולד בבהמה דקה טינוף, ובגסה
שליא, ובאשה שפיר ושליא. וממופלא מחכמתם ודקותם
10 בדקדוקם בארם קצת בעלי הצפרנים הדורסים, מה שאמרו ו):
דרוסת חתול ונמיה בגדיים וטלאים, דרוסת חולדה בעוף,
ואמרו ז): אין דריסה לשועל, אין דריסה לכלב, אין דריסה
אלא מדעת, אין דריסה אלא מחיים, ואין דריסה אלא בצפורן,
לא בשן, אין דריסה אלא ביד, לא ברגל, ר"ל שאין הדורס
15 משליך ארסו בבעלי חיים אלא בצפורן היד, ובכונה מהבעל
חיים, לא במקרה שיאחזו צפרניו בבשר הבהמה מבלי כונת
הדריסה. ויותר מופלא מזה ח) מה שאמרו מחיים, ר"ל שאם הזדמן
שהיו חותכין יד הדורס וצפרניו נעוצין בבשר בהמה, לא היו
חוששין לדריסה, וזהו מפני שאינו משליך ארסו אלא בהפרדו
20 ממנה והוצאת צפרניו מבשר הבהמה, ועל כן אמר מחיים אחר
שאמר מדעת. ואמרו ט): ניטלה הכבד ונשתייר ממנה כזית
במקום מרה ובמקום שהוא תיה, כשרה. ואמרו י): מוגלא
כשר בריאה ופסול בכוליא, מים זכים ונקב פסול בריאה וכשר
24 בכוליא. ואמרו יא): הנלודה שנשתייר בה כסלע על פני כל

א) מן "על אותו" עד "לטעון" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י ט.
עיי' הירשפלד.

ב) שם.

ג) שם ס"ה ע"א.

ד) שם.

ה) משנה בכורות פ"ג ט"א.

ו) חולין נ"ב ע"ב.

ז) שם נ"ג ע"א.

ח) כל ההוצא': מהם" ותקנתי עפ"י ט. עיי' הירשפלד.

ט) שם נ"ד ע"א ומ"ו ע"ב.

י) שם נ"ה ע"ב.

יא) שם.

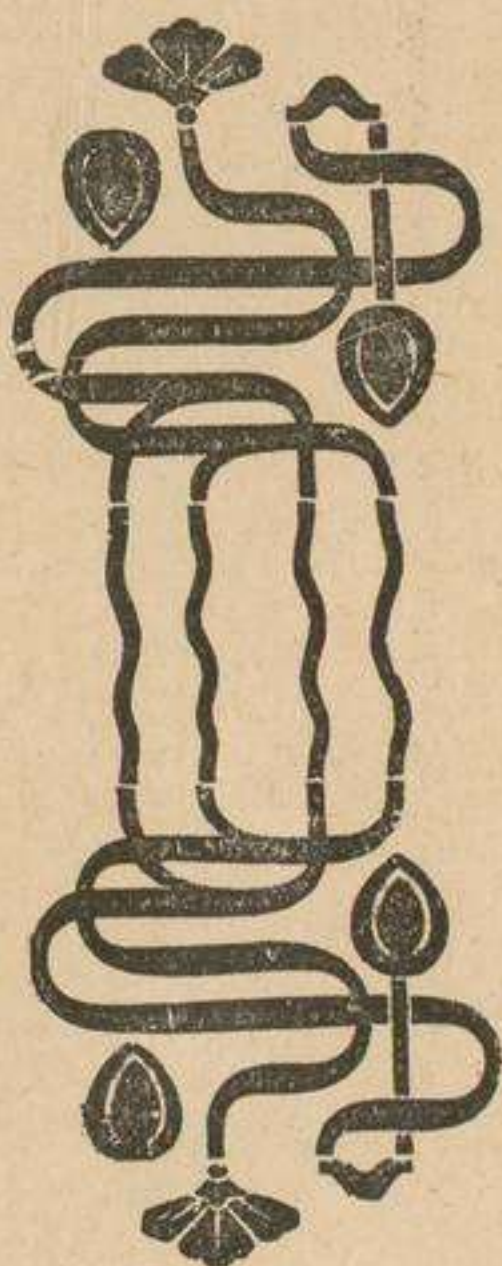
- 1 השדרה כשרה. ומה שיש במשנה כתוב מהלכות א) מרפות ומומי בכורות ומומי כהנים, יארך ספורו כל שכן פירושו. וזכרון נתוח העצמות בקצרה מאד ובדברים מבוארים ביותר וענין מבואר מאד. ומדבריהם הנאים, אמרם ב): יצאו בני מעיה ולא נקבו כשרה, ואחר כך אמרו לא שנו אלא שלא הפך בהם אבל הפך בהם מרפה, שנאמר הוא עשך ויכוננך, מלמד שברא הקב"ה כונניות באדם, כיון שנתהפכה אחת מהם אינם יכולים, לחיות. ומה שיש להם מן ההפרש בין דם נדה ובין דם טהרה זובה, ובתולים, והדם ההווה 10 מן החבורות והטחורים וזולת זה, וכמות הקפי הנדות, וכן ג) זיבות הזכרים. והפלאים שיש להם בצרעת, ממה שיהיה עמוק מישראלנו.

12

א) כל החוצא' חוץ מה. ונ"א: "בהלכות".

ב) שם נ"ו ע"ב.

ג) כל החוצא': "ובין" ותקנתי עפ"י מ. : "וכדלך".

מזמר חמישי

מאמר חמישי.

1 א. אמר הכוזרי: אי אפשר שלא להטריח עליך שתשמיעני דברים קרובים ומבוארים בשרשי האמונות א, על דרך המדברים בדרך הנצחון, ותהיה מותרת לי שמיעתם כאשר היתה מותרת לך ידיעתם, אם להאמין בהם או להשיב עליהם, 5 כי כבר חסרתי המדרגה העליונה מברור האמונה מבלי מחקר, וכבר קדמו לי ספקות וסברות ודברים עם הפילוסופים ובעלי תורות ודתות שונות. הטוב ב) לי שאלמד ואתחדד בהשבת הדעות הנפסדות הסכלות, כי אין הקבלה טובה אלא עם הלב הטוב, אבל עם רוע הלב החקירה יותר טובה, 10 כל שכן כשיוציא המחקר אל אמונת הקבלה ההיא, ואז יתקבצו לאדם שתי המדרגות, רצוני לומר הידיעה 12 והקבלה יחד.

א) הוצא' אחדות מוסיפ': „לשאמרנו בראשון“.
ב) כל ההוצא' חוץ מה: „והטוב“.

שורה ג: המדברים. שם כתה פילוסופית אצל הערביים שהתאמצה להתאים את הפילוסופיה עם הדת. הם נקראים גם כן בעלי העקרים או שרשיים מפני שחקרו בעקרי האמונה. בשיטתם אחוז ביחוד הקראים ומן החכמים הרבניים רס"ג. עיין מונק Le Guide עמוד 5, ועמ' 335, 339.

שם: בדרך הנצחון ר"ל בדרך חכמת הנצוח (דיאליקטיקא). וכן אומר רב' בחיי בהקדמתו לחובת הלבבות: והמופתים ההולכים על דרך מלאכת הנצוח שקורין אותה בעלי חכמת הדבר.

שורה ה: כי כבר חסרתי... ר"ל בודאי אם הייתי יכול להאמין אמונה תמה מבלי כל חקירה והתפלספות, היה זה יותר טוב, אבל מכיון שהמדרגה הגבוהה הזאת איננה אפשרית בעדי מפני שאני כבר החלתי לחקור, ע"כ יותר טוב בעדי שאתחדד בחקירה. שהאמונה התמה בלי כל חקירה היא המעלה היותר גבוהה, אמר החבר לעיל צד 99, ולא כן היא דעת הרמב"ם במו"ג ח"ג פנ"א ור' בחיי בהקדמתו לחובת הלבבות.

1 ב. אמר החבר: ומי לנו בנפש סובלת שאיננה נפתית לדעות העוברות עליה מדעות הטבעיים והאצטגנינים ובעלי הטלסמאות והמכשפים ואנשי הקדמות והפילוסופים וזולתם, ולא יגיע אל האמונה עד שיעבור על דעות רבות מהאפיקורסים, 5 והחיים קצרים והמלאכה מרובה, אלא היחידים (א) תהיה להם האמונה בטבע, ותרחקנה מהם הדעות ההם כלם ויפול בנפשם מיד מקום טעותם, ואני מקוה שתהיה מהיחידים ההם, וכיון שלא נוכל לעמוד מעשות רצונך, לא אנהג כך על דרך הקראים, אשר עלו אל החכמה האלהית מבלי מדרגה, אבל 10 אקרב לך ראשי דברים יעזרוך בציור ההיולי והצורה, ואחר כן היסודות הנקראים בערבי אסתקסא"ת, ואחר כן הטבע, ואחר כן הנפש (ב), ואחר כן השכל, ואחר כן החכמה האלהית. ואתן לך ראיות מספיקות שאין הנפש המדברת צריכה לגוף, ואחר כן העולם הבא, ואחר כן הגזירה והחפץ והיכולת, 15 בתכלית הקירוב והקצור. ואומר כי המוחשים לא השגנו בחושינו כי אם כמותם ואיכותם (ג), ויגזור השכל כי הם נשואות בנושא, והנושא (ד) ההוא יקשה להעלות צורתו על לב, ואיך נעלה על לב צורת דבר שאין לו כמות ולא איכות, וישפוט הרעיון שמציאותו שקר, והשכל משיב עליו כי הכמות והאיכות 20 מקרים לא יעמדו בעצמם, ואי אפשר להם מאין נושא. וקראו

(א) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "ליחידים".

(ב) מ. : "אלנפוס" = "הנפשות".

(ג) כל ההוצא': "לא השגנו כמותם ואיכותם כי אם בחושינו".

ותקנתי עפ"י הורביץ.

(ד) עפ"י מ. צ"ל: "במקום והמקום".

שורה א: ומי לנו בנפש... ר"ל מי הוא בינינו שנפשו כל כך איתנה שאיננה נפתית.

שורה ז: ואני מקוה... ר"ל אני הייתי מקוה שאתה תהיה מהיחידים, אבל מכיון וכו'.

שורה ט: החכמה האלהית. ר"ל חכמת מה שאחר הטבע (מיטאפיזיקא).

שורה יא: ואחר כן הטבע. כונתו על הצמחים. והנפש. ר"ל בעלי חיים. השכל ר"ל האדם.

שורה יד: הגזירה והחפץ והיכולת. ר"ל השאלה, איך אפשרית בחירה הפשית לאדם מאחר שהכל נהיה בעולם עפ"י גזירתו של הקב"ה. עיין לקמן סימן כ'.

1 הפילוסופים הנושא הזה היולי, ואמרו כי השכל ישיגנה השנה חסרה, מפני חסרונה בעצמה, בעבור שאיננה נמצאת בפעל אינה ראויה לתואר מהתארים, ואם היתה בכח הנה התואר גשמי. אמר אריסטו כאילו היא בושה להראות ערומה, ואינה נראית עד שתלבש צורה. וכבר חשבו קצת אנשים כי המים הנזכרים בתחלת מעשה בראשית כנוי להיולי הזאת, וכי רוח אלהים מרחפת על פני המים, אמנם הוא הפיץ האלהים ורצונו הנעשים בכל חלקי ההיולי, יעשה בהם מה שירצה, בעת שירצה, כאשר יעשה היוצר בחומר אשר אין לו צורה. 10 וכינה בהעדר הצורה והחבור, בחשך ותהו ובהו. ואחר כן חייב הפיץ האלהים וחכמתו סבוב הגלגל העליון, אשר יסוב פעם בכל עשרים וארבע שעות ויסבב עמו כל הגלגלים, בשיחודשו בזה בההיולי הזאת אשר היא בחלל גלגל הירח, שנויים כפי תנועות הגלגל. ותחלתם חמום האויר הקרוב 15 מגלגל הירח, בעבור קורבתו ממקום התנועה, ושב אש זכה, והיא אצל הפילוסופים האש הטבעי, אין לה מראה ולא שריפה, אבל היא עצם זך דק קל, קראוהו גלגל האש. ואחר כן גלגל האויר, ואחר כן גלגל המים, ואחר כן כדור הארץ אשר היא המרכז, כבדה ועבתה בעבור רחקה ממקום התנועה. 20 ואלה הארבע יסודות מהמוגם תהיינה ההויות.

(א) כל ההוצא': "קראו אותו הפילוסופים" ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.

שורה ב: בעבור שאיננה נמצאת ... ר"ל מפני שההיולי איננו נמצא בפעל אי אפשר לנו לתאר אותו בתארים, ואם היה נמצא בכח אז אי אפשר היה לו להיות לנושא כמותם ואיכותם של הדברים כלומר לנושא התארים הגשמיים, וע"כ נחויץ לנו לומר שההיולי איננו לא בפעל ולא בכח, וכן אמר הראב"ד בהקדמתו לפירוש ספר יצירה (מובא בק"י וא"ג): "ולכן אמרו על החומר ההוא שאיננו לא בכח ולא בפעל אך הוא ממוצע במציאתו בין מה שבכח ובין מה שבפעל והוא התחלה וראשית כל הנמצאים".

שורה ה: וכבר חשבו קצת אנשים. עיין לעיל מאמר ד' סימן כ"ה ומו"ג ח"ב פ"ג וראב"ע לבראשית א' א' ורמב"ן שם.

שורה י: וכינה בהעדר הצורה ... ר"ל התורה מכנה עפ"י דעה זו את החומר הראשון החסר צורה וחבור, בשם חשך ותהו ובהו.

שורה יג: בשיחודשו בזה ... ר"ל כדי שע"י תנועה זו יתחדשו שנויים בההיולי שהוא נמצא בחלל גלגל הירח.

שורה יט: כבדה ועבתה ... ר"ל הארץ היא משום זה כבדה ועבה מפני שהיא רחוקה ממקום התנועה.

1 ג. אמר הכוזרי: ואני רואה אותם אצלם מתחדשות במקרה, באמרם נקרה לאשר קרב מהגלגל מאד שיהיה אש, ומה שרחק שיהיה ארץ, ומה שיתמצע היה כפי הקורב מן הגלגל המקיף או מן המרכז, אויר ומים.

5 ד. אמר החבר: אבל ההכרח יביאם להודות בחכמה בהפרד עצם מעצם, כי לא יפרד עצם האש מעצם האויר, והאויר מן המים, והמים מהארץ במעט וברב ובחזק ובחלש, אך בצורה מיוחדת לכל אחד, הושם זה אש וזה אויר וזה מים וזה ארץ, ואם איננו כן יש לאומר לומר כי מלא הגלגל 10 כלו ארץ קצתו יותר דק מקצתו, ולאחר שיאמר אבל מלא הגלגל (א) כלו אש, אך כל מה שירד היה יותר עב אשיות ויותר קר, ואנחנו רואים פנישת יסוד ביסוד וכל אחד מהם שומר צורתו ועצמותו, נראה האויר והמים והארץ במקום אחד נוגעים זה בזה, ואינם מתדמים עד שישתנה קצתם אל 15 קצתם בסבות אחרות משנות אותם, ויקבלו המים צורת האויר, והאויר צורת האש, ואז יהיה ראוי היסוד לשם חבירו, ויהיו העצמים נכרים בצורתם מלבד מקריהם. והביא זה הפילוסופים לאמר כי שם שכל פועל אלהי נותן הצורות האלה, כאשר הוא נותן צורות הצמחים והחיים, והם כלם מארבעת היסודות, 20 ואין הדלית נכרת מן הדקל במקרים אבל בצורות, 21 שמו עצם ב) זאת זולת עצם זאת, אך יפרד במקרים דלית מדלית

(א) עפ"י מ. צ"ל: "הוא כלו אש".

(ב) "עצם" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ. והורביץ.

שורה א: ואני רואה אותם... ר"ל אני רואה שההיות האלו מתחדשות לפי דעת הפילוסופים רק במקרה.

שורה ה: אבל ההכרח... ר"ל הפילוסופים מוכרחים להודות שההיות מתחדשות בחכמה ולא במקרה מפני שהיסודות נפרדים אחד מחברו פרידה עצמית לא פרידה מקרית.

שורה י: אבל... ר"ל לא כן הוא, כי אם מלא הגלגל הוא כלו אש. שורה יד: עד שישתנה קצתם אל קצתם. ר"ל רק אם ישתנה אחד מהיסודות מסבות אחרות ויתקרב ע"י זה ליסוד אחר, אז יוכל לקבל צורתו של זה האחרון.

שורה כ: הדלית. ר"ל זמורת הגפן עפ"י ירמיהו י"א ט"ז ויחזקאל י"ז ו' שורה כא: שמו עצם זאת... ר"ל צורות שעושות את העצם חאחד למיוחד ונפרד מזולתו. עיין מו"ג ח"ב פי"ב.

1 ודקל מדקל, שתהיה על הדמיון זאת שחורה וזאת לבנה, וזאת יותר מתוקה, וזאת יותר ארוכה וזאת יותר קצרה, ויותר עבה ויותר דקה, וזולת זה מן המקרים, ואין בצורות העצמיות רב ומעט, כי אין סוס פחות סוסיות מאחר, ולא אנוש יותר 5 אנושיות מאחר, כי גדרי הסוסיות והאנושיות לכל אישיהם מגיעים, והפילוסופים הודו על כרחם כי אלו הצורות נותן אותם ענין אלהי, וקוראים אותו משכיל נותן הצורות.

ד. אמר הכוזרי: זאת היא האמונה כאשר יכריחנו הכרח השכל להודות בכזה, ומה הצריכנו לומר במקרה, ולמה 10 לא נאמר כי אשר שם זה סוס וזה אנוש בחכמה אשר לא נשיג אנחנו הפרדתה, הוא אשר שם האש והארץ ארץ, לחכמה אשר ראה אותה יתברך, לא במקרה מקרבת הגלגל או ממרחקו.

ו. אמר החבר: וזאת היא הטענה התוריה, ומופתה בני 15 ישראל ומה שהופך א) להם מן ב) העצמים ג), ומה שנברא להם מן ההויות, וכאשר יסתלק המופת הזה ישתוה עמך הטוען עליך בדלית על דרך הדמיון, כי צמחה במה שקרה שיפול במקום ההוא זרע הענבים, וצורת הזרע היתה במה שנקרה מסבוב הגלגל ערך מן הערכים, נמזגו בו היסודות 20 מזג, בא ממנו מה שאתה רואה.

ז. אמר הכוזרי: ואני אדבר עמו על הגלגל העליון עצמו מה הוא שיגלגלו, ההיה הדבר ההוא במקרה אם לא, ואחר כן אדבר עמו בערכים ההם הגלגליים והם עד אין 24 תכלית מרוב, ואנחנו רואים צורות הצמחים והחיים יש להם

א) כל ההוצא: "אשר הופך" ותקנתי עפ"י מ. והורביץ.

ב) כל ההוצא' מוסיפ': "עיני" ומחקתי עפ"י מ. והורביץ.

ג) כל ההוצא' מוסיפ': "מה שהופך" ומחקתי עפ"י מ. והורביץ.

שורה ד: פחות סוסיות. ר"ל פחות בעצמיות הסוס.

שורה ה: כי גדרי הסוסיות... ר"ל מושג הסוסיות מקיף כל סוס וסוס כי לכל אחד ישנם התכונות הכלולות בהגדרת מושג הסוס.

שורה יא: הפרדתה. ר"ל חלקיה ופרטיה.

שורה טו: ומה שהופך להם... ר"ל שגשתנתה להם עצמיותם של הדברים כמו הפוך המטה לנחש.

1 תכלית, עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע, והיה ראוי שתתחדשנה עם חדוש הערכים צורות ותמתנה האחרות.

ח. אמר החבר: היא הטענה, כל שכן עם השגתנו מהחכמה בהרבה מהם, ומה הצורך אליהם, כאשר התבאר בספר 5 תועלת מיני החיים לאריסטו ובספר תועלת האברים לגאלינוס, וזולתם מפלאי החכמה, וכן יתבאר בבהמות הישוב, כצאן והבקר והסוסים והחמורים, שהם בעבור צורך האדם אליהם, כי אין התקנה בהם שיהיו מדבריות. אבל בישוב לתועלת בני אדם. וכל מה שרמזו לו דוד ע"ה באמרו(א): מה רבו מעשיך ה', לדחות טענת אפיקורוס היוני, אשר היה רואה כי העולם היה במקרה.

ט. אמר הכוזרי: אף על פי שנצא(ב) מעניננו מעט, באר לי כונת המזמור הזה.

י. אמר החבר. הוא הולך על דרך מעשה בראשית. התחיל 15 עוטה אור כשלמה, רומז אל מאמרו יהי אור. נוטה שמים כיריעה, רומז אל יהי רקיע. המקרה במים, רומז אל המים אשר מעל לרקיע. ואחר כן מה שיקרה באויר מהעננים והרוחות והאשים והברקים והזועות, ושהם כלם ברשיון, 19 כמו שאמר(ג): כי בם ידין עמים. והליץ בעדם כלם, השם

(א) תהלים ק"ד כ"ד.

(ב) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "שיצא".

(ג) איוב ל"ו ל'.

שורה ג: היא הטענה. ר"ל זו היא טענה נכונה וביחוד מפני שאנו משיגים שהרבה מצורות הצמחים והחיים, הם בחכמה ובכונה מאת בוראם.

שורה ה: בספר תועלת מיני החיים. כונתו על ספר בעלי חיים לאריסטו הנקרא ברומית: *Historia animalium*.

שורה יג: המזמור הזה. ר"ל מזמור ק"ד בתהלים.

שורה יד: הוא הולך על דרך מעשה בראשית. כדברים האלה בעצמם כתב גם הראב"ע לבראשית א'. ועיין עיקרים לר' יוסף אלבו ב' א'.

שורה יח: ושהם כלם ברשיון... ר"ל הרוחות והברקים והזועות אינם מתהווים במקרה, כי אם ברשיון הבורא.

שורה יט: והליץ. כמו והמליץ, אמר בדרך מליצה.

1 עבים רכובו, המהלך על כנפי רוח, עושה מלאכיו רוחות,
 ר"ל ששולחם אל מקום שירצה ובמה שירצה, וכל זה תלוי
 ברקיע. ואחר כן הועתק אל יקוו המים ותראה היבשה,
 באמרו יסד ארץ על מכוניה, ושהמים בטבעם מקיפים ממעל
 5 לארץ ויכסוה כלה כלבוש עמקים והרים, כמו שאמר תהום
 כלבוש כסיתו על הרים יעמדו מים. אבל היכולת והחכמה
 הוציאה אותם מהטבע ההוא והכניסם אל העמקים מקום
 הימים, עד שיהיה לשם מקום גדול החיים והראות החכמה.
 ואמר מן גערתך ינוסון, כנוי הכנסם אל הימים ותחת הארץ.
 10 ולזה רמו באמרו א: לרוקע הארץ על המים, כי הוא כנראה
 כנגד אמרו תהום כלבוש כסיתו, וזה כפי טבע המים, והמאמר
 ההוא כפי היכולת והחכמה, וכמו שאמר גבול שמת בל
 יעבורון. וכל זה מכוון לתועלת החיים, כאשר ידחה האדם
 בתחבולותיו ומלאכותיו, רב מימי הנהרות בסכרים וזולתם,
 15 לקחת מן ב המים כפי צרכו לבית הריחים או לתעלה וזולת
 זה. כן רמו הנה באמרו המשלח מעינים בנחלים, כדי שישקו
 כל חיתו שדי, כאשר תברא החיה, ויהיה עליהם עוף השמים
 ישכון, כאשר יברא העוף. ואחר נעתק אל תדשא הארץ,
 באמרו משקה הרים מעליותיו, כנוי לואד יעלה מן הארץ,
 20 לתועלות אדם ג וזרעו, כמו שאמר מצמיח חציר לבהמה,
 שלא יבזו החציר, כי הוא מתועלות בהמות הישוב, בקר
 וצאן וסוסים וחמורים וזולתם, כנה בעדם בעבודת האדם,
 רוצה לומר עבודת האדמה לעבוד בהם, ויוציא לב הצמח
 לעצמו, כאשר אמר להוציא לחם מן הארץ, דומה לאמרו
 25 הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע, ר"ל שהלב לאדם
 26 והקליפות לשאר החיים, כמו שאמר ולכל חית הארץ ולכל

(א) תהלים קל"ו ז'.

(ב) ה. ק. ס. חסר: "מן" והוספתי עפ"י מ. ונ"א.

(ג) ה. ק. ס.: "בני אדם" ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.

שורה יא: והמאמר ההוא. ר"ל הפסוק לרוקע הארץ.

שורה כב: כנה בעדם... ר"ל כנה אותם, את בהמות הישוב בשם עבודת האדם
 באמרו ועשב לעבודת האדם, כי בהמלה עבודה כונתו על עבודת האדמה.

שורה כג: ויוציא לב הצמח... ר"ל מטרת עבודת האדמה היא להוציא את
 המובחר שבצמח לאכילת אדם.

1 עוף השמים. וזכר המזונים השלשה אשר יוצאו בעבודת האדמה, והם דגן תירוש ויצהר, וכלם לחם. ואח"כ זכר תועלותם, ואמר ויין ישמח לבב אנוש, ואח"כ א) להצהיל פנים משמן. ולחם וגו' ב) הוא הלחם הידוע מיוחד לבב אנוש יסעד. ואחר

5 כן חזר על תועלת ירידת המטר לאילנים, כמו שאמר ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע. ותועלת האילנים הגבוהים למין מן החיים, כמו שאמר אשר שם צפרים יקננו, כאשר ההרים הגבוהים תועלת למין אחר מן החיים, כמו שאמר הרים הגבוהים ליעלים ג), סלעים מחסה לשפנים, והכל נכלל

10 בזכר היבשה. ואחר כן נעתק אל יהי מאורות, באמרו עשה ירח למועדים. וזכר תועלת הלילה, ושהיה בכונה מאצלו לא במקרה, ולא תהו במעשהו, ולא במקרים התלויים במעשהו, כי הלילה הוא זמן העדר השמש אבל הוא עם זה מכוון לתועלות, כמו שאמר תשת חשך ויהי לילה. ומה שסמוך לו

15 מן המאמר בזכרון החיות המזיקות לאדם, והליכתם בלילה והאספם ביום, והאדם והחיות הרגילות עם האדם בהפך זה, כאשר אמר יצא אדם לפעלו ולעבודתו וגו'. הנה כבר נגררו ד) לו החיים הארציים כלם בזכר הנהרות, ואחר כן בזכר המאורות, ונגררו ה) עמהם זכר האדם, ולא נשאר לו

20 אלא זכר החיים אשר במים, ורוב עניניהם אינם ידועים, והחכמה בהם איננה נגלית לנו כהגלותה באלו. ושבת על זכרון אלה אשר החכמה בהם נגלית, באמרו מה רבו מעשיך ה'. ואחר כן חזר על זכר הים ומה שיש בו, וסמך לו אמרו

24 יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו, כנוי לאמרו ו): וירא

א) כל ההוצא' מוסיפ': "שמן" ומחקתי מפני שאיננו במ.

ב) כל ההוצא': "והלחם אשר הוא" ותקנתי עפ"י מ.

ג) כל ההוצא' מוסיפ': "והסלעים תועלת למין אחר מן החיים כמו

שאמר" ומחקתי מפני שאיננו במ. עיין הירשפלד.

ד) כל החוצא' חוץ מה: "נגדרו".

ה) כל החוצא' חוץ מה: "ונגדר".

ו) בראשית א' ל"א.

שורה יב: ולא תהו במעשהו ... ר"ל לא רק במעשי ה' אין דבר לריק כי אם גם

במקרים התלויים במעשיו, כמו הלילה אשר הוא איננו ממעשי ה'.

כי אם רק העדר אור השמש.

שורה יח: כבר נגדרו לו ... ר"ל נכללו על ידו כל בע"י החיים הארציים.

1 אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ואמר על יום השביעי וישבות ויברך ויקדש א, בעבור שנשלמו המעשים הטבעיים אשר ישלמו בזמן, והגיעו באדם ב אל מעלת המלאכים אשר אינם צריכים לכחות הטבעיים, מפני שהם שכלים אינם צריכים בפעליהם אל זמן, כאשר אנחנו רואים השכל יצייר ברגע אחד השמים והארץ, והוא עולם המלאכות ועולם המנוחה, כאשר תדבק הנפש בו תנוח. ועל כן נאמר בשבת שהוא מעין העולם הבא.

ועתה נשוב אל דברינו על דעת אנשי ההקשה, כי 10 היסודות כאשר ימוגו מוגים מתחלפים כפי התחלף המקומות האויריים ג והערכים הגלגליים, היו ראויים ד לצורות מתחלפות מאצל נותן הצורות, והיה לכלה המוצאים מה שיש להם מכחות וטבעים המיוחדים להם, ולקצתם דעת במוצאים שכחותם וטבעיהם ועצמיהם ו מוגיים בלבד, אינם צריכים 15 אל צורות אלהיות, ושהצורות אינם צריכות כי אם לצמחים ולחיים אשר תיוחס הנפש אליהם, וכאשר נמוגו מוג יותר דק היו ראויים לצורה יותר נכבדת, תראה בה מחכמה האלהית יותר, והוא הצמח אשר לו קצת הרגש והשגה והולך 19 אל הארץ ו נזון מן הארץ הטובה הלחה והמים המתוקים,

- (א) בראשית ב' ב' ג'.
 (ב) כל ההוצא': "והגיע האדם". ה. : "והגיע באדם" תקנתי עפ"י מ.
 (ג) כל ההוצא' "והאוויריים".
 (ד) כל ההוצא': "והיו ראויות" ותקנתי עפ"י מ.
 (ה) ה. מתקן: "כל" ולא נראה.
 (ו) "ועצמיהם" הוספתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.
 (ז) כל ההוצא' חסר: "והולך אל הארץ" ה. חסר: "והולך" והוספתי עפ"י מ.

שורה ב: בעביר שנשלמו... ר"ל ביום השבת היה סוף המעשים הטבעיים המוגבלים בזמן.

שורה ו: עולם המלאכות. ר"ל עולם המלאכים.

שורה ז: ועל כן נאמר בשבת. עיין לעיל מאמר ג' סימן ה'.

שורה ט: אנשי ההקשה, ר"ל הפילוסופים.

שורה יד: שכחותם וטבעיהם ועצמיהם מוגיים. כמו כן כתב הרמב"ם במו"ג ח"א פ"ב: ודע כי הכחות המגיעים מן הגלגלים לזה העולם כפי מה שהתבאר ארבעה כחות. כח יחייב הערוב וההרכבה ואין ספק שזה מספיק בהרכבת המחצבים וכח יתן הנפש הצומחת לכל צמח... עיין מו"ג ח"ג פי"ו.

1 ונמנע מהפך זה, ויגדל עד אשר יוליד כמוהו ויעשה זרע, או יעמוד מעשהו, ויבקש הזרע ההוא כמו המעשה ההוא לחכמה הנפלאה התקועה בו, הנקראת אצלם טבע, והוא כח משתדל בשמירת המין, בעבור שלא היה אפשר להשאר 5 האיש ההוא בעצמו, שהוא מורכב מדברים משתנים. והיה כל אשר לו הכחות האלה לגדול ולהולדה וקבול המזון, לא ינוע התנועה המקומית, הוא אשר ינהיגו הטבע על דברי הפילוסופים, ועל האמת שהבורא יתברך ינהיגם בתכונה מהתכונות א), קרא אתה התכונה ההיא אם תחפוץ, טבע או 10 נפש או כח ב). וכאשר דק המזג יותר ונודמן להראות בו החכמה האלהית יותר, היה ראוי לתוספת צורה זולתי הכחות הטבעיים, עד שיגיע אל מזונותיו מרחוק, ויהיו כל אבריו קשורים, לא ינועו כי אם בחפצו, ויהיה יותר מושל בחלקיו מן הצמח, אשר לא יוכל להסתר ממה שיויקהו, ולא לרוץ 15 למה שיועילהו, והרוח משחקת בו. והיה החי בעל ג) האיברים המניעים אותו) במקום, ונקראת הצורה הנתונה לו יתירה על הטבע, נפש. והשתנו הנפשות שנוי גדול כפי התגבר הטבעים הארבע, עם כוון החכם יתברך לכל חי וחי לצורך כל העולם אליו, אף על פי שאין אנו יודעים מה התועלת 20 ברובם, כאשר לא נדע כלי הספינה ונחשבם ללא צורך וידעם בעל הספינה ועושיה, וכאשר לא נדע תועלות הרבה מאברינו ועצמינו, אילו היו מפורדים לפנינו, לא היינו יודעים תועלות כל עצם ועצם וכל אבר ואבר, אף על פי שאנחנו משתמשים בהם, וברור לנו כי אם היינו חסרים אחד מהם יהיו מעשינו 25 חסרים ונצטרך אליו. וכן כל חלקי העולם ידועים וספורים אצל בוראם, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. והיה מן הדין שתהיינה הנפשות שונות זו מזו, והיה בדין שיהיו כלי 28 כל נפש ראויים לה, וינתן לאריה כלי הטרף בשנים והצפרנים

א) מ. מוסף: "ומלכה מא" = ובעצה מן העצות.

ב) מ. מוסף: "או מלכא".

ג) כל הוצא' חוץ מה: "בעד" או "בעת".

ד) "אותו" הוספתי עפ"י מ.

שורה ב: ויבקש הזרע ההוא ... ר"ל הזרע ג"כ מבקש לעשות כמעשי הצמח שממנו בא.

1 עם הגבורה, וינתן לאֵל כלי המנוסה עם המורד, וכל נפש תכסוף להשתמש בכחותיה כאשר הוכנו לה. ולא נשתוו הטבעים במאומה מן החי הבהמי, ואיננו נכסף לקבול צורה יתירה על הנפש החיונית, אבל נשתוו באדם ונכספו לצורה 5 יתירה, ואין כילות אצל הענין האלהי, ואצל עליו צורה יתירה נקראת השכל ההיולאני הנפעל. ובני אדם גם כן שונים זה מזה, כי רובם טבעיהם נוטים ויטה שכלם עם הנטיה ההיא. אם יטה א עם המרה האדומה, עמו המהירות והקלות, ואם יטה עם המרה השחורה, עמו המתון והיישוב. והמדות הולכות 10 אחרי המוג, עד אם ימצא אדם שזה הטבעיים והפכי המדות אצלו ברשותו, כמו שתי כפות המאזנים הישרים ביד השוקל, יטה אותם אל אשר ירצה בתוספת האבנים והסרונם. והאדם ההוא בלי ספק לבו ריק מן התאוות המופלגות, וכוסף אל מדרגה למעלה ממדרגתו, והיא המדרגה האלהית, והוא עומד 15 ומחשב במה שראוי לו לעשותו (ב) בהגברת טבעיו ומדותיו, ואיננו נותן לכח הכעס רצונו, ולא לכח התאוה רצונו, ולא לזולתם, אבל הוא נועץ ומבקש מאלהיו שיורהו הדרך הישרה, וזה הוא אשר יאצל עליו רוח אלהי נבואי אם יהיה ראוי לנבואה, או למודי אם מדרגתו למטה מזאת, ויהיה 20 חסיד לא נביא, שאין כילות לפניו יתברך אבל הוא נותן לכל דבר מה שראוי לו. והפילוסופים קוראים נותן המדרגה הזאת, השכל הפועל, וישימוהו מלאך אחרי האלהים, וכאשר 23 שכלי בני אדם נדבקים בו הוא נן עדנם והתמדתם הנצחית.

(א) מ. : כאן — היה.

(ב) כל ההוצא' חוץ מה. : „לעשות“.

שורה ב: ולא נשתוו הטבעים... ר"ל היסודות לא נתרכבו אצל כל פרט מבעלי החיים בשלמות והרמוניה כזו שבאדם וע"כ אין בעלי חיים נכספים לקבל יותר מצורת הנפש החיונית.

שורה ח: אם יטה עם המרה האדומה. ר"ל אם גוברת בטבעו המרה האדומה. בגוף האדם נמצאות לפי דעת הרופאים של ימי הבינים ארבע ליחות: דם או מרה אדומה, מרה שחורה, ליחה מימית או מרה לבנה, ומרה ירוקה. לפי התגברות כל אחת מחליחות ישתנה טבעו של האדם. עיין רש"י לסוטה ה' ע"א.

שורה י: והפכי המדות. ר"ל המדות המתנגדות זו לזו.

שורה כב: השכל הפועל. עיין לעיל עמ' 13 ומלחמות ד' לרלב"ג א' ה'.

1 יא. אמר הכוזרי: רצוני שתפרוט לי הכלל הזה על דרך קצרה.

יב. אמר החבר: יתבאר מציאות הנפש בתנועות והרגשות לחיים, שונות א) מן התנועות היסודיות, ונקראת סבתם 5 נפש או כח נפשי. ויתחלקו הכחות הנפשיות אל שלשה חלקים, והם מה שהשתתף ב) בו החי עם הצמח והוא הכח הצמחי, ומה שהשתתף בו האדם עם שאר החיים והוא הכח החיוני, ומה שנתייחד בו האדם ויקרא הכח הדברי. ויתבאר ענין הנפש הכללית הסוגית בבחינת הפעולות שהם מחמת 10 הצורות המגיעות בחמר, לא מחמת החומר מצד שהוא חומר, כי הסכין לא יחתוך מצד שהוא גוף אבל מצד שיש לו צורת הסכין, וכן החי לא ירגיש וינע מצד שהוא גוף, אך מצד שיש לו צורת החיות, והיא הנקראת נפש. 15 ונקראו אלו הצורות שלמיות, כי בהם ישלמו תכונות הדברים. והנפש שלמות, ויש שלמות ראשון ושלמות שני. הנה הראשון הוא התחלה לפעולות, והשני עצמות הפעולות היוצאות מהתחלה, והנפש שלמות ראשון, כי היא התחלה ליוצא מהתחלה. והשלמות אם שלמות לגשם, ואם שלמות לעצם אינו גשם, 20 והנפש שלמות לגשם. והגשם אם טבעי, ואם מלאכותי, והנפש שלמות לגשם טבעי. והגשם הטבעי אם כללי ואם בלתי כללי, כלומר שישלמו פעולותיו בכלים או בלעדי כלים. 23 והנפש שלמות לגשם טבעי כללי בעל חיות בכח, ר"ל מוצא

א) כל ההוצא: "וההרגש לחיים שונה". ה. וא"נ: "וההרגש לחיים שונות" תקנתי עפ"י מ. ונ"א.

ב) כל ההוצא חוץ מה. "שישותף".

ג) כל ההוצא: "שהוא" ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.

שורה ג: בתנועות והרגשות לחיים, ר"ל מציאות הנפש תתברר לנו ע"י התנועות וההרגשות שישנן לבעלי חיים ושהן שונות מן התנועות היסודיות כלומר תנועות הצמח והדומם. עיין עיקרים לר' יוסף אלבו ד' ל'. השיטה הפילוסופית המובאה פה לקוחה מאבן סינא. עיין גולדציהר.

שורה ח: ומה שנתייחד בו האדם. ר"ל מה שמייוחד רק לאדם.

שורה טו: ונקראו אלו הצורות שלמיות. עיין מו"ג לרמב"ם ח"ג פכ"ז.

- 1 הפעולות החיוניות בכח ומוכן להם א), ויתבאר שהנפש אינה הווה מהתמוג יסודות הגוף, לפי שהדבר המתחדש מהתמוג נפרדים, אם שיגבר בו אחד מהנפרדים או יותר מאחד וישארו האחדים על צורתם ב), הנה תהיה הצורה המגעת 5 כפי זה, ואם שינוצחו הנפרדים עד שלא ישאר אחד על צורתו ותחודש מזה צורה מאמצעיותם. והנפש אינה ממין דבר מנפרדי הגוף, אם כן אינה אלא צורה מחוץ כפתוח האבן הוך ג) אשר איננו ממין צורות המים והעפר. תחלת הכחות, הכח הזן והוא כהתחלה ד), והמוליד כתכלית ד) והמגדל 10 באמצע ד), הקושר בין ההתחלה והתכלית. ולמוליד ראשית וקדימה, ואם יראה מתאחר, הנה הוא ימשול ראשונה על החומר המוכן לקבול החיות, וילבישהו צורת הדבר המכוון בעבודת המגדל והזן, ואח"כ יעזוב ההנהגה לשניהם עד עת ההולדה, והמוליד נעבד, והזן עובד, והמגדל עובד ונעבד. 15 ולזן הארבעה כחות המפורסמים העובדים אותו. כל נע בחפץ הרגש נע, ואם איננו כן היה ההרגש לריק, והחכמה לא 17 תתן דבר להבל וריק ולא להזיק, ולא תמנע דבר צריך ולא

- א) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "ומכין להם". עיין לנדאווער בהעתון Zeitschrift der deutsch, morgen. Gesellschaft כרך כ"ט עמ' 380.
 ב) "וישארו האחדים על צורתם" הוספתי עפ"י נ"א ולנדאווער שם.
 ג) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "בכופה" עיין מאנאזין 1883 עמ' 99.
 ד) כל ההוצאות: "ההתחלה... בתכלית... באמצע" ותקנתי עפ"י הפסיכולוגיה של אבן סינא. עיין לאנדאווער שם עמ' 349.

- שורה ט: והמוליד כתכלית. ר"ל כח המוליד בא לצמח והחי בסוף התפתחותו בעוד שכח הזן מיוחד להם בראשית היותם.
 שורה י: ולמוליד ראשית וקדימה. ר"ל אם גם הכח המוליד בא אחר כח הזן והמגדל בזמן, בכל זאת הוא מושל עוד קודם לכן בחומר.
 שורה יד: והמוליד נעבד. ר"ל שני הכחות האחרים הזן והמגדל כמו עובדים לו בזה שהם מגדלים ומפתחים את הצמח והחי עד שנעשים מסוגלים לכח ההולדה. כח הזן כמו עובד לכח המגדל ולכח המוליד בעוד שהכח המגדל עובד להמוליד ונעבד מהזן. עיין מה שכתב לאנדאווער בהעתון Zeitsch. der. deut. morg. gesell. כרך כ"ט עמ' 350 ועמ' 386.
 שורה טו: הארבעה כחות המפורסמים. מושך, מחזיק, מעכל, דוחה עיין שמגנת פרקים להרמב"ם פ"א.

1 מועיל, עד שבעלי הכסוים א) ואם יראו נחים היה להם התקבצות
 והתפשטות, ואם יהופכו על גביהם יתנועעו עד שישובו על
 בטניהם, כדי לקרב להם המזון. וההרגשות הנראות ידועות,
 אבל הנסתרות תחלתם ההרגשה המשתתפת, כי אשר איננו
 5 ערב ואשר הוא ערב לא יושגו כי אם בנסיון, וצריך לקבוע
 כח יצורי לשמור צורות המורגשות, והיא ההרגשה המשתתפת,
 והכח הזוכר השומר לשמור בו הענינים המושגים מהמורגשות,
 והכח היצרי להקריב בו מה שנמחק ב) מהזכרון, והכח המחשבי
 לעמוד בו על בירור מה שיחדשהו היצרי, והפסדו באופן
 10 העמידה ג) החדשה עד שישיבהו אל הזכרון. והכח המתנועע
 להביא מה שיצטרך מקרוב ורחוק ודתיית המזיק. וכל כחות
 בעלי חיים, אם משיגים ואם מניעים. והמניעים הם המאויים
 והם שני מינים ד) אם מניע להביא מועיל והוא הכוסף, ואם
 14 מניע לדחות מזיק והוא הכועס. והמשיגים שני מינים, אם

א) כל ההוצא: „הקשקשים“ ותקנתי עפ"י נ"א ולנדאווער שם עמ' 388.
 ב) כל ההוצא: „שנמנע“ ותקנתי עפ"י הפסיכולוגיה של אבן סינא
 שם עמ' 352 וגולדציהר.

ג) כל ההוצא: „קצת מהעמידה“ ותקנתי עפ"י מ. והורביץ.

ד) „הם המאויים והם שני מינים“ צריך להוסיף עפ"י מ.

שורה ד: ההרגשה המשתתפת. עיין לעיל מאמר ג' סימן ה'. וראב"ע לבראשית
 מ"ב א' ושמות ה' כ"א.

שורה ו: צורות המורגשות. ר"ל צורות הדברים המורגשים בחושים (נגד קאססעל)
 עיין לנדאווער שם עמ' 389.

שורה ח: והכח היצרי... חוץ מההרגשה המשתתפת או הכח היצורי שתפקידו
 לקשר את ההרגשות השונות שאנו מקבלים מדבר אחד, כמו למשל
 מן הדבש אנו מרגישים בחושינו לא רק צבעו ורכותו כ"א גם טעמו
 המתוק. הכח היצורי מקשר את ההרגשות האלו ושומרם בזכרוננו.
 הכח היצרי מרכיב הרגשות שונות מדברים שונים או מרחיק הרגשות
 אחדות מההרגשות שקבלנו מדבר אחד וע"י זה הוא בורא דברים
 דמיוניים שאינם בנמצא. הוא מרכיב למשל צבע האדם של פרה
 אדומה עם האדם ומקבל ע"י זה אדם אדום מה שבאמת לא נמצא
 כלל, ומפני זה אומר המחבר עליו שיש שיהיה אמת ויש שיהיה
 שקר. הכח המחשבי הוא הכח שאיננו תלוי בהרגשות כלל. הוא
 עומד למעלה מן ההרגשות ומוציא משפטו עליהן אם לקרב ואם
 לרחק. עיין לנדאווער שם עמ' 403.

1 נראים כחושים הנראים, ואם נסתרים כחושים הנסתרים. והמניעים אמנם יפעלו במשפט המחשבי בעבודת המדמה (א), והוא התכלית מהחי הבהמי, כי אין ראוי (ב) לקבוע לו הכח המתנועע לתקן סבות ההרגש והיצר, אך החוש היצרי נקבע לו לתקן סבות התנועה. והמדבר בהפך זה נתנה לו התנועה לתקן הנפש המדברת המשכלת (ג) הזוכרת. החושים החמשה ידועים, ומושניהם ידועים (ד). באמצעותם תושג הדמות והמנין והגודל והתנועה והמנוחה. התבאר מצוא ההרגשה המשתתפת, מאשר אנחנו דנין על הדבש דרך משל כשנראהו, שהוא 10 מתוק, וזה בעבור שעמנו כח משותף לחושים החמשה, וזה הכח הוא היצורי, ופועל בהקיץ ובתנומה. ואחר זה כח מרכיב מה שמתקבץ בהרגשה המשתתפת, ויבדיל ביניהם ויפיל המחלוקת ביניהם, מבלי שיסיר מהצורות ההרגשה המשתתפת, והוא היצרי (ה), ויש שיהיה אמת ויש שיהיה שקר, אבל 15 היצורי אמת לעולם. ואחריו הכח המחשבי, והוא כח שופט דן על דבר שראוי שיבוקש ועל דבר שראוי להתרחק ממנו. ואין ביצורי ולא ביצרי משפט ודין אבל ציור לבד. ואחריו הכח השומר, מזכיר לענינים מה שהשיג, כמו שהזאב שונא, והבן אוהב. והאהבה וההיזק וההאמנה וההכזבה למחשבי, 20 אבל השומר המזכיר הנה ישמור מה שמאמין בו המחשבי. והכח היצרי כשהשתמש בו המחשבי יקרא יצרי, וכשהשתמש בו המדבר יקרא מחשבי. ההצטיירות בפני המוח, והיצרי 23 באמצעותו, והזכרון במאוחרו, והמחשבי בכללו, ורובו

(א) כל ההוצא: "והמניע הוא עושה במטשלת המחשבי בהשתמש היצרי" ותקנתי עפ"י לנדאוער ונ"א.

(ב) כל ההוצא' מוסיפ': "לו" ומיותר הוא.

(ג) כל ההוצא': "העושה" ותקנתי עפ"י גולדציהר ולנדאוער שם עמ' 390.

(ד) מ. חסר: ומושניהם ידועים.

(ה) כל ההוצא': "וכן הוא היצרי" ותקנתי עפ"י פ.

שורה ה: לתקן סבות התנועה. ר"ל להתאים את תנועותיו עם תכליתו והוא קיום המין.

שורה כב: ההצטיירות בפני המוח. ר"ל מקומו בחלק המוח שאצל המצח. עיין ראב"ע לשמות ה' כ"א ול"א ג' ורמב"ן לשמות י"ד מ'.

1 במקום א) היצרי. וכל אלו הכחות מהותיהם ב) כלים בכליון כליהם, ואין עמידה אלא למדברת ג) אף על פי שייחדה לעצמה ד), לב הכחות האלה בדרך מרדכי היחוד, ושתמציאם בעצמותם ה). זה היוצא מדברי האנשים האלה במה שלמטה 5 מהנפש המדברת. ואמרו במדברת שהיא השכל ההיולני, רוצה לומר השכל בכח ה), דומה להיולי אשר הוא דומה ז) לאפס בפעל והוא כל דבר בכח, ויהיו בו הצורות המושכלות, אם בלמוד אלהי ואם בקנין. ואשר הם בלמוד הם המושכלות הראשונות אשר ח) ישתתפו בהם כל בני אדם אשר על המנהג 10 הטבעי. ואשר בקנין הם בהקשה ובחדוש המופתי בהצטיירות האמתות הדבריות, כמו הסוגים והמינים והחלקים והמדות המיוחדות והמלות ט) הנפרדות, והמורכבות בדרכים הנחלקים מההרכבות וההקשות המחוברות, האמתיות והכובניות, והגזרות המולידות תולדות הכרחיות מופתיות או נצוחיות י) או הלציות 15 או הטעאיות או שיריות, ובהתברר אמתת הענינים הטבעיים בהיולי והצנרה וההעדר והטבע והזמן והמקום והתנועה והגרמים הגלגליים והגרמים היסודיים וההויה וההפסד המוחלטים, 18 וההויות הנולדות ההוות באויר, וההוות במוצאם, וההוות על

- א) כל ההוצא' חוץ מה. וק.: "בעת" עיין הירשפלד.
 ב) כל ההוצא' חוץ מה.: "מתים".
 ג) כל ההוצא': "למדבר" ותקנתי עפ"י מ. והורביץ והוספתי: "אלא".
 ד) כל ההוצא': "שייחד לעצמו".
 ה) כל ההוצא': "ושימציאם בעצמותו" ותקנתי עפ"י מ.
 ו) ק. ב. חסר: "בכח" וכבר הוסיף המלה הזאת ס.
 ז) מ.: "קרינה" = "מחובר".
 ח) "אשר" חסר בכל ההוצא': חוץ מה. ונ"א.
 ט) "המיוחדות והמלות" חסר בכל ההוצא' חוץ מה.
 י) ק. ה.: "נצחיות" ותקנתי עפ"י מ. מ.

שורה ב: למדברת. ר"ל לנפש המדברת, כלומר לנפש האדם. עיין לגדאושר שם עמ' 360 ועמ' 402.

שורה ג: בדרך מרדכי היחוד. ר"ל באיזה אופן שיהיה מן היחוד.
 שורה יא: הדבריות. ר"ל ההגיוניות.

שורה יב: בדרכים הנחלקים. ר"ל באופנים שונים.

1 כדור הארץ מצמח וחי, ואמתת האדם, ואמתת הצטיירות
הנפש את נפשה, והצטיירות הדברים המוסריים מהמינים,
והשעורים המלאכיים, והשעורים הכוכביים א, והשעורים
הנגוניים, והשעורים המראיים, והצטיירות הדברים האלהיים,
5 וידיעת התחלות המציאה בסתם מצד שהיא מציאה, והתלויים
בה בכח או בפעל, וההתחלה והעלה והעצם והמקרה והסוג
והמין וההפך והדומה, וההסכמה והחלוף והאחדות והרבוי,
וקיום התחלות החכמות העיוניות מהמוסריות, והטבעיות מן
הדבריות, אשר לא יגיעו אליהם אלא בזאת החכמה בקיום
10 הבורא הראשון, והנפש הכללית, ואיכות המינים, ומדרגת
השכל מהבורא, ומדרגת הנפש מהשכל, ומדרגת הטבע
מהנפש, ומדרגת ההיולי והצורה מהטבע, ומדרגת הגלגלים
והכוכבים וההויות מההיולי והצורה, ולמה הוטבעו על המחלוקת
הזאת, והקדימה והאיחור, וידיעת האנושות והאלהות, והטבע
15 הכללי וההשגחה הראשונה. ויש שתקבל זאת הנפש המדברת
צורה מן ההרגש, כאשר תראה על עצמה מה שיש ביצורי
השומר להשתמש ביצרי והמחשבי, ותמצא הצורות ההם משתתף
קצתם עם קצתם בתבניות ונפרדים בתבניות אחרות. ומן
התבניות ההם צורות עצמיות ומקריות ב. והיא מחלקת אותם
20 ומסדרת אותם ומחדשת הסוגים והמינים וההבדלים והסגולות
והמקרים, ואחר תרכיבם הרכבה הקשית ותוליד מהם תועלות
22 התולדות בעזר השכל הכללי הסומך אותם. ואם היא נעזרת

א) „והשעורים המלאכיים והשעורים הכוכביים“ חפר במ.

ב) ה.: „ומהם מקריות“.

שורה א: ואמתת האדם. ר"ל אמתת מהותו של האדם. מוסקאטו מדמה שנגד
עיני המחבר במנותו כל אלו הצורות המושכלות הנקנות ע"י הנפש
היו ספריו של אריסטו על דבר אלו התכונות. וכן היא דעת
קאססעל.

שורה י: הבורא הראשון. ר"ל העלה הראשונה.

שורה יא: השכל. כונתו להשכל הפועל. והנפש כונתו להנפש הכללית העולמית
עפ"י שטתו הפילוסופית של אפלטון בספרו Timaeus אשר המחבר
הביאו לעיל מאמר ד' סימן כ"ה. (קאססעל).

שורה טז: מן ההרגש. ר"ל ממה שנקנה ע"י החושים.

שורה יז: להשתמש ביצרי והמחשבי. ר"ל מה שנתקבץ ומשתמר ע"י היצורי
לצורך תשמישם של היצרי והמחשבי.

1 ראשונה בכחות ההרגשים איננה צריכה אליהם בציור אלה הענינים בעצמם א) ובהרכבת ההקשים מהם, לא בעת האמות ולא בעת הציור. וכאשר הכחות ההרגשים משיגים יחס המוחשב ב), כן הכחות השכליות משיגים יחס מן המושכל ג) 5 בהפשטת הצורה מהחומר והתדבק בה, אלא שכת המרגיש לא יפעל בעצמו כמו שיפעל המדבר, אבל יצטרך אל הכת המניע ועזר האמצעיים המניעים הצורות אליו. אבל המשכיל משכיל בעצמו ומשכיל עצמו בעת שירצה, ועל כן נאמר, כי הכת המרגיש מתפעל, והמשכיל פועל. ואין השכל בפעל 10 זולת הצורות ד) המושכלות המופשטות בעצם השכל בכח, ולכן נאמר שהשכל בפעל משכיל ומושכל יחד. ומן הכחות המיוחדות לשכל שיאחד הרב וירבה האחד בהרכבה וההתכה והשכל, ואף על פי שנראה מעשהו בזמן בהרכבת ההקשות בעיון ובמחשבה, הנה ה) הבנתו לתולדות איננה נתלית בזמן ו), 15 אך עצם השכל מרומם מהזמן. והנפש המדברת כשהיא מקבילה אל החכמות נקראת פעולתה שכל עיוני, וכאשר היא מקבילה לגבור הכחות הבהמיים נקראת פעולתה הנהגה, ונקראת שכל מעשי. וכבר יצליח הכת הדברי בקצת האנשים 19 מהתדבקו בשכל הכללי, במה שירוממהו מהשתמש בהקשה

א) כל החוצא' חוץ מה: "בעצמה".

ב) כל החוצא': "בכאן מה שמרגישים מן המורגש" ותקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ג) "משיגים יחס מן המושכל" הוספתי עפ"ו מ. עיין הירשפלד.

ד) כל החוצא': "צורות" ותקנתי עפ"י מ.

ה) "הנה" חסר בכל החוצא' חוץ מה.

ו) ה: "איננה נראית". ק: "הבנתו לתולדת בזמן". ק"י: "איננה נתלית". תקנתי עפ"י מ. ב.

שורה ט: ואין השכל בפעל זולת... ר"ל השכל בפעל איננו חוץ לצורות המושכל כי אם הוא והם דבר אחד וכמו כן אמר הרמב"ם במו"ג ח"א פס"ח: "אין השכל דבר זולת הדבר המושכל". עיין רלב"ג במלחמות ה' א' ח'. שמידל Studien עמ' 427 ושייער: Psychol. des Maim. עמ' 48.

שורה טז: שכל עיוני... שכל מעשי. החלוק הזה נמצא אצל אריסטו. עיין מלות הגיון להרמב"ם פי"ד.

שורה יט: בשכל הכללי. ר"ל השכל הפועל. עיין מאמר א' סימן א'.

1 והעיון, ויסור מעליו הטורה בלמוד ובנבואה א, ותקרא סגולתו
 זאת קדושה, ותקרא רוח הקדש. ומופתי עצמות הנפש
 שהיא איננה גשם ולא מקרה, ושהיא ב צורת הגשם, לא
 תתחלק בעצמותה כהתחלק הגשם, ולא במקרה כהחלק
 5 המקרה בהחלק נושא, כי המראה והריח והטעם והחמימות
 והקרירות כבר יתחלקו בהחלק נושאם, ואם לא יתחלקו
 בעצמותם, והצורה השכלית איננה כי אם המושכל, והמושכל
 מהאדם דרך משל לא יקבל החלוקה, כי לא יצוייר חצי
 אדם ולא חלק מהאדם אדם, כמו שיצוייר חלק מהגשם גשם
 10 וחלק מהגוון גוון, וכן הגוון והגשם מצד שהם מושכלים לא
 יצטייר בהם חלק ולא יאמר ג חצי גוון וחצי ד גשם מושכל,
 כמו שנאמר חצי הגשם הוא מוחש, וחצי הגוון הנשוא
 עליו הרמז אליו, ולא יאמר חצי הנפש המדברת אשר
 בראובן כמו שנאמר חצי גופו, אחר שלא תוכר ולא תוגבל
 15 מצד מהצדדים ולא יורמו אליה. וכיון שאיננה גשם ולא
 מקרה עומד בגשם חונה בו, כבר נראה מציאותה במה שיצא
 ממנה מהפעולות, ולא נשאר אלא שתהיה עצם עומד בעצמותו,
 מתואר בתארי המלאכים והעצמים האלהיים. וכליה הראשונים,
 הצורות הרוחניות המצטיירות באמצע המוח מהרוח הנפשי,
 20 בהכח ה היצרי, תשיבהו מהשבי, כאשר תשלוט בו ותרכיבהו
 הרכבות ותבדילהו הבדלות מביאים אותו ו אל הולדת חכמה.
 וכבר היה קודם זה יצרי, כשהיה שולט בו הכח הרעיוני ו
 23 המחשבי שאינו נכון ה, כמו שיקרה בתינוקות ובבהמות ובמי

(א) כל ההוצא: "בנבואה". תקנתי עפ"י מ. והורביץ.
 (ב) כל ההוצא חוץ מ.ב. : "וכשהיא". תקנתי עפ"י מ. ב. עיין הירשפלד.
 (ג) "ולא יאמר" חסר בכל ההוצא והוספתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.
 (ד) "גוון וחצי" חסר בההוצא חוץ מה. ק. ונ"א.
 (ה) כל ההוצא: "מן הכח" ותקנתי עפ"י מ.
 (ו) כל ההוצא: "יביאו. ה. : "יביאהו" ותקנתי עפ"י מ. עיין
 הירשפלד.

(ז) "הרעיוני" חסר במ.

(ח) "שאינו נכון" חסר במ.

שורה ט : חלק מהאדם אדם. ר"ל אין אנו יכולים לצייר לנו חלק מן האדם,
 שתהיה לו תכונת האדם ושנוכל לקרוא אותו בשם אדם.

- 1 שנשתנה מזגו מחמת חולי עד שיעלמו אותן התמונות מהנפש האנושית, (בעבור א) ההרכבות וההפרדות, המצטרך אליהם להשלמת העיון בעצה המכוונת, ותבא העצה חסרה ורעיונית ב) כלה או קצתה. ומן הראיות על הפרד הנפש מהגוף ושאיןנה
- 5 צריכה אליו, כי הכחות הגשמיות יחלשו במושגיהם החזקים, כעין אצל השמש והאון אצל הקול החזק בהפסד כליהם, והנפש המדברת אינה כך, אבל תתחזק כל אשר תשיג מדע חזק ממנה. ומוזה כי הזוקן ישיג הגוף ולא ישיג הנפש, אבל תתחזק אחר החמשים שנה, והגוף בירידה, ומוזה שפעולות
- 10 הגוף בעלות תכלית ופעולות הנפש בלתי בעלות תכלית, כי הצורות ההנדסיות והמספריות והמשפטיות בלתי בעלות תכלית. והראיה על מציאות עצם שכלי נבדל מהגשמים, יעמוד לנפש מעמד האור לראות, ושהנפש כשנבדלה מהגשמים תתאחד בו, הוא שהנפש אין מדעיה הווים לה בנסיון, כי
- 15 מה שיהיה בנסיון אין גוזרין עליו גזור גמור, כי לא יגזור האדם גזור גמור כי כל אדם לא יניע אוניו, כאשר יגזור כי כל אדם מרגיש וכל מרגיש חי וכל חי עצם ושהכל יותר רב מהחלק וזולת זה מהמושכלות הראשונות, כי
- האמנתנו ג), בבירור הדעות לא תתברר בלמוד, ואם לא
- 20 יהיה כן היה משתלשל הענין אל מה שאין לו תכלית, ואם כן הוא מאצילות אלהית תדבק בנפש המדברת והאצילות הזאת מה שלא בו זאת הצורה הכללית השכלית לא יתכן שתפתחו הנפש המדברת ד), וכל מה שבו צורה שכלית
- 24 בעצמותו הנה הוא עצם בלתי מתגשם, אם כן האצילות

- (א) „בעבור“ חסר בכל ההוצא' חוץ מה. ונ"א.
 (ב) כל ההוצא' רק: „מחשבת“ ותקנתי עפ"י מ. עיון הירשפלד.
 (ג) כל ההוצא': „שהאמנתנו“ ותקנתי עפ"י מ.
 (ד) מן „והאצילות“ עד „המדברת“ חסר בכל ההוצא' ונתוסף מה. עפ"י מ.

- שורה ה: במושגיהם החזקים. ר"ל אם הדבר המושג הוא חזק יותר מדאי. עיון מלחמות ה' לרלב"ג א' ב'. ומו"נ ח"א פל"ב.
 שורה ח: ומוזה. ר"ל ומן הראיות שהנפש היא עצם נפרד מן הגוף ושאיןנה צריכה לו, היא גם העובדא שהנפש נעשית יותר חזקה לעת זקנה.
 שורה יב: עצם שכלי נבדל. כונתו על השכל הפועל.

1 הזאת עצם שכלי בלתי מתגשם א) עומד בעצמותו. וציור הנפש לצורה שלמות לה, ויהיה לה בה ההתדבקות בעצם הזה השכלי אבל תעתיקה מההתדבקות ההוא טרדת הגוף. הנה לא התאמת ההתדבקות התמים אלא במיאוס וגיעול כל כחות 5 הגוף, כי אין מונע לה מההתדבקות בו זולת הגוף, וכשתפרד ממנו תשאר פנויה, ניצולת ב) ממה שהיה אפשר לו מן ההפסד, מתדבקת בעצם הזה הנכבד המכונה בעולם העליון. זולת זה מהכחות אין מעשהו כי אם בגוף ויאבד בהפסד הכלי, אבל הנפש המדברת כבר ציירה אותם ג) ולקחה לכותיהם כמו שקדם. 10

יג. אמר הכוזרי: אני רואה לדברים האלה הפילוסופיים יתרון דקדוק וברור על שאר הדברים.

יד. אמר החבר: וזהו מה שהייתי מפחד עליך מהפתוי ומנוחת הנפש על דעותם, למה ד) שנתברר מהם המופת 15 בחכמות ההרגליות וההגיון, בטחו הנפשות על כל מה שאמרוהו בטבע ובמה שאחר הטבע, וחשבו שכל מה שאמרוהו מופת. ולמה לא תספק בטענותם ביסודות הארבעה ראשונה, ותתבע אותם בעולם האש אשר יטענו ששם האש העליונה אין גוון לו, שימנע גוון השמים והכוכבים, ומתי 20 השגנו אנחנו אש יסודית, אבל איכות חמה בתכלית אם

א) מן "אם" עד "מתגשם" חסר בכל ההוצא' חוץ מה. כל ההוצא' מוסיפ': "אך" ומחקתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ב) "פנויה ניצולת" חסר במ.

ג) כל ההוצא' מוסיפ': "הצורות ההם" ומחקתי מפני שאיננו במ. ונ"א.

ד) בהוצא' אחד': "כי למה".

שורה ח: זולת זה מהכחות. ר"ל וכל אחד מהכחות האחרים חוץ מהשכל, וכונתו על הכחות היצורי והיצרי שעליהם דבר לעיל.

שורה יג: וזהו מה שהייתי מפחד... ר"ל מפני זה הייתי מפחד תמיד שלא תתפתה לדעות הפילוסופים, עיין לעיל סימן ב'.

שורה טו: בחכמות ההרגליות. חכמת המנין והשעורים (מתימטיקה). עיין חובת הלבבות לר' בחיי בהקדמה.

שורה יז: לא תספק. ר"ל לא תשיל ספק.

שורה כ: איכות חמה בתכלית. ר"ל איכות החום בתכלית החמימות.

1 תחולא) בארץ תהיה ב) גחלת, ואם תחול באויר שלהבת ג),
 ואם תחול במים תהיה מים רותחים. ומתי ראינו גשם אשי
 ואוירי נכנסים בחומר הצמח והחי, עד שנגזור שהוא מורכב
 מהארבעה כלם אש ואויר ומים וארץ. אמור שהשגנו המים
 5 והארץ והשתנותם והכנסם בחומר הצמח, ולאור ולחמימות
 השמש עזר בהויה בדרך האיכות, לא בגשם אש ולא בגשם
 אויר. או מתי ראינו אותם נתקים אל אלה הארבעה בעיניהם ד),
 אם ינתק חלק אל דמות העפר אינו עפר, אבל הוא אפר
 ראוי לרפואה, והחלק הנתק אל דמות המים אינו מים, אבל
 10 הוא סחיטה או לחות ארסי או מזוני, לא מים ראויים
 לשתיה, והחלק הנתק אל דמות האויר היה אד או קיטור,
 לא אויר ראוי להתנשם בו. ואלה גם כן פעמים ישתנו אל
 בעלי חיים או לצמחים ה), או יקפאו ו) בחלקי הארץ, ושבו ו)
 מהשתנות אל השתנות, ובפלא יפול בהם השתנות אל יסוד
 15 גמור. אמת כי אחר המחקר יוצא לנו ההכרח להודות
 בחמימות והקרירות והלחות והיבשות, ושהם איכויות ראשונים
 לא ימלט מהם או ממצועיהם ח) גשם מהגשמים, ושהשכל יתך
 המורכבות אליהם, וירכיב מהם ויניח להם עצמים נושאים,
 19 ויאמר אש ואויר ומים וארץ בציוור ובמאמר, לא שהם היו

א) ה. : תחנה.

ב) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א : "היתה".

ג) כל ההוצא' חוץ מה. : "להבה".

ד) כל ההוצא' חוץ מה. : "בעינם". מ. : "באעיאנהא".

ה) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א : "צמח".

ו) ה. : "יקפאו". ק. : "נקפאו". ס. : "או נקפאו".

ז) ה. ונ"א. "וילכו". ס. : "וצארת".

ח) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א : "מאמצעיהם".

שורה יז : ושהשכל יתך המורכבות אליהם. ר"ל השכל מפריד על אלו ד'
 איכויות ראשונות כל מורכב ומהם הוא מרכיב את כל הדברים, אם גם
 האיכויות הללו אינן נמצאות בעצמן חוץ לשכל.

שורה יח : ויניח להם עצמים נושאים. ר"ל השכל מניח בעד כל אחת מד'
 איכויות עצם וגזור שהגשמים מורכבים מאש ואויר ומים וארץ כלומר
 מחמימות, קרירות, לחות ויבשות.

1 כלל פשוטים חוץ לשכל, ויתרכב מהם כל הווה. ואיך יאמרו זה והם יאמרו בקדמות, אם כן לא סר האדם הווה משכבת זרע ודם, והדם מהמוזנות, והמוזנות מהצמחים והצמחים א כמו שאמרנו מזרעים ב, והמים אשר ישתנו לדומה להם ג 5 בעזר מהשמש והאור והארץ, ועוד ד שלכל הכוכבים ומצבי הגלגלים רושם ועזר בו. הנה זה הספק ביסודות על דעתם. ואולם על דעת התורה הנה האל ברא העולם כמו שהוא, ובעלי חיים שלו וצמחיו מצויירים, ולא יצטרך ה להקדים מצועים ולהרכיב הרכבות ט. ובהודות בחדוש, קל כל קשה 10 והתישר כל מעקש. כשידומה מזה העולם שהוא לא היה ואחר כן י היה בחפץ האל בעת שרצה ואיך שרצה, לא ט תצטער בחקירה ט. איך התהוו הגשמיים ואיך נקשרו בהם הנפשות, ולא תתרחק נפשך מקבול הרקיע והמים אשר מעל לשמים, והשדים אשר יזכירום רבותיננו, והספורים המקווים 15 מן ימות המשיח ותחיית המתים והעולם הבא. ומה צרכנו אל זאת התחבולה בהשארות הנפש אחר כלות הגוף, והמסופר הצודק המקובל כבר אמת אצלנו היעודים, הניחם 18 יהיו רוחניים או גשמיים י. ואם נמשיך דרכי ההגיון לקיים

- (א) כל ההוצא: "מהצמח והצמח" תקנתי עפ"י מ. ונ"א.
 (ב) כל ההוצא: "מכח זרעי". ה. ונ"א: "מכח זרע". תקנתי עפ"י מ.
 (ג) כל ההוצא חוץ מה: ונ"א: "לדומה עצם להם".
 (ד) ה. ונ"א: "אמת". מ.: "נעם".
 (ה) ה.: "ואין צריך". מ.: "פלם וחתג".
 (ו) כל ההוצא חוץ מה. ונ"א: "אליהם אמצעיים והרכבת מורכביהם".
 (ז) כל ההוצא חוץ מה. ונ"א: "לא הוה עוד היה" וחסר: "ואחר כן".
 (ח) מ.: "לם" = "למה".
 (ט) ה.: "לחקירה". מ.: "פי אלבחת".
 (י) נ"א: החיות הנפש והנח לה שתהיה רוחנית או גשמית" ונוסח זה יותר מתאים עם מ. עיין הירשפלד.

שורה א: ואיך יאמרו זה. ר"ל אי אפשר להפילוסופים לאמר שהארבע יסודות היו באמת חוץ לשכל והתרכבו מהם כל הגשמים, כי הלא הם אומרים שהעולם הוא קדמון וא"כ גם כל הגשמים הנמצאים בעולם הם קדמונים.

שורה טו: ומה צרכנו אל זאת התחבולה... ר"ל למה לנו ראיות וסברות הפילוסופים בנוגע להשארות הנפש, אם יש לנו קבלה המאמתת אצלנו דבר זה.

1 הדעות בם ולבטלם, יכלו החיים בלעדי תולדה. ומי לנו באמתת מה שהביאנוו בשהנפש עצם שכלי, לא יוגבל במקום ולא תשיגהו הויה ולא הפסד, ובמה תוכר נפשי מן נפשך או מן השכל הפועל, ושאר העלות והעלה חראשונה. עוד 5 איך לא יתאחדו נפש אריסטו ונפש אפלטון, וידע כל אחד מהם דעת חברו והאמנתו וסתריו. וכלל הפילוסופים עוד, איך לא ישכילו מושכליהם פתאום כמו שהם אצל האל ואצל השכל הפועל, ואיך תשיגם השכחה, ולמה יצטרכו אל התבונה במושכליהם חלק אחר חלק. עוד איך לא ימצא 10 הפילוסוף את נפשו (א) כאשר יישן וכשנשתכר וכשהגיע לו ברסא"ם, כלומר מורסא במוח, וכשמצאה אותו הכאה במוחו, וכשיוקין ויבלה, ומה אשר נגזר על מי שהגיע לקצה מחכמת הפילוסופיא, וקרהו בלבול שהורי או ברסא"ם ושכח כל חכמתו, האם אין זה הוא בעינו, או נאמר שהוא זולתו. עוד 15 נניח שהבריא מחליו בהדרגה, וקבל עליו להתלמד מראש והזקין ולא ישיג המדע הראשון, האם ישובו לו שתי נפשות נבדלות, אחת משתיהן בלעדי האחרת. עוד נניח שנשתנה מזגו אל אהבת ההתגברות והתאוות, הנאמר כי יש לו נפש בגן עדן ונפש בגיהנם, ואיזה הוא הגבול מהמדע שתשוב 20 בו נפש האדם נבדלת מהגוף בלתי אובדת. אם היה בכלל מדע הנמצאות, הרבה מה שנשאר על הפילוסוף לא ידעהו ממה שבשמים ובארץ ובים, ואם היה מספיק הקצת, הנה כל נפש מדברת נבדלת, לפי שהמושכלות הראשונות תקועות 24 בה, ואם היה אמנם תפרד הנפש בציור העשרה מאמרים

(א) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "עצמו":

שורה א: ומי לנו באמתת... ר"ל מי יכול להוכיח לנו בראיות אמתת הדעה שהנפש היא עצם שכלי.

שורה ו: וכלל הפילוסופים עוד... ר"ל ועוד יש לשאל על הפילוסופים בכלל.

שורה יז: נבדלות אחת משתיהן בלעדי האחרת. ר"ל שתי נפשות שהאחת נבדלת מחברתה.

שורה כ: אם היה בכלל מדע הנמצאות. ר"ל אם הגבול הוא מדע הנמצאות כולם, הנה יש הרבה דברים שגם הפילוסוף לא ידעם.

שורה כד: העשרה מאמרים. כונתו על עשר התכונות (קטגוריות) של אריסטו:

(1) עצם (מהות) Substantia; (2) כמה Quantum; (3) איך quale

1 ומה שלמעלה מהם מהתחלות התבונה, ויוכללו בהם הנמצאות כלם כשיקחם הגיוניות מבלעדי השלמה לחלקיהם א, הוא מדע קרוב יושג מיומו, ורחוק שישוב האדם מלאך מיומו, ואם אי אפשר מבלתי הגעתם לקצה וההקפה בהם הגיוניות ב) 5 וטבעיות, הוא ענין ג) בלתי מושג, והוא אובד בלי ספק על דעתם. והנה כבר נתפתית לדמיונות נפסדות, ובקשת מה שלא נתן לך יוצרך עליו ד, ולא הושם בטבע בשר השגתו בהקש, אבל הושם זה בטבע הנבחרים מסגולת הבורא יתברך, הזכים מזכי הבריאה ה, בתנאים אשר הזכרנום, יגיעו אותן 10 הנפשות אשר יציירו העולם בכללו ויראו אלהיהם ומלאכיו, ויראה קצתם את קצתם וידע קצתם סתרי קצתם, כמו שנאמר ו: גם אני ידעתי החשו. ואנחנו לא נדע איך זה ובמה זה ז, אם לא שיבואנו מדרך הנבואה. ואילו היתה חכמת הפילוסופים ח) בזה אמת, השיגוה בדברם ט) בנפשות 15 ובנבואה, והם כשאר בני אדם. אמת שיש להם יתרון בחכמה

א) כל הוצא: לתכליתם" ותקנתו עפ"י מ. : "לנזאיאתהא". עיין הורביץ.

ב) ה. ק. מ. : "ההגיוניות".

ג) כל הוצא: "עיון" ותקנתו עפ"י מ. והורביץ.

ד) מ. : "שלא נתן לב יוצרך עליו". ק. ואחר: "שלא הרשה אותך יוצרך עליו".

ה) "הזכים מזכי הבריאה" חסר במ. עיין הורשפלה.

ו) מ"ב ב' ג'.

ז) ה. ק. : "לא נדע זה וכמה זה". מ. : "לא נדע זה ובמה זה".

ח) כל הוצא' חוץ מה. ונ"א: "הפולוסופוא".

ט) כל הוצא': "היו זוכרים דברים" ותקנתו עפ"י מ. עיין הורשפלה.

4) מצטרף Relatio ; 5) אנה Ubi ; 6) מתי Quando ; 7) המצב Situm

8) esse ; 9) הלו (קנין לו) Habere ; 10) שיתפעל Pati .

שורה ב: כשיקחם הגיוניות. ר"ל כשישיגם באופן כולל, הגיוני, מבלי הבנה שלמה בהדברים לכל פרטיהם.

שורה ג: והוא אובד... ר"ל על פי זה יצא לנו שד"ם הוא אובד, כי המדע, שעל ידו תעשה נפשו בלתי אובדת, אי אפשר לו להשיגו.

שורה ד: השיגוה בדברם בנפשות ובנבואה. ר"ל או היו הם משיגים את הדברים שעליהם אמר מקודם שאנחנו לא נדע איך זה ובמה זה, ובאמת הפילוסופים אינם יודעים זה כמו שאר האנשים.

1 האנושית, כמו שהיה אומר סקראט הראשון לעם: אני לא
 אכפור חכמתכם האלהית, אבל אני אומר לא אדעה, אמנם
 אני חכם בחכמה האנושית. ויש להם התנצלות למה שנצטרכו
 אל הקשיהם, להעדר הנבואה והאור האלהי אצלם תקנוא
 5 החכמות המופתיות תקון ב) אין תכלית אחריו, והתייחדו בזה.
 ואין חלוף בין שני אישים בחכמות ההם, וכמעט שאין הסכמה
 בין שני אישים במה שיתחלפו אחר זה מהדעות במה שאחר
 הטבע, גם בהרבה מהטבע, ואם נמצא כת אחת מסכמת על
 דעת אחת, הנה אין זה לחקירה ותולדה שעמדה עליהם
 10 דעתם, אבל שהם סיעת אחד ג) מהמדברים יקבלו ממנו,
 כסיעת פיתאגורי"ש וסיעת אבנדקלי"ם וסיעת אפוקרא"ט ד)
 וסיעת אריסטו וסיעת אפלטון וזולתם, ובעלי החשך והאור
 וההולכים, והם מסיעת אריסטו, ולהם בהתחלות ה) דעות
 מפסידות השכלים, יבום השכל, כהעללתם בסבוב הגלגל
 15 שהוא יבקש שלמות יחסר לו כדי שיהיה נכחי לכל צד,
 ולמה שלא יתכן זה תמיד לכל חלק יבקשהו על ההמרה
 והעקב, וכמו התעצמם ו) בשפעים השופעים מהראשון יתברך,
 ואיך התחייב מהמדע בראשון מלאך ומן המדע בעצמו גלגל,
 והודרגו אל אחת עשרה מדרגות, ועמדו השפעים אצל השכל
 20 הפועל ולא יחוייב ממנו לא גלגל ולא מלאך. ודברים הם
 בספוק למטה מספר יצירה, ובכלן יש ספקות ואין הסכמה
 בין פילוסוף וחבריו, אבל ינוצלו על כל פנים ונתן להם
 23 שבה על מה שמענו ממופשט הקשיהם וכווננו הטוב, ועשו

- (א) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "הבטיחו".
 (ב) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "בטחון".
 (ג) כל ההוצא': "סיעה אחת" ותקנתי עפ"י מ. וגולדציהר.
 (ד) "וסיעת אפוקראט" חסר במ.
 (ה) ק. ס. ה.: "בתחלה" ותקנתי עפ"י ב. א"נ. וק"י. עיין הורביץ.
 (ו) מ.: "תכרזהם". עיין הירשפלד.

שורה א: הראשון. כמו הקדמון.
 שורה יג: וההולכים. הם הפילוסופים שהתפלספו כשהיו מטיילים בשדות ובכרמים
 (פריפטיטיקים).

שורה יז: וכמו התעצמם בשפעים..... עיין לעיל מאמר ד' סימן כ"ה ביתר באור.
 שורה כ: ודברים הם בספוק למטה מספר יצירה. ר"ל דברים שהם יותר
 מסופקים ואי ברורים ממה שנאמר בספר יצירה.

1 הנימוסים השכליים ומאסו העולם, והם על כל פנים מעולים, אחר שלא יחוייב להם קבול מה שאצלנו, ואנחנו יחוייב לנו קבול העדות והקבלה הנמשכת א) אשר היא כראיה.

טו. אמר הכוזרי: השמיעני בחסדך כללים מקוצרים מן הדעות אשר נתבררו אצל חכמי שרשי האמונה, והם הנקראים 5 אצל הקראים בעלי חכמת הדברים.

טז. אמר החבר: אין בזה תועלת זולת החדוד בדברים, והעזר על מה שנאמר ב): הוי זהיר ללמוד מהג) שתשיב לאפיקורוס, כי החכם התמים, כמו הנביאים על הדמיון, מעט 10 הוא שיוכל להועיל אדם בדרך הלמוד, ולא ישיב על חולק בדרך הדבור, ובעל הדבור יראה עליו הוד חכמה עד שישב לו השומע יתרון על התמים ההוא התמיד אשר חכמתו אמונתו, לא ישיבהו מהם משיב, ותכלית המדבר הוא בכל מה שילמדהו, וילמדהו, שיכנס בנפשו ובנפש תלמידו האמונות 15 אשר בנפש התמים ההוא המוטבע. ואפשר שתפסיד חכמת

א) „הנמשכת“ חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י הורביץ.

ב) אבות פ"ב מי"ד.

ג) ק. ה. ס.: „הוה זהיר במה שתשיב“. תקנתי עפ"י מ. ויש גוססאות שונות במשנה שם. עיין Charles Tylor בספרו Sayings of the Jewish Fathers כרך ב' (Appendix) עמ' 145.

שורה ג: והקבלה הנמשכת אשר היא כראיה. כמו כן אמר החבר לעיל מאמר א' סימן כ"ה: הקבלה הנמשכת שהיא כמראה העין.

שורה ו: בעלי חכמת הדברים. כונתו על הכתה הפילוסופית של הערבים הנקראת בשם Mutakallimuna שהשתדלה להתאים את הדת עם הפילוסופיה. בדעותם אחזו מחכמי היהודים רס"ג ור' האי גאון. עיין לעיל מאמר ה' סימן א'.

שורה ז: אין בזה תועלת... אחר שבסימן י"ד השיב החבר נגד ראיות וסברות הפילוסופים היוונים שאת דעותיהם מצא אצל אבן סינא, הוא בא עתה לדבר על המדברים ומקדים שכל השתדלותם של הפילוסופים האלה להתאים הדת עם הפילוסופיה היא לריק.

שורה ט: מעט הוא שיוכל להועיל... ר"ל הוא יכול רק מעט ללמד אחרים את חכמתו.

שורה טו: ואפשר שתפסיד חכמת... ר"ל שהפילוסופיה של הפילוסופים המשתדלים להתאים את הדת עם הפילוסופיה מפסידה רק את הדת, מפני שעל ידה נכנסים הרבה ספקות בלב.

1 הדברים הרבה מאמונות האמת עליו (א) במה שיביאהו מהספקות והדעות הנעתקות ב, כאשר נראה מאשר לומדים מקצבי השיר ומדקדקים במשקלם, ונשמע להם המיה ודברים מבהילים בחכמה נקלה למוטבע שהוא (ג) טועם משקל 5 השיר ולא יעבור עליו דבר בשום פנים. ותכלית האנשים ההם שיהיו כמו זה אשר נראה סכל במקצב, מפני שאינו יכול ללמדו להם, והם יכולים ללמדו. אמת כי המוטבע הזה יוכל ללמד מוטבע כמוהו ברמו מעט. וכן העם המוטבעים לתורה ולהתקרב אל האלהים, יקדחו בנפשותם ניצוצות 10 מדברי החסידים וישובו מאורות בלבותם, וזולת המוטבע הוא הצריך (ד) אל חכמת הדברים, ואפשר שלא תועילהו, ואפשר שתזיקהו.

יך. אמר הכוזרי: אינני מבקש ממך שתעמיק בענין הזה, אבל אבקש ממך דבר בשרש האמונה יהיה לי למוכרת, מפני ששמעתי שמעו ונכספה נפשי אליו. 15

יח. פרק א. אמר החבר: תחלת מה שצריך להעמיד החדוש לעולם. הדבור בבטול קדמות העולם (ה), אם היה החולף אין לו ראשית, הנה האישים הנמצאים בזמן החולף עד העת הזאת אין תכלית להם, ומה שאין לו תכלית 20 לא יצא אל הפועל, ואיך יצאו האישים ההם אל הפועל

(א) "עליו" חסר בכל ההוצא' חוץ מה.

(ב) הורביץ: "המתחכמות".

(ג) כל ההוצא': "בחכמתם ונראה המוטבע הוא" ותקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד ומאנאזין 1882 עמ' 52.

(ד) ב. והוצא' אחד': "צריך".

(ה) כל ההוצא': "תחלה מה שצריך להעמיד חדוש העולם ולקיים הדבר בבטול קדמות העולם". תקנתי עפ"י מ. ונ"א.

שורה טז: תחלת מה שצריך להעמיד... בזה מביא המחבר י' עקרי האמונה של המדברים. עיין מו"ג ח"א פע"ג ומלחמות ה' לרלב"ג ו' י' וחובת הלבבות א' ה'.

שורה יח: החולף. ר"ל הזמן שעבר עד עתה.

שורה כ: לא יצא אל הפועל... ר"ל דבר שאין לו תכלית אפשרי רק בכת. אבל לא בפועל.

1 והם אין להם תכלית מרום, ואין ספק כי לחולף ראשון ולאישים הנמצאים מספר יגיע אל תכלית, כי בכח השכל למנות אלפים ואלפי אלפים כפולים עד לאין תכלית, זה בכח, אבל שיוציאהו אל גבול הפועל לא, כי א), מה שיצא 5 אל גבול הפועל, ונמנה אחד ב), כך המנין היוצא אל הפועל יש לו תכלית בלא ספק, ומה שאין לו תכלית איך יצא אל גבול הפועל, אם כן לעולם התחלה, ולסבובי הגלגל מספר מגיע אל תכלית. ומזה כי מה שאין לו תכלית אין לו חצי ולא כפל ולא ערך מספרי, ואנחנו נדע כי סבובי גלגל 10 השמש חלק משנים עשר מסבובי הירח, וכן שאר סבובי הגלגלים קצתם אל קצתם, ויהיה זה קצת זה, ואין במה שאין לו תכלית קצת, ואיך ישוב זה כמו זה ובן גילוי) אין לו תכלית, והוא קצת ממנו או גדול ממנו, רוצה לומר שהוא יותר מספר או פחות מספר, ומזה איך הגיע מה שאין לו תכלית אצלנו, אם היה לפנינו מן הברואים מה שאין תכלית למספרם איך הגיע המספר אלינו, וכאשר יהיה לדבר תכלית אי אפשר לו מבלי תחלה, ואם איננו כן, יהיה כל אחד מהאישים צריך במציאותו להמתין למציאות אישים לפניו אין להם תכלית, ולא ימצא איש.

20 פרק ב. העולם חדש, כי הוא גוף, והגוף איננו נמלט מתנועה ומנוחה, ושתייהם מקרים מתחדשים עליו, באים זה בעקב זה, והבא עליו חדש מבלי ספק בעבור 23 בואו, והחולף חדש, כי אם היה קדמון לא היה נעדר, ושניהם

(א) ב. ס. : "כי אם".

(ב) כל ההוצא' חוץ מה. : "אחר".

(ג) "ובן גילו" חסר בט.

שורה א : לחולף ראשון. ר"ל שלומן העבר יש ראשית והתחלה.
שורה ה : ונמנה אחד. ר"ל רק מה שיצא אל גבול הפועל אפשר למנות אחד.
שורה יד : יותר מספר. ר"ל יותר במספר.
שורה כב : באים זה בעקב זה. ר"ל כשבאה המנוחה חולפת התנועה ולהפך והמקרה הבא לאיזה דבר באיזה זמן הוא חדש בעבור בואו והמקרה החולף הוא ג"כ חלש, כי דבר קדמון לא יוכל להעדר. עיין מו"ג ח"א פע"ד.

1 חדשים, ומה שאיננו נמלט מן החדושים הוא חדש, כי לא קדם לחדושים, והחדושים חדשים, אם כן הוא חדש.

פרק ג. אי אפשר למתחדש בלי סבה שתחדשהו, כי אי אפשר למתחדש בלי עת שיתיחד בו, יתכן לקבוע 5 בו לפניו ואחריו. והתיחדו בעתו, מבלעדי מה שלפניו ומה שלאחריו מצריך אל מיחד.

פרק ד. האלהים קיים קדמון לא יחלוף, כי אם היה חדש היה צריך אל כחדש, וזה משתלשל אל מה שאין לו תכלית, ולא יובן, עד שיגיע אל מחדש קדמון, הוא 10 הראשון והוא אשר אנהנו מבקשים.

פרק ה. האלהים נצחי לא יחלוף, כי מה שנתקיים לו הקדמות התרחק ממנו ההעדר, כי הרוש ההעדר צריך אל סבה, כמו שהנעדר החדש צריך אל סבה א, כי לא יעדר הדבר מחמת עצמו, אך מחמת הפכו, ואין הפך לו 15 ואין דמיון, כי מה שהוא דומה לו בכל פנים הוא הוא, לא יסופר בשנים, אבל ההפך המעדייר לא יתכן גם כן שיהיה קדמון, כי כבר התבארה קדמות מציאותו ב. ולא יתכן שיהיה חדש, כי כל חדש אמנם הוא עלול לקדמון הזה, והיאך יעדיר העלול עלתו.

20 פרק ו. האלהים איננו גוף, כי הגוף איננו נמלט מחדושים, ומה שאיננו נמלט מן החדושים הוא חדש, ומן 22 השקר שיקרהו מקרה, כי המקרה עמידתו בגוף הנושא,

(א) כל ההוצא': "כי הרוש הנעדר צריך אל סבה (כונה) כמו שהעדר החדש צריך אל סבה". תקנתי עפ"י הורביץ ועפ"י הענין.

(ב) עפ"י מ. צריך להיות: "כי זה כבר התבאר וקדם מציאותו".

שורה ה: והתיחדו בעתו... ר"ל העובדא שהדבר המתחדש התחדש דוקא בזמן ידוע מראה שיש מיחד שיחד את זמן התחדשות המתחדש. עיין מו"ג ח"א פע"א ופע"ד וח"ב פי"ט.

שורה טו: לא יסופר בשנים. ר"ל אי אפשר לאמר שהם שני דברים כי אם הם דבר אחד.

שורה יז: כי כבר התבארה קדמות מציאותו. ר"ל כבר התבאר שהאלהים הוא קדמון; ואם היה המעדייר גם כן קדמון, אז היה כבר עושה את האלהים לגעדר.

1 והמקרה מעולל לגוף הולך אחריו נשוא עליו, והאלהים יתברך איננו נגבל ואיננו מתיחד בצד מבלתי אחר, כי זה מתנאי הגוף. פרק ז. האלהים יודע כל דבר קטן וגדול ולא ימלט מידיעתו דבר, כי התבאר שהוא ברא הכל וסדרו ותקנו, 5 כמו שאמר א: הנוטע און הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט, ואמר ב: גם חשך לא יחשיך ממך, ואמר ג: כי אתה קנית כליותי.

פרק ח. האלהים יתברך חי, כי כבר נתקיימה לו החכמה והיכולת, אם כן נתקיימה לו החיות, אך לא כחיותנו 10 הנגדרת בהרגשה ובתנועה, אבל חיות, ענינה השכל הגמור, והיא הוא והוא היא.

פרק ט. האלהים חפץ, כי כל הבא ממנו באפשר שיבא הפכו או העדרו, או קודם העת אשר בו בא ד או אחריו, ויכלתו על שני הענינים שוה, ואי אפשר שלא 15 יהיה חפץ ישיב היכולת אל אחד מהם מבלתי האחר. ויש לאומר לומר כי מדעו מספיק משיצטרך אל יכולת וחפץ, כי מדעו מיחד לאחד ה) משני העתים ולאחד משניו ההפכים, ומדעו הקדמון הוא הסבה בכל חדש כאשר הוא, וזה מסכים לדעת הפילוסופים.

20 פרק י. חפצו יתברך קדמון נאות למדעו, לא יתחדש עליו 21 דבר ולא ישתנה מאצלו, והוא יתברך חי בהיות

א) תהלים צ"ד ט"ו.

ב) שם קל"ט י"ב.

ג) שם קל"ט י"ג.

ד) "בא" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ.

ה) כל ההוצא': "לכל אחד" ותקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ו) "העתים ולאחד מ'שני" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ.

שורה ח: כי כבר נתקיימה לו החכמה. עיין לעיל מאמר ב' סימן ב' ומו"ג שם. שורה יד: ואי אפשר שלא יהיה חפץ... ר"ל בהכרח צריך להיות מי בעל חפץ שישיב את היכולת אל צד אחד ולא אל הפכו.

שורה טז: כי מדעו מספיק... ר"ל כי ידיעתו של השם כבר דיה, שיהיו הדברים על אחד משני ההפכים וע"כ אין אנו צריכים לתארו בתואר: חפץ.

שורה יח: וזה מסכים לדעת הפילוסופים. עיין לעיל מאמר ב' סימן ה'.

1 עצמותו לא קנויה, וכן יכול ביכלתו וחפץ בחפצו, כי מן השקר מצוא דבר וסותרו יחד, ולא יאמר עליו יכול בלי יכולת א) סתם.

ימ. אמר הכוזרי: זה מספיק למזכרת, ובלי ספק שזה אשר זכרת בענין הנפש והשכל ואלה האמונות, אמנם הוא מועתק ממה שאתה זוכר מדברי זולתך, ואני איני מבקש כי אם טעמך ואמונתך, וכבר אמרת לי כי אהה מוזמן לחקור על זה והדומה לו, ואני סבור שאין לך מנוס מחקור בשאלת הגזרה והבחירה, מפני שהיא משאלות החכמה, אמור דעתך בה ב).

ב. אמר החבר: איננו מכחיש טבע האפשר כי אם מתעקש חנף, יאמר מה שאיננו מאמין בו, כי אתה רואה מהזדמנותו למה שהוא מקוה או ירא, מה שיורד שהוא מאמין, כי הדבר ההוא באפשר ויועיל בו הזימון, ואילו 15 היה מאמין כי יהיה על כל פנים, היה נמסר, ולא היה מזדמן בכלי מלחמה לאויבו ולא בשכר לרעבונו, ואם יאמר כי הזימון ההוא צריך למי שיזדמן ועזיבת הזימון צריך למי ג) שלא הזדמן, כבר הודה בסבות אמצעיות ושבהם עמידת המתאחרות, והוא ימצא בעתיד החפץ בכלל הסבות האמצעיות, 20 אם יודה האמת ולא ירעקש, ועתיד להודות כי ימצא עצמו מונח לו בינו ובין הפצו בדברים האפשריים לו, אם ירצה יעשם ואם ירצה יניחם, ואין באמונה הזאת הוצאת דבר מדין האלהים, אך הכל שב אליו על פנים מתחלפים, 24 כאשר אבאר.

א) כל ההוצא': „ביכולת“ ותקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ב) כל ההוצא': „בוה“ ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.

ג) „שיזדמן ועזיבת הזימון צריך למי“ חסר בכל ההוצא' ונתוסף

מה. עפ"י מ.

שורה יא: טבע האפשר ... ר"ל שלכל דבר קודם שיצא אל הפועל יש אפשרות להיות או לחדול ולהיות באופן זה ובזמן זה או באופן אחר ובזמן אחר. עיין אמונות ודעות ד' ז', חובות הלבבות ג' ח', מו"ג ח"א פכ"ג ומלחמות ה' לרלב"ג ג' ב'. דעתו של המחבר מסבות אמצעיות מסכמת לדעת רס"ג באמונות ודעות שם. עיין מונק Le guide I עמ' 186.

שורה יח: עמידת המתאחרות: ר"ל קיום ומציאות המסובבים והעלולים.

1 ואומר כי כל העלולים (א) מיוחסים אל העלה ראשונה על שני דרכים, אם על הכונה הראשונה, אם על דרך ההשתלשלות. ודמיון הדרך הראשון הסדור וההרכבה הנראים בחי ובצמח ובגלגלים, אשר לא יתכן למשכיל המשתכל 5 שייחסהו אל המקרה, אך אל כונת עושה חכם, ישים כל דבר במקומו ויתן לו חלקו. ודמיון השני שרפת האש הזאת על הדמיון לקורה הזאת, כי האש גוף דק חם פועל, והקורה גוף מתחלחל (ב) נפעל, ומדרך הדק הפועל שיעשה בנפעלו, והחם היבש שיחמם ויכלה לחות הנפעל עד שיתפרדו חלקיו. 10 וסבות הפעלים האלה וההפעליות האלה כאשר תבקשם ימנע ממך השגתם, ואפשר שתמצא סבות סבותם עד שתגיע אל הפלכים ואחר כך אל עלות הפלכים ואחר כן אל העלה הראשונה, ובאמת אמר האומר, כי הכל בגזירת הבורא, ובאמת אמר האחר בבחירות ובמקרים בלתי שיוציא מאומה 15 מהדברים ההם מגזירת האלהים. ואם תקצר תקרב מציאות זה בחלוקה הזאת: המעשים יהיו אלהיים או טבעיים או מקריים או מבחריים. והאלהיים מהסבה הראשונה יוצאים ועל (ג) כל פנים אין להם סבה זולת רצון האלהים ית'. והטבעיים מסבות אמצעיות מוכנות להם ומגיעות אותם אל 20 תכלית שלמותם, בעוד שלא ימנע מונע מאחד מהשלשה חלקים. והמקריים מסבות אמצעיות גם כן, אך הם במקרה לא בטבע ולא בסדר ולא בכונה, ואין להם הכנה לשלמות, 23 יגיעו עדין ויעמדו אצלו, ומתנים בהם בחלקים השלשה

(א) כל ההוצא': "הידיעות" ותקנתי עפ"י נ"א והורביץ. במ. צריך ג"כ לתקן "מעלולאת" במקום "מעלומאת".
 (ב) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "מתלחלח". עיין קאססעל בהערותו.
 (ג) כל ההוצא': "על" ותקנתי עפ"י מ.

שורה ג: הסדור וההרכבה הנראים בחי ... עיין לעיל מאמר א' סימן ע"ז ומאמר ג' סימן ג"ג.

שורה יב: הפלכים. כמו הגלגלים.

שורה יד: אמר האחר ובמקרים ... ר"ל גזר פילוסוף אחר שישנם מקרים ובחירה חפשית

שורה כג: ומתנים בהם בחלקים השלשה. ר"ל שהמקריים תלויים בהסכמת שלש האחרים ולא יוכלו לצאת לפועל אם יהיה להם מונע מצד החפץ האלהי, הטבע או הבחירה.

1 האחרים א). אבל הבחיריים סבתם חפץ האדם בעת בחירתו, והבחירה מכלל הסבות האמצעיות. ולבחירה סבות משתלשלות אל הסבה הראשונה, השתלשלות מבלי דוחק, בעבור שהאפשר נמצא, והנפש מונח לה בין העצה והפכה, תעשה מה שהיא 5 רוצה מהם, וצריך שתשובת או שתגונה על הבחירה ההיא, מה שלא יחוייב זה בשאר הסבות האמצעיות, כי לא תגונה סבה טבעית ולא מקרית, אף על פי שהאפשר נמצא בקצתם, כאשר לא תאשים התינוק והישן כאשר יזיקו והיה באפשר הפך זה, אבל אינך מאשימו מפני הסתלק המחשבה ממנו. 10 התראה אשר הם מכחישים האפשר, האינם כועסים על מי שיזיקם בכונה, או הנמסרים הם למי שיגנוב בגדיהם ויזיקם בקור, כאשר נמסרים אל הרוח הצפונית כשהיא מנשבת ביום קור עד שתזיקם, או יאמרו שהכעס כח כוזב נקבע לבטלה, שיכעס האדם על דבר מבלעדי דבר אחר, וכן 1 שישבת ויגנה ויאהב וישנא וזולת זה, אם כן אין לבחירה מצד שהיא בחירה סבה הכרחית, כי תשוב הבחירה ההיא הכרח, ויהיה דבור האדם הכרחי כמו תנועת דפקו, ובוה מה שתכחישהו הראיה, כי אתה מוצא עצמך יכול על הדבור ועל השתיקה, בעוד שתהיה בממשלת השכל ולא ימשלו בך 20 מקרים אחרים. ואילו היו החדושים מכוונים כונה ראשונה מהעלה הראשונה, היו נבראים לעתם עם כל רגע, והיינו יכולים לומר בעולם וכל אשר בו, כי עתה בראו הבורא, ולא היה למופתים ענין שיפלא האדם מהם, כל שכן שיאמין בעבורם ב), ולא היה לעובד יתרון על הממרה, כי שניהם 25 עובדים עושים מה שהושמו לעשותו. והובאו אליו עם דבות גדולות משיגות האמונה הזאת, והגדולה שבהן הכחשת 27 העין כאשר אמרנו. אבל הדבה המשנת מי שאומר בבחירה

א) „האחרים” חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י ט.

ב) מן „ולא היה” עד „בעבורם” חסר בט.

שורה י: אשר הם מכחישים. ר"ל אלה שמכחישים.

שורה יא: הנמסרים הם... ר"ל אם הם נכנעים לפניו בלי כל התנגדות.

שורה כה: והובאו אליו עם דבות גדולות... ר"ל לדעה זו הם באים אם כי אפשר לטעון טענות גדולות נגדה.

1 בעבור הוציאו קצת הדברים מגזירת האלהים יתברך, יש
 לטעון עליה במה שקדם וזכרו, כי לא הוציא אותם מגזירתו
 כל עיקר, אבל משיבם אליו בדרך ההשתלשלות, ותשיגנו
 אחרי כן דבה אחרת, והוא הוציאו הדברים ההם מידיעתו,
 5 כי האפשר הגמור מוסכל בטבעו. וכבר האריכו בזה המדברים,
 ויצא להם כי המדע בוא במקרה, ואין ידיעת הדבר סבה
 להיותו, ולא תכריח ב) ידיעת האלהים בהוות, והם עם זה
 באפשר שיהיו ושלא יהיו, כי אין הידיעה במה שיהיה היא
 הסבה להיותו, כאשר הידיעה במה שהיה איננה סבה להיותו,
 10 אך ראייה עליו, תהיה א) הידיעה לאלהים ולמלאכים ולנביאים
 ולידעונים, ואילו היתה הידיעה סבה להויה, היה בדין שיהיו
 אלו עתידים בנן עדן לידיעת האלהים ד), שהם צדיקים,
 מבלי שיעבדו, ואחרים בניהנם, לדעתו שהם עתידים לחטא,
 מבלתי שיחטאו, והיה בדין שישבע האדם מאין אכילה,
 15 לידיעת אלהים שהוא ישבע בעת פלוני, ובטלו הסבות
 האמצעיות, ואילו היו בטלות, היה מסתלק מציאות הכחות ה)
 האמצעיות. והיה מאמרו ו): והאלהים נסה את אברהם על
 18 נכון, להוציא עבודתו מן הכח אל הפועל להיות זה סבת

א) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "הדעת אותו".

ב) מ. : "ינכרו". נ"א: "תדחה".

ג) כל ההוצא': "כי" ותקנתי עפ"י הורביץ.

ד) כל ההוצא': "שיהיו עתידים בנן עדן לידיעת האלהים אלו"

ותקנתי עפ"י הורביץ.

ה) מ. : "אלמכלוקאת" = "הבריות".

ו) בראשית כ"ב א'.

שורה א: הוציאו קצת הדברים... ר"ל אם אנחנו אומרים שלהאדם ישנה בחירה
 חפשית, הנה בזה אנו מוציאים הדברים שהם תלויים בבחירתו של
 האדם מגזרת השם.

שורה ד: הוציאו הדברים ההם מידיעתו. ר"ל שהקב"ה לא יכול לדעת מקודם
 איך יפלו הדברים התלויים בבחירתו של האדם, כי אם היה יודע זה,
 אז לא היתה בחירתו של האדם חפשית לגמרי.

שורה ה: מוסכל בטבעו. ר"ל טבע האפשר הוא שאי אפשר לדעת מראש, איך
 ובאיזה זמן יתהוה, כי אם היו יודעים זה מראש, אז לא היה כבר
 אפשרי כי אם הכרחי. עיין מו"נ ח"ג פ"ב ויד החזקה הלכות תשובה פ"ה.
 שורה יז: והיה מאמרו... ר"ל מאחר שישנה להאדם בחירה חפשית אם כן בצדק
 נאמר בתורה והאלהים נסה. עיין רמב"ן לבראשית כ"ב א'.

1 טובתו, כמו שאמר (א): יען אשר עשית את הדבר הזה כי
 ברך אברכך. ובעבור שהיו החדושים צריכים להיות אלהיים
 או זולתם מן החלקים, והיה באפשר (ב) שיהיו כלם אלהיים,
 בחר ההמון ליחסם כלם אל האלהים, להיות זה יותר חזק
 5 באמונה, אך יש למכיר להכיר עם מעם ואיש מאיש וזמן
 מזמן ומקום ממקום וענינים מענינים אחרים. ויראה כי
 החדושים האלהיים לא נראו על הרוב כי אם בארץ מיוחדת,
 והיא אדמת הקדש, ובעם מיוחד, והם בני ישראל, ובעלי
 דת האמתית, ובזמן ההוא ועם הענינים ההם אשר נתלו
 10 בהם ממצות וחקים, נראה בסדורם כל מאווי לב, ונראה
 בקלקולם כל רעה, ולא הועילו הענינים המקריים והטבעיים
 דבר בשעת הקלקלה, ולא הזיקו בשעת הסדור. ועל כן היו
 בני ישראל טענה בכל אומה על האפיקורסים אשר ראו
 דעת אפיקורוס היוני, באמרו כי כל הדברים הם נופלים
 15 במקרה, כי לא תראה בהם כונת מכוון, וסיעתו נקראים
 בעלי ההנאה, כי סברתם כי ההנאה היא התכלית המבוקשת,
 והיא הטובה סתם. ובקשת בעל התורה מן המצוה בה
 שיהיה נכבד אצלו, מוסר כל הפציו אליו יתברך, ומבקש
 לטוד אם הוא חסיד, או אותות וכבוד אם הוא נביא, או
 20 המון נרצה עם הענינים הנזכרים בתורה מן העתים והמקומות
 והמעשים, ואיננו משגיח בסבות הטבעיות והמקרייות, וידע
 כי רעתם דחוייה ממנו, אם בלמוד שיתקדם לו בהצעה לרעה
 ההיא, או בכבוד שיעשה לו בעת הרעה ההיא. אך טובת
 הסבות המקרית איננה נמנעת מן הרשע, כל שכן כהחסיד.
 25 וטובת הרשעים הוא בסבות ההם המקרייות והטבעיות, ואין
 26 דוחה לרעתם כשתבא, אבל החסידים יצליחו בסבות ההם,

(א) בראשית כ"ה ט"ז.

(ב) כל הוצא': "האפשר" ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.

שורה ג: או זולתם מן החלקים. כונתו על החלוקה הנזכרת לעיל שהמעשים
 יכולים להיות: אלהיים, טבעיים, מקריים או מבחריים.

שם: והיה באפשר... ר"ל גם המעשים המקריים והטבעיים שבים בדרך
 ההשתלשלות אל האלהים וע"כ מיחס ההמון כל המעשים אליו. עיין
 לקמן בסימן זה.

שורה יח: אצלו. ר"ל אצל המצוה.

1 והם בטוחים מרעתם. וכמעט שאצא מענין כונתי א). ועתה
 אשוב אליו ב) ואומר כי דוד עליו השלום הביא שלשה
 חלקים בסבות המות, ואמר ג): כי אם ה' יגפנו, והיא הסבה
 האלהית. או יומו יבוא ומת, והיא הסבה הטבעית, או במלחמה
 5 ירד ונספה, והיא הסבה המקרית. והניח החלק הרביעי, ר"ל
 המבחרי, כי אין אדם שיש לו דעת בוחר במות, ואע"פ
 ששאל המית את עצמו, לא מבחרו המות אך לדחות
 התעוללות האויב בוד). וכמו החלקים האלה בדבור, כי
 דבור הנביאים בעת שלובשת אותם רוח הקודש בכל דבריהם
 10 מכוון מן הענין האלהי, ואיו לנביא דבר בבחירה מדבריו.
 והדבור הטבעי הם הרמזים והתנועות הראויות לענינים
 שרוצים להליץ בעדם, ומביאה הנפש אליהם בלעדי הסכמה
 קודמת, אבל הלשונות המוסכם עליהם הם מורכבים מענינים
 טבעי ומבחרי. והדבור המקרי הוא דבור המשוגעים בעת
 15 שגעונם, לא יסודר ממנו ענין ולא יגיע אל חפץ מכוון.
 והדבור המבחרי הוא דבור הנביא בעת נבואתו, או דברי
 הדעתן המחשב, המחבר מליצתו ובוחר דבריו כפי שיואה
 שהוא ראוי לכוונתו, ואילו היה רוצה, היה מחליף כל דבר
 מהם בזולתו, ועוד אם היה רוצה, היה מניח ענין ולוקח
 20 זולתו. ויש ליחס כל החלקים האלה אל האלהים יתברך
 בדרך השתלשלות, לא שהם בכונה ראשונה ממנו, ואם
 22 איננו כן דברי התינוק ודברי מטורפי הדעת ומליצת הדברן

- א) כל ההוצא': „שלא אצא מכונתי" ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.
 ב) „אליו" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ.
 ג) ש"מ"א כ"ו י'.
 ד) מ. : „למנאפרתה עדאב לה ועבתה בה".

שורה א: וכמעט שאצא... ר"ל כמעט שיצאתי כבר מהענין שעליו החלתי
 לדבר אליך.

שורה ב: אשוב אליו. ר"ל אל הענין שעליו דברתי.

שורה יג: אבל הלשונות המוסכם עליהם. ר"ל כל הלשונות חוץ מהעברית שהיא
 איננה מוסכמת, כי אם בריאה. עיין לעיל מאמר ב' סימן ע"ב ומאמר
 ד' סימן כ"ה ומאמר א' סימן ג"ד.

שורה כא: ואם איננו כן... ר"ל אם נאמר שהכל בכונה מאתו, אז יצא לנו שגם
 דברי מטורפי הדעת מכוונים מאתו והוא נתעלה מזה.

1 ושירי המשורר דברי האלהים, יתעלה מכל זה. אבל טענת העצל על הזריו באמרו כבר קדם בדעת אלהים מה שיהיה, איננה טענה, כי זה כמו אמרו ואילו היה אומר א) כי אשר יהיה אי אפשר לו שלא יהיה, יאמר ב) לו אמת הוא, אבל לא 5 תמנע הטענה הזאת שיקח האדם העצה הטובה, ותזמן כלי מלחמה לאויבך והמוון לרעבונך, כאשר יתברר לך כי הצלתך או אבדתך אינם נגמרים כי אם בסכות האמצעיות. ומכללם אך החזקה שבהם, שתבחור בזריוות ובהשתדלה, או בעצלה ובעכוב, ואל תטעון במה שיקרה למעטים ובעתות מעוטות 10 ובדרך המקרה מאבוד המשתדל והנצל המופקר הפתי, כי שם הבטחה יש לו ענין מובן בלתי ענין שם הסכנה, ואין דעתן בורח אל מקום הסכנה ממקום הבטחה, כאשר הוא בורח ממקום הסכנה אל מקום הבטחה, ומה שיקרה ממקום הסכנה מן ההצלה, יאמר כי הוא נפלא, ומה שיקרה במקום 15 הבטחה מן האבדן ג), יאמר שהוא דבר חוץ לטבע. והבחירה בהשתדלות חובה. ומסכות ההשתדלות, עצתי זאת למי שיאמין בהד), ומסיבות ההפקר, העצה שהיא סותרת העצה הזאת, והכל שב בהשתלשלות אל האלהים, אך אשר יהיה בגזירת גרידא הוא הכבוד והאותות, וזה אין מצריך אל סבות 20 אמצעיות, ואפשר שצריך אליהם, כהצלת משה מן הרעב ארבעים יום מבלתי הכנת מזון ה), ואבדן עם סנהריב מבלי סבה נראית ו), אך בסכות אלהיות אינן אצלנו סבות, מפני 23 שאין אנו יודעים אותם. ובהם יאמר כי לא יועיל בהם

א) כל ההוצא: „אמרו אילו היה אומר לי“ ותקנתי עפ”י מ. עיין הירשפלד.

ב) כל ההוצא: „אומר“ ותקנתי עפ”י מ.

ג) כל ההוצא חוץ מה. ונ”א: „ממיתה“.

ד) מ. חסר: „ההשתדלות, עצתי זאת למי שיאמין בה“.

ה) דברים ט' ט'.

ו) מל”ב י”ט ל”ה.

שורה ג: כמו אמרו ואילו היה אומר. ר”ל כמו דבריו אם היה אומר, וזו היא קונסטרקציה ערבית.

שורה י: כי שם הבטחה יש לו ענין... ר”ל המושג בטחה מוגדר הוא כהפך המושג סכנה וכל בר דעת יודע לחלק ביניהם.

1 וההודמנות, והם הזימונים החושיים (א). אבל הזימונים הנפשיים והם סודות התורה למי שידעם והתחכם בהם, הם מועילים מביאים הטוב ודוחים הרע. וכאשר ישתדל האדם בסבות האמצעיות, אחר שימסר אל האלהים במה שנעלם ממנו 5 בלב שלם, ימצא טוב ולא יחטיא, אבל הכנסו בסכנה הגמורה לבטחוננו באלהים, נכנס תחת ולא תנסו את ה'. אבל המאמר בשוא בצוותו בעבודה למי שקדם בדעתו שימרהו או שיעבדהו, איננו שוא, כי כבר הקדמנו וביארנו כי המרי והעבודה לא יגמרו כי אם בסבות האמצעיות, והיתה סבת 10 עבודת העובד הצווי בעבודה, וכן קדם בידיעתו שהוא עובד, ושסבת עבודתו שמוע תוכחתו, וכן קדם בדעתו מרי הממרה בסבות האמצעיות, אם בחברת הרעים או בתגבורת מזג רע, או נטות אל התענוג והמנוחה, ותוכחתו לו מקל מפריו, כי מן המפורסם כי לתוכחת רושם בנפש על כל ענין, וכי 15 הממרה תתפעל נפשו לשמע התוכחות אפילו מעט הפעלות, כל שכן כשתהיה התוכחת להמון, כי יש בהם על כל פנים מקבל, וכבר הועיל ואינו שוא

תחלת ההקדמות אשר בהם קיום העצה הזאת, ההודאה בסבה הראשונה, ושהוא עושה חכם ב, 20 ושאין במעשיו שוא, אך כלם בחכמה וסדור אין בהם קלקול. וכבר התיישב זה בנפשות, בהתבונן ברוב הבריאה ומה שנשתרש ממנה בנפש המשתכל, עד שהאמין שאין במעשיו קלקול, ואם יראה במקצתם, לא תתקלקל אמונתו בעבור זה, אבל ייחסהו אל סכלות נפשו ומעוט הבנתו.

25 וההקדמה השנית, ההודאה בסבות אמצעיות אך אינם פועלות, אבל הם סבות, על דרך החומר 27 או על דרך הכלים, כי השכבת זרע והדם הומר לאדם,

(א) כל ההוצא' חוץ מה': „וזה אמת“, וחסר: „והם הזימונים החושיים“.
(ב) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: „והכס“.

שורה ו: אבל המאמר בשוא... ר"ל המשפט, ששוא הוא הצווי של מי שידע מראש אם יעבדהו או ימרו בו, ומציה לעבוד אותו, איננו צודק, כי באמת איננו שוא הצווי, כי הוא ג"כ מהסבות האמצעיות.
שורה יח: העצה הזאת... ר"ל הדעה מהבחירה החפשית שעליה דבר עד עתה.

1 ואברי ההזרעה מחברים ביניהם א) והרוחות והכחות כלים משמשים בחפץ האלהים, ויגמר בהם צלמו וקונו וגדולו והזונו, ואפילו בדבר הנוצר יש שצריך אל הסבה האמצעית, כעפר אשר היה ב) חומר אדם, ואי אפשר שלא להודות בסבות אמצעיות.

5 וההקדמה השלישית, כי הבורא יתברך נותן לכל חומר הטובה שבצורות שאפשר לו לקבל,

והמתקנת שבהם, ושהוא יתברך מטיב, לא ימנע הנינתו וחכמתו והנהגתו מדבר, וכי חכמתו בפרעוש וביתוש על הדמיון איננה מקצרת מחכמתו בסדור הגלגלים, אך התחלפו 10 הדברים מחמת חמריהם, ואין לך לאמר למה לא בראני מלאך, כאשר אין לתולעת לאמר למה לא בראני אדם.

וההקדמה הרביעית, ההודאה כי למציאות מדרגות עליונות ותחתונות, וכל מה שיש לו הרגש

והשגה וחוש, מעולה מאשר אין לו זה, בעבור קורבתו 15 ממדרגת הסבה הראשונה, אשר הוא השכל בעצמו, וכי

הפחות שבצמח יותר מעולה במדרגה מן המעולה שבמוצאים, והפחות שבבהמה יותר מעולה במדרגה מן המעולה שבצמח, והפחות שבאדם יותר מעולה במדרגה מן המעולה שבבהמה.

וכן הפחות שבבני תורת האלהים יותר מעולה במדרגה מן 20 המעולה שבאומות שאין להם תורת האלהים א), כי התורה

שהיא מאת האלהים מקנה הנפשות מנהג המלאכים ותכונתם, וזה מה שאין משיגים אותו בלמוד. והראיה על זה, כי

ההתמדה על מעשה התורה היא מביאה אל מדרגתו הנבואה, אשר היא הקרובה שבמדרגות האנושיות אל

25 האלהים, אם כן בעל התורה הממרה טוב מאשר אין לו

א) כל ההוצא' חסר: „ביניהם” ונמצא אחר המלה: „משמשים”. תקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

ב) כל ההוצא': „הוא” ותקנתי עפ"י מ. ונ"א.

ג) „שאינ להם (בהם) תורת אלהים” חסר במ.

ד) כל ההוצא': „מדרגות” ותקנתי עפ"י מ.

שורה ב: וקו. ר"ל תארו.

שורה ג: בדבר הנוצר. ר"ל בדברים שנוצרו בששת ימי בראשית.

שורה ח: וכי חכמתו בפרעוש. עיין לעיל מאמר ג' סימן י"ו.

1 תורה, כי הוא א) כבר הקנתהו תורת אלהים מנהג מלאכותי, השקיף בו על מדרגת המלאכים, ואף על פי שמריו בלבד אותו עליו והפסידו, נשאר לו ממנו רשמים ונשאר באש הכוסף אליו, כי עם כל זה ב) אם היו נותנין לו הבחירה, 5 לא היה בוחר שיהיה במדרגת מי שאין לו תורה, כאשר האדם כאשר יחלה ויעונה במכאוביו, אילו היו נותנין לו הבחירה שיהיה סוס או דג או עוף מתענג בלי מכאוב, ויובדל בינו ובין השכל אשר יקרבהו אל מדרגת האלהות, לא היה בוחר בו.

10 וההקדמה החמישית, כי נפשות השומעים מקבלות רושם לתוכחת המוכיח, כאשר תהיה א) בדברים מקובלים, ולתוכחת באמת על כל פנים תועלת, ואם איננה משיבה הממרה מעשות הרע, יקדח בנפשו מן התוכחת ההיא ניצוץ, ורואה כי המעשה ההוא רע, וזה חלק מן התשובה והתחלה לה ב) ד.

וההקדמה הששית, כי האדם מוצא מנפשו יכולת לעשות הרע ועזבו הענינים אשר הם אפשר לו, ומה שנמנע ממנו, לא נמנע כי אם להעדר הסבות האמצעיות או לסכלות האדם בהם. והדמיון בזה רש נכרי 20 איננו יודע להנהיג, רוצה למשול בעם, וזה נמנע ממנו, ואילו היו נמצאות הסבות האמצעיות ויהיה הוא חכם להתעסק בהם, היה נגמר רצונו כאשר נגמר רצונו במה ה) שסבותיו נמצאות וידעם וינהיגם, ממה שמושל בביתו ובבניו ובעבדיו, ויותר מזה אבריו, יניעם כאשר ירצה וידבר במה 25 שירצה, ויותר מזה מחשבתו ודמיונו, יצטייר לו הקרוב והרחוק 26 בעת שירצה ועל הענין שירצה, כי הוא מושל בסבותיו

א) ק. ח. : "היא" ותקנתי עפ"י מ. מ.

ב) כל ההוצא': "אכל" ותקנתי עפ"י מ.

ג) מ. : "יעט" = "יוכיח".

ד) מ. חסר: "בו".

ה) כל ההוצא': "במי" ותקנתי עפ"י מ. והורביץ.

שורה א: מנהג מלאכותי. ר"ל ענין ותכונת המלאכים.

1 האמצעיות. ועל כן לא יתכן שינצח החלש את החזק בשחוק
 האשקאק"ש הנקראת שטרנ"ג (א) בערבי, ולא יאמר הצלחה
 ורוע מזל ארדשי"ר (ב) במלחמת האשקאק"ש, כאשר יאמר
 במלחמת שני מלכים נלחמים, כי סבות הארדשי"ר ומלחמת
 5 השטרנ"ג נמצאות כלם, וינצח החכם בהנהגתו תמיד, ולא
 יירא סבה טבעית שצריך להתנות בה ולא סבה מקרית,
 אלא בעת נכרי מחמת התעלמות, וההתעלמות נכנס בסכלות
 כאשר אמרנו. ועם כל זה הכל מיוחס אל הסבה הראשונה
 בדרכים הנזכרים. אך אל הכונה הראשונה, בחדושי בני
 10 ישראל כל ימי היות השכינה בתוכם, אבל אחר כן הענין
 מסופק אלא בלבנות המאמינים, האם החדושים האלה בכונה
 ראשונה מן האלהים או בסבות גלגלים או מקרים. ואין
 טענה פוסקת, אך הטוב שייוחס הכל אליו יתברך, כל שכן
 הדברים הגדולים כמות והנצוח והמלחמות וההצלחה והחסרון
 15 והדומה לזה.

חתימת הספר.

כא. אמר החבר: זה והדומה לו החקירה עליו טובה, ועל
 איכות דיני האלהים בעבדיו ותלותם במה שתלאם
 הנביא עליו השלום, מן פוקד עון אבות על בנים לשונאיו
 ועושה חסד לאלפים לאוהביו, ושקול עון ועון עם עונש
 20 ועונש, ממה שבא במקרא ובדברי רבותינו, ומה שמשיבין

(א) כל ההוצא' חוץ מה. וק.: "שטרו"ג".

(ב) כל ההוצא' חוץ מה. וק.: "אשדשי"ר" ובמ. חסר לגמרי.

שורה א: בשחוק האשקאק"ש. זה הוא שחוק השאך שהמציאו אותו עפ"י האגדה
 בפקודת המלך הפרסי ארדשיר, ובפרסית נקרא השחוק הזה שטרנ"ג.
 עיין קאססעל בהערותו.

שורה ג: ארדשי"ר. כנראה, הכונה על המלך בשחוק השאך. בהמקור הערבי
 חסרה המלה הזאת.

שורה ט: אך אל הכונה הראשונה... ר"ל אל הכונה הראשונה מתיחסים החדושים
 שנעשו לישראל.

שורה כ: ובדברי רבותינו. כונתו על המאמר (אבות פ"ב מ"א) "שאין אתה יודע
 מתן שכרן של מצוות".

1 אותו בתשובה ומה שאין משיבין, ותנאי התשובה, ומה שיבא מן הצרות על דרך הבחינה והנסיון, ועל דרך הפרעון מעון שקדם, ועל דרך התמורה בעולם הזה, ועל דרך התמורה בעולם הבא, או בעבור עון אבות, ומה שיבא מן הטובות לזכות שקדם, או בעבור זכות אבות, או לבחינה ונסיון. והמוג הפנים האלה וזולתם ממה שדעתם עמוקה ואפשר שִׁינְגָּלָה בחקירה ברוב הסבות, בצדיק (א) ורע לו רשע וטוב לו. ומה שאיננו נגלה ימסר בו הענין (ב) אל דעת האלהים וצדקו יתברך, ויודה האדם בסכלותו בסבות האלה 10 הנגלות כל שכן הנסתרות. וכאשר יגיע בדבריו אל העצם הראשון ומה שהתחייבו בו מן המדות, יבדל מהם ורואה בעדם מסך אור בהיר מנצח הראות, וימנע ממנו השינוי בעבור קצרת ראותנו ודעתנו, לא בעבור הסתרו והחסרו, כי הוא בהיר ונגלה מפורסם ביותר אצל בעלי הרואות 15 הנבואיות משיצטרכו בו (ג) אל הבאת ראיה. ותכליתנו מהכרת אמתתו שנכיר בטבעיות מה שלא היתה סבה דבר מן הטבעים, ניחסוהו אל כח בלתי גשמי אבל כח אלהי, כאשר אמר גאלינו"ם בכח המצייר, וישים לו יתרון על שאר הכחות, ורואה שאיננו מחמת המוג, אבל לענין אלהי. 20 ובאותות שאנחנו רואים בהפוך עין העצמים ושנוי המנהגים ובריאת נמצאות, לא היו מבלי תחבולה קודמת. וזהו ההפרש בין מה שנעשה ע"י משה ובין מה שעשו החרטומים בלטיהם, אשר אם היו מחפשים עליהם היו מוצאים התחבולה, כמו שאמר ירמיהו (ד): הבל המה מעשה תעתועים בעת פקודתם 25 יאבדו, ר"ל אם תפקדם ותחפש עליהם יהיו לאפס. והענין

(א) כל ההוצא': „כצדיק". תקנתי עפ"י מ. עיין הירשפלד.

(ב) מ. חסר: „הענין".

(ג) „בו" חסר בכל ההוצא' והוספתי עפ"י מ. ונ"א.

(ד) ירמיהו י' ט"ו.

שורה א: ותנאי התשובה. עיין יד החזקה הלכות תשובה ד' א'.
שורה ו: והמוג הפנים האלה... ר"ל התמוגות והתרכבות כל הסבות הנזכרות ואחרות, זה הוא דבר שקשה להשיגו ולדעתו.
שורה טז: מה שלא היתה סבה. ר"ל מה שסבתו איננו דבר טבעי.

1 האלהי א) כל אשר תחפש עליו תמצאהו כזהב הנקי, וכאשר יגיע אל המדרגה הזאת נאמר כי יש שם בלי ספק ענין שאיננו גשמי מנהיג כלל הגשמיים, ודעותינו נלאות מחקור עליו, אם כן נבחן בפעליו יתברך ונעמוד מִפְּרַע עֲצֻמוֹ, כי 5 אלו היינו משיגים אמתתו היה זה חסרון בו, ואל נשגית לדברי הפילוסופים אשר מהלקים העולם האלהי אל מדרגות, אך כלם אצלנו מדרגה אלהית, מאחר (ב) שנפרד מההגשמה, ואין כי אם אלוה מנהיג הגשמיים. ואשר הביא הפילוסופים להרבות האלהים, בחינתם בתנועות (ג) הגלגלים, ספרום 10 והגיעום אל יותר מארבעים, וראו כי לכל תנועה מהם סבה זולת סבת האחרת, והוציא להם העיון כי התנועות ההם תפציות לא הכרחיות ולא טבעיות, והתחייב שתהיה כל תנועה מנפש, ולכל נפש שכל, והשכל ההוא הוא מלאך נפרד מחומר, וקראו השכלים ההם אלהים ומלאכים ועלות 15 שניות וזולת זה מהשמות, ואחרית מדרגתם והקרוב מהם אצלנו השכל הפועל, אמרו כי הוא מנהיג העולם הזה התחתון, ואחר כן השכל ההיולני, ואח"כ הנפש, ואח"כ הטבעי, ואח"כ הכחות הטבעיות והכחות החיוניות, וכת אבר אבר, וזה כלו דקדוק יִקְנֶה חֲדוּד לֹא אִמְתָּהּ, והנפתה 20 לו על כל פנים אפיקורוס. ונעזוב ראית הקראים במצות דוד לבנו: ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו, וראיתם מזה, שצריך לדעת את האלהים ידיעה ברורה ואחר 23 כן התחייב עבודתו, אבל הזהיר לסמוך על אביו וזקניו

- (א) מ. מוסיף: „והנעשה ע"י משה".
 (ב) כל ההוצא: „מאחד". מ. : „מנד". עיין הירשפלד.
 (ג) כל ההוצא חוץ מה: „תנועות". נ"א „ובתנועות".
 (ד) „ואח"כ הטבע" הוספתי עפ"י מ.
 (ה) „לא אמת" חסר במ.
 (ו) דה"א כ"ח ט'.

שורה יט: דקדוק יקנה חדוד. מתאים למה שאמר בסימן ט"ז: אין בזה תועלת זולת החדוד בדברים.

שורה כג: אבל הזהיר לסמוך על אביו... ר"ל דוד הזהיר את שלמה בנו, שהוא יסמוך על קבלת אביו וזקניו בנוגע להאמונה. עיין רד"ק לדה"א כ"ח ט'. הרמב"ם במו"ג ח"ג פנ"א ור' בחיי בחובת הלבבות א' ג', ור' יצחק עראמא בעקדה פט"ז מביאים פסוק זה כראיה בעד החקירה באמונה נגד דעתו של ר' יהודה הלוי פה.

1 להאמין באלהי אברהם יצחק ויעקב, אשר דבקה בהם השגחתו וקיים להם יעודיו בהרבות זרעו, והנחילם ארץ כנען, וחנות שכינתו בתוכם, וזולת זה (א), וכמו זה הוא אמרו (ב): אלהים אשר לא ידעום (ג), ואשר לא ידעתם (ד),
5 לא רצה בהם הידיעה באמתתם, אבל אשר לא ראתם (ה) מהם לא טוב ולא רע, ואין צריך שתקוּם ולא שתיראום.

כב. ואחר כן היה מענין החבר שהסכים לצאת מארץ כוזר ללכת ירושלים, ויחר למלך כוזר על פרידתו 10 ודבר עמו על זה, ויאמר לו: מה תבקש היום בירושלים ובארץ כנען, והשכינה נעדרת מהם, והקורבה אל האלהים מושגת בכל מקום בלב הטהור והכוסף החוק, ולמה תכנים עצמך בסכנות המדברות והימים והאומות המתחלפות.

כג. אמר החבר: השכינה הנראית עין בעין היא אשר 15 נעדרה, כי איננה נגלית כי אם לנביא או להמון נרצה במקום המיוחד, והיא אשר אנחנו מצפים לה, באמרו (ו): כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, ובאמרנו בתפלתנו ותחוינה עינינו בשובך לציון (ז). אך השכינה הנסתרת הרוחנית היא עם כל ישראל אורחי ועם כל בעל דת האמתית, וך 20 המעשים, טהור הלב, נפשו ברה לאלהי ישראל. וארץ כנען מיוחדת לאלהי ישראל, והמעשים לא ישלמו כי אם בה, והרבה ממצות יש בטלות ממי שאינו דר בארץ ישראל, והלב והנפש אינם טהורים וזכים כי אם במקום שיוודעים בו שהוא מיוחד לאלהים, ואילו היה זה בדמיון ובמשל, כל 25 שכן שהוא אמת כאשר קדם באורו. ותתעורר התשוקה 26 אליו ותטהר הנפש בו, כל שכן מי שהולך אליו ממקום

(א) כל ההוצא' מוסיפ': „והדומה לו“ ומחקתי עפ"י ס.

(ב) דברים כ"ט כ"ה.

(ג) מ. חסר: „לא ידעום“.

(ד) דברים י"ג ג'.

(ה) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: „תראו“.

(ו) ישעיה נ"ב ח'.

(ז) מ.: „בשובך לנוך לציון“.

1 רחוק, וכל שכן למי שקדמו לו עונות, והוא מבקש כפרת האלהים, ואי אפשר לו בקרבנות אשר היו קבועים א) לכל עון ועון מזדנן ושגגה, ויסמוך על מה שאמרו רבותינו ב): גלות מכפרת עון, כל שכן אם יהיה הגלות למקום רצוי. 5 אבל הסכנה בים וביבשה אינה נכנסת באמרו ג): לא תנסו את ה' אלהיכם, אך סכנה שהוא מסוכן כמו מי שתהיה לו סחורה מקוה שירויה בה. ואילו היה מסוכן יותר מזה כפי תשוקתו ד) וקוות הכפרה ה), היה הדין עמו בהכנסו בסכנות, אחרי אשר חשב עם נפשו והודה על מה שעבר 10 מימיו, הסתפק בו והחזיק בשאר ימיו ברצון אלהיו ויכנס בסכנה, ואם יצילנו אלהיו ישבח ויודה, ואם ימיתו בעונותיו ירצה ויודה, ויאמין כי התכפר לו במיתתו ו) רב עונותיו. ורואה אני זה יותר עצה טובה מאשר יסכנו בנפשם במלחמות בעבור שיזכרו בגבורה, או בעבור שיקחו שכר 15 גדול, ושיותר קלה היא הסכנה הזאת מאשר יכנסו במלחמת הרשות כדי לקבל שכר על המלחמה.

כד. אמר הכוזרי: לפנים היית בוחר בחירות, ואני רואה אותך עתה שאתה רוצה להוסיף עבדות וחובות שתהיה חייב בהם כשתדור בארץ ישראל, ממצות שאין אתה חייב 20 בהם הנה.

כה. אמר החבר: אבל אני מבקש החירות מעבדות הרבים, אשר אני ז) מבקש רצונם ואיננו משיגו, ואפילו אם אשתדל בו כל ימי חיי, ואילו הייתי משיגו לא היה מועיל לי, ר"ל עבדות בני אדם ובקשת רצונם. ואבקש עבדות 25 אחר, יושג רצונו בטורח מעט, והוא מועיל בעולם הזה.

א) מ. מוסיף: "מן אללה" = מאת האלהים.

ב) מכות ב' ע"ב. ברכות נ"ו ע"א. מנהדרין ל"ז ע"ב,

ג) דברים ו' ט"ז.

ד) כל ההוצא': "מצד כספו כפי תשוקתו" ותקנתי עפ"י הורביץ.

ה) כל ההוצא' חוץ מה. ונ"א: "וקו הכופר".

ו) "במיתתו" חסר בכל ההוצא' חוץ מה. ונ"א.

ז) ה. ק. : "אין אני". במ. "אטלב" ותקן ה. : "לא אטלב" ומיותר הוא. ב. ס. : "אני".

1 ובבא, והוא רצון האלהים, ועבודתו הוא החירות האמתי, וההשפלה לו הוא הכבוד על האמת.

כו. אמר הכוזרי: כאשר אתה מאמין בכל מה שזכרת כבר ידע האל מצפונך, ורחמנא לבא בעיא, יודע המצפונים ומגלה הנסתרות. 5

כו. אמר החבר: זה אמת כאשר ימנע המעשה, אבל האדם מונח לו בינו בין מאוויו ומעשהו, והאדם נאשם כאשר איננו מביא השכר הנראה אל המעשה הטוב הנראה, ועל כן נאמר ב: והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלהיכם 10 והיו לכם לזכרון לפני ה' אלהיכם, זכרון תרועה ג. לא שהאלהים צריך אל הזכרה והערה, אך שהמעשים צריכים לשלמות ואז יהיו ראויים לגמול, כאשר צריכים עניני התפלה לבטא בהם על השלמות הגמור מהתחנה והבקשה, וכאשר יהיה המעשה והכונה שלמים כראוי, יהיה עליהם הגמול, 15 ויהיה זה על דרך בני אדם כאילו הוא זכרון, ודברה תורה כלשון בני אדם ד. ואם היה המעשה בלעדי כונה או כונה בלתי מעשה תאבד התוחלת, אלא במה שאי אפשר המצאת הכונה. והתודות על המנע המעשה מועיל קצת תועלת, כהתודותנו בתפלתנו באמרנו ומפני הטאינו והדומה לזה. 20 ובהערת בני אדם והתעוררותם אל אהבת המקום ההוא

(א) סנהדרין ק"ו ע"ב.

(ב) במדבר י' ט'.

(ג) ויקרא כ"ג כ"ד.

(ד) כתובות ס"ז ע"ב. קדושין י"ז ע"ב. סנהדרין נ"ז ע"א. ברכות

ל"א ע"ב.

שורה ז: כאשר איננו מביא... ר"ל אם איננו מוציא את השכר הטוב מן הכח אל הפועל על-ידי זה שהוא מהפך את מחשבתו הטובה למעשה טוב.

שורה טו: ודברה תורה... המאמר הזה מובא במובן זה גם אצל הרמב"ם במו"ג ח"א פכ"ו וראב"ע בספר שער השמים (כרם חמר כרך ד' עמ' 8) ועיין Zeitschrift לגייגר שנה ה' מחברת א'.

שורה יז: המצאת הכונה. ר"ל הוצאת הכונה הטובה למעשה.

1 הקדוש ינחץ הענין המיוחל א, שכר גדול וגמול רב, כמו שנאמר ב: אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד, כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו, — רוצה לומר כי ירושלים אמנם תבנה כשיכספו בני ישראל לה תכלית הכוסף עד שיחוננו אבניה ועפרה. 5

כה. אמר הכוזרי: אם הדבר כן מנעך אשם, ועורך מצוה, האלהים יעורך על כונתך, ויגזור לך הטוב כבקשתך והשתדלותך, ויהיה לך עוזר וסומך, וירבה ג שכרך על בר לבך ומצפונך, כי הוא בעל הטובה ואלהי החסד והגמול, 10 ואין אלוה מבלעדיו ואין צור זולתו, יעשה עמך כחסדו עם הטכוונים כונתך לשמו ברחמיו. אמן אמן סלה. 11

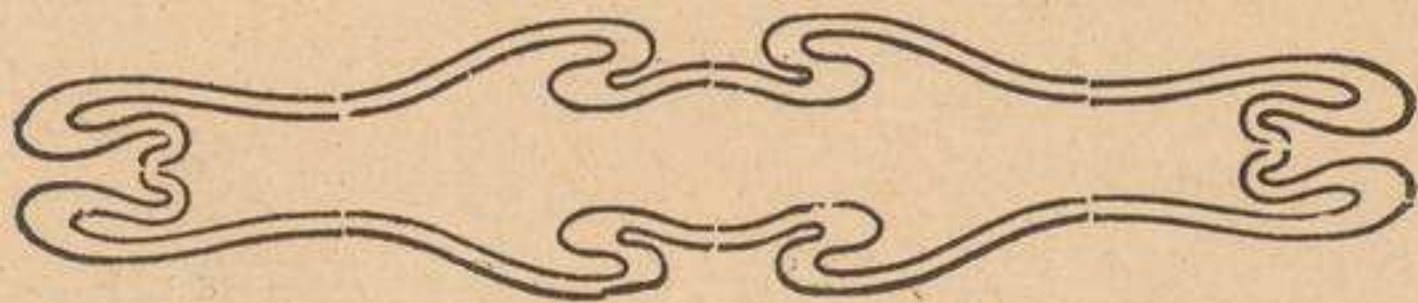
(א) מ. : „אגר ותא כידו ללאמר אלמנתטר“. ה. מתקן : „שכר גדול וגמול רב לענין המיוחל“.

(ב) תהלי' ק"ב י"ד.

(ג) מ. חסר מכאן עד סוף הספר ונמצא רק : „וענך רציא במנה ושלום“.

שורה א: ינחץ הענין המיוחל ... ר"ל ההתעוררות אל אהבת המקום ההוא תמהר ותנחץ את הענין המיוחל, כלומר בנין ירושלים ושיבת הגולה, וחויץ מזה עוד יש להתעוררים לאהבה זו שכר גדול וגמול רב.

שורה ד: כשיכספו בני ישראל... עיין כתובות קי"ב ע"א ולעיל מאמר ב' סימן כ"ב.

ענינים נכבדים

ושמות עצמים פרטיים בספר הכוזרי.

אופנים, ד ג.	אבטליון, ג סה.
אופק, ב כ.	אבימלך, ד יא.
אור אלהי, ב יד; ג א, יז, כ; ד כב; ה יד.	אבנדקלוס, ד כה; ה יא.
אור הלכות, ב גד.	אבנים מפולמות, ד כה.
אור המורגש, א קט.	אברהם אבינו, א מט, צה; ב יג, יד, טו, נ, סח; ג ה, סה; ד יז, כה, כז.
אור המושכל, שם.	אברהם יצחק ויעקב, א ה, כה, כז, מג, סא, פג; ב ב, ג; ג יז, כא; ד ג; ה כא.
אור נוקב, ד ג.	אדום, ב לג, עז.
אור נראה, שם.	אדם דראשון, א ד, ה, מג, מז, נח, סא סז, פג, צה, קג; ב יג, יד; ד טו.
אור ראשון, ב כ.	אדם וחווה, א סז; ב סח; ד ג.
אור כשדים, ב יג; ד יז.	אדמת הקדש, א קט; ה כ.
אזרים ותומים, ב כז; ג יא; ד טו.	אדני, ד ג.
אותות, ה כ.	אהוי, שם.
אותיות, א גד; ג כה; ד כה.	אהיה, שם.
אחאב, ג עג; ד יד.	אהליאב, א צה.
אחדות, ב ב.	אהרן, א פג; ב יד, כ; ג גג.
איוב, ב סח; ג ה.	אזיר, א א; ד כה; ה ב, ג, ד, יד.
איי המערב, א גז.	אומות, א ה, כה, כז, מג, סא, פג, צה, צז; ב כ, לב, לג, גד, גז, סז, עג; ג י, יז, נ, סג; ד א, ג, יא, יג, כא, כב; ה כ.
איכות, א א; ד כה; ה ב.	
איכות ראשונים, ה יד.	
אירוס, ג גג.	
איש אלהים, ה ג.	
אישים, ד כה; ה יח.	
אכתריאל, ג סה.	
אל, ד ג.	
אלאתור, ד כד.	

ענינים נכבדים ושמות עצמים פרטיים.

אצילות, א א; ד כה.
 אקלים, א צה.
 ארון, א צו; ב כו, כה, נח; ג לט;
 ד ג.
 ארונה היבוס, ב יד.
 אריסטו, א א, סד; ב סד; ד טו, כה
 ה ב, ה, יד.
 ארם, ב לג.
 ארמית, ב סה.
 ארץ, ג לט; ד יג, כה, כט; ה ד.
 ארץ ישראל, ב ט, יא, יב, כב.
 ארץ כוזר, ה כב.
 ארץ כנען, א יא, פג, צה, ק; ב יד;
 ד ג; ה כא, כג.
 איש, ב גד; ד א, ג, כה; ה יד, כ.
 איש זכה, ה ב.
 איש הטבעית, ג נג; ד כה; ה ב.
 איש עליונה, ב יד; ה יד.
 אישקאקש, ה כ.
 בבלי, ב יג.
 בדידות, ג א.
 בורא, בריאה, א א, ד, יב, כה, סו,
 סה, סט, פא, פו, צו; ב ב;
 ג יא, עג; ד כה, כו; ה יב, כא.
 בחירה, ה יט כ.
 בית דוד, ד כט.
 בית המקדש, ב לב.
 בית ראשון, ב יד.
 בית שמש, ב נח.
 בית שני, ג לט, נד, סה.
 ביתוסים, א א; ג סה.
 בלבול שחורי, ה יד.
 בלימה, ד כו.
 בני יעקב, א קג.

אלברכיא, ג לה.
 אלבתני, ד כט.
 אלהים, ב ב; ד א, ג, טו, יז
 אלוש, ב כ.
 אליהו, א קטו; ג סה, עג; ד ג, יא, יד.
 ר' אליעזר בן הורקנוס, ג סה; ד כט.
 ר' אלעזר בן ערך, ג סה.
 אלישע, ד יא.
 אלכסנדריא, ג סה.
 אלעזר הכהן, ב כו.
 אלעמש אלאחול, ד ג.
 אמונה, א א, כה, כו, סו, עו, עח,
 עט; ד כו; ה א, ב, טו, יז,
 יט, כ.
 אמוראים, ג סו.
 אמתות דבריות, ה יב.
 אנוש, א מו.
 אנטיגנוס איש סוכו, ג סה.
 אנשי הקדמות, ג יז, כג; ד ג.
 אנשי הרוחניות, ג יז, כג.
 אנשי התורות, א א, קי; ד ג.
 אנשריא, ב ע.
 אסטניסות, ב לד.
 אסמכתא, ג עג.
 אסקלביוס, א א.
 אסתקסאת, ה ב.
 אפוקרט, ה יד.
 אפיקורוס, ד ג, יג; ה ה, טו, כ, כא.
 אפיקורסות, ג מט; ד ג.
 אפיקורסים, א פד; ג סה; ד כג; ה ב.
 אפלטון, א א; ג יט; ד כה, כו; ה יד.
 אפס בפועל, ה יב.
 אצטגנינות, ד כג, כו.
 אצטגנינים, א צו, צט; ה ב.
 אצטומכא, ב כו, מד.

גלגל המקיף, ה ג.
 גלגל הנוטה, ד כה.
 גלגל העליון, ב ו; ה ב, ז.
 גלגל השמש, ה יח.
 גלגלים, א א, סט; בסד; ג יז; ד ג,
 כה, כט; ה ב, ז, כ.
 גלות, ג יא, יב, יט; ד כג; ה כג.
 גמול ועונש, א יא; ב נח; ג יא,
 יט, לה; ד יט, כג; ה כו.
 רבן גמליאל, ג סה.
 גמרא, ג לט, סו, עג; ד לא.
 גן עדן, א ב, ה, קט, קטי; ב יד, כ;
 ג כא, עג; ה י, יד, כ.
 גרמים, ה יב.
 גשם טבעי, כליו, מלאכותי, שם

דבור האלהי, א פו, קג; ב מח; ד
 כה; ה כ.
 דבור גשמי, שכלי, ד כה.
 דבור הטבעי, המקרי, ה כ.
 דבורה, ג סג.
 דוד, א צט; ב סד, סח; ג יא, לט,
 סג; ה כ, כא.
 דור הפלגה, א מט.
 דין האלהים, ה כ.
 דם, ב כו; ד כה, לא; ה ד, כ.
 דמות אדם, ד ג.
 דמשק, ב כ.
 דניאל, ב יג, יד; ד ג.
 דעות נעתקות, ה טו.
 דעתן, ה כ.
 דפק, דפקים, ב כו; ה כ.
 דקדוק הלשון, ב עח, פ; ג לא.
 דרך האמת, ד ג.
 דרך המקרה, ה כ.

בני מררי, ב כו.
 בני נח, א מג; ג עג.
 בני קהת, ב כו.
 בנימן, ג לח.
 בעלי ההנאה, ה כ.
 בעלי נמוסים, א קט.
 בעלי קשקשים, ה יב.
 בעלי השמות, ג נג.
 בצלאל, א צה; ג כנ.
 ברהמיום, ב לג.
 ברייתא, ג סט.
 ברית לשון, ד כו.
 ברסאם, ה יד.
 בת קול, ג יא, מא, עג.
 בתי מזלות, ד כט:

גאלינום, ד לא; ה ה, כא.
 גבול הפועל, ה יח.
 גבריאל, א פו.
 גדעון, ג סג.
 גואניק, ד ג.
 גוון, ה יב, יד.
 גוון השמים, ה יד.
 גוזהר, ד כה.
 גוזר גמור, ה יב.
 גורלות, ד ט.
 גידול, א לא; ה י.
 גיהנם, א קט, קטו; ג כא; ד יד; ה כ.
 גלגל, ב נד; ד א, ט, כה, כו; ה ד, יד.
 גלגל האויר, ה ב.
 גלגל האש, שם.
 גלגל הגדול, ד יג.
 גלגל הירח, ב כו.
 גלגל המזלות, ד יג.
 גלגל המים, ה ב.

ענינים נכבדים ושמות עצמים פרטיים.

הרגשה, ג טו, טז, יז; ה יב, יח, כ.
 הרגשה משתתפת, ג ה; ה יב.
 הרוגי מלכות, ג סה.
 הרכבה, א א; ה יב, כ.
 הרמס, א א.
 הרסאן, ב א.
 השארת הנפש, א קטו; ג לג; ה יד.
 השגחה, א ד; ג יא, יז; ה יב.
 התחלה, ה יב, יד, יח.
 התכה, ה יב.

ורידים, ב כו.

זוגות, ב יד; ג סו.
 זימון, זימונים נפשיים, ה כ.
 זכריה, ג סה.
 זכרון, ג ה.
 זמהריר, ד כה.
 זמן, ב ב; ה י, יב, כ.
 זקנים, ג נג, סה.
 זרזיר, ג ה; ד לא.

חגי, ג סה.
 חדוש העולם, א ה, מג, סה, סז,
 צא; ב נד; ד כו; ה יד, יח,
 חדוש מופתיי, ה יב.
 חרושים, ה יח, כ.
 חודש, ב כ; ג ה, לה, לח; ד כה.
 חוזים, א עט, צו, צח; ג כג; ד ה,
 ט, לא.

חוט השדרה, ד לא.
 חום, ג נג; ד כה; ה יב.
 חומר, א עז, ה כ.
 חומר קדמון, א סו.
 חומר ראשון, ד כה.

דרך הנצחון, ה א.
 דרך העברה, א א, ה; ד ג.
 דרך השוה, ג ה.
 דרכי הגיון, ה יד.
 דת האמתית, ג עג; ד ג; ה כ, כג.
 דת הפילוסופים, וההקשים, א יג.

הבל, א צב; ב יד.
 הגדות, ג סח, עב, עג.
 הגיון, ה יד.
 הגריים, ד יא, יג, כב, כג.
 הגשמה, א ה, פח, פט; ב א; ד
 ג, ד.
 הודו, א יט, כ, כא, כב, ס, ק, קט; ב
 כ, סו.
 הו"י, ד כה, כו.
 הויה והפסד, ה יב, כ.
 הויות טבעיות, מוחלטות, נולדות,
 א צט; ג נג; ד כה; ה יב.
 הולדה, א לא; ה י, יב.
 היולי, א סו; ד ג, כה; ה ב, יב.
 היכל קדוש, ד כה.
 הלל, ג סה.
 המון העליון, ד ג.
 המשכים, ד כה.
 העדר, ה יב יח.
 הפעליות, ב ב; ד ג; ה כ.
 הפשטה, ה יב.
 הצטיירות, שם.
 הצעה הלציית, ג עג.
 הקשה, הקשות, א ה, סז, עט,
 פח, צט; ב מט; ג יט, מא,
 מט, נג; ד ג, יג, טו, טז,
 יז, כה; ה יב, יד.
 הר מוריה, ב יד; ג ה.

חרטומים, ה כא.

טבע, א ה, ע, עא, עד, עה, עו, עז,
פג, צו; ב יד, גד; ג כג, נג,
סד, עג; ד א, ג, כה; ה ב,
י, יב, יד, כ.

טבע ראשון, ד כה.
טבעיים, א ה; ג ה, יז; ה ב, י

יב, כ.
טהרה, ג נג.
טומאה, ב ס, סא; ג כא, מח, מט.
טחול, ד כה, לא.
טימאום, ד כה.
טלסמאות, א עט; ה ב.
טריפות, ב סד; ג מט; ד לא.
ר' טרפון, ג סה.

יו"ד ה"א וי"ו ה"א, ד א.
ידיעה ידיעות, א א; ה יב, ית,
כ, כא.

ידעונים, ה כ.
יהוא בן נמשי, ד יד.
ר' יהודה, ג סז.
ר' יהודה בן שבאי, ג סה.
ר' יהודה הנשיא, ג סז.
יהודים, א ד, י, יב, יד.
יהושע, א ט, צה; ב נה, סח; ג סג.
ר' יהושע, ג סה.
יהושע בן פרחיה, שם.
ר' יהושע בן קרחה, ג סז.
ר' יוחנן בן זכאי, ג סה.
יום כפורים, ג ס.

יון, יונים, א סג; ב כ, סד, סז; ד ג.
יונתן בן עוזיאל, ג סה.
ר' יוסי, ג סז.

חור, א צה.

חושים, חושים נראים, נסתרים,
א לג; ב כו; ג יא; ד ג; ה כ.
חי, חיים, א צט; ב ב, מד; ג כג;
ד ג; ה י, יב, כ.

חיות אלהי, ב כו, סב; ה יח.
חכמה, א עז; ב ב; ה ד, ה, יח, כ.
חכמה טבעית, ג א, לט; ד, כד,
כו, כט; ה יב.

חכמה ירושה, ג מא, מט.
חכמה קנויה, ג א, מא.
חכמה תוריה, ד ט.
חכמות אלהיות, ג לט; ה ב, י, יד.
חכמות אנושית, ה יד.
חכמות גלגליות, ג לט.
חכמות דבריות, ח' הדברים, היב,
טז, טז.

חכמת הרגליות, ה יד.
חכמות מוסריות, ג לט; ה יב.
חכמות מופתיות, ב ס.
חכמות עיוניות, ה יב.
חכמות ראשונות, ב פא.
חכמת כוכבים, ב טז; ד יז, כז,
כה, כט.

חכמת נצחון, ג ע.
חכמת שמים וארץ, א מט.
חלומות, א א, ד, פ; ב ס; ג יא, נג.
חלויים, ב לח, סב; ג א; ד לא.
חנוך, ג א.

ר' חנינא בן תרדיון, ג סז.
חסיד, ג א, ג, ד, ה, יא, יז, כא,
לא; ה טז.

חקים אלהיים, ב נו.
חקים שכליים, ב מח; ג ז.
חרוזים, ב ע.

כדור הקרה, ד כה.
 כהן, כהנים, א צט; ב כו, כה, נח;
 ג כא, לט, מא, נג, נח.
 כוזר, כוזרים, א א, ק; ב א.
 כוסף, ה כב.
 כותב המקרא, ג סג.
 כח, א א, עב; ד א.
 כח אלהי, א סג, צה; ב סו; ד ט.
 כו; ה כא.
 כח הדברי, ה יב.
 כח דוחה, ג יא.
 כח הזן, ה יב.
 כח הזוכר, שם.
 כח זרעי, ה יד.
 כח החיות, ב ס.
 כח החפצי, ג ה.
 כח חיוני, ה יב.
 כח טבעי, ב סו.
 כח יצורי, ה יב.
 כח יצרי, שם.
 כח כוזב, ה כ.
 כח הכועס, כעס, ה י, יב.
 כח המגדל, ה יב.
 כח המדמה, ד ג.
 כח המוליר, ה יב.
 כח המחשבי, ב ג; ה יב.
 כח המניע, ה יב.
 כח המרגיש, שם.
 כח משותף, שם.
 כח המתנועע, שם.
 כח הסובל, ד כה.
 כח הצמחי, ה יב.
 כח הצפון, א צו.
 כח הראשון, ד א.
 כח רעיוני, ה יב.

יוסי בן יוחנן, ג סז.
 יוסי בן יועזר, שם.
 יוסף, א צה; ב כ.
 יותרת הכבוד, ד כה.
 יחזקאל, א צט; ב יג, ל; ד ג.
 יכולת, ה ב, יה, כ.
 ים סוף, א יא, פג; ב ב, יד.
 ינאי המלך, ג סה.
 ינבושאר, א סא.
 יסודות, א לא; ב מד; ד ג; ה ב
 ד, ו, י, יד.
 יעוד, א יא, ק, קט; ב כד; ה יד, כ.
 יעקב, א צה; ב יד, כ.
 יפת, א מג, מט, סג, צה.
 יצחק, א צה; ב יד, ג; ג ה; ד יא.
 יציאת מצרים, ב ג; ג י, יא, יז, עג.
 יצר, ג ה; ה יב.
 יצירה, יצירות, ב ב; ד ג.
 ירדן, א יא; ג סג.
 ירח, א עו; ד א.
 יריחו, ב נח.
 ירבעם, ד יג, יד.
 ירושלים, ב כ, ג; ג לט, עג; ה כב.
 ירמיה, ב יג, יד.
 ישמעאל, א ב, ד, ה, קיג; ב יד,
 כג, סח; ג ה, ט; ד יז.
 ר' ישמעאל בן אלישע, ג סה, עג,
 ישעיה, ב סח; ד ג.
 ישראל, א א, ד, ט, י, יא, כה, מט,
 פג, פז; ב לו, מד, מת, נד,
 נו; ג י, יא, יז, יט, נג, עג;
 ד ג, י, כג; ה כ.

כבוד, א ד, כו; ד ג; ה כ.
 כדור הארץ, ב ו, ה ב, יב.

לוחות, א פו, צו, קט; ב ה.

לויים, ב כו; ג כא, נג.

לועזים, ד כה.

לחשים, ד כג.

לשון, לשונות, א מט, נ, נג, נה, נו;

ב סד, סו, עב; ד כה; ה כ.

לשון עברית, ב סו, סת, פ; ג סו.

לשון ערבית, א ו; ב סו.

מאדים, ד כה.

ר' מאיר, ג סו.

מאמרים, ה י.

מבול, ד י.

מבט, ב כ; ג כג; ד כט.

מדות, א לג; ב א, ב, ד, ה, כה;

ה יב.

מדי, ב לג, סו; ג סג.

מדע, ה יח.

מדע הנעלם, ד טו.

מדע עיוני, ד יט.

מדע קרוב, ה יד.

מדרגה, ג א, כב; ה י, כ.

מה שאחר הטבע, ה יד.

מהות, ד ג, כה.

מואב, ב לג.

מוח, ב כו; ד ג, כה, לא; ה יב, יד.

מוחשים, ד ג; ה ב.

מוסדיים, ה יב.

מוסיקא, ב סד, סה; ד כה.

מועדים, ג ה, י, יא.

מופת, מופתים, א ו, ז, ה, יא, יג,

טו, סו, סז, פו, צו; ב ב;

ה כ.

מוצאים, א לא; ב מד; ה י, כ.

מוצאים ראשונים, ד כה.

כח השומר, ג ה; ה יב.

כח השכלי, ב סו; ד ג.

כחות, א לא; ב כו, ג; ה י, כ.

כחות אמצעיות, ה כ.

כחות גשמיות, ה יב.

כחות חיוניות, ה כא.

כחות טבעיות, שם.

כחות מניעים, ה יב.

כחות נפשיות, שם.

כחות משיגים, שם.

כחות מתאווים, ג ה.

כ"ט י"ב תשצ"ג, ד כט.

כימיאה, ג כג, נג.

ככב, ככבים, א ה, סט, עז, צג, צו;

ג עג; ד א, כה; ה יד.

כלי היציאה, ב כו.

כלי המזון, ד לא.

כלי המקדש, ב כו.

כלי עכול, שם.

כליות, ד לא.

כמות, ד כה; ה ב.

כלב, א צה.

כנדרום, ב סד.

כנסת הגדולה, ג סה.

כסא, ג עג; ד ג.

כרכתור, ב סד.

כרוב, שם.

כרובים, א צו; ב כו, ג.

כרוכיות, ד ג.

כשדים, א סג; ב לג, סו.

כשפים, א ה, פג, פד; ב סד.

לב, ב כב, לו, לח, מ, מא, מב, מד;

ד ג, כה, לא.

לבנה, ד כה.

מעשים טבעיים, ה י, כ.
 מעשים ידועים, ג ה, ו, ז.
 מעשים מבחריים, ה כ.
 מעשים מנהגיים, ג ז.
 מעשים מקריים, ה כ.
 מצבי גלגלים, ה יד.
 מצות, ג כג; ד יג.
 מצרים, א יא, כו, מט, פג, צה;
 ב יג, יד, כ; ד ג.
 מקום, ד ג; ה יב, כ.
 מקום אלהי, ד ט.
 מקום נבואה, ד ג, ז, י, יא.
 מקצב השיר, ב עח, פ; ה טו.
 מקרה, מקרים, א עג, עה; ג יא;
 ד ג, כה; ה ג, ה, ז, ה, ט, י.
 י, יב, יח, כ.
 מרה, ד כה; ה י.
 מרים, א צה; ב יד, נח.
 מרינום, ד כו.
 מרכז, ב ו; ד כה; ה ב, ג.
 משגל, ג א, כג, נג.
 משה, א ט, כה, מז, מט, נא, סז, עט,
 פג, פז, פט, צו, צט, קא, קט;
 ב ב, יג, יד, כ, נו, סח; ג ה,
 כג, כט, לט, מא, נג, סה, עג;
 ד ג, יא; ה כ, כא.
 משיח, ג יט, סה, עג; ד טו.
 משכן, א צט; ב א; ג ה, כג, נג;
 ד ג.
 משכנה, ג, נג.
 משנה, ג לט, סז, סט.
 משקל, ב עז; ה טו.
 מתן תורה, ג י.

מורגשים, א י; ד ה.
 מורסא, ב פ; ה יד.
 מושכלות, מי ראשונות, ה יב,
 יד, כ.
 מות, ה כ.
 מזג, א א; ב י; ד כה; ה י, יד.
 מזל, מזלות, א א; ג יז; ד א,
 כה, כט.
 מחצבים, ד ג.
 מימיאשה, ג סז.
 מיחד, ה יח.
 מיכיהו, ג עג.
 מילה, א קטו; ב כה, לד; ג ז, ח,
 יא, לה; ד יז.
 מים, ד כה; ה ג, ה, י, יד.
 מכשפים, ה ב.
 מלאך, מלאכים, א א, ה, צו, קט;
 ב ז; ג יא, עג; ד א, ג, כה,
 כו; ה י, יד, כ, כא.
 מלכות שמים, ג א; ד ג.
 מלכת שבא, ג סג.
 מן, ב ב, כ.
 מנהג הטבעי, א קט; ה יב.
 מנהג מלאכותי, ה כ.
 מנורה, ב כו.
 מנשה, ד כג.
 מנתח, ד כט.
 מסורת, ב עג; ג כח.
 מעלות, א א, מב; ב עג.
 מערכה, א צו.
 מעשה בראשית, ב מט; ד י; ה ב.
 מעשה מרכבה, ג סה; ד י.
 מעשה הנרצה, א א, ב, ד.
 מעשים אלהיים, ג ז; ה כ.

ענינים נכבדים ושמות עצמים פרטיים.

נתיבות חכמה, ד כה.
ר' נתן, ג סז.
ר' נתן הבבלי, ד לא.

סבה אלהית, ה כ.
סבה הכרחית, שם.
סבה טבעית, שם.
סבה מקרית, שם.
סבה ראשונה, א א; ד ג; ה כ.
סבוב, ד כה; ה יד, ית.
סבות אמצעיות, ה כ.
סבות משתלשלות, שם.
סגולה, א כז, מז, צב, קג; ב יד;
ג יט, כא, סג, עג; ד ג, טו, כה.
סדום, א ט.
סדר, סדר השכלי, ד ה; ה כ.
סוג, ד ג, כה; ה כב.
סוד הקבוע, ב כ.
סודות החכמה וסודות התורה,
ג עג; ה כ.
סוקראט, א א; ג א; ד יג; ה יד.
סיני, א ט, פז; ב יד, כ; ג ה;
ד ג, יא.
סנהדרין, ב סד; ג לא, לט, מא, סה.
סנחריב, ה כ.
ספירות, ד כה, כז.
ספר וספור וספר, ד כה.
ספר יצירה, ג כז; ד כה; ה יד.
ספרים, ג כז, כח; ד לא.
סריסים, ד כה.

עבודה, א עז; ב ג; ג יא, כב;
ד ג; ה כ.
עבודה הנבטית, א סא.
עבודת כו"מ, א מט, סא, צח; ד יג, יד.

נבואה, א א, ד, סז, פז, צה, צו,
קג, קט; ב יד, כ, כד, כז,
כת, סח; ג א, יא, כב, לט,
מא, סה; ד ג, י, יא, טו; ה
י, כ, כא.

נבוכדנצר, א פז.
נביא, נביאים, א ד, ה, יא, מג,
פט, ק, קט, קטו; ב יג, יד,
כג; ג יט, לח, מא, נג, נת,
סז; ד ג, ה, טו, כז; ה טו,
כ, נג.

נדב ואביהוא, ב נח.
נדה, ב סד; ג מט; ד לא.
נרוד הגוף, ב עט, פ.
נהרדעא, ד כט.
נוגה, ד כה.
נוצרים, א א; ב כג.
נזיר, ג כא, מט; ד טו.
נח, א מז, סג, פג, צה; ב סח; ד ג.
נחום איש גמזו, ג יא.
נחום הלבלר, ג סז.
נחמיה, ב כד.
נכוי עונות, ג יא.
נמוס, נמוסים, א א, לט, עט, פז;
ב כ; ד טו, יו, יט; ה יד.

נינוה, ד יא.
נסיון, ג כג; ד כג; ה יב, כא.
נפש, א א; ב גד; ג מג, נג; ד א,
ג, ה, כה; ה ב, י, יב, יד, כא.
נפש הכללית, ה יב.
נפש המדברת, א פט; ב כז; ה
יב, יד.

נצחון, ב מט; ג ה; ה כ.
נקוד, ב פ; ג ל, לא, לב, לה.
נתאי הארכלי, ג סה.

ענין הטבעי, א לא, צה; ד ג.
 ענין הנפשי, א לג.
 ענין השכלי, א לה, מט.
 ענין ושאל, ג לח.
 עצם האלהי, ב ב.
 עצם בלתי נגדר, ד ג.
 עצם המלאכים, ב נו.
 עצם הראשון, ה כא.
 עצם שכלי, ה יב, יד.
 ר' עקיבא, ג סה.
 ערבות מואב, ב לד.
 ערך, ערכים, א לא; ג כג; ה ז,
 י, יח.
 עשו, א צה; ב יד.
 עשר ספירות, ד כה.
 עשרת הדברים, א מט, פו, פט, צו,
 קט; ב כח.
 עת תפלה, ג ה; ד ז.

פארן, ב יד; ד ג.
 פיטגורס, ד כה; ה יד.
 פיוט, ב עח, פ.
 פילוסופיא, ד כז; ה יד.
 פילוסופים, א א, ד, יג, סב, סג,
 סה, עג, פז, צא, צו, צט,
 קי; ב ה, יד, מט, נד;
 ג א, יז; ד ג, ה, יא,
 יב, יג, טו, יז, יח, יט,
 כה, כז; ה א, ב, ד, י,
 יג, יד, יח, כא.

פלג, א מט.
 פלשת, ב לג.
 פלשתים, א צו.
 פסגה, ב כ.
 פסל מיכה, ד יד.

עבור, ב סד; ג לה, לח.
 עבר, א מז, מט, צה; ב סו.
 עברים, ב סו; ד טו.
 עגול השמש, ג מט.
 עולם האלהי, ה כא.
 עולם האש, ה יד.
 עולם הבא, א א, קג, קט, קטו;
 ב יד, כב; ג א, י, יא, יב, סה;
 ה ב, י, יד, כ, כה.
 עולם גדול, ד כה.
 עולם הרבור, שם.
 עולם הזה, ג א, י; ה כג.
 עולם החיים, ד כה.
 עולם הטבעי, ג יז; ד כה.
 עולם המנוחה, ה י.
 עולם העליון, ג יז; ה יב.
 עולם קטן, ד ג, כה.
 עולם הרוחניים, ג סה.
 עולמים רבים, א סו.
 עוזא, ב נח.
 עזרא, ב כד; ג לט, מט, סג, סה.
 עין נסתרת, ד ג.
 עירוב, ג לט, מט, נא, נב.
 עלה ועלול, עלות, א א; ד יג,
 כה; ה יב, יד, יח, כ, כא.
 עליות הנביאים, ד י.
 עמוד אש וענן, א פג, צו; ב ב; ד ג.
 עמון, ב לג.
 עמוני ומואבי, ג נד, סא, סג.
 עמורה, א ט.
 ענין אלהי, א מג, עו, פד, פו, צה, צו,
 צט, קג, קט, קטו; ב יב, יד, טו,
 כד, כו, לד, מד, מח, נ; ג א,
 ה, יא, יז, יט, כ, כא, כג, נג;
 ד ג, יג, יז, כה; ה כ.

קבלה, ג כה, לא, לג, לח, מו, מט,
 ג, סד, עג; ה א יד.
 קדוש, קדושה, ג מו; ד ג.
 קדמות, א א, ד, ה, סב, סה, סו,
 צא; ב ג, נד; ד ג, יג;
 ה ב, יד, יח.

קו ירוק, ד כה.
 קושב, ד יא.
 קוטר, ב כ.
 קין והבל, א צה; ב יד; ד ג.
 קטיעות, ד כג.
 קצוות הסותר, ד כב.
 קראים, ב פא; ג כב, לג, לד, לה,
 לו, לז, לח, מא, מט, נ,
 סה; ה כא.
 קרבנות, א צט; ב יד, כו, מח; ג נג,
 נז, ס; ד כה; ה כג.

קרום, ב כו; ד כה.
 קריאת שמע, ג יז.

ראית הירח, ב סד.
 ראית המתים, ב סב.
 ראית פנים, ד ג.
 ראש, ב כו; ד כה.
 ראש השנה, ב ב.
 ראשי המטות, א צה.
 רבינו הקדוש, ג סו.
 רבנים, ג כב, ג, סה.
 רואני, א סא.
 רוח, ב כ, סב; ד א.
 רוח אלהים, ד כה.
 רוח נבואי, ה י.
 רוח הנפשי, ה יב.
 רוח העולם, ד ג.

פפאני, ג ה.
 פרישות, ב ג; ג א, כב.
 פרס, א ב, ד, סג; ב יד, כו, לג,
 סו; ג ה, ט.
 פרסי, פרסיום, א ה; ד כב.
 פרעה, א ט, כה, מט, פנ.
 פרקי ר' אליעזר, ג פה.
 פרת, ב יד.

צבועים, ג יא.
 צביים, ב לג.
 צגריית, א סא.
 צדוק וביתוס, ג סה.
 צדוק הדין, ג יא.
 צדוקים, א א; ג סה.
 צדיק, צדיקים, ג עג; ה כא.
 צום, צום כפור, ג ה, לח, נג.
 צורה, צורות, א עז, צז; ג יא, כג,
 נג, עג; ד ג, ט, יג, כה, כט;
 ה ב, ד, ז, י, יב, כ.

צורה שכלית, ה יב.
 צורות הנדסיות, מספריות,
 משפטיות, שם.
 צורות עצמיות, ה יד.
 צורות רוחניות, ב ד; ג ה; ד ג;
 ה יב.

ציון, ב כ, כג, ג,
 ציור שכלי, ד כה.
 צין, א נו; ב יט.
 צלם, צלמים, א עט; ד א, ג, כג.
 צמח, צמחים, א לא, צט; ב מד;
 ג כג; ד ג; ה ד, י, יב, כ.
 צרעת, ב נח, נט, ס, סא; ג נג; ד לא.

קביעות הימים, ב יט.

שכינה, א צו, צט, קט; ב ז, יד, כ,

כג, כד, נח, סב; ג א, יא,

יז, יט, כב, כג, לט, מא, כט,

סה; ד ג; ה כ, כא, כב, כג

שכל, ב כו; ג ה; ד ג; ה ב, כא.

שכל גמור, ה יח.

שכל היולי הנפעל, א פו; ה י, כא.

שכל בכח, ד ג, יט; ה יב.

שכל מעשיו, ה יב.

שכל נאצל, ד יט.

שכל עיוני, ה יב.

שכל הפועל, א א, פו; ד ג, יג, יט;

ה ה, י, יד, כא.

שכל הצפון, ג יא.

שכלים, שכלים נפשטיים, א א;

ה י.

שלמה, א צט; ב סו, סה; ג לט,

סג; ד ה; ה כא.

שלמות, א א; ה יב.

שם מלא, ד טו;

שם המפורש, ב ב.

שם שכלי, ד כה.

שמאי, ג סה.

שמואל הנביא, ב סד; ג כא, סג.

שמואל ירחינאי, ד כט.

שמוש ראשון, ד ג.

שמות הבורא, ב ב; ג עד; ד א,

ב, ג, כה.

שמים, א ה, כה; ב ו, ד, א, ג.

שמעון בן שטח, ג סה.

שמעון הצדיק, שם.

שמעיה, שם.

שמש, א עז; ב נב, נג, נו; ג סג;

ד א, ג, יא, טו, כה.

שמשון, ג סג.

רוח הקדש, א פו; ב ד; ד טו, כה;

ה יב, יח.

רוחני, א א, ד; ד ג.

רוחניים, ג ה; ד ג, כה.

רוחניות, א צו, צט; ד כג.

רוחנית, א ה, עט; ג נב; ד ג.

רוטי, רומיים, א סג; ב סו.

רוע מזל, ה כ.

רושם מתפעל, ד כה.

רחום, ב ב.

ריח, ה יב.

ריח ניחוח, ב כו.

רל"א שערים, ד כה.

רצוא ושוב, ד כה, כו.

רקות, ג מט.

רקיע, ד כה; ה יד.

רשמים, א עט; ד כה; ה כ.

שאל, ג לה; ה כ.

שבא, א ק.

שבטים, א פג; ב טו.

שבעים זקנים, א צה; ד יא.

שבת, א גז, פה, פו, פז; ב כ, לה,

מח; ג ה, ט, י, לה.

שבתאי, ד כה.

שדים, ב סב; ג עג; ה יד.

שולליות, ב ב.

שופטים ושוטרים, ג כא, לא, לט, מא.

שטח, ד כה.

שטרנג, ה כ.

שיעור, שיעורים, ג ה, מו; ד כה.

שיעור קומה, ד ג.

שיעור תוריי, ג א.

שיפון, ב סד.

שיר, שורים, ב סט, ע: ג ה, נו.

ענינים נכבדים ושמות עצמים פרטיים.

תורות אלהיות, ג ה, יא, יט.
 תורות אמתיות, ד כז.
 תורות מנהגיות, ב מח; ג יא.
 תורות פילוסופיות, נפשיות, ג יא.
 תחית המתים, א קטו; ה יד.
 תכונה, תכונות, א א; ג מט; ד כט.
 תלי, ד כה.
 תלמידים, ג עג.
 תמונה, תמונות, ב ו; ד ג.
 תמורה, ד כא.
 תנאים, ג סו.
 תנועה, ה י, יב, יח.
 תנועה הכרחיות, חפציות, טבעיות,
 ה כא.
 תנועת הגוף, ב עט, פ.
 תנין, ד כה.
 תענית, ב ג.
 תפלה, ג יז, יט, כ, כא, לה; ד ה.
 כג, כז.
 תקופה, ב סד; ד כט.
 תרח, א צה.
 תשובה, ג ה; ה כא.

שנה, שנים, א מג, מז; ג לה;
 ד כה.
 שעיר, ד ג.
 שפעים, ה יד.
 שקיעה, ד כה.
 שת, א מז, צה.
 שתן, ב כו.

תאווני, ג ה.
 תבלול, ב ט.
 תבניות, ב ב; ד ג; ה יב.
 תהו ובהו, ה ב.
 תהום, ד כה.
 תולדה ראשונה, שם.
 תולדות הטעיות, הכרחיות, הלציות,
 מופתיות, נצוחיות, שיריות,
 ה יב.

תורה, תורות, א ד, ה, ה ט, י, יא,
 כו, כז, סז, פ, פט, צט, קג,
 קט; ב א, כ, מח, נ, נו, סד;
 ג א, י, יא, יז, כג, כט, לג, לה,
 לח, נג, נד, עג; ד ט, י, יג,
 יט, כג, כט; ה כ.

פסקי תנ"ך המובאים בספר הכוזרי.

משלי.				קאפ.				קהלת.			
קאפ.	פסוק	מאמר	סימן	קאפ.	פסוק	מאמר	סימן	קאפ.	פסוק	מאמר	סימן
טו	לב	ג	ה.	צט	ה	ב	כד.	ה	א	ד	ג.
כא	ל	ג	כג.	—	ט	שם.		קב	ז	ג	מג.
כו	א	ג	ה.	קג	זט	ד	ג.	קד	ז	א	קטז.
איוב.				כל המזמור ה				אסתר.			
ה	ה	ג	ה.	קה	יד	ב	ג.	ה	ה	ג	פ.
י	כא	ג	י.	קו	לה	ב	מד, עח.	תהלים.			
י	ד	ב	י.	קכג	א	ב	ג.	ג	ה	ב	ט.
י	לא	ה	י.	קלא	א	ב	עח.	ג	יב	ב	ג.
דניאל.				שם.				ג	ד	ד	ג.
ט	יא	א	טו.	קלה	כג	ב	ג.	יד	ג	ג	ה.
—	כא	ד	ה.	קלו	ד	ב	ג.	יט	ג	ב	ג.
ז	ט	ד	ג.	—	ז	ה	י.	כד	ד	ג	טו.
—	י	ד	ה.	קלט	א	ג	יא.	לו	ד	ד	י.
—	טז	ב	גה.	—	ט	שם.		טז	ד	שם.	
—	יז	ד	ג.	—	יט	ה	יה.	—	ג	ג.	ג.
נחמיה.				שם.				—	י	ד	ג.
ד	ד	ב	כד.	—	טא	ד	ג.	—	י	ד	ג.
ה	יג	ג	גד, סג.	קטו	י	שם.		קטז	ג	ג	יא.
—	טז	ג	סג.	קטז	ט	ג.	ג.	קטח	—	ה	י.
יג	א	ג	גד.	קטח	ד	ה	ג.		ה	ה	י.

ר' יהודה הלוי.

מתולדות חייו של ר' יהודה הלוי ידועים לנו רק דברים מעטים, גורלו בזה הוא כגורל הרבה מחכמי ישראל, שרק שמם וספריהם נשארו לזכר, בעוד שחייהם הפרטיים מכוסים בעלטה. ר' יהודה הלוי (בערבית: אבו-ל-חסן אל-לאוי) נולד בערך 1080 לספה"ג א) כפי הנראה בעיר טולידא במדינת קסטיליא ב), אשר בספרד, בחלק הארץ, שהיה

א) הידיעות שעל פיהן אנו מגבילים את השנה שבה נולד ר' יהודה הלוי הן אלו: 1) ר' יהודה הלוי כתב שיר לר' יצחק בר ברוך ליום מילת בן בנו, שנקרא יצחק על שמו (שירי ר' יהודה הלוי, הוצאת אחיאסף, כרך א', צד 76). ר' יצחק בר ברוך זה מת בשנת תתנ"ד (1094) ואם נניח שכרית המילה של הנכד היתה בשנת טותו של ר' יצחק בר ברוך ושר' יהודה הלוי היה עוד צעיר מאד רק כבן חמש עשרה, צריכים אנתנו לאמר שהוא נולד על כל פנים לא יאוחר משנת 1079 או 1080. עיין שד"ל בתולת בת יהודה עמ' 24. 2) ביוחסין דפוס קראקא עמ' 130 נאמר, שר' יהודה הלוי היה בן חמשים שנה בלכתו לארץ ישראל, "כאשר כתב בפיוטיו". כונת בעל היוחסין היא כנראה על השיר: "התרדף נערות אחרי חמשים (אחיאסף שם צד 28). את השיר הזה כתב בדרך לא"י וא"כ הוא היה אז יותר מבן חמשים שנה, אולי גם קרוב לששים. הנסיעה לא"י היתה בערך בשנת 1038 או 1040, כי בספר הכוזרי שאותו כתב לפני נסיעתו עונה החבר למלך הכוזרים על השאלה: "וכמה אתם מונים היום?" — ארבעת אלפים וחמש מאות (הכוזרי מאמר א' סעיף מ"ו ומ"ז). הוכוח הזה היה, כמו שאומר ר' יהודה הלוי (שם מאמר א' סעיף א'), כארבע מאות שנה לפני זמנו. עפ"י זה יוצא שספר הכוזרי נכתב לערך 4900 לבריאת עולם או 1140 לספה"ג. מיד אחרי גמרו את ספר הכוזרי נסע ר' יהודה הלוי לא"י והיה אז כבן ששים וע"כ הוא אומר על עצמו: "התרדף נערות אחרי חמשים". עפ"י זה יוצא לנו שהוא נולד עכ"פ לא לפני 1080. עיין כרם חמד VII עמ' 265 ועדעלמאן גנוי אקספורד צד XII.

ב) ראה מה שכתב אברהם גייגר בספרו: Diwan des Kastiliers Abu-l- Hassan Iuda Halewy עמ' 115.

תחת ממשלת הנוצרים (א). וזא היה בן אבות עשירים, שחנכו אותו על ברכי התורה והחכמות. יש אומרים, שהוא למד בישיבה הגדולה של ר' יצחק אלפסי, בעיר לוסינא. חוץ מידיעת הספרות העברית, רכש לו ידיעות עמוקות בהפילוסופיה של זמנו והיה כמו רוב החכמים של זמנו גם רופא מפורסם. למוד השפה העברית והערבית היה מן הלמודים היותר חביבים עליו. בהיותו כבן ארבע עשרה שנה או חמש עשרה כבר חבר שיר יפה לכבודו של ר' יצחק בר ברוך (ב). השיר הזה ואולי גם שירים אחרים שכתב בנערותו משכו עליו את עיני החכמים והמשוררים של זמנו, שהתפלאו על הכשרון הנפלא, שנתגלה בו. ר' משה אבן עזרא כתב עליו:

אֵיךְ בֵּן נָעִים וְצֵעִיר שְׁנַיִם
יַעֲמֵם הָרִי בֵּין עַל גִּבּוֹ
אוֹ עוֹל יָמִים יִהְדֶּךָ רָמִים
וּבְעוֹד נַעַר הוּא וּבְאָבוֹ (ג).

אחרי גמרו את למודיו התישב ר' יהודה הלוי בעיר מולדתו והתפרנס מהכמת הרפואה. עבודתו זאת לא נתנה ספוק לרוחו הסוערת ולנפשו השואפת להנעלה והנשגב (ד). הוא עזב כנראה את עיר מולדתו ויעתק את מושבו למקומות של חכמים וסופרים, משוררים ומלומדים. אנחנו מוצאים אותו בקורדובה אשר בספרד הערבית ובגראנאדא (ה).

(א) ר' משה אבן עזרא כותב עליו: „הן משעיר זרח לאיר“.

(ב) עיין הערה א'.

(ג) גנזי אקספורד צד XI.

(ד) הוא מתאונן במכתביו לידידיו על שמוכרח להתעסק בחכמת הרפואה. הוא כותב לר' דוד בן יוסף מנרבונא (בראדי דיואן עמ' 224): „ובכן אני מתעסק אפילו בשעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה בהכלי רפואות והוא לא יוכל לרפא להם והעיר גדולה ויושביה ענקים והם אדונים קשים וכמה יתרצה עבד אל אדוניו כי אם בכלותו ימותיו בחפציהם ובכלות שנותיו ברפאות מדויהם.“

(ה) ר' יוסף אבן עקנין מספר בפירושו לשיר השירים, שפעם אחת ישב ר' יהודה הלוי בחברת אצילי גראנאדא וישוחחו ביניהם. פתאום נכנסה אשה יפה ויד לתוך החדר, כלם נשתתקו, מפני שהאשה הזאת כמו הקסימה אותם ביפיה.

בנערונו התענג על החיים ויבלה את ימיו בשמחה ותענוגות, כמו כל בני אצילי ספרד. אולם יפני העדינה שאפה לחיים יותר נעלים ואחרי זמן מה, עזב את החיים האלה ויתמכר לחקר היהדות והפילוסופיה א). החקירה במהות היהדות היא שהגדילה את אהבתו לארץ ישראל וחוקה בו את השאיפה לראות בעיניו את הארץ הקדושה הזאת. הוא בא לידי הכרה שתורת ישראל, ארץ ישראל ועם ישראל קשורים ואחוזים זה בזה בקשר אמיץ שלא ינתק לעולם. אי אפשר לו לעם ישראל להגיע לידי שלמות, לפתח את כל כשרונותיו ותכונותיו חוץ לארץ ישראל, כמו שגם התורה אי אפשר לה שתתקיים בשלמותה בגלות. ולא רק העם כלו, כי אם גם היחיד, הפרט, כל אדם מישראל, אי אפשר לו להגיע לידי שלמות מוסרית כי אם בא"י. וארץ כנען מיוחדת לאלהי ישראל והמעשים לא ישלמו כי אם בה, והרבה ממצות ישראל בטלות ממי שאינו דר בארץ ישראל, והלב והנפש אינם טהורים כי אם במקום שיודעים בו שהוא מיוחד לאלהים... ותתעורר התשוקה אליו ותטהר הנפש בו" ... (כוזרי מאמר ה' סעיף כ"ג). ובהערת בני אדם והתעוררותם אל אהבת המקום ההוא הקדוש, ינחץ הענין המיוחל שכר גדול וגמול רב כמו שנאמר אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו, רוצה לאמר, כי ירושלים אמנם תבנה כשיכספו בני ישראל לה תכלית הכוסף עד שיחוננו אבניה ועפרה" (שם סעיף כ"ז).

אחרי כן התחילה האשה הזאת לדבר וקולה היה כל כך גם עד שכלם הסבו את פניהם ממנה. אז אמר ר' יהודה הלוי על זה: "הפה שאמר הוא הפה שהתיר", כלומר: הפה שאמר אותנו ביפיו כמו בחבלי קסם, הוא התיר את החבלים האלה כאשר התחיל לדבר. הספור הזה מראה לנו את ר' יהודה הלוי בין אצילי גראנאדא המפונקים המבלים את עתם בשיחות פילוסופיות ולפעמים משתמשים גם בחרודים ובדיחות מתאימים למצב. עיין מה שכתב ר' דוד קויפמאן בהירחון מאנאטשריפט לפרענקעל 1887.

א) מענין הדבר, שבשיריו שכתב בזקנותו הוא מזכיר לפעמים תכופות את "הטאת נעוריו": "וירא אני מעונות נעורים אשר הם בספרי אלהי ספורים" (אחיאסף כרך א' 27); "וכל שכן מי שקדמו לו עונות והוא מבקש כערת האלהים" (כוזרי מאמר ה' סעיף כ"ג), "לבקש סליחות בקברי מנוחות לארון ולוחות אשר שם קבורים" (אחיאסף כרך א' 26), "דואג על עוניו ועל הטאת נעוריו קניג" (אחיאסף שם 159).

ההכרה הזאת מגדל ערכה וחשיבותה של א"י היא שהניעתהו לעזב את ארץ מולדתו ולנסע לא"י בהיותו כבר כבן ששים שנה. ידידיו ורעיו השתדלו לעצר בעדו מלהפיק את זממו לפעל א), אבל הוא לא שמע להם ויפרד ממשפחתו ובני ביתו ב) האהובים לו וישם פעמיו לא"י. הוא עבר דרך ערי כפרד קורדובא וגראנאדא ג) ובכל מקום קבלוהו בשמחה ויתנו כבוד לשמו. אחרי כן ירד באניה ללכת לא"י, אבל הרוחות שקמו למולו אלצוהו לסור בדרכו לאלכסנדריה של מצרים ד). באלכסנדריה קבלו את ר' יהודה הלוי בכבוד גדול ויקדמו את פניו בשמחה. הוא התעכב פה כשלושה חדשים, מתשרי עד סוף כסליו, ואחרי כן הלך לדמיאטה. כנראה התפרנס במצרים ממסחר; במכתבו לר' שמואל הנגיד במצרים הוא כותב: „ואדוני הנגיד בחסדו ימחל על כבודו לעבדו, כי יתמהמה מעט ויתנהל לאט ויעכב את ארחו בעל כרחו, כי נטרד בעסק סחורה ויקרא שמה עסק כי התעסק עמה ויתמהמה" ה). בדמיאטה הוא נשאר כשבועים ו) ואחרי כן נסע משם על נהר נילוס, כדי לראות את ארץ מצרים והמקומות שנעשו בהם נסים לישראל. זמן מה נשאר גם בקאירא ואחרי כן הוא בא

א) ראה השיר: „הציקתני תשובתי" (אחיאסף שם צד 20) ותשובתו לידירו בענין זה (אחיאסף שם צד 16).

ב) על דבר המצב המשפחתי של ר' יהודה הלוי ידוע לנו שהיתה לו בת יחידה ולה היה בן ששמו היה יהודה. „עדי כי אטשה יוצאת חלצי אחות נפשי זהיא לי רק יחידה ואשכח את בנה פלח כבדי ואין לי בלעדי זכרו לחידה, פרי מעי זילד שעשועי ואיך ישכח יהודה את יהודה" (אחיאסף שם צד 31). בזה מוכחשת הידיעה של בעל שלשלת הקבלה שר' אברהם אבן עזרא היה חתנו של ר' יהודה הלוי, כי אנחנו יודעים שלהרב"ע היה רק בן יחיד ושמו היה לא יהודה כי אם יצחק, עיין הערת רשד"ל בקובץ שיריו של ר' יהודה הלוי (הוצאת אחיאסף שם צד 33).

ג) בקורדובא כתב שיר לכבודו של הפילוסוף ר' יוסף אבן צדיק: „שפתי היתה אתמול" (אחיאסף שם 105). בגראנאדא לא מצא את ר' יהודה אבן גיאת בביתו וכתב עליו את השיר: „בעברי על פני רמון מפחד" (אחיאסף שם 108). ד) ראה שיריו שכתב לר' אחרן אלעמאני והערת רשד"ל להשיר הזה (אחיאסף שם 38).

ה) בראדי דיואן עמ' 213.

ו) פה כתב את השירים: „גאום אסף", „הפשט הזמן" ו„לבי מעירי" (אחיאסף שם 39—45).

למדבר מצרים א). אחרי כן אנו רואים אותו בדמשק ב) ובצור. כנראה הגיע עד שערי ירושלים, אך ימי שבתו שם לא ארכו, כי הנוצרים, שמשלו אז שם, מררו את חייו. יאוש נורא תקף את ר' יהודה הלוי בראותו את מצבה המדוכא של ארץ ישראל. כל תקוותיו ושאיפותיו כלו כעשן ועלו בתהו. לא נשאר לו בחיים עוד שום דבר שיקח את לבו, לתקופה זו צריך כנראה ליחס את השיר שכתב לאחד מידידיו בצור ג):

לֹא הֶעֱנִינִים אֲשֶׁר נִבְקָעוּ
 כִּי אִם שְׁתֵּי עֵינַי אֲשֶׁר דָּמְעוּ
 . . . . .
 כַּמָּה יַעֲצוּנֵי יְדֵי מוֹעֲצוֹת
 שְׁלוֹם וְסוֹף דְּבַר לָרִיק יִגָּעוּ;
 צָמְחוּ בְּלִבִּי מִחֲשָׁבוֹת לְנֶדוּד
 לֹא נָמְעוּ מֵאֵז וְלֹא נִזְרְעוּ ד.

שנת מיתתו ומקום קברו של ר' יהודה הלוי אינם ידועים לנו. שתי כתבות על מצבת קברו שלא ידוע מי חברם נמצאות בכתב יד אקספורד ה). הכתבת האחת:

אָנוּשׁ הוֹרֵשׁ מְעוֹן צֶדֶק וְחֶסֶד
 וְאֵן פְּנֵה עֲנֹהָ עִם תְּעוּדָה
 שְׁלִשְׁתָּן נִקְבְּצוּ יַחַד וְאוֹמְרוֹת
 הֲלֹא פֶה אֲנַחְנוּ בִּיהוּדָה.

א) ראה השיר: "צנפני הזמן אל מדברי נוף" (אחיאסף שם 54) ובתולת בת יהודה עמ' 26.
 ב) על השיר: "ציון הלא תשאליו" רשום בכ"י אקספורד: "ולו כשהגיע לערי דמשק אמר בנגד ציון וירושלים", עיין עדעלמאן גנוי אקספורד עמ' IX.
 ג) עיין דברי ימי ישראל לגרץ-שפ"ר ח"ד עמ' 180.
 ד) עיין בראדי דיואן עמ' 95.
 ה) גנוי אקספורד לעדעלמאן עמ' 27.

הכתבת השניה:

גִּבֹר יִשְׂאֵר אֵיפֹה נָפֵל אֲרִיָּה עָז וּמְקוֹמוֹ אִיָּה
הַשִּׁיב אֵלָיו כִּי בְּמִקְוִים זֶה נִקְבְּרָה מִפְּלֵת הָאֲרִיָּה.

האגדה מספרת שכאשר בא ר' יהודה הלוי לפני שערי ירושלים וראה בעיניו את המקום הקדוש אשר אליו נשא את נפשו, פרץ עליו המון רגשותיו והוא קרע את בגדיו והלך בקרסוליו על הארץ ויקונן את הקינה הידועה שלו: „ציון הלא תשאליו“. פרש ערבי, שראה את זאת ושחררה לו לראות ביהודי אהבה כל כך עזה לעיר הקודש עבר עליו וירמסוהו בפרסות סוסו (א). כל החכמים כמעט פה אחד אינם נותנים אמן לאגדה זאת, מפני טעמים אלה: (1) ארץ ישראל היתה אז לא בידי הערבים כי אם בידי הנוצרים ואי אפשר שפרש ערבי ירשה לו לעשות דבר כזה לפני שערי ירושלים; (2) השיר „ציון הלא תשאליו“ איננו מתאים עפ"י תכנו לאמרו לפני שערי ירושלים, כי המשורר אומר שם: „מי יתן לי כנפים וארחיק נדוד אניד לבתרי לבבי בין בתריך“ (ב). אולם איך שתהיה האמת, נותנת לנו האגדה תמונה יפה מאהבתו הנעלה והנשגבה של ר' יהודה הלוי לארץ ישראל. היא נותנת לו למות לרגלי אהובתו, לפני שערי ירושלים, שאליה כל כך נכספה נפשו. האדם הגדול והיהודי הנעלה הזה מת מות קדושים בארץ הקדושה, ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה.

(א) שלשלת הקבלה צד ל"ט ע"ב.

(ב) בתולת בת יהודה עמ' 26 וקאססעל בהקדמתו לספר הכוזרי עמ' VII.

ספר הכוזרי.

חוץ משיריו המרובים הנודעים למדי חבר ר' יהודה הלוי אח ספר הכוזרי בשפת המלומדים של זמנו — בערבית. שמו של הספר בערבית הוא: כתאב אלהג'ה ואלדאלילי פי נצרה אלדיני אלד'לילי — ספר הוכחה ומופת להגן על האמונה הנשפלה. ספר הכוזרי איננו ספר במובן הרגיל, הוא יותר מספר. זוהי השתפכות הנפש של יהודי נלהב שנפשו כואבת לו על צרת עמו. אלה הם געגועים של אוהב בשעה שהוא מדבר על אהובתו. זוהי פואימה אלהית, שיר השירים של היהדות, אפיטיאזא של האומה הישראלית (א). מפני זה היה הספר הזה כל כך אהוב וחביב על העם בכל הדורות ובכל התקופות (ב).

ספר הכוזרי נעתק לעברית פעמים. בפעם הראשונה ע"י יהודה בן שאול אבן תבון מרמון ספרד (גראנאדא) בשנים 1167—1171. הוא הראשון שנתן לו את השם: „ספר הכוזרי“ (ג). ההעתקה הזאת נדפסה הרבה פעמים. ההוצאה היותר טובה של ההעתקה הזאת היא זו של הירשפלד, שהוציא אותה יחד עם המקור הערבי (ד). בפעם השנייה נעתק ספר הכוזרי ע"י יהודה בן יצחק קרדינאל בעד איזה יוסף

(א) ש"י איש הורוויץ בהעתיד ספר ראשון עמ' 70.

(ב) ר' ברכיאל (לערך 1400) בפרקי ר' ברכיאל כותב: „דברי חרמב"ם קרובים אל האמת יותר מן השקר ודברי הרלב"ג קרובים אל השקר יותר מן האמת ודברי ר' יהודה הלוי כלם אמת“. ור' אליהו מרקיאנו באגרת אליהו (הביאו בעל שלשלת הקבלה צד 61 עמ' א') אומר: „דע אחי, כי לא חובר ספר מסכים אל האמת כמוהו ובלתי חולק על הקבלה כלל, אין בדבריו נפתל ועקש, כי כלם נכוחים למבין, והיו עיניך ולבך שם כל הימים“. ר' עזריה מן האדומים אמר עליו את הפסוק: השמר לך פן תעזב את הלוי.

(ג) בדבר השם הזה עיין הקדמת הירשפלד לתרגום הגרמני שלו לספר

הכוזרי עמ' XXXIII.

(ד) עיין ראש דבר.

בר ברוך, שלא נודע לנו מי הוא, ההעתקה הזאת אבדה לנו ורק קטעים ממנה ידועים לנו. רשד"ל בהקדמתו לחלק השני של ספר הכוזרי בהוצאת ברכר א) מביא את התחלת ההעתקה הזאת ב): „אני יהודה ברבי יצחק בן קרדינאל וצ"ל העתקתי ספר אלכוזרי לר' יהודה הלוי תנצב"ה מלשון הגרי אל לשון עברי, ור' יהודה היה מתכוין להורות שבחה של תורה ולהשיב תשובות לפילוסופים ולחכמי דתי האומות ולקראים, ואני בתרגומי לא אשנה עקר דבריו ולא אחליף עניניו ואם אוסיף ואגרע במדבר, לא אשחית הענין כפי יכלתי ותבונתי... ואלה הם ראשית דבריו ותחלת מאמריו: שאלת ישמרך האל להודיעך הטענות והתשובות שאנו משיבים לחולקים עלינו מן הפילוסופים וחכמי דתי האומות והקראים, וזכרתי מה ששמעתי מטענות החכם הישראלי הנקרא חבר עם מלך כוזר“.

היסוד ההיסטורי של ספר הכוזרי היא הידיעה שנתפשטה אז בין יהודי ספרד ע"ד ממלכת הכוזרים, ממלכה יהודית העומדת ברשות עצמה. מתחלה השבו שהם מעשרת השבטים, אבל אחרי כן נודע שהם באמת מבני יפת, אבל הם קבלו את דת היהודים, אחרי שחלום נפלא הגיע את מלכם לבקש אמונה נכונה, והוא אחרי חקירה ודרישה ואחרי ויכוח ארוך עם חכם יהודי מצא שדת היהודים היא דת אמת. ממכתב ר' חסדאי אבן שפריט אל מלך הכוזרים המובא למטה, אנו רואים איזה רשם עשתה הידיעה על דבר ממלכה יהודית עומדת ברשות עצמה על היהודים ואיזו שמחה מלאה את לבם לשמע הספורים האלה. הספור ע"ד אופן קבלת דת היהודים ע"י הכוזרים הגיע גם לר' יהודה הלוי, והוא הניח אותו ליסוד ספרו ע"ד מהות היהדות והחלוק שבינה ובין הפילוסופיה, בתארו לפנינו את הוכוח שהיה בין מלך הכוזרים ובין החבד היהודי, שנקרא מאת המלך לבאר לו את יסודי היהדות. קרוב לשער שר' יהודה הלוי ידע חוץ ממכתב ר' חסדאי למלך הכוזרים ותשובת המלך אליו עוד מקורות אחרים, מפני שהספור שלו ע"ד קבלת דת היהודים ע"י מלך הכוזרים הוא שונה בהרבה פרטים מזה שבמכתב מלך הכוזרים ג). הוא איננו קורא בשם לא את

א) עיין שם.

ב) עיין גם Jewish Chronicle 1849 עמ' 259.

ג) עיין למטה הערותי למכתב מלך הכוזרים ובספר הכוזרי עמ' 1

ובעמ' 2. עיין גם מה שכתב הרכבי VIII Евр. библиотeka עמ' 141 ועמ' 146.

מלך הכוזרים, שעפ"י המכתבים היה שמו בולאן, ולא את שם החבר, שעל פי ידיעות מאוחרות היה שמו ר' יצחק אלסנגרי א). היסוד ההיסטורי של ספר הכוזרי נתן מקום להדעה, שלא ר' יהודה הלוי חבר את ספר הכוזרי כי אם יצחק אלסנגרי החבר, ור' יהודה הלוי תרגמו לעברית או שר' יהודה הלוי דק עבד את הוכוח, שהיה באמת בין החבר ובין מלך הכוזרים ב). לדעה כזאת אין שום יסוד. העובדא שבשירי ר' יהודה הלוי אנו מוצאים לא רק הרבה מהדעות של ספר הכוזרי ג), כי אם לפעמים גם מבטאים דומים לאלה שבספר הכוזרי ד), מראה לנו ברור, שהמשורר הגדול הזה הוא גם מחבר ספר הכוזרי.

א) עיין מה שכתב ש"ר בכרם חמד V עמ' 197.

ב) עיין יאסמ בהקדמתו לספר שפת יתר עמ' 9 וסלוצקי וקאססעל בהקדמותיהם לספר הכוזרי.

ג) עיין מה שכתב ש"י איש הורוויץ בהעתיד ספר ראשון עמ' 93.

ד) עיין הערתי להכוזרי מאמר ה' סעיף כ"ז.

תכן ספר הכוזרי.

מאמר א.

בהקדמה קצרה מודיע המחבר, שמטרת ספרו היא לתת תשובה על הטענות של הפילוסופים ובעלי האמונות השונות נגד דת היהודים. המחבר משתמש בטענותיו של החבר בוכוחו עם מלך הכוזרים עד כמה שהוא מסכים להן. אחרי זה מספר ר' יהודה הלוי את הספור הידוע ע"ד חלומו של מלך הכוזרים להניע אותו לבקש את המעשה הרצוי לה'. הוא קרא לו ראשית כל את הפילוסוף היותר ידוע בזמנו א), ושאל אותו על זה. תשובת הפילוסוף היתה שעפ"י הפילוסופיה אין ערך גדול למעשי האדם. העקר הן הדעות הנכונות. ה' מרומם הוא מידיעת מעשי האדם ובכלל מידיעת הדברים לפרטיהם, ונעלה הוא מכל רצון וכונה. העולם הוא קדמון ואם אנחנו אומרים שה' ברא אותו, כי זה הוא רק בדרך העברה, מפני שהוא הסבה הראשונה של כל הדברים או הוא עלת העלות. תכלית האדם היא שלמות רוחנית עמניעים אליה ע"י למוד וחקירה. השלמות היא בזה שהאדם מכיר את הדברים כמו שהם באמת בלי שום ספקות ופקפוקים ואז נפשו זכה ומטוהרה וראויה שיתחבר עמה השכל הפועל שעושה אותה לבת אלמות. א) מלך הכוזרים לא יכל למצא ספוק בתשובה זו, מפני שהוא ראה בחלומו שכונתו רצויה אבל מעשיו אינם רצויים וע"י זה הוא בא לידי הכרה, שהמעשים כשהם לעצמם יש להם ערך גדול. הוא מחליט לשאל נוצרי ומושלמי על דתם, מפני שלהם ישנן מצוות מעשיות. את היהודים הוא איננו חפץ לשאל, מפני שהם מעטים ושפלים והכל מואסים בהם. (ב—ד') דברי הנוצרי והמושלמי אינם מרגיעים את רוחו. שניהם מאמינים בדברים שהשכל מרחיק אותם. בדברים כאלה אמנם אפשר לו ג"כ להאדם להאמין, אבל רק אם הם נתאמתו ע"י נסים ונפלאות שהוא ראה אותם בעצמו או שראו אותם אבותיו הקדמונים ולו יש מסורת אבות המעידה על זאת. מפני שגם הנוצרי וגם המושלמי סמכו בדבריהם על הנסים והנפלאות שנעשו לעם ישראל כמו יציאת מצרים וקריעת ים סוף, מוצא הכוזרי לנחויך לשאל את

א) השמה הפילוסופית שר' יהודה הלוי מציע בשמו היא זו של הפילוסוף

היהודי על דתו (ד—י). היהודי מתחיל מהיסוד ההיסטורי של אמונתו: הוא מאמין באלהי אברהם, יצחק ויעקב, שהוציא את בני ישראל מארץ מצרים. הוא מתחיל דוקא מהיסוד הזה, מפני שזה עושה את אמונת היהודים לחטיבה מיוחדת במינה, שונה מכל האמונות האחרות. באלהים בתור בורא העולם ומנהיגו מאמינים גם בעלי דתות אחרות וגם הפילוסופים מודים בו, אע"פ שלא לה האחרונים ישנם חלוקי דעות בזה. המאורעות ההיסטוריים של עם ישראל הם לא רק הבסיס של אמונת היהודים כ"א גם הראיה על אמתתה (י'—כ"ד). ומפני זה מתחילים עשרת הדברות בהמאמר: „אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים". היסוד של היהדות הוא העבר ההיסטורי של עם ישראל (א), ומפני זה מובן, שתורת ישראל היא רק בעד עם ישראל, שזכה לתורה כזו, מפני שהוא סגולת העמים (כ"ד—ל"א). כי דבר כזה, שעם אחד יהיה הנבחר מכל העמים, הוא אפשרי, מראה ההדרגה שישנה בכלל בעולם הזה: דומם, צומח, חי, מדבר ולמעלה ממדרגת המדבר היא מדרגת הנביא, ועם ישראל הגיע למדרגה זו מדרגת הנבואה (ל"א—מג). ע"י דברי הנביאים בתורתנו ידועה לנו מעלת עם ישראל עפ"י מוצאו משם הבן הנבחר של נח ונח היה הבן הנבחר של אנוש וכן הלאה עד אדם הראשון (מ"ג—מ"ח). כי המסופר בתורה ע"ד יחס כל האנשים אל אדם הראשון הוא אמת מראה העובדא שלכל האנשים יש איון שפה שהם מדברים בה, שלכל העמים ישנם שבעה ימים בשבוע לא פחות ולא יותר ושכל העמים מונים רק עד עשרה ומתחילים עוד הפעם מאחד. כל זה מראה על מוצאם המשותף של כל העמים (מ"ח—ס'). את אמתת ספורי התורה ע"ד בריאת העולם איננה מכחישה העובדא שההודים מונים מאות אלפי שנים לבריאת העולם ושהפילוסופים אומרים, שהעולם הוא קדמון.

(א) העבר ההיסטורי שלפני מעמד הר סיני, כמו יציאת מצרים, קריעת ים סוף, המן, עמוד אש ועמור ענן וכן הלאה. המאורעות האלה הם היסוד של היהדות וע"כ מחויבים בתורת ישראל רק צאצאי העם, שלו קרו המאורעות האלה. עפ"י זה אין מקום לטענותיו של ש"י איש הורוויץ בהעתיד ספר ראשון עמ' 73. היהדות איננה אמנם לר' יהודה הלוי דת היסטורית מתפתחת, אבל היא לן דת שיסודה בהיסטוריא הלאומית של עם ישראל, שקדמה לקבלת התורה. השקפה זו של ר' יהודה הלוי מתאימה בעקרה גם עם ההקירות המדעיות של זמננו. ראה בודי Die altisraelitische Religion.

לבני הודו אין דבר ברור ואין הם מודים כלם בדבר אחד, והפילוסופים נטו להדעה שהעולם הוא קדמון רק מפני שלא היתה להם קבלה נכונה מאבותיהם הקדמונים בנוגע לזה. הראיות בעד ונגד הדוש העולם הן כמעט שוות, ולו היתה לאריסטו קבלה, כמו שיש לנו, היה בודאי מחליט שהעולם הוא מחודש (ס'—ס"ח). כי ה' מנהיג את העולם ומסדרו—זה הוא דבר שלא צריך להוכיח אותו בראיות. גם הפילוסופים מודים, שיש חכמה נפלאה בעולם הזה, אבל הם מיחסים אותה להטבע, ועפ"י זה יוצא שהטבע הוא חכם, פועל, כלומר, הוא במדרגה אחת עם האלהים (ס"ח—ע"ז). ההשפעה האלהית על הנמצאים בעולם הזה התחתון היא לפי מדרגת החמר של כל דבר ודבר. איך צריך האדם להתכונן, ובאיזה אופן, ומתי ואיפה הוא צריך לעבד את ה', כדי להיות ראוי לקבלת ההשפעה האלהית, כל זה אפשר לדעת רק מהתורה שנתנה מה' בעצמו. מי שמתחכם למצא מסברתו את המעשים הטובים, דומה לכסיל שנכנס לבית הרפואות והתחיל מחלק רפואות לכל האנשים מבלי לדעת ברור מה וכמה צריך לתת לכל אחד. ומכיון שדת היהודית באה להם ע"י השפעה אלהית, שהם היו מוכנים לה עפ"י גזעם והכשרתם, מובן שהם כלם קבלו אותה בפעם אחת, ולא היו אצלם שום חלוקי דעות. ואם יפלא זאת בעינינו, הנה קרו לישראל דברים יותר נפלאים, כמו יציאת מצרים, קריעת ים סוף וכן הלאה. האותות והמופתים האלה מאמיתים את המצוות התלויות בהם, כמו שהעובדא, שהמן לא ירד ביום השבת היא ראיה, שמצות השבת היא מה'. מצות השבת מבוססה ג"כ על בריאת העולם בששה ימים והיא אחת מעשרת הדברות שאותן קבלו בני ישראל במעמד הר סיני מה' בעצמו. ואע"פ שאנחנו מאמינים שה' דבר עם בני ישראל וכתב להם את הלוחות, אנחנו בכל זאת מרחיקים ממנו כל הגשמה, אין אנחנו יודעים בברור את סוד דבורו של ה' עם ישראל, אבל אנחנו יכלים לשער, שהשפעתו נגשמה במלים, שאותן שמעו בני ישראל אצל הר סיני, וכמו כן נכתבו הלוחות רק ברצונו לבד, כמו שכל העולם נברא רק במאמרו (פ'—פ"ח). העובדא שבני ישראל עשו במדבר את העגל איננה מראה, שהם לא היו ראויים אז לקבלת התורה. מעלת עם ישראל היא עפ"י גזעו. אדם הראשון, שנוצר ע"י ה' בעצמו, היה שלם בתכלית השלמות. הוא הוליד הרבה בנים, אבל היותר שלם ביניהם היה שת, מבני שת היותר נבחר היה אנוש וכן הלאה עד שם הבן הנבחר של נח. שם נחל את חלק הארץ אצל

הקו המשווה, החלק היותר טוב של הארץ, וארץ כנען היא הארץ היותר טובה בחלק הזה. אי אפשר להאמין שבני ישראל עבדו באמת לה', והעגל היה להם רק כמל האלהית; מפני שכל העמים עבדו אז לצורות חפצו גם בני ישראל שיהיה להם איזה דבר מוחשי שיעבדו אותו, אבל כונתם היתה לאלהים (פ"ח—צ"ח).

התשובה על שאלת הכוזרי, מה הוא המעשה הנרצה לה', היא א"כ, שלמצא רצון בעיני ה' אפשר רק ע"י המעשים המצויים בתורה לכל פרטיהם, אי אפשר לו לאדם למצא מעצמו את המעשים הטובים, מפני שאם רק יחסר איזה פרט קטן, אין ערך להמעשה כלו, כמו שביצירי הטבע כל חלק דק וקטן נכבד הוא, עד אשר אם יופרע החלק הזה, יפסד היציר כלו: ההי ימות והצמח לא יגדל. המעשים הרצויים כתובים בתורה שלנו, שהיא מאת ה', ואי אפשר לשאל, מדוע זכו רק בני ישראל לקבל התורה, כמו שאי אפשר לשאל, מדוע אין כל בעלי החיים מדברים. עם ככל דבר מקבל את ההשפעה האלהית עפ"י הכנת ושלמות החמר שלו. עם ישראל הוא סגולת העמים וע"כ הוא זכה לקבלת התורה. גמולם של בני ישראל בעולם הבא יהיה בזה, שהם יהנו מראית האור ושמיעת הדבור האלהי. כמובן, יקבל כל אדם מאיזה אומה שיהיה שכר טוב בעד מעשיו הטובים, אבל הטוב הגמור יהיה רק לעם ישראל. בני ישראל קרובים אל ה' בחייהם ויהנו מאורו אחרי מותם (צ"ח—קי"ב). לזה איננה מתנגדת העובדה שבני ישראל בזוים ושפלים עכשיו, כי הדלות והמסכנות הן באמת מעלות טובות, גם הנוצרים והמושלמים מתפארים דוקא באלה האנשים שהיו נרדפים ונענים בחייהם, ראוי היה רק שבני ישראל יסבלו הבוז והחרפה בהכרה עצמית ולדאבוננו אין הדבר ככה. אולם צריך לשים לב לזה, שכל אחד מהיהודים היה יכל להשתחרר מצרותיו רק במלה אחת, ובכל זאת הם אינם עושים זאת. זוהי מעלה גדולה. (קיב—קט"ו). האמור ע"ד השכר של בני ישראל בעולם הבא, הוא ע"פ התורה. בדברי חז"ל אנו מוצאים תאור גן עדן וניהנם לכל פרטיהם, כמו אצל האומות האחרות. גן העדן שכל כך מרבים לדבר עליו נזכר גם בתורה, זה הוא הגן שבו היה אדם הראשון. גיהנם זה הוא מקום קרוב לירושלים שבו היו שורפים עצמות הטמאה.

מאמר ב.

אחרי ששמע מלך הכוזרים את עקרי היהדות באופן כללי, הוא מחליט להתגיר ולוקח לו את החבר למורה דת היהודים לכל פרטיה. ראשית כל בא החבר לבאר את תארי ה' הנמצאים בתורה א). הוא מחלק אותם לתארים התלויים בשם יהוה ולתארים התלויים בשאר שמותיו וכנויו על הקב"ה. אלה האחרונים מתחלקים ב): א) תארים מעשיים, הלקוחים ממעשיו של ה' ביחס לנבראים ע"י אמצעים טבעיים, כמו מוריש, מעשיר, רחום, חנון, גבור, נדיב. ב) תארים טפלים או מקריים, שבני האדם מיחסים אותם לה' בחפצם לרומם ולגדל אותו, כמו ברוך, קדוש, רם ונשא. ג) תארים שליליים, שבהם אנו שוללים מה' איזה חסרון ולא מיחסים לו איזו מעלה, כמו חי, אחד. אין אנחנו מיחסים לו בזה חיות או אחדות מפני שהוא מרומם מדברים אלה. אנחנו רק שוללים ממנו המות והרבוי, חסרונות שבודאי אינם בו. התארים התלויים בשם יהוה מראים על התגלותו בעולם הזה בלי אמצעים טבעיים, כמו יוצר אור ובורא חשך ועושה נפלאות גדולות לבדו, כלומר, בלי אמצעים טבעיים. מה שנוגע להתאר חכם לבב, הוא מצין את עצמותו של הקב"ה, מפני שהוא עצם החכמה. המבטאים רואה ושומע הנמצאים בתורה הם בדרך העברה, כמו גם כבוד ה' ושכינה. כמו שאנחנו מיחסים את האור תמיד להשמש אע"פ שאין אנחנו רואים אותה, ובאמת האור בא לא מן השמש כ"א מהקיום היוצאים מכל הגופים תחת השפעת השמש, ככה כבוד ה' איננו מה' בעצמו כ"א הוא באותו האדם שקבל את ההשפעה האלהית. כבוד ה' היה ביחוד נראה בעם ישראל כאשר הוא היה בארץ ישראל, כי יחס ארץ ישראל לכל הארצות הוא כמו יחס עם ישראל לכל העמים; היא סגולת כל הארצות. מעלתה היא בזה שרק בה אפשרית הנבואה (א'—ט"ו). קדושת א"י מראה לנו גם מצות שמטה, שהיא שבת

-
- א) אין מטרתו של ר' יהודה הלוי לתת שיטה שלמה בתורת תארי ה', כי אם רק לפרש את התארים הנמצאים בתורה ביחס לה'.
- ב) ר' דוד ניימרק בהעולם תרע"ב גליון 38 חושב שהתארים מתחלקים עפ"י ר' יהודה הלוי לתארי העצם ותארי הפעולה והתארים מן המין הראשון מתחלקים עוד לתארים ראשוניים ותארים שניים, הלוקה כזאת איננה כלל במספר הכוזרי.

הארץ, ומראה גם האסור למכרה לצמיתות. השבתות והמועדים תלויים ג"כ במצב הגיאוגרפי של א"י, מפני שאת הימים התחילו למנות עפ"י זמן צאת ובוא השמש בא"י (ט"ז—כ'). את מעלת א"י הכירו חכמינו וע"כ הם מרבים לספר בשבחו של הדר בא"י. כל חדר בא"י דומה למי שיש לו אלה וכדומה (כ'—כ"ד). הקרבנות שהקריבו בני ישראל בא"י מטרתם היתה תקון הסדר בעם ישראל, כדי שיחול בו הענין האלהי א, כי כמו הנפש המדברת חלה בגוף בהמי טבעי, אם כחותיו מסודרים באופן יותר נעלה מאשר אצל הבהמות, ככה הענין האלהי חל באדם, אם הוא ראוי לקבלו. הנפש המדברת תלויה בלב, כמו הלהבת בראש הפתילה. ככה הענין האלהי קשור עם הארון והכרוזים שהם כמו הלב של עם ישראל. שאר כלי המקדש הם בבחינת שאר אברי הגוף: האצטומכא, הגרון והכבד, שהם נחוצים בעד קיום הלב. כלי המקדש משלימים ומתקנים את הארון שבו תלוי הענין האלהי וממנו יוצאות שתי הכמות: חכמת התורה, שנושאה הכהנים וחכמת הנבואה שנושאה הנביאים. הכהנים והנביאים הם הראש של עם ישראל, עכשיו אין לנו לא ראש (כהנים ונביאים) ולא לב (ארון) ואנחנו כעצמות היבשות שראה יחזקאל, אבל בכל זאת נשאר בנו טבע חיים, מפני שאנחנו היינו לפנינו מקום משכן הענין האלהי, וע"כ אנחנו בכל זאת טובים מהעמים האחרים. גורלם של העמים האחרים תלוי בטבע או במקרה, וגורל עם ישראל קשור בבית המקדש. גם בגלות קיומנו הוא לא עפ"י דרך הטבע או ע"פ מקרה, כ"א בהשגחה מה', מפני שע"י המצוות שאנחנו מקיימים יש לנו איזה קשר אתו גם בגלות (כ"ד—ל"ה). עם ישראל בין האומות היא כלב בין האברים, שהוא נוח יותר מכלם לקבל מחלות אבל הוא בכחו הטבעי דוחה ממנו כל מוגלא וכל דבר מזיק לו. כמו שהלב מרגיש וסובל את כל המחלות של שאר אברי הגוף, ככה סובל עם ישראל מעמים אחרים אם הוא מתדמה להם. כמו שהלב דוחה מעצמו כל דבר מזיק, ככה אינם מתעכבים העונות על עם ישראל כ"א ה' מוחל להם כל עון מיד וזה היא מה שאנו אומרים בתפלה: מוחל עונות עמו מעביר ראשון, ראשון. מטרת הצרות שעם ישראל סובל היא תקון וזכוך התורה,

---

א) "הענין האלהי" זה הוא גלוי שכינה, או נבואה. עיין העולם תרע"א

גליון 33 ועיין מה שכתב החכם גולדציהר בהירחון Revue des Etudes juives 1910 כרך 51.

הרחקת הסיגים מעם ישראל ובור הבר ממנו, כדי שע"י עם ישראל יחול הענין האלהי בעולם (ל"ה—מ"ה). מה שאין אצלנו פרושים ונזירים איננו ראייה שאין אנחנו עובדים את ה' כמו שצריך להיות. גם ע"י שמחה, נגון ורקוד אפשר לעבד את ה', אם הם נובעים מלב מלא אהבה ותודה לה' בעד חסדיו. התורה דורשת מאתנו, שנתן לכל כח מכהות הנפש והגוף חלקו בצדק בלי רבוי, ומפני שאין האדם בעצמו יכול לדעת את המדה הראויה, בארה התורה את כל מעשי האדם לפרטיהם, וקשרה אותם ביציאת מצרים ובריאת העולם, כי עשות משפט ואהבת חסד מחויבים כל האנשים. אלה הם חקים שכליים שכל אדם מודה בהם, והם רק הקדמה והצעה למצוות מעשיות המפורטות בתורה, כמו שבת ומילה, המיוחדות רק לעם ישראל, ועל ידם יש לעם ישראל קשר עם הענין האלהי. ולכן אין זו מליצה, מה שאומר הכתוב: ישראל אשר בכך אתפאר, כי באמת מעיד עם ישראל, ע"י מעשיו וע"י הנסים שקרו לו, על גדולתו וגבורתו של ה' יותר מאשר מעיד על זה כל הטבע בלו (מ"ה—נ"ח). מפני מעלה זו של עם ישראל היה הענין האלהי בתוכו תמיד והיה עונש מיד את החוטאים כמו נדב ואביהו ועוזא. מפני זה נצטוו גם בני ישראל על הטמאה, כדי להרחיק מהם כל הדברים הקשורים עם המות, כי כל דיני טמאה יש להם קשר עם המות. דיני טמאה מראים על החכמה העמוקה של התורה. כל החכמות בכלל היו ידועות לעם ישראל. הסנהדרין היו צדיקים לדעת כל החכמות והלשונות, והחכמות היו נחוצות בעד מצוות התורה: חכמת הטבע בעד ערלה וכלאים, האסטרונומיה בעד חשבון העבור, המוסיקא בעד שירת הלויים במקדש. החכמות עברו מעם ישראל דרך כשדים ופרס אל היוונים (נ"ח—ס"ח). מעלה יתרה יש גם להשפה העברית, היא השפה שבה דבר ה' עם אדם הראשון ובה דבר אדם עם חוה, ואם היא נראית עכשיו עניה, זה הוא מפני שאין אנחנו יודעים אותה כלה. מעלתה היתרה היא גם בזה, שיש בה טעמים המפרידים השאלה מן התשובה והמגבילים מקום ההפסק והחבור, ואם אין לנו משקל שירי כמו להשפה הערבית אין בזה רע, כי יש לנו משקל שירי מיוחד, וטעות היא בידי המשוררים, שהם משתמשים במשקל הערבי (ס"ח—ע"ד). מעלתה המיוחדת של השפה העברית היא גם בדקדוק המיוחד לה, שעושה לאפשר, שעשרה אנשים יקראו ויתחילו ויגמרו בזמן אחד.

מ א מ ר ג .

אי אפשר לעבוד את ה' אלא ע"י קיום המצוות, שהוא בעצמו צום. לא הפרישות היא עבודה ה', כי-אם שמחת החיים ואהבת העולם, ההתבודדות טובה רק לאנשים כמו חנוך ואליהו, שלהם חברת אנשים היא לסבל, והם מתגעגעים להתבודדות, החסיד, כלומר, עובד ה' פשוט, שלא הגיע למדרגה כזו, הוא כמו המושל החכם, הנותן לכל אנשי מדינתו טרפם וכל ספוקם ולכל אחד מה שראוי לו, לא יותר, כך נותן החסיד לכל חוש ולכל כח גופני ונפשי מה שצריך לו. הוא משתדל לתת מזון לנפשו כמו לגופו.

התפלה היא מזון לנפש, שהוא מספיק לה לזמן ידוע, עד שיתפלל עוד פעם. השבת הוא יום מיוחד לזכוך הנפש מכל הטמאה והחלאה שנדבקו בה בששת ימי השבוע, וראש חודש היא יום של רפואה חדשית בעד הנפש. יום אחד בשנה, יום הכפורים, נועד לנקות את הנפש מכל עון וחטא ולמלא את חסרונה המוסרי שנתהוה במשך השנה (א'—ו'). החסיד צריך לקים גם את החקים השכליים שמודים בהם כל האנשים, אבל ביחוד הוא צריך להזהר במצוות האלהיות, כמו מילה, שבת וכלאים ובהתורות הנפשיות הכלולות בהדברות: אנכי ה' אלהיך, לא יהיו לך אלהים אחרים, ולא תשא את שם ה' אלהיך (ו'—י"א). ע"י קיום המצוות יהיו לו ערבים חיו גם בגלות, ומה שעושה את החיים ביחוד לנעימים הן הברכות שצריך היהודי לברך על כל הנאה בעולם הזה, כי הברכות מעוררות בלבו מחשבות ע"ד ההנאה וע"ד חסדי ה' שחנן את האדם בתענוגי העולם. וגם אם יחסרו לו להחסיד ההנאות הוא מודה לה' ואומר: ה' נתן וה' לקח, ובאופן כזה הוא שמח תמיד. ההנאה בלי ברכה ובלי מחשבה תחלה ע"ד טובו של ה' בעולם, היא רק הנאה בהמית. וגם בתפלות מכוין החסיד לחסדי ה'. בהברכות שאחד ק"ש הוא כולל את עקרי היהדות: א) ההודאה באלהים, ב) שאלהים הוא קדמון, ג) ההודאה בהשגחת ה' על אבותינו, ד) שהתורה היא מה' (ה) יציאת מצרים, אבל התפלה הנכונה היא רק תפלה בצבור, מפני שהצבור איננו יכול להתפלל על דבר שיש בו הפסד ונזק לאיזה יחיד בעוד שהיחיד יכול להתפלל על דבר שיש בו נזק לאחר, חוץ מזה בצבור האחד משלים מה שהסר לשני, ובדרך זה יותר קרוב שהברכה מה' תחול עליהם. בתפלת שמונה עשרה נכללות רק ברכות ובקשות שאין בהן נזק לאיזה פרט (י"ב—כ'). אנחנו רואים א"כ

שבתורתנו הכל מסודר על הצד היותר טוב ואנחנו מפני זה קרובים יותר אל ה', ולא רק העמים האחרים אינם יכולים להגיע לידי המדרגה שלנו, כי גם הקראים שאינם מודים בתורה שבעל פה טעו מדרך הישרה. כמו שאי אפשר למלאות את רצונו של השם אלא על-ידי קיום מצוותיו הכתובות בתורה, כך אי-אפשר לקיים את התורה הכתובה מבלי הקבלה, מפני שהתורה אי-מובנה בהרבה מקומות. את נחיצות הקבלה מראה העובדא, שגם לקורא בתורה אי אפשר מבלי מסורה וקבלה. התורה שנתן משה היתה בלי נקוד וטעמים ואופן הקריאה נמסר בקבלה איש מפי איש (כ'—ל"ג). הרבה מחוקי התורה, ביחוד במה שנוגע לחשבון העבור, מאכלות אסורות, בהמות טהורות וטמאות, דיני שבת ודיני מילה, ציצית וסוכה, אינם ברורים ומובנים בכל פרטיהם ונחוצה קבלה המבארת אותם לכל חלקיהם. להקראים אין קבלה כזאת והם משתדלים לבאר את החוקים האלה מסברתם, וע"י זה הם באים לנגודים וחלוקי דעות, עד שסוף כל סוף הם צריכים גם כן לסמך על הקבלה מענן, ואם הם כבר סומכים על הקבלה, אז הלא קבלת רבותינו היא יותר עתיקה (ל"ג—ל"ח). התורה שלנו מכילה חוץ מהחוקים הכתובים והמסורים למשה מסני עוד תקנות שתקנו הסנהדרין והשופטים בזמן בית שני, שאנחנו מחויבים לקימם כמו מצות התורה עצמה. אבל מספר התקנות האלה הוא קטן מאד, כי במשך ארבעים שנה שהיו בני ישראל במדבר ולא היו להם שום דאגות, ומשה היה עמם, הם יכלו לבאר את כל מצוות התורה לכל פרטיהם. החקים שנתוספו אחרי כן ע"י הסנהדרין אינם מתנגדים להלאו "אל תוסף עליו", מפני שהלאו הזה מוסב רק על ההמון, שלא יוסיף כל אחד מצוות מלבו (ל"ט—מ"ו). כי הקבלה היא נחוצה מראה החוק "עין תחת עין", שאי אפשר להבינו כפשוטו. דיני טומאה וטהרה שלנו מובנים ומתאימים לרוח התורה בעוד שהקראים מוסיפים הרבה דברים מסברתם. להרבנים יש גם כן הרבה הקלות בחוקי התורה, כגון הערוב, הפרוזבול, התרת נדרים, מה שאין להקראים, מפני שאינם מודים בקבלה. ואם נתפלא איך הערוב למשל יכול לבטל אסור שבת, או צריכים אנחנו להתפלא על הרבה מחוקי התורה, כמו איך אשה שהיתה אסורה לאיש ידוע נעשית מותרת לו ע"י המלים: "הרי את מקודשת לי!" שהוא אומר לה (מ"ז—נ"ד). אי אפשר לאמר שאנשי בית שני, שעליהם אנו סומכים בקבלתנו, ידעו את התורה פחות ממנו. הם היו חכמים גדולים. בראשית בית שני עוד היתה הנבואה מצויה ארבעים שנה ואחרי כן

היו אנשי כנסת הגדולה עד שמעון הצדיק ואחרי כן היו הזוגות ואחרי כן התנאים, והם מסרו איש מפי איש הקבלה שישנה עכשיו בידינו. מהרבה מקומות בתלמוד אנו רואים איך הם היו נוהרים לאמר כל אחד מה ששמע מרבותיו. על זהירותם ודיקנותם מראה גם סגנון המשנה, שהוא כל כך יפה, עשיר ומדויק, עד שאי אפשר להאמין שבשר ודם חברה (מ"ו—נ"ח). מה שאנו רואים שהם לפעמים מוציאים פסוקי התורה מידי פשוטם, זה הוא מפני שהיו להם קבלות בפירוש התורה שאינן ידועות לנו עכשיו. עפ"י רוב הפסוק הוא אצלם אסמכתא וסימן לחוק, שהיתה להם קבלה עליו. אגדות התלמוד הנראות כמוזרות הן רק משלים על רעיונות נעלים, שלא חפצו לגלות אותם להמון. הרבה דברים הנראים מוזרים לנו עכשיו היו גם אפשרים בזמן ההוא.

מ א מ ר ד .

המאמר הזה מתחיל בפרוש שמותיו של הקב"ה: אלהים היא שם כללי המראה עד כח וממשלה בכלל. משתמשים בו בלשון רבים, מפני שבזמן קדמון היו האומות מאמינים בהרבה אלוהות: כל כח הטבע היה להם אלוה וכלם יחד קראו בשם אלהים. יהוה זה היא שם פרטי של הקב"ה. את מהותו אין אנחנו יודעים, ורק בתארים שאנחנו מיחסים לו יש לנו איזה רמז עליו. להשיג אותו אפשר רק על-ידי הנבואה. הכיר אותו בראשונה אדם הראשון, מפני שהוא נראה אליו, ואחרי כן עברה האמונה בו בקבלה עד אברהם, שהוא הכיר אותו ג"כ ע"י התגלות נביאית ואחרי כן יצחק ויעקב עד משה. בדרך העברה קוראים את הדברים שע"י הוא מופיע לבני האדם כבוד ה' וגם ה', כמו הענן והאש והקשת וכן הלאה. בשם הזה יש סוד נסתר, אבל מעלתו הגדולה אנחנו רואים מזה, שהוא מרכב מאותיות „הוי", שהן כמו הרוח של השפה, מפני שבלעדיהן אי אפשר לבטא שום אות אחרת. השם „יה" הוא כמו יהוה. אהיה נגזר מן היה, כלומר, שהוא נמצא לישראל בכל מקום וזמן. השם קדוש מראה, שהוא מרומם על כל ליחס לו איזה תאר. אדני כנוי להשפעתו של הבורא בעולם הזה. דרך העברה קוראים את ה' גם שמים. אעפ"י שאנחנו מיחסים לו הרבה מדות בכל זאת הוא אחד כמו שפעולת קרני השמש היא שונה על דברים שונים, והשמש היא באמת אחת, אבל צריך לדעת שהשמש היא בכל זאת דבר שמשגיגים אותו בחוש, בעוד שאת ה' אפשר להשיג רק ע"י נבואה בתמונות שונות, אבל עפ"י רוב בתמונת אדם, מפני כי אעפ"י שעל

פי דסברא אנו צריכים לאמר שהוא אור אין סופי, ובכל זאת אם נשים לב להמדות שיש לנו רשות ליחס לו, כמו חי, יכול, יודע, מסדר, אז צריכים אנו לדמותו לנפש המדברת של האדם. ועל זה רומז הפסוק: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. מלאך זה הוא שליח, ויש מלאכים נצחיים ויש שנבראים רק לשם שליחות ידועה. כבוד ה' שראה יחזקאל זה הוא המלאכים, צבא השמים, הגלגלים, שהם כלם נצחיים, ואותם משיג כל אחד מהנביאים; יותר אין בכח אדם להשיג. ההגשמות בספר שעור קומה אין להרחיק, מפני שמטרתם להכניס מוראו של השם בלבבות, כי היראה צריכה לדבר מוחשי, ומפני רעיון או מושג אין האדם ירא. ההשגה שהיתה להנביאים מה', שאותה הם מסרו לנו, היא הרבה יותר קרובה אל האמת מאשר השגת הפילוסופים, הרואים רק את כחות הטבע ולא את המנהיג והמסדר של הכחות האלה (א'—ח').

כמוכן נחויץ בעד ההשגה הנביאית חויץ מההכנה מצד הנביא גם שהזמן והמקום יהיו מסוגלים לזה, ואנחנו מודים ג"כ שיש השפעה על העולם הזה גם מצד הגלגלים, אבל אנחנו אומרים שרק החמר שהוא הוה ונפסד משפע מהם, אבר הצורות שהן נצחיות, הן מהבורא, שהגלגלים והכוכבים הם רק אמצעים לו, ובאופן כזה אנחנו מבארים לנו את מאמרי החכמים על דבר חכמת הכוכבים (ח'—י').

מה שנוגע לדעתנו שא"י היא המקום היותר מכשר להנבואה, הנה גם האמונות האחרות מודות ביותרן א"י, אבל הן מכירות זאת רק בפיהן בעוד שמעשיהן מתנגדים להכרה זו, כי במעשה הן מכבדות מקומות קדושים אחרים יותר מא"י. ואעפ"י שהם נראות קרובות לנו הן יותר רחוקות מאתנו מאשר הפילוסופים, כי הפילוסופים מבקשים את האלהים כמונו, וחלוק הוא רק שלהם ידיעת האלהים ואמתת עצמותו הן מטרה כשהן לעצמן, ולנו יש בבקשת האלהים תועלת אחרת יותר גדולה מאשר רק הידיעה הנכונה ממנו. אבל האמונות האחרות עד כמה שהן נראות קרובות לנו, הן רחוקות ממנו, כמו ירבעם בן נבט וסיעתו, שהם גם כן לא היו עובדי אלילים, וכונתם היתה לה', אך מעשיהם לא היו נכונים, והאמונות האחרות אינן עולות על כת ירבעם אלא בזה שאין להן צורות, שהן מקדישות אותן (י'—ט"ו). החלוק שבין האמונה שלנו והפילוסופיה הוא, שע"י הפילוסופיה משיגים רק את המנהיג והמסדר של העולם הזה, כלומר, את האלהים ולא את יהוה, בעוד שע"י הנבואה משיגים את מהות יהוה. מפני זה אין ההמון מאמין להפילוסופים עם סברותיהם הדקות ואיננו הולך אחריהם, בעוד

שהאמונה הנכונה שלנו אעפ"י שיש בה דברים תמימים ומשלים
אנושימים, לוקחת את לב בני האדם (ט"ז—כ'). אם גם אנחנו עכשיו
בדלות ושפלות, אין מזה ראייה, שאין אנחנו העם הנבחר, כי האומות
האחרות מתפארות דוקא באלה האנשים שסבלו הרבה, החסרון היא
רק שהרבה מאתנו סובלים הגלות והחרפה מבלי לדעת על מה הם
סובלים, אבל בכל זאת הלא הרבה מאתנו היו יכולים להשתחרר
מהצרות רק ע"י מלה אחת, ואין אנחנו עושים זאת, וזה כבר דבר
גדול. עם ישראל בגלות הוא כמו גרגיר החטה באדמה, שנדמה לנו
שהוא נרקב ונפרד לחלקיו, שהתערבו עם היסודות המקיפים אותו,
ובאמת גרגיר החטה משנה את יסודות המים והארץ ומרים אותם עד
למדרגתו הוא, מדרגת הצמח. וככה גם עם ישראל, אעפ"י שנראה,
שהוא מתבולל ומתדמה לעמים, אבל באמת יש בזה סוד וכונה מאת
הבורא, שכל העמים מעט מעט ישתוו אל עם ישראל (כ'—כ"א).
על החכמות שהיו ידועות אצל עם ישראל מזמן קדמון מראה ספר
יצירה, שמטרתו היא להראות את אחדותו של ה', אעפ"י שיש רבוי
גדול בנבראים. הדבור, המהשבה והמעשה הם אצל ה' דבר אחד.
ה' ברא את העולם בשלשים ושתים נתיבות חכמה, כלומר, בריאת
העולם בכמות ואיכות היתה ע"י עשרה המספרים הראשונים (כמות)
זכ"ב אותיות הא"ב (איכות), שהם יחד ל"ב. אבל אנחנו באמת אין
אנו צריכים לכל הסברות העמוקות והדמיונות הדקים, הנמצאים בספר
יצירה, מפני שיש לנו אמונה המיוסדה על הנבואה; אולי אברהם אבינו
חבר ספר יצירה קודם שזכה להתגלות נבואית (כ"ה—כ"ח). כי
חכמת הכוכבים היתה ידועה בישראל מראה חשבון העבור ועל ידיעת
קדמונינו בחכמת הרפואה והאנטומיה מראים מבטאיהם בהלכות שחיטה
וטרפות, מבטאים הבאים רק דרך אגב.

מ א מ ר ה.

במאמר זה בא החבר לבאר את דעות המדברים, הפילוסופים
הדתיים אצל הערבים בזמנו. לפי דעתם, החמר ההיולו, שלא היו לו שום

(א) כנראה אין המתבר מסכים לדעות ספר היצירה, רק סוף הספר:
"זכרת לו ברית בין עשר אצבעות ידיו והוא ברית לשון ובין עשר אצבעות
רגליו והיא ברית מילה וקרא אליו בטרם אצרך בכטן ידעתך" מוצא הן בעיניו,
מפני שהוא מתאים לדעותיו של ר' יהודה הלוי.

איכות וכמות ושום צורה, השתנה ע"י סבוב הגלגל ונעשה לארבעה היסודות. החמר ההיולי אי אפשר להשיג בחוש, כי אם רק השכל גוזר, שיש נושא להתארים השונים ואותו קוראים היולי. מהרכבת ארבעה היסודות נתהוו כל הדברים. נתינת הצורות להחמר ההיולי הם מיחסים להשכל הפועל, אבל אנחנו בעלי האמונה מיחסים אותה לה' (א'—י'). המזמור ק"ד בספר תהלים מכיל כל מעשה בראשית ע"פ האמונה שלנו. אנחנו אומרים שהדברים לפי מדרגת הרכבתם קבלו צורה שונה: צורת הדומם, שאין בו שום סימן של חיים, צורת הצומח, שיש בו כח הגדול וההתרבות, צורת החי, שהוא יכול להתנועע ממקום למקום וצורת המדבר בעל השכל הנפעל. בין האנשים יש כאלה שהם עפ"י הרכבת החמרים שלהם ועפ"י הכנתם ראויים לקבל את הענין האלהי או את ההתגלות הנבואית (י'—י"ב). נפש האדם היא „שלמות לגשם טבעי בעל חיות בכח". הכחות הנפשיים מתחלקים לשלשה חלקים: כח הצמחי, כח החיוני וכח הדברי. הנפש איננה התמוגות היסודות, כ"א היא צורה חוץ מצורת הדברים כשהם לעצמם, כמו צורת החותם על הטיט. להנפש שייכים כח המוליד, הזן והמגדל, ההרגשה המשותפת, כח היצרי והכח היצורי וכח הזכרון. מקום ההרגשה המשותפת הוא „בפנים המח, הכח היצרי באמצעותו והזכרון במאוחרו" (י"ב—י"ד). אחרי שהחבר רואה שהדברים האלה לוקחים את לבו של הכוזרי, הוא מזהיר אותו על הסכנה שיש בעד האמונה הטהורה בדעות אלו ועל הנגודים שישנם בדברי הפילוסופים, אעפ"י שצריך להודות, שהפילוסופים השיגו בשכלם מה שיש רק ביכלת שכל האדם להשיג, ומאחר שאין להם קבלה אמתית כמו לנו אין להם דרך אחרת כ"א לחקור בפילוסופיה ולהגיע ע"י עד כמה שאפשר להכרה האמתית, אבל אנחנו אין אנו צריכים לפילוסופיה (י"ד—ט"ז). אולם כדי שנדע מה להשיב להפילוסופים, צריכים לדעת גם את דעות הפילוסופים. אבל באמת המאמין התמים, שאמונתו בטבעו, הוא עומד על מדרגה יותר גבוהה מהפילוסוף, כי אי אפשר ללמד להאמין כמו שאי אפשר ללמד להיות משורר. להפילוסופים הנקראים מדברים ישנם תשעה עקרים (א: א) העולם הוא מחודש, (ב) להעולם יש בורא, (ג) הבורא הוא

(א) ש"י איש הורוויץ ב„עתיד" ספר ראשון עמ' 58 טועה בחשבו שר, יהודה הלוי נותן בזה את עקרי היהדות. את אלה הוא נותן דרך אנב במאמר ג' סעיף י"ז, ראה מה שכתבתי שם.

קדמון, (ד) הבורא הוא נצחי, (ה) איננו גוף ו, יודע כל דבר, ז) הוא חי, (ח) יש בחירה חפשית להאדם, ט) ע"י ידיעת ה' מהדברים המשתנים הוא איננו משתנה, אולם כל אלה דברים שבאמונה והחקירה בזה היא מיותרת. לחקור צריך על דבר שאלת הידיעה והבחירה, שהיא שאלה נכבדה מאד. ההקדמות הנחוצות בזה הן: א) האמונה בבורא חכם ופועל, ב) האמונה בסבות אמצעיות שעל-ידן נגלית השפעתו של ה' בעולם, ג) ה' נותן לכל חמר הצורה היותר טובה, שהוא רק יכול לקבל, ד) הדעה שבמציאות ישנה הדרגה: דומם, צומח, חי מדבר, עד שהפחות שבצומח הוא בכל זאת על מדרגה יותר גבוהה מאשר הנכבד שבדומם, ה) שנפשות השומעים מקבלות רשם מתוכחת המוכיח ונשמעות לו, ו) שיש בחירה חפשית לאדם לעשות טוב או רע, ומה שנמנע ממנו זה הוא רק מפני שהוא איננו יודע את הסבות האמצעיות. על שאלות אלו צריך בעל האמונה לחקור, כי גם דוד המלך צוה לבנו: ועתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו, וא"כ צריך מקודם לדעת אותו ידיעה ברורה כדי שאפשר יהיה לעבוד אותו.

החבר מודיע לבסוף למלך הכוזר, שהוא חפץ לנסע לא"י. אעפ"י שיש סכנת הדרך בכל זאת הוא חפץ להיות בארץ שהיא סגולה כל הארצות ושרק בה אפשר לקים את כל המצוות ורק בה מרגישים בקרבת ה'.

התכן של ספר הכוזרי הוא מרובה הגונים; יחד עם שאלות פילוסופיות עמוקות ופרובלימות קשות נוגע החבר במשך ויכוחו גם בפרטים שאין להם ערך גדול ובדברים פעוטים (למשל, השאלה למה מתנועעים היהודים בעת התפלה, מאמר ב' סעיף פ'). בכונה נתן ר' יהודה הלוי המשורר לספרו צורת דיאלוג, כדי שאפשר יהיה לו לנגוע בכל השאלות בהמשך הויכוח. ר' יהודה הלוי הוא יותר משורר מפילוסוף. השגת העולם שלו היא פיוטית; יש בעולם סדר והרמוניה, כל הנברא יש לו מקום ותפקיד מיוחד בעולם, עם ישראל הוא גולת הכתרת של הבריאה. הוא נעשה לזה במשך הזמן עד יציאת מצרים ע"י בחירה טבעית, וע"כ הוא זכה לקבל את ההשפעה האלהית ישר בלי אמצעים, זכה למדרגת הנבואה, וע"י השפעה נבואית הוא קבל את תורתו, תורת אמת, וע"כ אין לו צורך בחקירה פילוסופית, שהיא מועילה לאלה שאין להם תורה. ר' יהודה הלוי איננו פילוסוף עמקן כהרמב"ם, אבל שיטתו יותר שלמה ומסוימה. הוא הכיר בהרגשתו הפיוטית, שהיהדות היא חטיבה מיוחדת במינה, שאי אפשר לה בשום

אופן להתמוג עם דעות פילוסופיות מוזרות לה. הוא נותן בספר הכוזרי תמונה שלמה מהיהדות, כמו שהיא עפ"י הקבלה, ואיננו מכניס לתוכה יסודות זרים, כמו שעשו משכילי ספרד בזמנו. נקודת המבט שלו, שהיהדות היא דבר בפני עצמו והפילוסופיה דבר בפני עצמה, היא יותר נכונה מאשר זו שמצאה בתורה שלנו מה שאין בה באמת, דעות אריסטו ואפלטון. כמובן אנחנו יכולים להסכים לאריסטו ולאפלטון ולקבל את דעותיהם, אבל רק בתור דעות אריסטו ואפלטון ולא בתור דעות התורה. ר' יהודה הלוי ציין בדיוק את הגבולים של היהדות והפילוסופיה, ובעד זה צריכים אנחנו להכיר תודה לו. אפשר כמובן להרחיב את גבולי היהדות, אבל רק בהכרה ברורה, שזאת היא הרחבה, ולא להכניס באופן קונטרבנדי דעות זרות לתוך היהדות, כמו שעשו פילוסופי ספרד.

ד"ר א. ציפרינוביץ

מכתב א' ר' חסדאי בן יצחק אבן שפרוט למלך הכוזרים.

אפודת ב' נזר לשבט מושלים הממלכה ג' הנפלאה ד'
נועם ה' עליה ושלוש בכל מחוקקיה ורב צבאה
ישע תלבושת על מעונה ה' ומועדה ומקראה
דילי צבאה ושלטי הגבורים יעוזו ביד המפליאה
סוסי מרכבותיה ורוכביה בל יסוגו אחור ברוח נכאה
דגלי טפסריה ודורכי ו' לוחמיה יעטו גאה גאה
את ז' חצי רוכביה וברק חניתותיה בכבוד משאה
יפלאו לב אויבי אדוני המלך למען רבות תלאה.
בצוארי מרכבותיו ילין עוז רגש ויראה
רוכביה יושעון ובשלוה ישובון מארץ נוראה
יחידתי לזאת תשתפך: אשרי עין שרואה
צאת המלך ביום קרב כחמה ח' זרוחה ופליאה

-
- (א) המכתב הזה נדפס ראשונה בקול מבשר ע"י ר' יצחק עקריש, קונסטנ-
טינופול 1577, ואחרי כן נדפס הרבה פעמים בראש ספר הכוזרי: בהוצאת בוקסטורף,
ברעכער וסלוצקי ובדפוס האנובר של ספר הכוזרי משנת 1838. נמצא גם בספרו
הרוסי של א' הרכבי: сказанія о хазарах. החרוזים בראש הספר נדפסו מאת
אפרים דיינארד עפ"י כ"י פירקוביץ בהמגיד 1873 עמ' 287.
- (ב) ראשי החרוזים הם: אני חסדאי בר יצחק בר עזרא בר שפרוט. מנחם
בן סרוק. עיין המגיד שם וצד 317 וזכרם חמד VIII צד 188.
- (ג) דיינארד: „בממלכה" ולא נראה בעיני.
- (ד) כל ההוצאות הוץ מדיינארד: „הנהלאה".
- (ה) בהוצאות אחדות: „מלונה".
- (ו) בהוצאות אחדות: „ודרוכי".
- (ז) דיינארד: „אם" ואחרי חניתותיה הוא מוסיף: „הם".
- (ח) בהוצאות אחדות: „בחמה".

דיליו כברקים ירוצון שנים לרבבה ואחד למאה
קמיהם יעיקון תחתם א) כאשר תעיק העגלה המלאה,
בינו נא זאת ב) מצוקי ארץ ומי שמע כזאת ומי ראה
רהות שריד באבירים יניפו ויסתירו עיר ומלואה
עוז זרוע עליון אילותם ג) ועזרתם ותהי לתשואה
זאת פעולת שדי זמנת גמולו בממלכה החטאה
רבות את הוד ותפארת ניר לאום מני בטן נשואה
אזכרה אותות מני קדם ורוב עברה ורעל אנמאה
בהיותה רבוצה על עדניה ועל שמריה קפואה
רק דגולה היתה והנה זרויה לכל רוח ופאה.
עמש שזפה ותך ד) עליה ומנוחה ה) לא מצאה
פדה לא נפרתה זאת עת הדרור לא באה
רצועה ברצועת און ואל חופש לא יצאה
ונותרה בעניה שכורה ו) ומשכר לא סבואה
מורפיה השיגוה וממקדש הקדש הוציאוה
מאד ו) ארכו העתים ונמשכו הימים ומופת לא נראה
נחתם חזון ונביא ולא נפרץ עוד ה) רוח ולא מראה
קזיוני איש חמודות לא נגלו ולא נותר כל נבואה
מאל אילותי אבקש ואפרש ט) כפי בנפש צמאה
בזורי י) קצוות פזורי אפסים לאסוף מארץ משואה
נוגי המועד אז יודו י"א) העת שקוינוה הנה באה

-
- א) בהוצאות אחדות חסר „תחתם“.
ב) בהוצאות אחדות חסר „זאת“.
ג) בהוצאות אחדות: „אילים“.
ד) בהוצאות אחדות: „ותלך“.
ה) בהוצאות אחדות: „ומנוח“.
ו) בהוצאות אחדות: „העניה ושכורה“.
ז) בכל ההוצאות חוץ מהרכבי ודיינארד חסר „מאד“.
ח) בהוצאות אחדות חסר „עוד“.
ט) כל ההוצאות חוץ מהרכבי ודיינארד: „אל אל אילותי אפרש כפי“.
י) כל ההוצאות חוץ מהרכבי ודיינארד: „פזורי“.
י"א) בהוצאות אחדות: „או לאל יביעו“.

סכת דוד קרית מלך רב א) תקיא אויביה כאשר קאה
רוממות מעוז תראינה בה ב) עיני שארית הנמצאה
וממלכת בן ישי בסוד סתום ג) חזות הנבואה
קרנך אשים ברזל לנצח מהיום ההוא והלאה

ממני הסדאי בן יצחק בן עזרא מבני גלות ירושלים אשר בספרד,
עבד אדוני המלך, המשתחוה אפים ארצה לעמתו והכורע אל מול
מקום שבת נחלת מעלת גדולתו מארץ מרחקים, השש בשלותו והשמח
בגדולתו ובמנוחתו והפורש כפיו לאל בשמים להאריך ימיו על ממלכתו
בקרב ישראל. מי אנכי ומי חיי לעצר ד) כח לחקות מכתב אל אדוני
המלך ולבקר יקר תפארתו, אבל נשענתי בקשט נתיבה ומעגלי מישרים.
ומה יכולת שרעף למצא אמרי שפר ה) אצל הולכי גולה שוכחי רבצם,
אשר סר מעליהם הוד מלכות וימשכו עליהם ימי עוצר ומשפט ואותותם
לא נראו בארץ. ולפי שבני הגולה אנו, פליטת ישראל, עבדי אדוני
המלך שרוים בשלוח בארץ מגורינו, כי אלהינו לא עזבנו ולא סר צלו
מעלינו. ויהי כאשר מעלנו באלהינו הביאנו במשפט וישת מועקה
במתנינו ויער את רוח הפקידים אשר היו על ישראל וישימו עלינו שרי
מסים ויכבדו עולם וילחצום בחמה עזה ויכנעו תחתיהם, ותמצאן אותם
צרות רבות ורעות. וכראות אלהינו את ענים ועמלם ואפס עצור ועזוב,
היתה סבו מאתו ויציבני לפני המלך ועלי הטה חסד ויסב את לבבו
אלי לא בצדקתי כי אם בחסדו ולמען בריתו, ובזאת עניי הצאן קודרים
שגבו ישע ותרפינה ידי לוחציהם ותקפץ ידם מעונש ויקל עולם
ברחמי אלהינו.

יודע לאדוני המלך, כי שם ארצנו שאנו גרים בתוכה בלשון
הקודש ספרד ובלשון ישמעאלים יושבי הארץ אל אנדרלס ו), ושם מדינת
הממלכה קרטבה. ארכה חמשה ועשרים אלף באמה ורוחב עשרה אלף
והיא משמאל לים המהלך אל ארצכם, היוצא מן הים הגדול וסובב

א) כל החוצאות חוץ מהרכבי ודיינארד: "נצח קרית מלך רם" וחסר "סכת דוד".

ב) בהוצאות אחדות חסר "בה".

ג) בהוצאות אחדות חסר "סתום".

ד) בהוצאות אחדות "לעבר".

ה) המבטא הזה מזכיר את המשפט שממנו מתחילה המחברת של בן סרוג:
"תרתו בלבי כפי מוער השגת שרעף לצחצה לשון יהודית".

Andalusien. (1)

כל הארץ. ובין המדינה הזאת ובין הים הגדול אשר אין אחריו ישוב
 תשע מעלות ממעלות הרקיע, אשר השמש הולכת מהם בכל יום
 מעלה אחת לדברי החכמים החוזים בכוכבים. וכל מעלה מהן בארץ
 ששה וששים מלין ושתי ידות מיל, וכל מיל שלשת אלפים אמה. כן
 נמצאו בתשע מעלות שש מאות אלף מילין. ומן הים הגדול הזה הסובב
 את כל הארץ אל מדינת קושטנדינא (א) שלשת אלפים ומאה, ונתרחקה
 מדינת קרטבה משפת הים ההולך לארצכם שמנים מילין. ואמצא
 בספרי החכמים כי אורך ארץ אלכזר ששים מעלות שהן מאתים וששים
 ועשרה מילין, זו מדת דרך קרטבא אל קסטנטינא (א), והנני אקדים
 זכר מדת רחבה לגבולותיה בטרם אפרשנה, ועבדך יודע כי קטן מצעירי
 המלך אדוני, גדול מנבוני ארצנו, אבל איני מורה כי אם מזכיר.
 אמרו תחכמונים יודעי העתים, כי המקום הפונה ללכת השמש בחנות
 טלה ומאזנים ובהם ישתחזה ממוצא דבר השכל מרחבי המדינות, כאלו
 התוו תו בארץ ממזרח שמש עד מבואו במקום הזה אשר אלו נקשר קו
 בגלגל השמש בהשתוות לילה ויום והיה הולך אל קצה הקו השני על
 חק התו הזה, הן נמצא מרחק מדינתו מן התו שמנה ושלישים מעלות
 ומרחק קנסטנטינא ארבעה וארבעים ומרחק גבולכם שבע וארבעים
 מעלות. ולא הוצרכתי לחזות את זאת, כי אם מרוב תמהון אשר
 תמהתי לזכר מלכותם אשר לא הגיע אלינו ולא שמענו את שמעה,
 כי אמרנו אכן אורך הדרך יעלים ממנו את שמע תפארת ממלכת
 אדוני המלך, אף על פי ששמעתי, כי נפלו במקום אדוני המלך שני
 אנשים מאנשי ארצנו. שם האחד ר' יודא בר מאיר בר נתן, איש
 נבון וסבר וגרסן ושם השני ר' יוסף הגרים, גם הוא חכם. אשריהם
 מה טוב חלקם אשר זכו לראות את יקר תפארת גדולת אדוני המלך
 ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ומנוחת ה' נחלתו. ונקל בעיני ה'
 להפליא גם לי כחסד הגדול הזה ויזכני לראות את הוד אדוני ואת כסא
 מלכותו ולהקביל פניו בנעימים. גם אניד לאדוני המלך את שם המלך
 המולך עלינו. שמו עבד אל רחמאן בן מחמד בן עבד אללה בן מחמד (ב)
 בן עבד אל רחמאן בן חכים בן השם בן עבד אל רחמאן, כלם מלכו
 זה אחר זה זולתי מחמד אבי מלכנו, אשר לא מלך כי מת בחיי אבי

Konstantinopol (א)

(ב) המלים: בן עבד אללה בן מחמד נוספו ע"י הרכבי, ע"ן Еврейская

библиотека VII עמ' 163.

ועבד אל רחמאן השמיני (א) הוא הבא ארץ ספרד בהשתרר עליהם בני אל עבאסו (ב) קרוביהם, אשר המה מלכו בארץ שנער בעת הזאת. ועבד אל רחמאן זה השמיני הפונה ארץ ספרד בקום עליהם בני אל אבאסי הוא בן מעדיא בן השאם בן עבד אל מלך, זה הנקרא אמיר אלמומנין (ג) ושמו ידוע מהתעלם ולא היה כמותו במלכים אשר היו לפניו. ומדת ארץ ספרד ממלכת עבד אל רחמאן והאמיר אלמומנין, יהיו אלהיו עמו, שש עשרה מעלות שהן אלף ומאה מילין. זאת מדת ארץ ממשלתו בגבולותיה, ארץ שמנה רבת נהרות ועיינות ובורות חצובות, ארץ דגן, תירוש ויצהר, רבת תנובות ועדנים וכל מיני מגדים, גנות ופרדסים, ומצמחת כל עץ פרי ומפרחת כל מיני עצים אשר מעליהם מגדלים המשי, כי המשי לרוב אצלנו מאד. וגם בהררי ארצנו וביעריה מלקטים תולעת שני לרוב וגם נמצא אצלנו הרי כרכם למינין הרבה. ויש בארצנו מוצא לכסף ומוצא לזהב ומהרריה חוצבים נחשת וגוזרים ברזל, בדיל ועופרת ואבני השוק ואבני גפרית ואבני שיש ואבני זכוכית ומוצא ללאון (ד) כי כן שמו בלשון ישמעאלים, אשר יבואו סוחרים מאפסי הארץ ורוכלים מכל המדינות איים רחוקים ינהרו אליה. מארץ מצרים ומשאר המדינות העליונות מביאים בשם ואבן יקרה וסוחרת מלכים ורוכלת רוזנים וכל חמודות מצרים. ויאסף המלך המולך עליה סגולות כסף וזהב ונכבדות וקהלת חיילים אשר לא אסף כמוהו מלך אשר היה לפניו. ומידי שנה בשנה הגיע קנינו אלי הגר (ה) מאת אלף זהובים. זה חק קנינו בכל שנה ושנה ואין בזה כי אם מרוב הסוחרים הבאים מכל הארצות ומאייהם. וכל דבר סחורתם וכל אודותם לא יתכן כ"א על ידי ולפי דברי, שבח והודאה לאל הגומל עלי כרוב חסדיו. ומלכי הארץ כשמעם את גדולתו ואת תקפו יובילו שי לו ויחלו פניו במנחות ובחמודות. ומהם מלך אשכנז (ו) ומלך הגבלים שהם אל צקלאב (ז) ומלך קשטנטיה ומלכים אחרים, ועל ידי תבאנה מנחתם ועל ידי

-
- (א) כלומר: המלך השמיני במספר מעבד אל רחמאן הראשון והוא נקרא באמת עבד אל רחמאן השלישי.
(ב) הדינסטיה של האבאסידים.
(ג) שר המאמינים בערבית.
(ד) מרגליות בערבית.
(ה) המלה הזאת היא משוכשת, עיין הרכבי שם.
(ו) צרפת הדרומית.
(ז) הגרמנים.

הצאנה גמולתם. תבענה שפתי תהלה לאלהי השמים אשר הטתה אלי
חסדו לא בצדקתי כי אם ברוב רחמיו. ואת כל השלוחים האלה מביאי
המנחות אני שואל אותם תמיד בעד אחינו ישראל פליטת הגולה, אם
שמעו שמע לדבר הדרור לשרידים אשר כלו בעבודה ולא מצאו מנוח,
עד אשר הודיעונו שלוחי הראסאן (א) הסוחרים, שאמרו לי, כי יש
ממלכת ליהודים נקראים על שם אלכזר, ולא האמנתי לדבריהם, כי
אמרת, לא יאמרו לי כדבר הזה כי אם לרצות אותי ולהתקרב אלי.
ואשתומם על הדבר הזה עד אשר באו שלוחי קסטנטינה בתשורה וכתב
מאת מלכם אל מלכנו, ואשאלם על הדבר הזה, וישובו אותי כי באמת
הוא הדבר הזה וכי שם המלכות אלכזר ובין אלקסטנטינה ובין ארצם
מהלך ט"ו יום בים אבל ביבשה יש בינינו אומות רבות, ושם המלך
המולך יוסף. ואניות באות אלינו מארצם ומביאים דגים ועורות וכל
מיני סחורות. והם אנשי אחותינו ומכובדים עלינו ובינינו וביניהם
שליחות ומנחות, ולהם כח ומעוז, גדודים וחיילים יוצאים בזמנים.
ואני כשמעי את הדבר הזה מלאתי כח וחזקו ידי ואמצה תקותי, ואקוד
ואשתחוה לאלהי השמים. ואפן כה וכה למצא ציר נאמן לשלח לארצכם
לדעת אמתת הדבר ולדעת שלום אדני המלך ואת שלום עבדיו אחינו,
ויפלא הדבר על כי רחוק המקום. והזמין לי הקב"ה בידו הטובה עלי
איש אחד שמו מר יצחק בר נתן, וישם נפשו בכפו ויהנדב ללכת
באגרת אל אדני המלך, ונתתי לו שכר גדול לרב, וכסף וזהב קרבותי
להוצאותיו לו ולמשרתיו ולכל דבר לדרך. וגם שלחתי מממוני מנחה
מכובדה למלך קסטנטינה ואבקשה ממנו לעזר לשלוחי זה בכל צרכיו
עד הגיע אל המקום אשר אדני חונה שם. וילך שלוחי זה אל קסטנטינה
ויעמד לפני המלך ויתן לו כתבי ומנחתי, ויכבד את שלוחי, ויתאחד
עמו כמו ששה חדשים עם שלוחי אדוננו המלך קרטבא. יום אחד אמר
להם לשוב אלינו וכמו כן השיב את שלוחי ועמו אגרת, כתוב בה, כי
הדרך שבינינו וביניהם והאומות שבינינו בקטטה, והים סוער, לא יעבר
בה אדם כי אם בזמן ידוע. וכשמעו את הדבר הזה חרה לי עד מות
ויצר לי עד מאד על אשר לא הקים את דברי ולא עשה כרצוני,
ותרב מהומתי ונכפלה רעתי. ואחרי כן רציתי לשלח אגרת אל אדני
המלך מפאת ירושלים עיר הקדש, וערבו לי אנשים מישראל להוליך
אגרת מירושלים ומשם לארמניא ומארמניה אל ברדעה (ב) ומשם

(א) הפלך Chorassan בפרסיה.

(ב) מקום בארראן בין ארמוניה וארץ הכוזרים.

אל ארצכם. אני טרם אכלה לדבר אל לבי, והנה שלוחי המלך הגבלים באים ועמהם שני אנשים מישראל: שם האחד מר שאול ושם השני מר יוסף, וכשמעם את מהומתי נחמו אותי, ויאמרו לי: תנה לנו אנרותיך ואנחנו נגיע אל מלך הגבלים, ובשביל כבודך ישגר כתבך אל בני ישראל היושבים בארץ הנגריין א) וגם כן ישלחו אל רוס ב) ומשם אל בלגר ג), עד שיגיע כתבך אל המקום אשר אתה רוצה. הבוחן לבות וכליות והחוקר כליות יודע, כי לא עשיתי כל זאת לכבודי, כי אם לדרש ולדעת האמת, אם יש מקום, שיש ניר וממלכת לגולת ישראל, ואין רודים בהם ולא מושלים עליהם. ואלו ידעתי כי נכון הדבר, הייתי מואס בכבודי ועוזב גדולתי ונוטש משפחתי, והייתי הולך מהר אל גבעה, בים וביבשה, עד בואי אל המקום אשר אדני המלך חונה שם, לראות גדולתו וכבוד מעלתו ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ומנוחת פליטת ישראל. ובראותי את יקר תפארת גדולתו תאורנה עיני ותעלזנה כליותי, תבענה שפתי תהלה לאל, אשר לא עזב חסדו מעם ענייו. ועתה אם על המלך טוב ואם יראה במאויי עבדו, תיקר נא נפשי בעיניו ויצוה את הסופרים העומדים לפניו לכתב את עבדו תשובה שלמה הנוטה אלי מארץ מרחקים, ויודיענו שרש דבר ויסוד כל המעשה, איך היתה נפילת ישראל במקום ההוא. ואבותינו ספרו לנו, כי בתחלת שבתכם היה שם המקום נקרא הר שעיר ד), ואדוני יודע, כי הר שעיר רחוק מן המקום אשר הוא חונה שם. וזקנינו אומרים, כי כבר נקרא הר שעיר, אבל נתגלגלו הגזירות ויצאו מרעה אל רעה עד אשר נאחזו בארץ אשר הם יושבים עליה. וגם אמרו לנו ישישי הדור קדמוני האמה, כי על מעלם נגזרו שמה ויעמד חיל הכשדים ה) באף ובחמה ויגנוזו במערה ספרי התורה וכתבי הקדש, ועל זאת מתפללים במערה ו) ובשביל הספרים למדו את בניהם להתפלל במערה ערב ובקר, עד אשר משכו

א) Hungaria.

ב) רוסיה.

ג) Bolgarien.

ד) זה הוא הר Serir, חלק מחרי הקוקוזס. עיין הרבני VI Russ. Revue

עמ' 76 והירשפלד בהקדמה לספרו Das Buch Al-Chasari עמ' XXIII.

ה) הכונה אולי על הטשירקיסים שנקראו גם Kacorki ברוסיה.

ו) הידיעה הזאת שהכוזרים מתפללים במערה נמצאה גם בתשובת מלך

הכוזרים ובספר הכוזרי מאמר ב' סעיף א'.

העתים וברב הימים שכחו ולא ידעו אודות המערה, על מה נהגו להתפלל בתוכה, אבל נהגו מנהג אבותם ולא ידעו על מה. ולקץ הימים בא איש ישראל, ויבקש לדעת על מה ויבא אל המערה וימצאה מלאה ספרים ויוציאם משם. ומן היום ההוא והלאה שמו ביניהם ללמד התורה. ככה ספרו לנו אבותינו, כאשר שמעו הקדמונים שומע מפי שומע והדברים עתיקים. ואותם שני האנשים אשר מארץ הגבלים מר שאול ומר יוסף, אשר ערבו לי להוביל אנרותי אל אדני המלך, אמרו לי, כי היום כמו שש שנים בא אלינו איש ישראלי סגיא נהור, איש חכם ונבון ושמו מר עמרם, ואמר כי הוא מארץ אלכזר, והיה בבית אדני המלך ומאוכלי שלחנו ונכבד אצלו. וכשמעי שלחתי אחריו מלאכים, ולא השיגוהו. גם בזה אמצה תקותי וחוקה תוחלתי.

עתה הנה חקוטי את האגרת הזאת לאדני וחנותי למולו, שלא תכבד עליו שאלתי, ויצוה להודיע את עבדו כל הדברים האלה, וכל עניני ארצו, ומאיזה שבט הוא, ומה דרך המלכות, איך ינחלו המלכים כסא כבוד המלכים, המשבט ידוע, אם ממשפחה הראויה למלך, ואם מלך בן מלך, כאשר הוא מנהג אבותינו בהיותם שוכנים בארצם? ויודיעני אדני המלך כמה מהלך ארצו, ארכה ורחבה, ערי חומה וערי פרוזות, ואם היא משקה או גשומה, ועד אן פגע ממשלתו, מספר חייליו גדודיו ושריו. ואל נא יחר לאדני בשאול מספר גדודיו, יוסף ה' עליהם ה' כהם וכו', ועיני המלך רואות. ולא שאלתי השאלה הזאת, כי אם למען אעלו ברבות עם הקדש. ויודעני אדני מספר המדינות אשר הוא רודה בהם ומספר המס אשר ישיבו לו, אם יתנו לו מעשור. ואם אדני חונה בעיר הממלכה ידוע, או אם הוא יסוב את כל גבול ממשלתו, ואם זאיים הקרובים אליו, אם מהם מתיהדים, ואם ישפט את עמו או אם יקים להם שופטים, ואיך עלותו בית ה', ועם איזו אומה יערך קרב, ועל מי ילחם. ואם המלחמה דוחה אתן השבת, ומי הממלכות והגוים אשר סביבותיו, ומה שמם ומה שם ארצם ומה שם הערים הקרובות אל ממלכתו מן חראסאן ומן ברדעה ובאב אל אבואב א), ומנהג הליכות הסוחרים ההולכות אל מחוז אדני המלך. ויודיעני כמה מלכים מלכו לפניו, מה שמם וכמה מלך כל אחד מהם ובאיזה לשון אתם מדברים.

(א) שער השערים בערבית. כך נקראה העיר דרבנט בקוקוזס. עיין כרם

חמד V עמ' 200 והרכבי VII Еврейская библиотека עמ' 164.

ובימי אבותינו נפל אצלינו איש ישראל נבון דבר, היה מתיחס בשבת הן עד שמגיע לזן בן יעקב, והיה מדבר בצחות וקרא שמות לכל דבר בלשון הקדש, וכל דבר לא נעלם ממנו א) ובעמדו לדרש בהלכה, כך היה אומר: עתניאל בן קנו קבל מפי יהושע מפי משה מפי הגבורה. ועוד בקשתי הפליאה מאת אדני להודיעני, אם יש אצלכם זכר לחשבון קץ הפלאות, אשר אנו מחכים זה כמה שנים ונצא משבי אל שבי ומגולה אל גולה. ומה כח תוחלת המצפה להתאפק על זאת, ואיכבה אוכל לתת דמי על חרבן בית תפארתנו ועל פליטת חרב, אשר באו באש ובמים, אשר נשארנו מעט מהרבה ונרד מכבוד ונשב בגולה, ואין לאל ידני, באמרם לנו כל היום: לכל עם ועם יש מלכות ולכם אין זכר בארץ. וכאשר שמענו את שמע אדני המלך ותקף מלכותו ורב חייליו, תמהנו בזאת, נשאנו ראש, ותחי רוחנו ותחזקנה ידני, ותהי ממלכת אדני לנו לפתחון פה. ומי יתן ספות השמועה הזאת כח, כי בזאת תרבה גדולתנו. וכרוך ה' אלהי ישראל, אשר לא השבית לנו גואל ולא השבית ניר. וממלכת משבטי ישראל, יחי אדוננו המלך לעולם. והייתי שואל אותו אדות אשר לא שאלתי, לולי כי יגרתני להכביד על אדני המלך בהרבות מילים, כי כן דרך מלכים. ואמנם כבר הרביתי, והנני מודה בזאת, ואל יאשימני אדני, כי מרב שיחי וכעסי דברתי עד הנה, אבל כמוני ישגה וכמוהו יסלח, כי אדני יודע, כי אין עם גולה דעת ולא עם בני שביה תושיה. ואני עבדך לא פקחתי עין כי אם בתוך גולה ודלות, על כן יש על אדני המלך מאמתת החסד ומאורה האמת להעביר שגיוני עבדו. ובלא ספק כבר שמעת, איך היו מכתבי מלכי ישראל ומה אגרותיהם, ומה מנהג בספרי שליחותם, ואם על המלך טוב יעביר שגנת עבדו כידו הטובה וכחסדו הגדולה. ושלום רב לאדוני המלך לו ולזרעו ולביתו ולכסאו עד עולם, ויאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל...

כתב ב) יוסף המלך בן אהרן המלך התוגרמי שמרו יוצרו אל חסדאי ראש כלה בר יצחק בר עזרא. שלום רב מן יוסף המלך בן אהרן המלך הגבור אשר לא יבריתוהו חיילים ולא ישיבוהו פני גדודים, הירא את ה' החרד מדברו, החכם המכבד חכמים, הענו המקרב

א) כונתו על אלדד הדני.

ב) המכתב הזה אני נותן עפ"י הוצאת הרכבי במאסף גדחים, המליץ

תרל"ט גליון 8 עמ' 164.

לעניים, הבוחר בדברי תורה, המבקש רצון קונו בכל לבו ובכל מאודו, אל אהובו חביבו ר' חסדאי בן יצחק בר עזרא, הנחמד אלינו והנכבד עלינו, ישמרהו אלהים וינצרהו בחכמה המעוטר. (א) מודיע אני לך שבא אלינו כתבך המעוטר בנועם הלשון ע"י יהודי מארץ נמץ (ב), שמו יצחק (ג) בן אליעזר ושמחנו בך וששנו על בינתך וחכמתך, וכתוב בו מקום ארצך ורחוק ממקום הזה השתוות היום והלילה, ויחוס עבד אל רחמאן המולך עליה ויקר תפארת מלכותו וגדולתו ועזרת האל לו על כבישת מדינת מזרח, כאשר היו בידי אבותיו, והתלאות אשר אחר כתבך ממנו מרוחק מלכת האומות וכריתת הסוחרים וספקת הדבר, עד שנשמע עוצם מלכותם בכל אפסי ארץ וחלו פני מלכם כל מלכי אדמה. אז החלו שלוחי המלך קסטנטינה לבוא בארצכם בתשורת מלכם וספרו לכם האמת ממלכותנו ודיננו, אשר הייתם לפניכם מכזיבים אותו ולא הייתם מאמינים בו. (ד)

ובקשת להודיעך אמתת הדברים מן מלכותנו ויחוסנו והיאך נכנסו בדת ישראל אשר בו האיר האל עינינו והעלה זרועינו ושבר קמינו. ועוד בקשת להודיעך מדת ארצנו והאומות אשר סביבותינו, המשלימים אתנו והנלחמים עמנו, ואם יתכן לבוא שלוחינו אל ארצכם לחלות פני מלכם המיוקר הנעים, ישמרהו יוצרו, אשר המשיך לבבות לאהבתו בטוב בדרכיו והביאם באחוותו ביושר מפעליו, לפי שהיו ישראל נהנים בדבר זה והיה להדרת לב ומענה לשון ולשבח ותהלה בעיני האומות האומרים כי אין לישראל שארית ולא מקום ממשלה וממלכה (ה).

ואנחנו משיבים תשובתך על כל דבר ודבר תשובת מכתבך השישים בך והשמחים בחכמתך. אשר דברת מן ארצך ויחוס המולך עליה, כבר נגע אלינו וכבר היה בין אבותינו אנרות ופרישת שלום והדבר הזה שמור בספרינו, ידוע לכל זקני ארצנו, ובכל עת אנחנו שומעים אודות ארצכם וגדולת מלכה ישמרהו יוצרו ואלהים ישיב אליו מלכות אבותיו בארץ מזרח כאשר דברתי. ונחדש מה נקדם בו אבותינו

(א) בנדפס חסרה ההתחלה הזאת.

(ב) השם הסלאוי של גרמניה.

(ג) בנדפס: "יעקב".

(ד) בנדפס משובש. עיין מה שכתב הרכבי בליטעראטור בלאט של הר"ר

ראהמער 1878 גליון 3.

(ה) בנדפס משובש במקום הזה.

ונשים אותה מורשה לבנינו. שאלת בכתב מאיזה אומה מאיזה משפחה מאיזה שבט אנחנו. מודיע אני לך שאנו מבני יפת מורע תוגרמה. כך מצאתי בספרי יחוסים של אבותי, שהיו לתוגרמה עשרה בנים, אלה שמותם: הבכור אויור (א), השני תורים (ב), השלישי אור (ג), הרביעי אונז (ד), החמשי ביזל (ה), הששי תרנא (ו), השביעי כור (ז), השמיני ינור (ח), התשיעי בלגר (ט), העשירי סאור (י). אנו מבני כור השביעי. כתוב אצלי שבהיות אבותינו מתי מעט, הקב"ה נתן להם כח ועוז ונבונה, ועשו מלחמה על מלחמה עם גוים רבים גדולים ועצומים מהם, בעזרת שדי גרשום וירשו את ארצם, ומהם שמום למס עובד עד היום הזה. הארץ אשר אני יושב, לפנים היו יושבים בה וננתר (יא), באו אבותינו כוריים, נלחמו עמהם. וננתר היו הרבים כחול אשר על הים לרב ולא יכלו לעמד לפני כור, עזבו ארצם וברחו ורדפו אחריהם עד שהשיגו אותם על הנהר ששמו דונא (יב). עד היום הזה הם חונים על נהר דונא וקרובים הם לקסטנטינה. וירשו כוריים את ארצם. עד היום הזה. ואחר כך עברו דורות עד שעמד מלך אחד, שמו בולאן היה איש חכם וירא ה' בוטח ביוצרו בכל לבו והעביר את הקודמים ואת עובדי עבודה זרה מן הארץ וחסה בצל כנפיו. ונראה לו מלאך ואמר לו: אי (יג) בולאן ה' שלחני אליך לאמר: אי בני שמעתי את תחנתך והנה

(א) אבי האיברים בקוקו.

(ב) אבי יושבי חצי האי קרים.

(ג) אבי האווארים ברוסיה.

(ד) אבי הגוזים.

(ה) ההסטוריונים של ביונטיה מיוחסים את משפחת הכסיליים או ברזיליים

לעם הכוזרים. עיין הרכבי VII Евр. библиотека עמ' 164.

(ו) משפחת הטאריאנים מזכירים גם סופרי ביונטיה, כחלק של עם הכוזרים.

(ז) אבי הכוזרים.

(ח) השם הזה לא ידוע.

(ט) הבולגרים שעל הוואלנא.

(י) משפחת הכאוריים נזכרה גם אצל סופרי ביונטיה.

(יא) שם הבולגרים ביצפת הארמינים. עיין הרכבי עמ'. בנדפס חסר המשפט הזה.

(יב) Donau.

(יג) גלת קרואה, שהמהבר משתמש בה תחת השפעת השפה הערבית.

עיין הרכבי בהמליץ תרל"ט גליון 18.

ברכתיך והפריתיך והרביתיך במאד מאד ואקים מלכותך עד אלף הדורות, נאמסר את כל אויביך בידך. בבקר עמד והודה לה' והוסיף לו יראה ועבודה, ונראה לו שנית ואמר לו: אי בני ראיתי את דרכיך ורציתי את מעשיך א), ידעתי כי תלך אחרי בכל נפשך ובכל מארך, ואני חפץ לתת לך חוק ומשפט, אם תשמר מצוותי וחוקותי. והשיב הוא למלאך הדובר אליו: אי אדוני, ידעת מחשבות לבי וחקרת כליותי שלא שמתי בטחוני אלא בך. האומה אשר אני עליה כפרים הם, לא אדע, יאמינו בי אם לא. אם יתגוללו רחמיך עלי, תראה על פלוני השר הגדול ב) שלהם והוא יעזרני על זאת. הקב"ה עשה כרצונו ונראה אל האיש ההוא בחלום והשכים בבקר ובא והגיד למלך. והמלך קבץ את כל שריו ועבדיו ואת כל עמו ושם לפניהם הדברים האלה, וקבלו עליהם את הדין ובאו ונכנסו תחת כנפי השכינה. לזה הדבר יש שלש מאות וארבעים שנה ג). ועוד נראה לו ואמר: אי בני השמים והארץ לא יכלכלוני, אף על פי כן בנה לי בית לשמי ושכנתי בו. והשיב לו: אי רבונו של עולם אתה ידעת שאין בידי כסף וזהב, במה אבנה? ואמר לו: חזק ואמץ, וקח עמך כל חיליך, וקום לך אל דרך דראלאן אל ארץ ארדויל. הנה נתתי פחדך ואימתך עליהם ונתתי אותם בידך. הנה זמנתיך שתי אוצרות. אחת מלאה כסף ואחת מלאה זהב ותקח אותם, ואני אהיה עמך ושמרתך ועזרתך ותביא הממון בשלום ותבנה בהם בית לשמי. והאמין בה' ועשה כדברו והלך ועשה מלחמות רבות ונצח בהם בעזרת שדי והחרים המדינה ולקח הממון ושב בשלום, וקדשם ובנה בהם האהל והארון והמנורה והשלחן והמזבחות וכלי הקדש, ברחמי ה' בכח שדי, עד היום קיימים ושמורים בידי ד). ואחר זאת הלך שמעו בכל הארץ, ושמעו מלך אדום ומלך ישמעאל ושלחו מלאכיהם ושלוחיהם בממון גדול ומנחות גדולות ורבות עם חכמיהם אל המלך להטותו אל דיניהם. והמלך היה חכם, תהא נפשו צרורה בצרור החיים את ה' אלהיו, צוה להביא חכם מישראל, דרש וחקר ושאל היטב ושם

-
- א) עפ"י ספר חכזורי ראה המלך בחלמו, שכונתו רצויה אבל מעשיו אינם רצוים. עיין קאססעל בהקדמתו לספר חכזורי צד XVIII והרכבי VIII Евр. библиотека.
- ב) ע"ד השר הגדול הנקרא Chakan bih עיין הירשפעלד בהקדמתו לתרגום הגרמני של חכזורי עמ' VIII.
- ג) חסר בנדפס וכנראה הוספה מאוחרת.
- ד) המשפט הזה חסר בנדפס.

אותם יחד להקניץ (ה) בדיניהם, והיו משברים אחד דברי חברו, ולא יכלו לעמד על דין אחד. כשראה המלך כן, אמר להם: עתה לבו אל אהליכם וליום שלישי תבואו אלי. הלכו לאהליהם, למחר שלח המלך אל כמר של מלך אדום ואמר לו: אני יודע שמלך אדום גדול מכל המלכים ודינו דין נאה ומכובד, ואני חפץ בדיןך, אלא אבקש כמד שאלה אחת, אמור לי באמת, ואני ארחם עליך ואכבדך. מה תאמר דין של ישראל ודין של ישמעאל, איזה מהם טוב? ענה הכמר ואמר לו: יחי המלך לעולם אם שאלת על עסק הדין, לא יש בעולם דין כדין ישראל. הקב"ה בחר בישראל מכל אומה ולשון וקראם בני בכורי ועשה עמהם נפלאות גדולות והוציאם מארץ מצרים והצילם מתחת יד פרעה וממצרים והעבירם בין גזרי הים בחרבה ואת רודפיהם טבע במצולות ים והוריד להם את המן לרעבם. ומים מן הצור הוציא להם לצמאם ונתן להם את התורה מתוך האש ולפידים והביאם ארץ כנען, ובנה להם בית המקדש (א). ואחר כל זאת מרדו וחטאו וקלקלו את הדין וכעס עליהם והגלה אותם והשליכם מעל פניו ופזרם לארבע רוחות. אם לא כן, לא היה כדין ישראל בעולם. מה דין ישמעאל בישראל, לא שבת ולא מועד לא מצוות ולא חקים, אוכלים כל טומאה, בשר גמל, סוס ובשר כלב כל שקץ ורמש. דין ישמעאל לא דין הוא אלא כדיני גויי הארצות (ב). והשיב לו המלך ואמר לו: הגדת דברך אלי באמת ואני ארחם עליך ואשלחך בכבוד אל מלך אדום. ביום השני שלח המלך וקרא אל קאדי של מלך ישמעאל ואמר לו: שאלה אחת אני שואל ממך, הגידה לי באמת ואל תכחד ממני. דין של נוצרי ודין יהודי איזה מהם טוב בעיניך? והשיב לו הקאדי: דין יהודי דין אמת הוא, ועמהם מצוות וחקים אלא כשטעו כעס עליהם הקב"ה ומסרם ביד אויביהם, אבל הגאולה והתשועה להם. דין של נוצרי לא דין הוא, אוכלים חזיר וכל טמאה ומשתחווים למעשי ידיהם (ג), ואין להם תקוה. והשיב המלך ואמר לו: באמת אמרת ואני ארחם אותך. ליום שלישי קרא כלם ביחד, ואמר להם: דברו וחלקו אחד עם אחד ובארו לי, איזה דין טוב. התחילו וחלקו אחד עם אחד ולא היו מעמידים דבריהם.

(א) להוכיח. בנרפס: לברר. עיין הרכבי בהמליץ שם.

(ב) חכר בנרפס.

(ג) חסר בנרפס.

(ד) חסר בנרפס.

עד שהשיב המלך אל הכמר ואמר לו: מה תאמר, דין יהודי ודין ישמעאל, איזה מכובד. ענה הכמר ואמר: דין ישראל מכבד הוא מדין ישמעאל. שאל המלך ואמר לקאדי: מה תאמר, דין נצרני ודין ישראל איזה מהם מכובד. ענה קאדי ואמר דין ישראל מכבד. ענה המלך ואמר: אם כן הודיתם בפיכם שדין ישראל מכובד. ואנכי בחרתי בדין ישראל, דינו של אברהם ברחמי אל בכח שדי, אם ה' יהיה לי לעזרה, הממון והכסף והזהב אשר אמרתם אלי, אלהי אשר בטחתי בו וחסיתי בצל כנפיו, הוא יביאם אלי בלא צער, ואתם לכו לשלום אל ארצכם. זמן העת ההיא והלאה עזרו שדי ואמץ כחו וחזק זרועו, וימל את בשר ערלתו, הוא ועבדיו ומשרתיו וכל עמו, וישלח ויבא חכמי ישראל, ויפרשו התורה ויסדרו לו את כל המצוות. עד היום הזה אנו ע"י הדין הנכבד יתברך שמו של הקב"ה ויתעלה זכרו לעולמים. זמן היום ההוא שנכנסו אבותינו תחת כנפי השכינה, אלהי ישראל הכניע לפניהם את כל אויביהם והשפיל את כל האומות והלשוונות אשר סביבותיהם, ולא עמד איש בפניהם עד היום. ויהיו כלם למס בין מלכי אדום ובין מלכי ישמעאל, ואחר הדברים האלה עמד מלך מבני בניו ושמו עובדיה, צדיק וישר, הוא חדש הממלכה והעמיד את הדין כדין וכהלכה, והוא בנה בתי כנסיות ובתי מדרשות וקבץ לרב מחכמי ישראל, ויתן להם כסף וזהב לרב, ויפרשו לו ארבע ועשרים ספרים ומשנה ותלמוד ומחזרות של חזנים, והיה ירא אלהים ואוהב התורה והמצוות, עבד מעבדי ה' רוח ה' תניחנו. ואחריו עמד חזקיה בנו ואחריו מנשה בנו ואחריו עמד חנינה אחי עובדיה ויצחק בנו, זבולון בנו, משה בנו, נסי בנו, מנחם בנו, בנימין בנו, אהרן בנו, ואני יוסף בן אהרן הנזכר, וכלנו מלך בן מלך, ולא יוכל זר לישוב על כסא אבותינו, אלא הבן ישב על כסא אביו. זה הוא מנהגנו ומנהג אבותינו מיום היותם על האדמה. יהי רצון מלפני ממליך כל מלך, שיתמיד מלכותינו בתורתו ובמצוותיו. ואשר שאלת מהלך ארצנו וארכה ורחבה, והיא על יד הנהר אתל (א) הסמוך לנהר גרגאן (ב) וראש הנהר פינה מזרחה מהלך ד' חדשים ועל יד הנהר חונים אומות רבות לרב עד אין מספר, כפרים ועיירות וערי מבצר, אלה שמותם: בורטה, בילגר, סואר, אריסו,

(א) שם הנהר וואלגא.

(ב) הים הכספי.

צרמית, וננתית, סוור, צלויין, כל אומה ואומה א) אין חקר ומספר להם, כלם נותנים לי מס, ומשם יסוב הגבול אל דרך בוארום עד גרגאן, כל יושבי חוף הים מהלך חודש כלם נותנים לי מס, ובצד דרום סמנדר ב), בק תדלו ג) עד באב אלאבואב, והם חונים בהרים, ומשם יסוב הגבול אל ההרים: אזור בק בגדא, סרידי, כיתון, ארכו, שאולא, סגרט, אלבוסאר, אוכוסר, כיאדוסר, צינגליך, זיניך ד). החונים בהרים למאד, וכל אלניים עד גבול אפכאן וכל יושבי ארץ כאשא וכל כיאל תכת ה) גבול עד גבול ים קסטנטינה מהלך ב' חדשים נותנים לי כלם מס. ובצד מערב י"ג אומות ו) רבים ועצומים חונים על שפת ים קסטנטינה. ומשם יסוב הגבול לפאת צפון עד הנהר הגדול שמה בצרה הם החונים על הנהר שישמו ואנו ז), והם יושבים פרוות בלא חומה והולכים בכל המדבר עד שמגיעים עד גבול ההגריאים, והם רבים כחול אשר על שפת הים, כלם נותנים לי מס, ומדת ארצם מהלך ארבעה חדשים. ואני יושב על מבואות הנהר ולא אעזב את רוסיים, הבאים בספינות לעבר עליהם, וכמו כן לא אעזב את כל אויבהם הבאים ביבשה לעבר אל ארצם. ואני אלחם עמהם מלחמה קשה, ואלו עזבתים היו מכחידים כל ארץ ישמעאל עד בגדאד. ועוד אודיעך, שאני יושב על הנהר הזה בעזרת שדי, ויש לי בתוך מלכותי שלשה מדינות. הא' יושבת בה המלכה עם נערוותיה וסריסיה, ארכה ורחבה חמשים על חמשים פרסה עם מגרשיה והכפרים הסמוכים לה. והיושבים בה ישראלים וישמעאלים ונוצרים ואומות אחרות מלשונות אחרות יושבים בה. המדינה השנית במגרשה ארכה ורחבה שמנה על שמנה פרסאות. והמדינה השלישית אני יושב בה עם שרי ועבדי וכל משרתי הקרובים אלי, והיא קטנה

א) כל המשפט הזה חסר בגדפס. ע"ר ההשערה איזה עמים הוא מכנין עיין הרכבי שם.

ב) עיר שהיתה בקרבת העיר טמיר-האנשורא.

ג) השם לא ידוע לנו.

ד) כל השמות האלה חסרים בגדפס, עיין הרכבי שם.

ה) חסר בגדפס. עיין הרכבי.

ו) אצל הרכבי: "כצד מערבית: שרכול, ממכרין, כרין, סוגדאי, אלום,

למבט, ברתנית, אלוביכא, כות, מאנכים, בורק, אלמא, גרווין" — שמות שאינם ידועים לנו כלל. ע"ד השמות האלה עיין הרכבי שם.

ז) חסר בגדפס. עיין הרכבי.

ארכה ורחבה שלש על שלש פרסאות. ובין החומות הנהר מושך הולך, ואנו יושבים במדינה כל החורף, ובחודש ניסן אנו יוצאים אל המדינה והולכים איש אל שדהו ואיש אל גנו ואל עבודתו. ועוד כל משפחה ומשפחה יש להם אחוזת אבותיהם ידוע, נוסעים וחונים בגבולם בשמחה ושירים, לא ישמע אדם קול נוגש ואין שטן ואין פגע רע. ואני ושירי ועבדי נסע ונלך מהלך עשרים פרסאות עד שנגיע לנהר הגדול הנקרא ורשאן (א), ומשם נסובם עד שנביא אל קצה המדינה בלא פחד בלא יראה בסוף חדש כסליו בימי חנוכה נבוא אל המדינה. זו היא מדת מדינתנו ומקום מהנותנו. והארץ אינה גשומה הרבה, ויש בה נהרות רבות מגדלים דגים לרב, ויש בה לנו מעיינות רבות. והארץ טובה ישמנה, שדות וכרמים וגנות ופרדסים כלם משקים מן הנהרות, ויש לנו כל עץ פרי לרוב מאד. ועוד אודיעך את גבול ארצי: לצד מזרח מהלך עשרים פרסאות עד ים גרגאן, ולפאת דרום מהלך שלשים פרסאות עד הנהר הגדול אוגרו (ב) ולפאת מערב מהלך שלשים פרסאות, עד בוזאן (ג) ולפאת צפון מהלך ארבעים פרסאות עד בוזאן ואשד הנהר לים גרגאן ואני יושב בתוך האי, שדותי וכרמי וגנותי ופרדסי בתוך האי. ולפאת צפון מהלך שלשים פרסאות, נהרות ומעינות רבות, ובעזר ה' יושב לבטח. ועוד שאלת מדבר קץ הפלאות, ואנחמי עינינו אל ה' אלהינו ואל חכמי ישראל, הישיבה שבירושלים ואל הישיבה שבבבל, ואנו רחוקים מציון, אבל שמע שמענו שברוב העונות תעו החשבונות ואין אנו יודעים מאומה, אבל יישר בעיני אלהים ויעשה למען שמו הגדול, ואל ימעט לפניו חרבן ביתו ובטול עבודתו וכל התלאות אשר מצאתנו, ויקיים בנו: ופתאום יבוא אל היכלו וגו', ואין בידנו כי אם נבואת דניאל, ואל אלהי ישראל ימהר הגאולה ויקבץ גלותינו ונפוצותינו בחיינו ובחייך ובחיי דכל בית ישראל אוהבי שמו. וזכרת באגרתך שאתה מתאוה לראות פני, גם מאד אני כוסף ומתאוה לראות פניך הנעימים. ויקר תפארת חכמתך וגדולתך, ומי יתן והיה כדברך, ולו זכיתי להתחבר עמך ולראות פניך הנכבדים והנעימים והנחמדים, אתה תהיה לי לאב ואני אהיה לך לבן, ועל פיך ישק כל עמי ובדברריך הייתי יוצא ובא, ובעצתך הנכונה, ושלום רב.

(א) השם הערבי של הנהר קובאן. בספר הכוזרי מאמר ב' סעיף א' נזכרים הרי ורשאן, הם נמצאים במזרח של הרי קוקוז לדרום של דרבנט, עיין הירשפלד שם.

(ב) גם כן שם הנהר קובאן, עיין הרכבי שם והירשפלד שם.

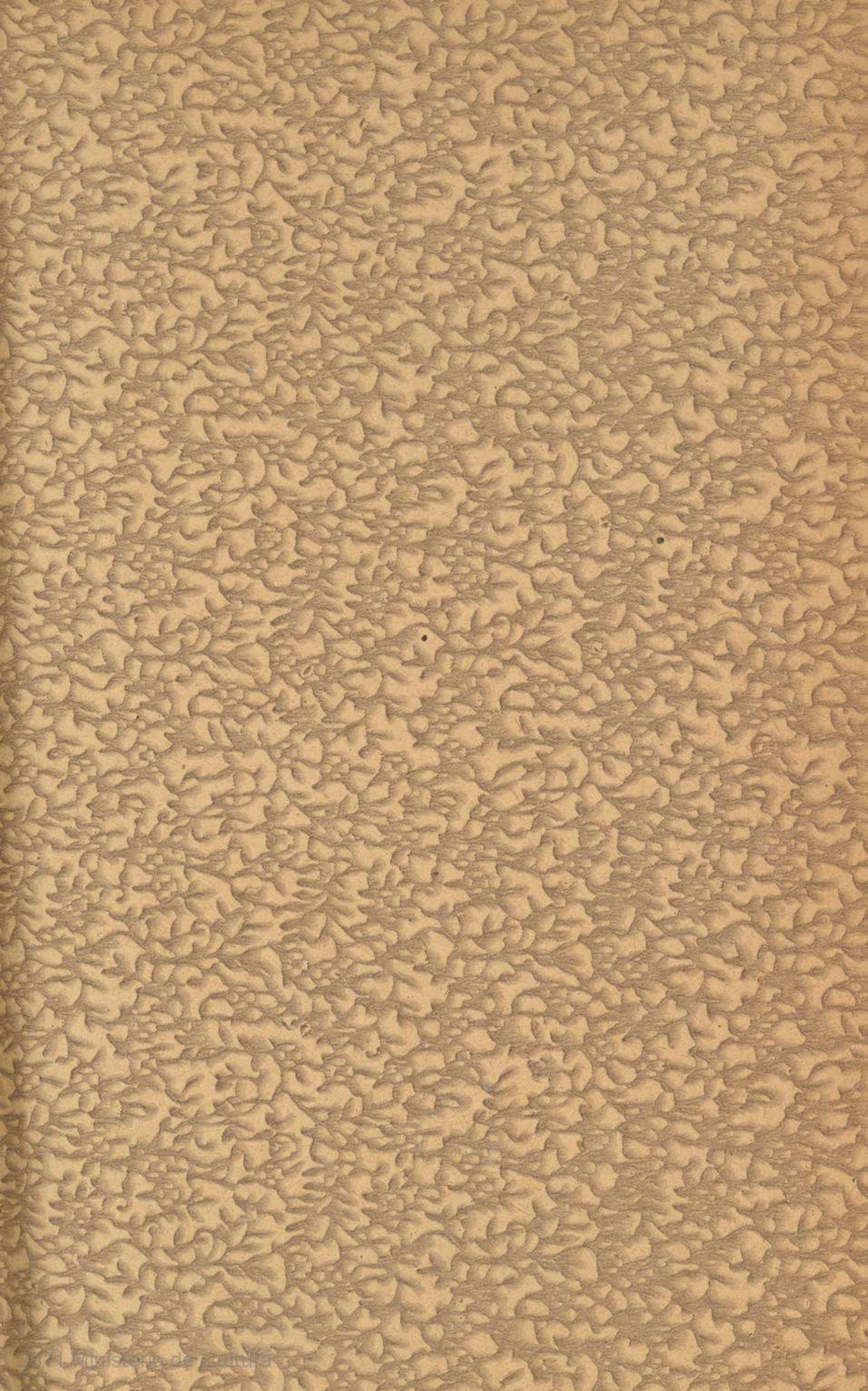
(ג) המקום הזה לא ידוע, עיין הרכבי שם.

YEMUDA

HALEVVY

HA KUSARI